

ISSN: 2181-3523

Scientific Journal

Scientific Journal Impact Factor: 5.938

idea

Innovative Development in Educational Activities

Economics
Exact Sciences
Natural Sciences
Medical Sciences
Arts and Culture
Technical Sciences
Philological Sciences
Pedagogical Sciences
Psychological Sciences
Social Sciences and Humanities

2023/19

VOLUME 2, ISSUE 19

OPENIDEA.UZ

ISSN 2181-3523
VOLUME 2, ISSUE 19
OCTOBER 2023

<http://openidea.uz/>

INNOVATIVE DEVELOPMENT IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

VOLUME 2, ISSUE 19, OCTOBER, 2023

EDITOR-IN-CHIEF

I. Urazbayev

Professor, Doctor of Biological Sciences, Gulistan State University

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

*Professor, Doctor of Agricultural Sciences,
Tashkent State Agrarian University*

A. Madaliev

*Professor, Doctor of Economics, Tashkent State
Agrarian University*

G. Sotiboldieva

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Biological Sciences, Fergana State University*

U. Rashidova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Philological Sciences, Samarkand State
University*

D. Darmonov

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Biological Sciences, Fergana State University*

X. Abduxakimova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Biological Sciences, Fergana State University*

U. Ruzmetov

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Chemical Sciences, National University of
Uzbekistan*

M. Yusupova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Biological Sciences, Fergana State University*

M. Kambarov

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Pedagogical Sciences, Namangan State
University*

S. Sadaddinova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent
University of Information Technologies*

M. Fayzullaev

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
Geographical Sciences, Karshi State University*

Z. Muminova

*Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural
Sciences, Samarkand Institute of Veterinary
Medicine*

B. Kuldashov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural
Sciences, Samarkand Institute of Veterinary
Medicine*

Kh. Askarov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural
Sciences, Fergana Polytechnic Institute*

S. Nazarova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Agricultural Sciences, Bukhara State University*

O. Rahmonov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Technical
Sciences, Fergana Polytechnic Institute*

G. Tangirova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian
University*

Z. Koryogdiev

*Doctor of Philosophy (Phd) in Historical
Sciences, Bukhara State University*

S. Ubaydullaev

*Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural
Sciences, Andijan Institute of Agriculture and
Agrotechnology*

R. Yuldasheva

*Associate Professor, Doctor of Agricultural
Sciences, Tashkent State Agrarian University*

M. Yuldashova

*Doctor of Philosophy (Phd) in Biological
Sciences, Namangan State University*

D. Sarimova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Pedagogical Sciences, Institute of the
Chemistry of Plant Substances*

D. Hikmatov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Technical
Sciences, Bukhara Institute of Engineering and
Technology*

VOLEYBOLDA XIZMAT KO'RSATISHNI TAKOMILLASHTIRISH VOSITALARI VA USULLARI

Dots v/b, **Norqulov.SH.M**

A.Qodiriy nomli JDPU

Annotatsiya: Maqolada yosh voleybolchilarning dastlabki o'rgatishni tashkil etish va mashg'ulotni mazmuni, vazifalari, vositalari hamda mashg'ulot olib borish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: mashg'ulot, texnik tayyorgarlik, dastlabki o'rgatish, tayyorlov, o'yin malakalari, o'rgatish vositalari, maxsus mashqlar, o'rgatish uslublari, moslama va uskunalari.

Аннотация: В статье описана организация начальной подготовки юных волейболистов, а также содержание, задачи, средства и вопросы обучения.

Ключевые слова: тренировка, техническая подготовка, начальная подготовка, подготовка, игровые навыки, средства обучения, специальные упражнения, методы обучения, оборудование и снаряжение.

Abstract: The article describes the organization of the initial training of young volleyball players and the content, tasks, tools, and training issues.

Key words: training, technical training, initial training, preparation, game skills, training tools, special exercises, training methods, equipment and equipment.

Voleybol – jismoniy tarbiya va shaxs rivojlanishining samarali va ko'p qirrali vositasidir. Voleybol bilan shug'ullanish organizmning ko'plab muhim tizimlariga samarali ta'sir ko'rsatadi va ularni yuqori darajada takomillashtiradi. Shu sabablarga ko'ra voleybol ko'plab mamlakatlarning jismoniy tarbiya tizimida salmoqli o'ringa ega. Voleybol BO'SMLar (Bolalar o'smirlar sport maktabi), umumta'lim maktablari, oliy o'quv yurtlarining jismoniy madaniyat fani dasturlariga kiritilgan. Jismoniy madaniyat jamoalari sport seksiyalari va harbiy bo'linmalarda voleybol bilan shug'ullanishadi. Voleybol bog'larda, cho'milish joylarida, dam olish uylarida, ko'plab ommaviy-sport tadbirlarida faol dam olish va hordiq chiqarish vositasi sifatida qo'llaniladi, bu esa kam harakatli turmush tarziga ega odamlar uchun huzur-halovat bag'ishlaydi. Voleybol bilan shug'ullanish organizmning ko'plab funksiyalariga va o'yinchilarning shaxsiy sifatlariga samarali ta'sir ko'rsatadi, jumladan: - o'yin

asosidagi muhim jismoniy mashqlar: sakrash, zarba berish, tezlashish, keskin to'xtash, yiqilish, umbaloq oshish ko'nikmalari takomillashadi; -o'yinchilarning ko'plab jismoniy sifatlari: sakrash, kuch, tezlik, chaqqonlik, chidamliligi takomillashadi; -o'yinchilarning intellektual qobiliyatlari rivojlanadi, sezgi organlari, aksariyat psixik holatlar takomillashadi. Bu boradagi ijobiy belgilar: mehnatsevarlik, maqsadga intiluvchanlik, qat'iylik, g'alabaga ishonch, jamoaviylik hissiyoti kabilarni shakllantirish uchun yaxshigina sinov maydonidir; -sportning har qanday boshqa turi kabi, voleybol bilan shug'ullanishning to'liq foydaliligi to'g'risida xulosa chiqarish, albatta, birmuncha bo'rttirish bo'ladi. Har qanday tirik organizm faqatgina mashqlar jarayonida takomillashishini e'tiborga olgan holda, ularning miqdori, me'yorini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Qadim zamonlardanoq, tabiblar har qanday narsa (bizning holatda – mashqlar) organizm uchun dori yoki zahar bo'lishi mumkin – hamma ish me'yorga bog'liq bo'ladi, deb ta'kidlashgan. Jumladan, voleybol sport turida ham o'ta zo'riqib mashg'ulot olib borish sportchini kamdan-kam hollardagina sog'lomlashtiradi. Ko'plab jarohatlar, jismoniy va ruhiy zo'riqishlar oxir-oqibatda professional sportchilarning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatadi; -boshqa tomondan esa, sport mashg'ulotlariga juda ko'p vaqt ajratilsa (deyarli har kuni ikki-uch martadan mashqlar, yig'inlar, turnirlar), professional o'yinchi organizmi genetik dasturida mavjud o'zga funksiyalarni takomillashtirishning bir qator jihatlarini, inson faoliyatining hayotiy muhim sohalarini ta'minlovchi boshqa yo'nalishlar e'tibordan chetda qoladi. Bu esa shaxsni ma'lum bir chegaragacha cheklashga olib keladi. Sportni kasb sifatida tanlagan inson uchun bu muqarrar qo'shimcha natijadir, barcha kasblar ham inson shaxsiga muayyan ta'sirini o'tkazadi; -organizmning boshqa a'zolari esa zo'riqadi va toliqadi. Psixologik tartibdagi doimiy zo'riqishlar ham xavfli – ular sportchilarni (birinchi navbatda murabbiylarni) ancha ertaroq hissiy zo'riqishiga, tushkunlik va boshqa kasalliklarga olib kelishi mumkin; -jismoniy madaniyat tizimida mazkur qiziqarli o'yin – voleybol bilan mashg'ulotlarni shunday tashkil etish zarurki, bu mashqlar o'qishga, kasb egallashga, sog'lom bo'lishga, samarali ishlashga, oilaviy muammolarni chin dildan hal etishga xalal bermay, balki ko'maklashsin. Shundagina voleybol bilan shug'ullanish inson hayotiga huzur bag'ishlaydi. Ushbu qiziqarli va foydali o'yin kuchli hissiy kechinmalarga olib keladi, shuningdek, mashqlar natijasida organizmning funksional tizimlari takomillashganini his etish mumkin va voleybolchi shaxsining ko'plab ijobiy sifatlari shakllanadi.

Voleybol o'z mohiyati, mazmuni va xususiyati bilan boshqa sport o'yinlaridan farq qiladi. Voleybol o'yini nisbatan kichik bo'lgan, ya'ni o'rtasidan teng ikkiga bo'lingan 18x9 metrli to'g'ri burchakli to'rtburchak shaklidagi maydonchada amalga oshiriladi. Zamonaviy voleybol turli o'yin malakalari va taktik kombinatsiyalarga

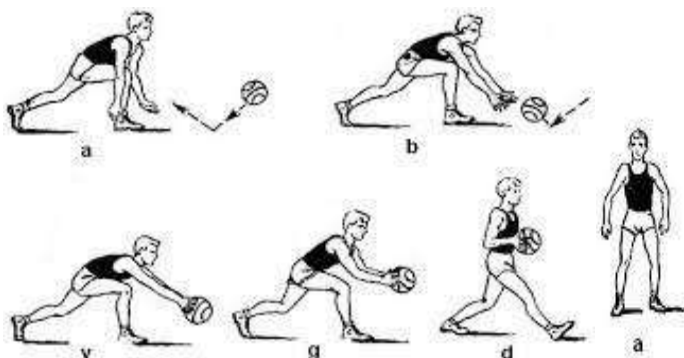
nihoyatda boy bo'lib, o'ta katta shiddat va tezlikda o'tadi. Binobarin, voleybolning yuqorida zikr etilgan o'ziga xos xususiyatlari o'yinchilardan mukammal takomillashgan texnik mahorat talab qiladi. Musobaqa o'yinlarida texnik mahorat qanchalik keng va tashqi ta'sirlarga nisbatan mukammal shakllangan bo'lsa, shunchalik g'alabani qo'lga kiritish imkoni ko'p bo'ladi.

Voleybol o'yinida o'yinchilar to'p bilan qisqa vaqt ichida harakat qilishlari lozim. Shu sababli u yoki bu o'yin sharoitida o'yinchi to'p bilan o'ynashi uchun yuqori tayyorgarlik ko'rishi talab etiladi. Shu maqsadda turli harakat usullarini bajarish uchun turlicha holatlarni egallash kerak. Hujum zarbasini berish va to'siq qo'yishda – baland, o'yinga kiritilgan to'pni qabul qilishda – o'rta, hujum zarbasini yoki to'siqdan pastlab qaytgan to'pni qabul qilishda – past holatlar egallanadi. Bunda UOM (umumiy og'irlik markazi)ning holati navbatdagi harakatning xususiyatiga bog'liq bo'ladi. Shuni ham ta'kidlash o'rinliki, o'yinchining bo'yi va uning koordinatsion qobiliyati UOMga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham samarali turish holati shunday bo'lishi kerakki, bunda UOM tezda tayanch chegarasidan chiqarilib, zarur harakatlanish va faoliyat ko'rsatish imkoniyatini bera olsin.

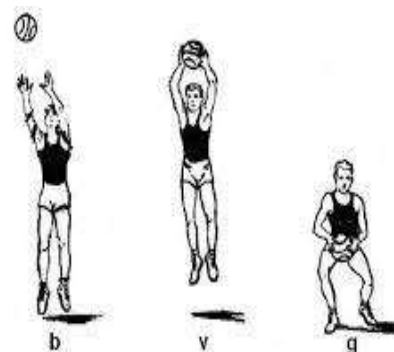
Turish holatlari navbatdagi harakatlarning qo'llanilish xususiyatiga qarab statik (o'yinchining harakatsiz) yoki dinamik (asosiy tayanchni bir oyoqdan ikkinchisiga o'tkazish bilan to'pni qabul qilish, hujum zarbasini berish yoki to'siq qo'yishni kutishda) holatlarda bo'ladi. Bu turish holatlarida qo'llar bel barobarida, barmoqlar kaftlarga qaragan, gavda esa bir oz oldinga egilgan bo'ladi. Gavda erkin holatda bo'lishi kerak. Harakatlanish. O'yinchi ma'lum bir texnik usulni bajarish uchun maydon bo'ylab harakatlanadi. Bunda usul va o'yinning vaziyatiga bog'liq holda, qadam tashlab (oldinga, orqaga, yon tomonga), sapchib, sakrab, yugurib, yiqilib turli harakatlarni amalga oshiradi. Qadam tashlash va yugurish bilan qilinadigan harakatlar birmuncha yumshoq (UOM tebranishining sustligi sababli) bo'ladi. Yon tomonga qadamlashdan ko'p hollarda katta bo'lmagan masofani bosib o'tish bilan to'siq qo'yganda, hujum zarbasini qabul qilganda yoki to'siqdan o'z yo'nalishini o'zgartirib qaytgan to'pni qabul qilishda foydalaniladi. Harakat doimo kerakli harakat yo'nalishiga yaqin bo'lgan oyoqdan boshlanadi. Sapchib, sakrab, yugurish bilan bo'ladigan harakatlardan tez javob harakatlarini amalga oshirishda qo'llaniladi. Ko'rib chiqilgan harakatlardan ko'p hollarda umumiy birlikda ham foydalaniladi. Dastlabki holatlar. Dastlabki holatlar u yoki bu texnik usullarni bajarishga tayyorgarlik fazasini belgilaydi. Dastlabki holatlarni egallashning bajarilishi kutilayotgan harakatni bajarish uchun qulay sharoitni va harakatlanishni ta'minlashi darkor. Texnik usulning bajarilishidan qat'iy nazar, dastlabki holatlar birmuncha statikligi bilan farqlanadi:

to'pni uzatishdan oldin, pastdan to'pni qabul qilishda, to'siq qo'yishda va hujum zarbasini berishda.

1-rasm.

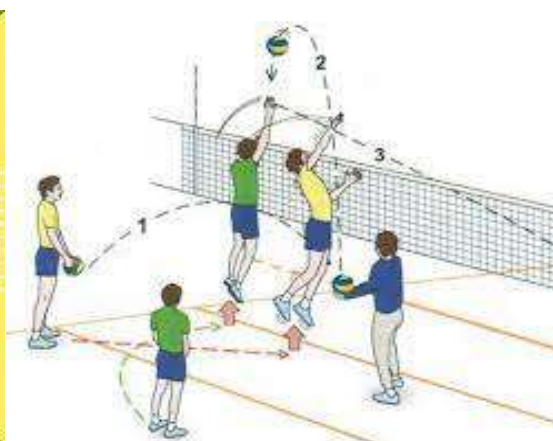
2-rasm.

3-rasm.

4-rasm.

To'p uzatish. Bu texnik usul orqali hujumni tashkil qilish va amalga oshirish uchun qulay sharoit yuzaga keltiriladi. To'pni: tayanch holatdan ikki qo'llab, sakrab ikki qo'llab, sakrab bir qo'llab, orqaga yiqilib turib ikki qo'llab uzatish mumkin. Oxirgi usuldan voleybolda kamdan-kam, keskin holat yuzaga kelganda foydalaniladi. Yo'nalishi bo'yicha to'p uzatishlar (to'p uzatuvchiga nisbatan) quyidagicha bo'ladi: oldinga, o'z ustiga, orqaga. Uzunligi bo'yicha: uzun – zonalar osha; qisqa – zonadan zonaga; qisqartirilgan – zona doirasida. Balandligi bo'yicha: baland – 2 m dan yuqori, o'rtacha – 2 m gacha, past – 1 m gacha. Yuqoridagi ko'rsatkichlarga bog'liq holda to'pga sekin, tez va katta tezlanish beriladi. To'pni to'rga yaqin – 0,5 m gacha va uzoq – 0,5 m dan ortiq masofada berish mumkin. To'pni uzatish texnikasi dastlabki holat, qo'lning to'pga qarama-qarshi harakati, amortizatsiya va to'pni yo'naltirishdan iborat bo'ladi. Dastlabki holatdan to'p tomon harakatlengandan so'ng voleybolchi vertikal holatda, oyoqlarining bukilish darajasi to'p yo'nalishining balandligiga va uchish tezligiga bog'liq holda, oyoq kaftlari parallel yoki bir oyoq (asosiy qo'lga nisbatan qarama-qarshi) bir oz oldinda bo'ladi. Qo'llar oldinga chiqariladi, barmoqlar oval shaklini hosil qilgan bo'ladi.

5-rasm.

6-rasm

To'p ko'krak sathida ushlab turiladi, bir oyoq oldinga qo'yiladi (zarba beruvchi qo'lga nisbatan qarama-qarshi). To'p 1 m yuqoriga oldinga tashlanib, o'yinchi qo'lini yuqoriga-orqaga harakatlantiradi va zarba beruvchi qo'l - yelkasini orqaga-yuqoriga olib boradi. Zarba to'g'ri qo'l bilan birmuncha oldinda bajariladi. Bu usul ikki xil variantda: to'pga aylanma harakat berib va aylanma harakat bermasdan amalga oshirilishi mumkin. To'pga aylanma harakat bermasdan to'p kiritish usuli birmuncha murakkab usul hisoblanadi. Bu usulda quyidagi elementlarning bajarilishiga qat'iy amal qilish zarur. Bular: to'pning qoq o'rtasiga zarba berish; to'p tashlashning nisbatan pastligi (0,5 m gacha); zarba beruvchi qo'lni orqaga nisbatan qisqa harakatlantirish; kuchli (tezkor) va «aldamchi» (sekin) zarbalar berish. Hujum zarbasini 2 yo'l bilan bajarish mumkin: to'g'ri (to'rga nisbatan to'g'ri turgan holda) va yon tomon bilan (to'rga nisbatan). Yuqoridan yon tomon bilan to'p kiritish. Yuqoridan yon tomon bilan to'p kiritish usulida o'yinchi to'rga nisbatan yon tomon bilan oyoqlarini tizzadan bukkan holda turadi. To'p 1 m gacha balandlikda yelka ustiga tashlanadi. O'ng qo'l bilan zarba berilganda, u pastdan orqaga harakatlanadi, bunda yelka pastga tushirilib, gavdaning og'irligi o'ng oyoqqa o'tkaziladi. Zarba beruvchi qo'l orqadan-yuqoriga yoy bo'yicha harakatlantirilib, zarba amalga oshiriladi. Gavda chapga buriladi va og'irlik kuchi chap oyoqqa ko'chiriladi. Bu harakat zarbaning kuchini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шнайдер В.Ю. Методика обучения игре в волейбол. // Пособие для ст-в фак-в физ-ры. – М.: “Олимпия”, 2008. – 55 с.
2. Юнусова Ю.М. Теоретические основы физической культуры и спорта. //Учебное пособие. – Т., 2005. – 260 с.
3. Qurbonova M.A., Qosimova M.U. Milliy va harakatli o‘yinlar. // Oliy o‘quv yurtlari umumiy kurs talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. –Т., 2009. – 67 б.
4. Carmelo Pittera, Paolo Pedata, Paolo Pasqualoni. Pallavolo dentro il movimento 2. San Marco di Cormons. 2010. – 685 p.
5. Глейзер М.М. Волейбол теория и практика. Учебник для высших учебных заведений физической культуры и спорта // Учебник. –Москва: “Спорт”, 2016.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JISMONIY MADANIYAT TIZIMINING RIVOJLANISHI

Bo‘riboev Alisher Yunusovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti katta oqituvchisi.

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida jismoniy madaniyat tizimining jamiyatda tutgan o‘rni, maqsad va vazifalari, yo‘nalishlari, rivojlanish tarixi, sobiq ittifoq davrida va mustaqillik yillarida jismoniy madaniyat tizimini rivojlanish xususiyatlari, jismoniy madaniyat tizimida olib borilgan islohatlar va ularning ijobiy samarasi keng ochib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** jismoniy madaniyat, tizim, umumiy tushincha, qonun, farmon, mustaqillik, rivojlanish.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются место системы физической культуры Республики Узбекистан в обществе, цели и задачи, направления, история развития, особенности развития системы физической культуры в период бывшего союза и годы независимости, проведенные реформы. проводимых в системе физической культуры, и их положительные эффекты широко раскрыты.*

***Ключевые слова:** физическая культура, система, общая концепция, закон, указ, независимость, развитие.*

***Abstract.** The following aspects are widely publicized in this work: The purpose and tasks, directions, history of development of the system of physical culture of the Republic of Uzbekistan in the society, as well as the features of development of the system of physical culture in the Republic of Uzbekistan in the former soviet union and the years of independence, reforms and their positive effects are widely publicized.*

***Keywords:** Physical culture, system, general concept, law, decree, independence, development.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish ijtimoiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. Chunki jismoniy madaniyat va sport aholi salomatligini mustahkamlash, yosh avlodni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash orqali jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptiradi. Jismoniy tarbiya va sportga davlat siyosati miqyosida e‘tibor qaratilishi, ayniqsa 2017

yil 03 iyundagi " Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-son Qaroridagi ustuvor yo'nalishlar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuyg'ularini kamol toptirish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Yurtimiz vakillarining Olimpiya o'yinlari, jahon chempionatlari, Osiyo o'yinlari va chempionatlari hamda xalqaro musobaqalarda yuksak natijalarga erishayotgani, dunyoda O'zbekistonning obro'-e'tibori va sport salohiyati yanada oshayotgani, mamlakatimiz hududlarida jahon andozalariga mos muhtasham sport inshootlari barpo etilayotgani, o'quvchi va talaba yoshlar o'rtasida uch bosqichdan iborat "Umid nihollari", "Barkamol avlod" va "Universiada" sport o'yinlari ommalashib borayotgani hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tizimida "Talabalar ligasi" sport musobaqalarining o'tkazilib kelinayotgani ayniqsa e'tiborlidir.

Yosh avlodni har tomonlama, aqliy, axloqiy va jismoniy jihatdan rivojlanishida jismoniy tarbiya asosiy o'rinlardan birini egallaydi. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunini hayotga joriy etib, jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, sportchilarning yangi avlodini tayyorlash va tarbiyalash, O'zbekiston sportini xalqaro nufuzini oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi va shaxsan Respublikamiz Prezidenti SH.M.Mirziyoev tomonidan katta e'tibor qaratilishi, tegishli qaror, farmon va qonunlarni ishlab chiqilayotganligi va hayotga tadbqiq etilayotganligi O'zbekiston jismoniy madaniyat tizimini taraqqiy etishiga zamin bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Oxirgi o'n yillikda Respublikamizning etakchi olimlari T.S. Usmonxodjayev, R.S.Salomov, R.D.Xalmuxamedov, R.I.Nurimov, F.A. Kerimov, I.A. Koshbaxtiyev, Yu.M.Yunusova, SH.X. Xankeldiyev, X.A.Meliyev, F.Q.Axmedov va boshqalar tomonidan eng zarur adabiyotlar - darsliklar, monografiyalar o'quv qo'llanmalari nashrdan chiqarildi. 2004 yildan boshlab esa "Fan sportga" nomli ilmiy-nazariy

maxsus jurnalni chop etilishi mamlakatimizda, xorijda olib borilayotgan jismoniy tarbiya va sport sohasi bo'yicha ilmiy-uslubiy, ilmiy-tadqiqot yangiliklar bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yuzaga keltirdi.

O'zbekiston Respublikasi jismoniy madaniyat tizimini jamiyatda tutgan o'mi, rivojlanish xususiyatlari, olib borilayotgan islohatlar natajasida qo'lga kiritilayotgan yutuqlar asoslab berilmoqda. O'zbekiston Respublikasi jismoniy madaniyat tizimini barkamol avlodni tarbiyalash sohasidagi maqsad va vazifalarini asoslari ochib berilmoqda.

NATIJALAR

Mustaqillik yillari tom ma'noda O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti istiqbolini belgilash, jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o'rin egallashga intilish yo'lidagi keng ko'lamlil islohotlarni amalga oshirish bilan kechmoqda. Jahonning rivojlangan mamlakatlari tajribalarini o'rganish, mahalliy shart-sharoit, iqtisodiy va intellektual resurslarni inobatga olgan holda jamiyat hayotining barcha sohalarida tub islohotlarning amalga oshirilayotganligi yangidanyangi yutuqlarga erishishni ta'minlamoqda.

Xalqimizning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida jismoniy madaniyat va sport sohasi eng muhim o'rin egallaydi. Jismoniy madaniyat va sport ijtimoiy soha sifatida insonlarni jismonan, ma'nan va ruhan etuk, komil shaxs etib tarbiyalasa, iqtisodiy jihatdan esa ishlab chiqaruvchi sub'ektlar, ya'ni insonlarni salomatliklarini hamda yuqori ish qobiliyatlarini tiklash va mustahkamlash orqali mamlakatimizning ishlab chiqarishini hamda iqtisodiyotini rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadi. Bizga tarixdan ma'lumki, jismoniy tarbiya va sport sohasi xar bir jamiyatda shu jamiyatning mafkurasiga xizmat qiladi hamda shu jamiyatning mafkurasi ta'siri ostida rivojlanib boradi. Davlatimiz tomonidan mustaqillikning dastlabki kunlaridan barkamol avlod tarbiyasining asosiy omili sifatida jismoniy tarbiya va sport sohasiga katta e'tibor berildi va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarining biriga aylanib, bugungi kunda ham davlatimiz tomonidan ulkan islohatlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport yurtimiz taraqqiyotining barcha sohaları kabi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari doirasida rivoj topmoqda. "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida" gi Qonun, "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori "Ommaviy sport tadbirlarini yanada kuchaytirish to'g'risida" gi Qarorlar va shu soxaga oid boshqa kontseptual xujjatlarning qabul qilinishi, ularning bosqichma-bosqich hayotga tadbiriq etilayotganligi hamda O'zbekiston Respublikasi Konstituttsiyasi (30.04.2023 yil), "Ta'lim to'g'risida" gi (2020 yil 23 sentyabr) hamda "Jismoniy tarbiya va sport

to'g'risida"gi (2015 yil 4 sentyabr) qonunida jismoniy tarbiya va sportga alohida urg'u berilishi yuqorida qayd etilgan fikrimizning ifodasidir. So'nggi yillarda o'zbek sporti o'zining yuksak natijalari bilan mamlakatimiz shuhratini jahon hamjamiyati oldida tarannum etib kelayotganligi, minglab halqaro standartlarga mos sport majmualari qad ko'tarayotganligi, yurtimizning turli hududlarida eng nufuzli halqaro musobaqalarning o'tkazib kelinayotganligi ushbu hujjatlarning amaliy natijasidir. Lekin, yuksak natijalarni qo'ldan bermaslik, malakali, raqobatbardosh sportchilarni tayyorlash, to'g'ridan-to'g'ri yosh iste'dodli zahiralarni etishtirish bilan bog'liqdir. Mustaqillik tufayli jismoniy tarbiya va sport yurtimiz taraqqiyotining barcha sohalari kabi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari doirasida rivoj topmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev 2017 yil, 3 iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida mamlakatimizning barcha hududlarida ommaviy sportning inson va oila hayotidagi muhim ahamiyati, uning jismoniy va ma'naviy sog'lomlikning asosi ekanini targ'ib-tashviq qilish, hayotga katta umid bilan kirib kelayotgan yoshlarni zararli odatlardan asrash, ularga o'z qobiliyat va iste'dodlarini ro'yobga chiqarishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, ular orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish hamda maqsadli tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida muhim va dolzarb vazifalarni belgilab bergan edi.

2022 — 2026 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yettita ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyiliga asosan jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan aholi sonini 2026-yilda 33 foizga chiqarish, Respublika yoshlari o'rtasida milliy sport turlarini ommalashtirish, O'zbekistonda sportning ommaviylikini oshirish maqsadida milliy sport turlari va xalq o'yinlarini rivojlantirish, Yurtimizning chekka hududlari va qishloqlarida sog'lomlashtirish ishlarini yanada rivojlantirish, barpo etiladigan har bir "Yashil hudud"da yugurish, velosipedda harakatlanish uchun "Salomatlik yo'laklari" hamda badminton, stritbol va vorkaut maydonchalarini tashkil etish, vazirlik, idora hamda tashkilotlar xodimlarini va aholini sport tadbirlariga jalb qilish, ular o'rtasida musobaqalar tashkil qilish ustuvor vazifa sifatida belgilab berilgan. Shu nuqtai nazardan, Muhtaram Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek

1. Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan aholini 2023 yilda 30 foizga chiqarish, bunda: ommaviy axborot vositalari orqali aholini sog'lom turmush tarziga hamda sport bilan muntazam shug'ullanish bo'yicha targ'ibot materiallarini tayyorlash, mahallalarda sport bilan shug'ullanish uchun shart-sharoitlarni yaratish, sport jihozlari bilan ta'minlash; mahalla, tuman va viloyat kesimlarida sport tadbirlarini tashkil qilish.

2. Jismoniy tarbiya va sportga jalb qilingan yoshlar ulushini 33 foizga yetkazish. Mahallalarda sport bilan shug'ullanuvchilar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratish, bunda: mahallada yoshlarning sport bilan shug'ullanishlari uchun zaruriy infratuzilmani yaratish; respublika hududlarida keng tarqalgan ommaviy sport turlari asosida respublika musobaqalarini o'tkazish tizimini yaratish; mahalla yoshlarini sportga jalb qilish darajasi reytingini shakllantirish hamda, oliy ma'lumotli trenerlar ulushini 85 foizga oshirish ko'zda tutilgan..

Respublika Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2021 yil 8 noyabrda "O'zbekiston sportchilarini 2024 yilda Fransiya (Parij) shahrida bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paraolimpiya o'yinlariga tayyorgarlik ko'rish to'g'risidagi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son farmoni yurtimizda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish, bolalar va o'smirlarni yillik hamda ko'p yillik tayyorgarlik mashg'ulotlariga saralash asosida iqtidorli yoshlarni izlab topish hamda ularni tor ixtisoslik bo'yicha yo'naltirish masalalariga e'tibor qaratilgan bo'lib, olimpiya va paralimpiya sport turlarini rivojlantirish va muvofiqlashtirish, uslubiy qo'llab-quvvatlash va monitoring qilish maqsadida sport federatsiya (assotsiatsiya)larining hududiy bo'linmalarini tashkil etsin, shuningdek, ularning moliyaviy va moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga ko'maklashishning ustivor vazifalarini ushbu farmonlarda belgilab berilgan. Albatta, ertangi kunimiz bugungi yoshlarimizni aqlan komol topganligi jismoniy va psixologik hamda funktsional tayyorgarligining yuqori darajada shakllanganligi bilan bog'liqdir. Bu esa ertangi kunga zahira sportchilarini tayyorlashni dolzarb masalalaridan sanaladi.

MUHOKAMA

Respublikamizda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, hamda mamlakatning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlash borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Aholini ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun hamda ularni salomatligini mustahkamlash borasidagi qonunchilik tizimining yaratilishi va bu orqali faoliyatlar ko'lamini yaxshilash masalalari davlatimizning asosiy e'tiborida bo'lib kelmoqda. Jumladan O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 5 sentyabrdagi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni, 2017 yil 3 iyundagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 3031-sonli Qarori, 2020 yil 24 yanvardagi "Jismoniy tarbiya va sportni yanada

takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 5924-sonli Farmoni mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni yanada ommalashishida muhim omil bo'lmoqda. Bu esa ta'lim jarayonini yaxshilab, yoshlarni ham jismonan, ham ruhan kamol topishlariga keng imkoniyat yaratmoqda.

Mustaqil O'zbekiston taraqqiyotida jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat va sport sohalarining rivojlanishi ayniqsa, diqqatga sazovordir. Bu sohaning nazariy va amaliy asoslarini rivojlantirishga Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoev katta e'tibor berayotganligi, erishilayotgan yutuqlarimizning poydevori bo'lib xizmat qilmoqda. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish, millat genofondini yanada sog'lomlashtirish, barkamol avlodni tarbiyalash borasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish ahamiyati davlat siyosatining ustuvor yunalishlaridan biri deb belgilangan. Qisqa muddatda bu sohada olib borilgap keng ko'lamli amaliy harakatlar o'z samarasini bera boshladi.

Ma'lumki, mamlakatimiz jismoniy madaniyat tizimi 1991 yilgacha sobiq ittifoq bo'yicha amal qilgan hukmron tizimning bir qismi bo'lib, yurtimiz bu masalada xalqaro maydonga mustaqil chiqish va o'z imkoniyatlarini namoyon etish huquqiga ega bo'lmagan. Respublikamizning sanoqli sportchilarigina Olimpiya o'yinlari, jahon va Yevropa miqyosidagi nufuzli musobaqalarda qatnasha olardi.

Asosiy e'tibor mahalliy aholi o'rtasidan malakali sportchilar tayyorlash, jismoniy tarbiyani ommalashtirishga emas, balki boshqa respublikalardan tayyor sportchilarni taklif qilib, xo'jako'rsinga, muayyan natijalar olishga qaratilar edi.

Shu bois, O'zbekistonning faqat markaziy shaharlarida birmuncha ishlar qilinib, chekka hududlarida sportni rivojlantirishga yetarli ahamiyat berilmadi. Vatanimiz mudofaasi masalasi ham jamiyatimizda yo'lga qo'yilgan jismoniy tarbiya jarayoniga qator talablar qo'yadiki, bu talabalarni amalga oshirish natijasida jismoniy tarbiya tizimining ob'ektiv xususiyatlari namoyon bo'ladi. Mamlakatimiz xalqlarining har tomonlama jismoniy tayyorgarligi, jismoniy sifatlarini yaxshi rivojlanganligi Vatan mudofaasiga tayyorgarligining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi

Shunday qilib, O'zbekistonda jismoniy tarbiyaning maqsadi xalqimizni jismonan kamolotga erishgan, huquqiy davlatning faol quruvchilari, ijodiy mehnatga va Vatan mudofaasiga tayyor qilib tarbiyalashdir. Bu maqsad mamlakatda jismoniy tarbiyani amalga oshirayotgan barcha tashkilot va muassasalar uchun umumiydir. Jamiyatda jismoniy madaniyatning rivojlanganlik darajasi quyidagi ko'rsatkichlar bilan baholanadi:

- jamiyat a'zolarining kundalik turmushga jismoniy madaniyatning singdirilganligi darajasi bilan;
- jamiyat a'zolarining salomatligi va jismoniy tayyorgarligi bilan;
- jismoniy madaniyat mashg'ulotlarining moddiy-texnik ta'minlanganligi va ularni sifati bilan;

- jismoniy madaniyatga rahbarlik qilayotgan xodimlarning doimiy tarkibi (shtati), kvalifikatsiyasi va faolligi hamda iqtidori bilan;

-jamiyat a'zolarining sportdagi natijalari bilan baholanadi.

Mamlakatimiz mustaqilligi, jamiyatimizdagi kechayotgan ijtimoiy, iqtisodiy islohotlar yurtimiz farzandlarining jisman kamolotga erishgan bo'lishi kerakligi talabini qo'yimoqda. Har bir millat, elat o'zining paxlavonlari, jismonan barkamol o'g'lonlari bilan faxrlanishgan. O'z farzandlarini xalq og'zaki ijodidagi Alpomish, Rustam, Go'ro'g'li, Barchinoy kabi jisman va manan shakllangan bo'lishlarini orzu qilganlar.

XULOSA

Xulosalar qilib shuni aytish mumkin:

1. O'zbekistonning jismoniy madaniyat tizimi insonlarni nafaqat jismoniy, balki ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashga, yoshlarni ijtimoiy mehnatga va Vatan himoyasiga tayyorlashga xizmat qiladi.

2. Mustaqillik yillarida davlatimiz tomonidan jismoniy tarbiya va sport sohasida olib borilayotgan islohotlar natijasida mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport sohasining infrotuzulmasi tubdan o'zgardi. Jismoniy madaniyat tizimining ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, dastur-normativ, tashkiliy asoslari mustahkamlandi. Jahon andozalariga mos keladigan zamonaviy sport majmualari, stadionlar, suzish xavzalari, tennis kortlari barpo etildi. Toshkent shahar, viloyatlar hamda tumanlarda olimpiya va paralimpiya sport turlari markazlari, sport turlariga ixtisoslashtirilgan BO'SMlari ochildi.

Sportchilarimiz nufuzli xalqaro musobaqalarida, Osiyo, jahon birinchiliklarida, yozgi va qishki olimpiya va paralimpiya o'yinlarida muvaffaqiyatli ishtirok etib mamlakatimiz dovrug'uni butun dunyoga taratmoqdalar. Ommaviy sportni rivojlantirish bo'yicha katta amaliy ishlar amalga oshirildi.

3. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022 yil 20 dekabr kuni mamlakatdagi vazirlik va idoralar soni 61tadan 28taga qisqartirilishini ma'lum qildi. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi yangi tashkil etilgan Yoshlar siyosati va sport vazirligiga birlashtirildi.. "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan jismoniy tarbiya xodimi" va boshqa bir qator unvonlar ta'sis etildi. Bu qarorlar ham mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlanishiga, dunyo hamjamiyatida o'z o'rnimizni topishga katta yordam bermoqda.

4. Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida davlat tomonidan dastur va konsepsiyalarni qabil qilinishi mamlakatda jismoniy tarbiya va sportni yanada ommalashishiga, sog'lom turmush tarzini shakllanishiga, yangi O'zbekistonning xalqaro sport nifuzini oshishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent. 30.04.2023 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida" gi Qonuni. Toshkent, 5 sentabr 2015 yil. 174 - son Xalq so‘zi gazetasi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida " PF-5368-son farmoni. 2018 yil 5-mart.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" PF 5924 -son farmoni 2020 yil 24 yanvar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida" PQ 3031-son qarori.2017-yil 3-iyun.
6. 2019-2023 O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasi 2019-yil 15-fevral.
7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: "O‘zbekiston”. 2017.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T.: "Ozbekislon " NMIL, 2018.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T.: "Ozbekislon " NMIL, 2020.
10. Djalilova L.A. Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi. Darslik. T: "Vori-nashriyoti", 2017.

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИГА ХОС КАСБИЙ ФАЗИЛАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Максадова Мехринисо Сайхоновна

Халқаро инновацион университет

Педагогика ва жисмоний маданият кафедраси доценти

Abstract: Мақолада илмий-педагогик адабиётлар, миллий-маънавий мерос намуналари ҳамда педагогика-психология соҳасидаги тадқиқотларни ўрганиш орқали Бошланғич синф ўқитувчиларига хос сифат ва фазилатларини шакллантиришнинг назарий асосларини ўрганиш келтирилган. Бундан ташқари бошланғич синф ўқитувчиларига хос сифат ва фазилатларини шакллантиришнинг психологик асослари изоҳланган.

Keywords: бошланғич синф, ўқитувчи, бошланғич синф ўқитувчиси, тарбияга йўналганлик, ижодкорлик, меҳнатсеварлик.

Introduction: Ҳозирги замон мактаби муаллимлик шахси ва касбий фаолияти учун зарур бўлган сифат ва фазилатларни эгаллаган, янгича фикрлайдиган, ижтимоий фаол педагогларни талаб қилмоқда. Жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатлари тарихий тажрибаси шундан далолат бериб турибдики, улар мустақиллик ва тараққиёт йўлига қадам қўйишлари билан асосий эътибор ва маблағларни биринчи навбатда, ёшларни ўқитиш ва тарбиялашга сарфлаганлар ва бундай сиёсат тарихий тажрибада ўзини оқлади. Мактаблардаги таълим-тарбия ишларининг барчаси ёшларни баркамол инсонлар қилиб тарбиялашга йўналтирилган. Таълим-тарбиянинг инсонпарварлиги, демократиклиги, тарбияланувчиларни ҳурматлаш Ўзбекистонда таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий тамойилларидан ҳисобланади. Шунинг учун ҳам болаларнинг кадр-қимматини ҳурматлаш, болада меҳнатсеварлик, Ватанга муҳаббат, одамларга яхшилик қилиш ва меҳр-мурувват туйғусини тарбиялаш масъулиятли, муҳим вазифадир. Бу вазифани, асосан, узлуксиз таълим тизими муассасаларининг ўқитувчилари амалга оширадilar. Ёшларни ахлоқ-одобли, баркамол инсонлар қилиб тарбиялашга даъват этилган муаллим-тарбиячилар педагогик ахлоққа доир билимларни педагогик маданият, муомала одоби қоидаларини яхши эгаллаган бўлмоқлари лозим... Шунинг учун ҳам ўқитувчилар тайёрлайдиган олий таълим муассасалари олдида муҳим вазифа –

инсонпарварлик тамойилини рўёбга чиқарувчи, юксак маънавий – ахлоқий талабларга жавоб берувчи, педагогик одоб фазилатларини эгаллаб олган бўлажак ўқитувчиларни тарбиялаш вазифаси туради.

Таъкидлаш жоизки, ватанимизнинг психолог олимлари томонидан олиб борилган илмий-тадқиқотларида бўлғуси ўқитувчининг касбий тайёргарлигига доир муаммоларнинг жуда кўп жабҳалари ўрганилган бўлса-да, лекин бошланғич синф ўқитувчиларига хос сифат ва фазилатларини шакллантиришнинг психологик асослари, муаллимнинг миллий-маданий муҳитга хос кенг имкониятларини аниқловчи, унинг шахсий ва касбий баркамоллигини таъминловчи муҳим механизм педагог касбий тайёргарлигининг ўзига хос психологик хусусиятлари муаммоси ўзининг тўлиқ ечимини топмаган. Юқоридаги мулоҳазалар “Бошланғич синф ўқитувчиларига хос сифат ва фазилатларини шакллантиришнинг психологик асослари” илмий тадқиқот мавзусини танлашимиз учун асос бўлди.

Methods. Тадқиқотда Е.И.Роговнинг миллий-худудий муҳитга мослаштирилган “Ўқитувчи шахсининг касбий йўналганлигини баҳолаш” методикаси; “Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг касбий-шахсий сифатларини ўрганиш” анкетаси, назарий таҳлил, кузатиш, суҳбат, тестлар, анкета сўровлари ташкил этиш, педагогик-психологик илмий тажриба, математик статистика. методларидан фойдаланилди.

Results and Discussion: Замонавий билим бериш учун, аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак. Боланинг дунёқараши, диди, салоҳияти шаклланадиган бошланғич синфларга энг етук, энг тажрибали мураббийлар биркитиб қўйилиши керак. Шунга кўра, таълим жараёнида ўқитувчи билан ўқувчиларнинг ҳамкорлик фаолиятига хос онгли интизомни ташкил этишгина, ўқувчини билимни эгаллаш ва мустақил фикрлашга ўргатиш шахс шаклланишига ижобий таъсир этади.

Ижтимоий-тарихий тараққиётнинг барча босқичларида ўқитувчи шахси юксак ижтимоий мавқега эга бўлган халқнинг этник онги ва тафаккурининг намунаси сифатида эъзозланган. Ана шундай юксак баҳога лойиқ замонавий бошланғич синф ўқитувчисининг психологияси, яъни унинг шахсий ҳамда касбий сифат ва фазилатлари қандай бўлиши лозим? Психологиянинг ҳозирги таҳлилларига кўра, таълим ва тарбия шакли, мазмуни ва моҳияти жиҳатидан миллий-этник ҳодисадир [5]. У ўз халқининг (миллатининг) маросимлари, анъаналари, одатлари ва умуман, этнопсихологиясини ўзида акс эттиради. Табиийки, ҳар бир этносга, яъни миллатга хос идеал шу миллатнинг таълим ва тарбиясида рўёбга чиқади. Мазкур парадигма-идеаллар шу этноснинг, халқнинг

онгини, қарашларини, кадриятларини ўзида мужассамлаштиради, миллий онг ва миллий ўзликни англаши эса миллатнинг минг йиллар давомида турмуш тажрибасида орттирган донолигида намоён бўлади. Маълумки, ўқийдиган, тарбияланадиган ёш авлод ҳамма вақт ўз миллатига хос этнопсихологик хусусиятларни ўзида мужассамлаштиради (ўзлаштиради) [4]. Мазкур хусусиятлар сирасига қуйидагилар киради: миллий онгнинг ўзига хос хусусияти ва тафовутли компонентларини сақлаган ҳолда ўзлигини англаши;

миллий тафаккури, фикр юритиш жараёнининг ўзига хослиги; иродавий-ақлий хатти-ҳаракатлари, амаллари, ҳис-ҳаяжонлари ва туйғуларининг ўзига хослиги; бошқа кишилар, бошқа этнос вакиллари билан мулоқот ва ўзаро алоқаларда миллий характернинг ўзига хослиги. Бу эса, таълим ва тарбия мазмунида ўзига хос психологик хусусиятлар бавосита намоён бўлишини тақозо этади. Шунинг учун таълим ва тарбия жараёнларини амалга ошираётганда ўқитувчи қуйидаги принцип ва қонуниятларга риоя этиши лозим: а) ўқувчига йўналтирилган психологик-педагогик таъсирлар шу миллатнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқлик ва уйғунлик принципи асосида таълим ва тарбия анъанавий тадбирлар орқали амалга оширилиши зарур бўлиб, мазкур тадбирлар тарбияланувчига тушунарли ва шу халқнинг урф одатлари, анъаналари, таомиллари, идеаллари билан боғлиқлиги;

б) миллий онг ва миллий ўзига хослик психологик-педагогик фаолиятнинг умумийлиги, бирлиги қонуни, бунда тарбиячи-устознинг фаоллигини этник жамоа вакилининг (ўқувчининг) миллий ўзликни англаш хусусиятини, ахлоқий-ижтимоий кадриятларини эътиборга олган ҳолда ўта оптимал-рационаллиги. Психологик-педагогик тарбиявий таъсирларни сингдириш комплекси (мажмуи) шу этник жамоага хос ахлоқий, ижтимоий-ҳуқуқий ва ишлаб чиқариш, яъни меҳнат меъёрларининг эволюциясига мослаб ташкил этилиши; тарбияланувчиларнинг маълум психологик-педагогик таъсирларга мослаша олиш имкониятларини эътиборга олиши зарур.

Ушбу назарий маълумотларга ҳамоҳанг тарзда бошланғич синф ўқитувчиси касбий фаоллигини тадқиқ этишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш учун “Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг касбий-шахсий сифатларини ўрганиш” анкетасидан фойдаландик. Тадқиқотимизнинг аниқловчи босқич тажрибаларида педагог ва психолог олимларнинг замонавий мактаб ўқитувчисининг энг муҳим хислатларига бағишлаган мезонлари ёрдамида ишлаб чиқилган “Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг касбий-шахсий сифатларини ўрганиш” анкетаси ёрдамида, уларнинг касбий тайёргарлик жараёнидаги шахсга хос хислатлари ҳамда касбий билимларини ўрганишга

эришилди. Уларнинг таҳлиliga қуйида алоҳида тўхтаб ўтилади. Ҳар бир банд бўйича ажратилган сифатларнинг ранг кўрсаткичлари, хусусиятларнинг частоталари асосида корреляцион муносабатлари мутахассислар тайёрлаш жараёнида иштирок этган педагоглар ва талабаларнинг муносабатлари асосида таҳлил этилади.

1-жадвал

Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиси шахсий хислатларининг касбий тайёргарлик жараёнида шаклланиши аҳамиятини ўрганиш натижалари

№	Хислатлар	Ўқитувчилар		Талабалар		t
		X	m	X	m	
1	Ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик	1,77	1,610	2,35	0,831	2,129
2	Амалий-психологик саводхонлик	2,67	1,30	2,82	1,78	0,438
3	Меҳнатсеварлик ва ижодкорлик	2,45	1,41	3,25	1,8	-2,856**
4	Жамоат ишларида фаоллик	3,10	1,75	2,40	1,21	3,618***
5	Меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик	2,77	1,77	3,87	1,78	-3,376***
6	Камтарлик, самимийлик	3,02	1,83	3,30	1,82	-0,776
7	Қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик	2,55	1,19	2,65	1,84	-0,344
8	Ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик	3,97	2,16	2,67	1,40	3,134**

** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Изоҳ: X-ўрта арифметик қиймат; m-стандарт огиш; t-стьюдент мезони

Ўқитувчи ва талабалар томонидан бошланғич синф ўқитувчисини касбий тайёргарлик жараёнида шахсий хислатларни камол топтиришнинг аҳамиятини ўрганиш натижаларининг кўрсатишича, ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик; амалий-психологик саводхонлик; меҳнатсеварлик ва ижодкорлик; жамоат ишларида фаоллик; меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик; камтарлик, самимийлик; қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик; ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик каби сифатларнинг барчаси текширилувчилар томонидан саккиз даражали ранг кўрсаткичлари бўйича ўртача уч даражали аҳамиятга эгаллиги қайд этилган.

Натижалардан кўринадики, касбий тайёргарлик учун зарур психологик кўрсаткичларни таҳлиliga қадар, ўқитувчи ва талабалар шахсий хислатлари касбий тайёргарлик учун муҳим эканлигини кўрсатишда янглишмаганлар, дейиш мумкин. Бу ўринда ўқитувчилар билан талабаларнинг бошланғич синф ўқитувчиси учун “ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик” хислати

(1,77 ва 2,35), “амалий-психологик саводхонлик” (2,67 ва 2,82); “камтарлик, самимийлик” (3,02 ва 3,30), “қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик” (2,55 ва 2,65) хислатлари ўртасида фарқлар кузатилмади. Ўқитувчи ва талабалар бошланғич синф ўқитувчиларнинг мазкур шахсий хислатларини шакллантириш аҳамиятини нисбий тенгликда англаганлар, дейиш мумкин.

Ўқитувчи ва талабалар томонидан бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг шахсий хислатлари касбий тайёргарлик жараёнида камол топиши муҳим аҳамиятга эга эканлигини ранг кўрсаткичлари асосида қайд этганлар. Ҳаттоки ушбу хислатларни ранг кўрсаткичлари бўйича солиштирганда ҳам “ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик” бир хил ранг кўрсаткични акс эттирганлигининг ўзини ҳам ижобий ҳол дея оламиз. Аммо улар бир қатор шахсий хислатларни фарқли баҳолаганликлари статистик мезонларда ҳам кузатилди: “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик” (2,45 ва 3,25); “жамоат ишларида фаоллик” (3,10 ва 2,40); “меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик” (2,77 ва 3,87); “ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилиш” (3,97 ва 2,67) (2.1-жадвалга қаралсин). Бошланғич синф ўқитувчиси учун зарур шахсий хислатларнинг аҳамиятини ўқитувчи ва талабалар томонидан баҳоланишдаги тафовутлар, уларнинг ранг ва ўрин кўрсаткичлари бўйича ҳам ўз аксини топди (2-жадвал).

2-жадвал

Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиси шахсий хислатларининг касбий тайёргарлик жараёнида шаклланиши аҳамиятининг ранг кўрсаткичи

№	Хислатлар	Ўқитувчи		Талаба	
		Ранг	Ўрин	Ранг	Ўрин
1	Ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик	1,77	1	2,35	1
2	Амалий-психологик саводхонлик	2,67	4	2,82	5
3	Меҳнатсеварлик ва ижодкорлик	2,45	2	3,25	6
4	Жамоат ишларида фаоллик	3,10	7	2,40	2
5	Меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик	2,77	5	3,87	8
6	Камтарлик, самимийлик	3,02	6	3,30	7
7	Қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик	2,55	3	2,65	3
8	Ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик	3,97	8	2,67	4

Ўқитувчилар бу борада қуйидаги шахсий хислатларни ранг кўрсаткичлар асосида камол топтириш муҳимроқ, деб қайд этганлар: “ўз ватанига, халқига содиқлик, “болаларни севишлик” (1); “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик” (2); “қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик” (3); “амалий-психологик саводхонлик” (4); “меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик”(5); “камтарлик, самимийлик” (6); “жамоат ишларида фаоллик” (7); “ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик” (8). Бундан кўринадики, ўқитувчилар бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиси учун зарур бўлган инсонпарварликка хос сифатларни, сўнгра эса, айрим касбий сифатларни камол топтириш муҳимлигини қайд этмоқдалар. Талабаларда эса бу бошқачароқ кўриниш олган. Уларнинг назарича эса: “ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик” (1); “жамоат ишларида фаоллик” (2); “қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик” (3); “ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик”(4); “амалий-психологик саводхонлик”(5); “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик”(6); “камтарлик, самимийлик” (7); “меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик” (8). Бундан кўринадики, бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлик жараёнида шахсий хислатларни камол топтиришда ўқитувчи билан талабаларнинг тасаввурларида яқинлик ва фарқларнинг мавжудлиги борлигини табиий деб айтишимиз мумкин. 2.2-жадвалда бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг “ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик”, “амалий-психологик саводхонлик”, “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик”, “жамоат ишларида фаоллик”, “меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик”, “камтарлик, самимийлик”, “қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик”, “ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик” каби шахсий хислатларининг касбий тайёргарлик жараёнида шаклланиши аҳамиятининг ранг кўрсаткичини ўқитувчилар ўзларининг касбий шахсий тажрибалари асосида, талабалар эса тасаввурлари асосида изоҳлашга ҳаракат қилган, дейиш мумкин. Айнан ушбу тарзда бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг шахсий хислатларини касбий тайёргарлик жараёнида камол топиш аҳамиятини ўрганишда хислатларнинг ўзаро корреляцион боғланишларига эътибор қаратдик. Кейинги таҳлилларимиз хислатларнинг ўзаро корреляцион боғланишларига бағишланган.

Корреляцион таҳлилда ўқитувчилар ва талабаларнинг шахсий сифатларга муносабатлари ўзаро интеркорреляция қилинди. Ўқитувчилар билан талабаларнинг бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг шахсий хислатларига муносабатлари орасидаги корреляцион боғлиқликларида тўлиқ алоқадорлик акс этмаган, аммо айрим бир-бирини тақозо этувчи ва бир-бирига тескари боғланиш

ҳосил қилган сифатлар борлигини кўрсаткичлар асосида айта оламиз. Ўқитувчиларнинг “ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик” хислатларига муносабати талабаларнинг “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик” хислати ($r=0,351$; $p\leq 0,05$); “амалий-психологик саводхонлик” хислатига муносабатлари талабаларнинг “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик” хислати ($r=0,526$; $p\leq 0,01$); “меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик” хислати ($r=0,476$; $p\leq 0,01$); “камтарлик, самимийлик” хислатларига ($r=0,674$; $p\leq 0,01$) муносабати билан ижобий боғланишни, “ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик” хислати билан ($r=-0,380$; $p\leq 0,05$) эса салбий корреляцион муносабатни акс эттирди. Шунингдек, ўқитувчиларнинг “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик” хислатини баҳолашлари талабаларнинг “амалий-психологик саводхонлик” хислатини баҳолаши ($r=-0,406$; $p\leq 0,01$) билан тескари боғлиқлик ҳамда “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик” ($r=0,430$; $p\leq 0,01$), “камтарлик, самимийлик” хислатларини баҳолаши ($r=0,333$; $p\leq 0,05$) билан ижобий муносабатни акс эттирганлигини кўриш мумкин (5-илова). Худди шунингдек корреляцион муносабатлар ўқитувчи билан талабаларнинг яна ўн тўртта корреляцион коэффициентларида учради. Бундан кўринадики, ўқитувчилар билан талабаларнинг бошланғич синф ўқитувчисининг касбий тайёргарлик жараёнида хислатларни шакллантириш борасидаги тасаввур ва муносабатларида қисман боғлиқлик, бир қатор хислатлар бўйича тескари муносабат ва кўпгина фазилатларни камол топтиришда эса ўзаро муносабат акс этмаётганлигининг гувоҳи бўлди. Бошланғич синф ўқитувчиси шахсий хислатлари аҳамиятини энди ўқитувчилар ва талабалар муносабатларининг хусусий ҳоллари бўйича таҳлиliga муурожаат этиб кўрамиз. Ўқитувчиларнинг шахсий хислатларини камол топтириш борасидаги муносабатларнинг корреляцион боғлиқлик бўйича кўрсаткичлари умумий ҳолдаги (ўқитувчи билан талабалар кўрсаткичлари сингари) манзарани акс эттирмоқда. Уларнинг муносабатлардаги ички боғлиқлик ҳам яхлит ижобий алоқалардан кўра тарқоқлашган корреляцион коэффициентларда намоён бўлди ва саккизта корреляцион муносабатлар кузатилди.

Уларнинг “ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик” хислатини камол топтиришга билдирган муносабати “қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик” ($r=0,443$; $p\leq 0,01$); “амалий-психологик саводхонлик” хислатига муносабати “ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик” ($r=0,413$; $p\leq 0,01$); “жамоат ишларида фаоллик” хислатига муносабати “камтарлик, самимийлик” ($r=0,423$; $p\leq 0,01$), “қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик” ($r=0,475$; $p\leq 0,01$), “ўз билими ва маҳоратини изчил

оширишга интилишлик” ($r=0,400$; $p\leq 0,01$); “камтарлик, самимийлик” хислатига муносабати “ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилиш” ($r=0,485$; $p\leq 0,01$) каби хислатлар билан ижобий корреляцион боғлиқликни акс эттирганини яхши ҳол деб ҳисобласак-да, аммо “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик”, “камтарлик, самимийлик” ($r=-0,410$; $p\leq 0,01$); “меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик” “қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлиш” ($r=-0,326$; $p\leq 0,05$) ни салбий ҳол деб айтишимиз мумкин (6-илова). Чунки, келтирилган сифатларнинг барчаси ижобий, уларнинг бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг касбий тайёргарлиги жараёнида муҳимлигини бир-бири билан ижобий боғланиш ҳосил қилишини оддий кузатишлар орқали ҳам эътироф этиш мумкин. Демак, касбий тайёргарлик жараёнида бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлашда шахсий хислатларни шакллантириш борасидаги педагогларнинг муносабатларига ҳам аниқлик киритадиган томонлари мавжуд экан, деган мулоҳазани бермоқда. Балки бу борада талабаларнинг муносабати ўзгача кўриниш ҳосил қилар. Талабаларнинг бошланғич синф ўқитувчиси шахсий сифатларини шаклланишига билдирган муносабатларидаги корреляция боғланишлар юзасидан ҳам ижобий ҳолни қайд этолмаймиз. Уларнинг кўрсаткичларида ҳам хислатларнинг бир-бирига ички боғлиқликларининг етарлича ва асосли боғланишга эга бўлган жиҳатлари кам кузатилди. Оддийгина талабаларнинг “ўз ватанига, халқига содиқлик, болаларни севишлик” хислатига билдирган муносабатлари “амалий психологик саводхонлик” ($r=-0,426$; $p\leq 0,01$) хислати ва “жамоат ишларида фаоллик” хислатлари ($r=-0,502$; $p\leq 0,01$) билан; “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик” хислатига билдирган муносабатларини “ўз билими ва маҳоратини изчил оширишга интилишлик” ($r=-0,354$; $p\leq 0,05$) хислати, “камтарлик, самимийлик” хислати эса “қатъийлик, дадиллик ва мустаҳкам характерга эга бўлишлик” хислати ($r=-0,483$; $p\leq 0,01$) билан салбий корреляцион боғлиқликни акс эттирганининг ўзиёқ таажжубланарлидир. Аслида ушбу сифатлар ўртасида табиий ва оддий ҳолатда ҳам ижобий боғланиш кузатилиши керак, дея оламиз.

Талабаларнинг шахсий хислатларни камол топтиришга билдирган муносабатларида ҳам ижобий корреляция коэффицентини ифодалаган боғланишлар бор, аммо улар мутахассисни тайёрлаш ва камол топтириш учун зарур шахсий хислатларнинг мужассамлашувига етарли эмас: “амалий психологик саводхонлик” хислати, “жамоат ишларида фаоллик” ($r=0,578$; $p\leq 0,01$) хислати билан, “меҳнатсеварлик ва ижодкорлик” хислати “меҳрибонлик, дилкашлик” ($r=0,563$; $p\leq 0,01$) хислати билан “камтарлик, самимийлик” хислати ($r=0,410$; $p\leq 0,01$); “меҳрибонлик, дилкашлик, одамийлик”

хислати ва “камтарлик, самимийлик” ($r=0,432$; $p \leq 0,01$) хислати билан ижобий боғланишлар ҳосил қилинганлиги кузатилди (7-илова). Шахс хислатларни ифодаловчи ҳолат бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисини камол топтириш учун етарли эмас. Деярли юқоридаги саккизта сифатнинг барчаси орасида етарлича ижобий ички алоқадорлик акс этган ҳолатни касбий тайёргарлик жараёни учун ижобий дея оламиз. Акс ҳолда жараён амалда етарлича эмасдир.

Тадқиқот натижаларининг навбатдаги таҳлили ўқитувчи касбий билимларининг касбий тайёргарлик жараёни учун аҳамиятига билдирилган муносабатини ўрганишга бағишланган (3-жадвал). Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиси касбий тайёргарлиги учун касбий билимларнинг аҳамиятига билдирилган муносабатларнинг қайд этилишида ҳам ўқитувчилар ва талабаларнинг кўрсаткичларида фарқли ва тафовутли қийматлар мавжуд. Уларнинг ранг ва ўринлар бўйича қийматларида ҳам ўзига хосликлар кузатилди. Тадқиқотнинг аҳамиятга эга бўлган жиҳати шундаки, бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг касбий тайёргарлиги жараёнида касбга хос билимларнинг ўрнини баҳолашдаги мезонларга ўқитувчи ва талабалар томонидан бир хил аҳамиятга эга бўлган ўринлар берилган: таълим ва тарбия жараёни моҳиятини чуқур англаш, унинг мақсад ва вазифаларини тушуниш (1-ўрин); умумий психология, педагогик психология ва тараққиёт психологияси, этнопсихология асосларини эгаллаш (2-ўрин); ҳозирги замон педагогикасининг назарий ва амалий асосларини билиш (3-ўрин). Демак, ўқитувчилар ва талабалар касбий тайёргарлик жараёни учун касбга хос билимларнинг аҳамиятини бир хил тарзда тасаввур қилар эканлар. Бу эса касбий тайёргарлик жараёнида ўқитувчи томондан етказиладиган маълумотларни ўзлаштиришда талабаларнинг хайрихоҳ эканликларини англатади.

3-жадвал

Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиси касбий тайёргарлиги учун касбий билимларининг аҳамиятини ўрганиш натижалари

№	Мезонлар	Ўқитувчилар			Талабалар			t
		X	m	ўрин	X	m	ўрин	
1.	Таълим ва тарбия жараёни моҳиятини чуқур англаш, унинг мақсад ва вазифаларини тушуниш	1,33	0,47	1	1,38	0,49	1	-0,467
2.	Умумий психология, педагогик психология ва тараққиёт психологияси, этнопсихология асосларини эгаллаш	2,15	1,11	2	2,23	0,70	2	-0,362

3.	Ҳозирги замон педагогикасининг назарий ва амалий асосларини билиш	3,94	1,19	3	3,71	1,29	3	0,844
4.	Ўз фанини ўқитиш методикасини билиш	4,66	1,17	5	4,62	0,98	4	0,005
5.	Мактаб ёшидаги болаларнинг билиш жараёнлари ва психологик хусусиятларини тушуниш, уларнинг шахсига таъсир этишнинг самарали усулларини билиш	4,15	1,42	4	5,12	0,80	5	-5,254***
6.	Ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмун-моҳиятини билиш	5,53	0,68	6	5,12	0,92	5	2,515*

- $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,001$

Бундан кўринадики, талабалар касбга хос билимларни ўзлаштириш иқтидорлари билан ўқитувчининг талабларига мувофиқ келади. Аммо уларда касбга хос билимларнинг услубий жиҳати, фаолиятни ташкил этиш ҳамда инсон психологиясига доир билимларнинг аҳамиятини баҳолашларида эса бир оз фарқлар борлигининг гувоҳи бўламиз. Ўз фанини ўқитиш методикасини билишни ўқитувчилар 5-ўринда, талабалар 4-ўринда; мактаб ёшидаги болаларнинг билиш жараёнлари ва психологик хусусиятларини тушуниш, уларнинг шахсига таъсир этишнинг самарали усулларини билишни ўқитувчилар 4-ўринда, талабалар 5-ўринда; ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмун-моҳиятини билишни ўқитувчилар 6-ўринда, талабалар 5-ўринда баҳолаганлар. Бундан кўринадики, ўқитувчилар касбий тайёргарлик жараёнида бола психологиясини чуқурроқ билиш, ўз фанини ўқитиш учун кўл келишига ёрдам беришини тажрибаларидан келиб баҳолаган бўлишлари шубҳасиз, ўз навбатида, ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмун-моҳиятини билиш эътибордан четда бўлмаслигини ҳам ўз ўрнида баҳолаганлар. Талабаларда эса ушбу доирадаги билимлар бир хил 5-ўрин билан баҳоланган. Натижаларнинг ранг частоталари бўйича статистик фарқларидан ҳам улар ўртасида тафовутлар ишончлилик кўрсаткичлари билан ифодаланганлигини кўрсатмоқда. Мактаб ёшидаги болаларнинг билиш жараёнлари ва психологик хусусиятларини тушуниш, уларнинг шахсига таъсир этишнинг самарали усулларини билиш (4,15 ва 5,12; $t = -5,254$, $p \leq 0,001$); ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмун-моҳиятини билиш (5,53 ва 5,12; $t = 2,515$, $p \leq 0,05$). Агар ўқитувчилар билан талабаларнинг касбий тайёргарлик жараёнида касбга

хос билимлари қолган мезонлар орасидаги аҳамиятга молик бўлган муносабатларида мувофиқликка эришиш учун таълим-тарбия муҳитида “субъект-субъект”, “устоз-шогирд” муносабат тизимини кенгроқ ва ижобийроқ йўлга қўйишга имкон беради. Таҳлилни давом эттирган ҳолда, касбга хос билимларга билдирилган муносабатлардаги корреляцион боғлиқликка мурожаат этайлик (8-илова). Ушбу таҳлилда ҳам шахс хислатлари корреляцион муносабатлардаги сингари ўқитувчи билан талабаларнинг касбга хос билимлари, касбий тайёргарлик жараёнидаги аҳамиятига билдирилган муносабатларида ҳам мезонлар ўртасида ички алоқадорликлар кенг қамровли ижобий боғланишларни акс эттирмаган, аммо ижобий ва салбий қийматдаги корреляцион коэффицентлар етарлича акс этган. Ўқитувчиларнинг “таълим ва тарбия жараёни моҳиятини чуқур англаш, унинг мақсад ва вазифаларини тушуниш” мезонига билдирган муносабатлари, “ўз фанини ўқитиш методикасини билиш” мезони ($r=0,467$; $p\leq 0,01$) ва “ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмун-моҳиятини билиш” мезони ($r=0,498$; $p\leq 0,01$) билан тўғри ижобий боғланишга; “ҳозирги замон педагогикасининг назарий ва амалий асосларини билиш” мезони эса “мактаб ёшидаги болаларнинг билиш жараёнлари ва психологик хусусиятларини тушуниш, уларнинг шахсига таъсир этишнинг самарали усулларини билиш” мезони ($r=0,449$; $p\leq 0,01$); “ўз фанини ўқитиш методикасини билиш” мезони билан, “мактаб ёшидаги болаларнинг билиш жараёнлари ва психологик хусусиятларини тушуниш, уларнинг шахсига таъсир этишнинг самарали усулларини билиш” ($r=0,577$; $p\leq 0,01$) ва “ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмун-моҳиятини билиш” мезони ($r=0,573$; $p\leq 0,01$); “мактаб ёшидаги болаларнинг билиш жараёнлари ва психологик хусусиятларини тушуниш, уларнинг шахсига таъсир этишнинг самарали усулларини билиш” мезони эса “ҳозирги замон педагогикасининг назарий ва амалий асосларини билиш” мезони ($r=0,708$; $p\leq 0,01$), “мактаб ёшидаги болаларнинг билиш жараёнлари ва психологик хусусиятларини тушуниш, уларнинг шахсига таъсир этишнинг самарали усулларини билиш” мезони ($r=0,582$; $p\leq 0,01$), “ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмун-моҳиятини билиш” мезони ($r=0,665$; $p\leq 0,01$) билан ижобий боғланиш ҳосил қилганлиги таҳсинга сазовор. Шу билан бирга, ўқитувчилар ва талабаларнинг касбга хос билимларга билдирган муносабатлари орасида салбий корреляцион боғлиқликлар ҳам кузатилди. Масалан, “таълим ва тарбия жараёни моҳиятини чуқур англаш, унинг мақсад ва вазифаларини тушуниш” мезони билан “умумий психология, педагогик психология ва тараққиёт психологияси, этнопсихология асосларини

эгаллаш” мезони ($r=-0,547$; $p\leq 0,01$); “умумий психология, педагогик психология ва тараққиёт психологияси, этнопсихология асосларини эгаллаш” мезони билан “ҳозирги замон педагогикасининг назарий ва амалий асосларини билиш” ($r=-0,443$; $p\leq 0,01$) ҳамда “ўз фанини ўқитиш методикасини билиш” мезони ($r=-0,505$; $p\leq 0,01$) ва бошқа бир қатор ҳолатлар шулар жумласидандир. Албатта касбга хос билимларнинг ўрни доимо эътироф этилса-да, уларнинг бошланғич синф ўқитувчилари касбий фаолияти учун аҳамияти ижобий муносабат тарзида акс этиши мақсадга мувофиқдир. Балки натижаларнинг хусусий ҳолати бошқа маълумотлар олишимизга имкон берар. Тадқиқот натижаларига назар солинаркан, ўқитувчиларнинг касбга хос билимларни бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиси фаолиятидаги аҳамияти бўйича муносабатларини ифодалаган корреляция коэффициентлари бу борада анчагина ишлар қилиш лозимлигидан далолат бермоқда.

Ўқитувчиларнинг муносабатларидаги ижобий ички алоқадорликдан кўра салбий муносабатлар анча кўпроқ кузатилмоқда: “таълим ва тарбия жараёни моҳиятини чуқур англаш, унинг мақсад ва вазифаларини тушуниш”, “умумий психология, педагогик психология ва тараққиёт психологияси, этнопсихология асосларини эгаллаш” мезони эса “ҳозирги замон педагогикасининг назарий ва амалий асосларини билиш” ($r=-0,371$; $p\leq 0,01$) ва “мактаб ёшидаги болаларнинг билиш жараёнлари ва психологик хусусиятларини тушуниш, уларнинг шахсига таъсир этишининг самарали усулларини билиш” ($r=-0,331$; $p\leq 0,01$) мезонлари ўртасидаги боғланишлар яққол мисолдир. Агар бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиларини касбий тайёрлаш жараёнида юқоридаги нуқсонли ҳолатлар бартараф этилса, педагоглар фаолиятини самарали ташкил этишга хизмат қилиши шубҳасиз.

Талабаларнинг бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиси касбий тайёргарлиги учун касбий билимларнинг аҳамиятли кўрсаткичлари натижаларини ҳам етарлича ижобий, деб атай олмаймиз. Уларнинг бошланғич синф ўқитувчиларида касбга доир билимларнинг ўрнини устозларига мос тарзда билдирганлар десак янглишилмайди. Талабаларнинг муносабатларида ижобий корреляцион коэффициентлар бор, аммо камдир: “таълим ва тарбия жараёни моҳиятини чуқур англаш, унинг мақсад ва вазифаларини тушуниш” мезони билан “ўз фанини ўқитиш методикасини билиш” ($r=0,403$; $p\leq 0,01$); “ҳозирги замон педагогикасининг назарий ва амалий асосларини билиш” мезони билан “ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмун-моҳиятини билиш” ($r=0,412$; $p\leq 0,01$) мезонлари ижобий корреляцион коэффициентга эга бўлди. Қолган аҳамиятли коэффициентлар эса салбийдир. Бу

эса афсусланарли ҳол ҳисобланади. Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиларга касбий тайёргарлик жараёнида, замонавий педагог учун зарур бўлган касбий билим, шахсий ва касбий хислатлар мужассамлаштирилса, келажакда ўқитувчи ундан касбий фаолиятида оқилона фойдалана олиши мумкин. Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчиларини касбий тайёрлаш жараёнида касбга хос билимларнинг ички боғлиқлигини етарлича таъминлашга эътибор қаратиш лозимдир.

Conclusion. Ҳозирги замон таълими бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий тайёргарлиги ва унинг шахсий ҳамда касбий камолотига (психологиясига) юксак талаблар қўяди: ҳозирги замон бошланғич синф ўқитувчиси касбий фаолиятга мослашувининг самарали кечиши замонавий ўқитиш методларининг ўзига хос хусусиятларини мукамал эгаллаганлиги, амалдаги таълим ва тарбия тамойилларига қатъий риоя қилиши, замонавий ўқитувчи учун зарур бўлган касбий билим, шахсий ҳамда касбий хислатларни ўзида мужассамлаштирганлиги ва ундан касбий фаолиятида оқилона фойдалана олиши билан белгиланади. Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисининг касбий тайёргарлиги жараёнида, ўқитувчи эгаллаши зарур бўлган психологик-педагогик тарбиявий таъсирларнинг мажмуи мазкур этник жамоага хос ахлоқий, ижтимоий-ҳуқуқий ва ишлаб чиқариш меҳнати меъёрларининг эволюциясига мос тушиши ҳамда тарбияланувчиларнинг мазкур психологик-педагогик таъсирларга мослаша олиш имкониятларини ҳам эътиборга олиши зарур.

REFERENCES

1. Гаранина Ж.Г. Структура и уровни личностно-профессионального саморазвития будущих специалистов. // Современные проблемы науки и образования. 2013. - №6. - С. 179-183.
2. Качалова Л.П. Профессиональная рефлексия как педагогический феномен. // Актуальные проблемы современного образования. 2005. - № 3. - С. 90-97.
3. Мураталиева Н. Х. Личностная ориентация будущих учителей начальных классов. Дисс. ...канд. психол. наук- Т.: 2005.-145 с.
4. Мақсадова, М. С., & Очилова, З. З. (2021). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. “XXI АСР ПСИХОЛОГИЯСИ” МАВЗУСИДАГИ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНИ МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ, 133.

5. Мақсадова, М. С. (2020). Ўқитувчи психологияси. Қарши.: Насаф.
6. Мақсадова, М. С. (2015). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, (3), 105-108.
7. Sayxonovna, M. M. (2022). Yosh Pedagogni Kasbiy Moslashuvining Psixologik Xususiyatlari. Miasto Przyszłości, 24, 487-489.
8. Одилова Н. Г., Рахимова И. И. ФОРМИРОВАНИЕ ЧУВСТВО ОТВЕТСТВЕННОСТИ У ШКОЛЬНИКОВ //Интернаука. – 2017. – №. 26. – С. 21-22.
9. Расулов А.И. Ўқитувчи шахсининг тарбиячи сифатида ўқувчилар билан ўзаро муносабат даражалари. Псих. фанл. номз. ...диссертацияси.- Т.: 2001-184 б.
- 10.Рахимова И. И. и др. Развитие инклюзивного образования в современном мире // Интернаука. – 2019. – №. 3-1. – С. 74-75.

TIBBIY TA'LIMDAGI INNOVATSIYALAR

G'afforov O'ktamjon Ravshanovich

Respublika shoshilinch tez yordam ilmiy markaz Buxoro filiali,
vrach toksikolog

Bugungi kunda ta'lim sohasidagi davlat siyosatining strategik maqsadi modernizatsiya qilingan iqtisodiyot talablariga to'la javob beradigan ta'limning qulayligini oshirishdan iborat bo'lib, bu kasb-hunar ta'limi sifatini oshirishni anglatadi. Zamonaviy ta'lim muassasalarida ichki zaxiralarni izlash orqali yuqori sifatli ta'lim natijalarini ta'minlash zarurati bilan duch kelmoqda, bu faqat kompetensiyaga asoslangan va modulli yondashuvlarni amalga oshiradigan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni faol joriy etish, ta'limni tashkil etishni texnologik ta'minlashni o'zgartirish mumkin.

Tibbiyot ta'lim muassasasi bitiruvchilari kasbi haqidagi g'oyalar kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodologiyasini yaratishda istiqbollarni ochadi Tibbiyot ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarga qo'yiladigan malaka talablarini, shuningdek, kasbiy pedagogik faoliyatga qo'yiladigan yangi talablarni hisobga olgan holda tibbiy ta'lim tizimining xususiyatlari va dizaynini o'rganish zarurligini aks ettiruvchi kasbiy standartlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bugungi davrda tibbiyot ta'lim muassasasi o'qituvchisining kasbiy o'qituvchilik faoliyatiga yoki malakasiga tayyorligini baholash mezonlari deyarli mavjud emas. O'qituvchining kasbiy muhim shaxsiy fazilatlari mezonlari ham hisobga olinmaydi. Kasbiy ta'lim dasturlarini yaratish va amalga oshirish, ta'lim mazmuni va jarayonini individuallashtirish imkonini beradigan o'quv, ilmiy va uslubiy ta'minot tibbiyot ta'lim muassasalarida o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni amalga oshirishni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Tibbiyot ta'lim muassasasi o'qituvchisi faoliyatining asosiy mazmuni o'quv, tarbiyaviy, tashkiliy va ilmiy-tadqiqot funksiyalarini bajarishni o'z ichiga oladi. Zamonaviy ta'limning o'ziga xos xususiyati shundaki, fan o'quv jarayoniga tobora ko'proq kiritilmoqda va shuning uchun o'qituvchining vazifasi ilmiy axborotni zamonaviy darajada o'quv ma'lumotlariga aylantirishdir. Ma'ruzalarning ilmiyligidan qoniqish ko'rsatkichi yuqori. O'qitish ma'ruzalarda tizimlilik, izchillik, mavzuning to'liq yoritilishi va ilmiy yutuqlarni qadrlaydi. Pedagogik faoliyatning maqsadlari ko'p funktsiyali bo'lib, murakkab pedagogik vazifalar aniq fanlarni o'qitishning zamonaviy usullaridan foydalangan holda hal qilinadi va turli sohalardagi bilimlarni sintez qilishni

o'z ichiga oladi, bu o'qituvchi yuqori darajadagi mutaxassislarni tayyorlash uchun muayyan dasturlarni ishlab chiqishda taqdim etishi kerak.

Texnika va texnologiya sharoitida o'qituvchilarning ish sifatiga qo'yiladigan talablar sezilarli darajada oshib bormoqda va ularning uslubiy tayyorgarligi darajasi o'quv jarayonining zamonaviy talablariga to'liq javob bermaydi. Bunday qarama-qarshiliklarni eng munosib tarzda ta'minlaydigan shaxsning shaxsiy fazilatlarini, xulq-atvori, qadriyat yo'nalishlari va motivatsion sohasini rivojlantirishning maqsadli va ko'p faktorli pedagogik jarayoni bo'lgan o'qituvchilarni tayyorlashni ilmiy asoslangan tashkil etish yordamida hal qilish mumkin. Individuallik va faoliyat shartlarini muvofiqlashtirish. Ijobiy natijaga erishish o'qituvchining uslubiy tayyorgarligi mazmunini optimallashtirish, individual va o'qituvchining o'z-o'zini tarbiyalashiga rahbarlik qiluvchi uslubiy ish shakllari va usullarini tanlashga tabaqalashtirilgan yondashuv. O'qituvchilarning uslubiy tayyorgarligining pedagogik mohiyati - bu o'quv mashg'ulotlarining barcha turlarini, o'quv jarayonini uslubiy ta'minlashning turli shakllarini sifatini oshirish, o'quv jarayonini takomillashtirish va takomillashtirish maqsadida uslubiy bilim, ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishning maqsadli tashkil etilgan jarayonidir.

Zamonaviy yangi ta'lim texnologiyalari ta'lim tizimiga asoslanadi, bu erda o'rganish bilimda emas, balki uni "olish" usullari, shakllari va usullarida sodir bo'ladi, ya'ni. ijodiy tasavvur va zukkolikni shakllantirish, bo'lajak mutaxassislarning aqliy faoliyati tarkibini o'zgartirish, keyinchalik "olingan bilimlarni" kasbiy faoliyatda qo'llash bilan ilmiy va kognitiv faoliyat metodologiyasi.

Muammoli modulli o'qitish texnologiyasi bilimlarni ijodiy o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi, ijodiy va kasbiy faoliyatda ma'lum tajriba to'plash bilan kasbiy muammolarni mustaqil ravishda hal qilish qobiliyatini rivojlantirish, o'rganish motivlarini shakllantirish, kelgusi kasbiy faoliyatga qiziqish; ilmiy va kognitiv ehtiyojlar, o'quv materialini idrok etishning multimodalligini ta'minlash, kasbiy yutuqlarda, shaxsiy va kasbiy rivojlanishda barqaror motivatsiyani shakllantirish. Muammoli modulli o'qitish texnologiyasi oliy kasbiy ta'limni isloh qilish sharoitida yangi muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan ta'lim texnologiyasini ifodalovchi modulda muammoni qurish va shakllantirish bilan muammoli vaziyat yaratishni o'z ichiga oladi. O'qituvchi tomonidan aniqlangan muammoni hal qilish uchun o'quvchining mustaqil ishini tashkil etish, o'quvchilarni muammosini shakllantirish va hal qilish uchun mustaqil izlanishga jalb qilish bilan bilimlarni taqdim etishni o'z ichiga oladi. Bitiruvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishdagi asosiy sa'y-harakatlari idrok, e'tibor, xotira va fikrlashning kognitiv jarayonlari

ishtirok etadigan aqliy harakatning axborot-operativ komponenti va usullarini shakllantirishga qaratilgan.

Xulosa o'rnida, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning muhim tarkibiy qismi o'quv materialini taqdim etishning moslashuvchanligi va mumkin bo'lgan qayta tuzilishidir. Uslubiy vazifa - o'qitishning intensiv vositalari va shakllaridan to'g'ri foydalanish yo'llarini topish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan oqilona foydalanishning ko'rsatkichlaridan biri talabalarning o'quv faniga qiziqishi, mustaqil faoliyatga intilishi, kasbiy va martaba o'sishi. Ta'lim muassasasining bosqichma-bosqich zamonaviy ta'lim texnologiyalariga o'tishi tibbiyot ta'limi tizimiga yangi sur'at bag'ishlaydi va oliy tibbiy ta'limni rivojlantirishning innovatsion yo'liga o'tish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Romantsov M.G., Melnikova I.Yu. Pedagogik texnologiyalarni orqalik tibbiy ta'limdagi innovatsionlar // Zamonaviy tabiatshunoslik yutuqlari. – 2015. – No 2. – B. 189-194;
2. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'at / Mualliflar: M.Abdullaev, I.Abdullaeva, G'.Abdurazzoqova va boshq. – T.: SHarq NMK, 2000. – 320 Qo'shimcha adabiyotlar
3. Мындыкану В.М. Педагогическая техника и мастерство учителя.– Кишинев «ШТИИЦА», 1991.– 196 с.
4. Gaffarov.L.X. "Tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlari asosida o'quvchilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish" Ped. fan fal. dok. diss avtoref-T:2023-140b
5. GL Khasanovich. Possibilities Of The Infocommunication Base In Teaching On Differentiated Educational Programs In Professional Educational Institutions - Berlin Studies Transnational Journal of Science and ..., 2022

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДЕМИНУТИВОВ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЯЗЫКА АВТОРА (НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗА В.М. ШУКШИНА «МАТЕРИНСКОЕ СЕРДЦЕ»).

Акифьева Олеся Олеговна

Каршинский государственный университет, преподаватель

akifevaolesya990@gmail.com

Хужаназарова Ойжамол Шавкат кизи

oyjamol2019@mail.ru

Каршинский государственный университет, студентка 4 курса

АННОТАЦИЯ

Лингвистические особенности рассказов В.М. Шукшина включают использование местных диалектов, живописной речи, ярких образов, повторов, метафор и эпитетов. Также в его рассказах часто подчеркивается роль природы и простого народа, а также характеристики конкретной местности и географического положения. Особенным стилем В.М. Шукшина является внимание к духовности и морали, возвышенности человеческих качеств, а также к проблеме идентичности и самопознания. Для художественных произведений характерны особые языковые средства, которые используются авторами для полноценного выражения своего художественного замысла. Каждый автор абсолютно по-своему использует те или иные группы языковых средств, что способствует возникновению самобытного, неповторимого, уникального идиостиля писателя.

Ключевые слова: художественный текст, лингвостилистические особенности, языковая личность, деминутив.

ABSTRACT

Linguistic features of V.M. Shukshin's stories include the use of local dialects, picturesque speech, vivid images, repetitions, metaphors and epithets. Also, his stories often emphasize the role of nature and the common people, as well as the characteristics of a specific area and geographical location. V.M. Shukshin's special style is attention to spirituality and morality, the sublimity of human qualities, as well

as to the problem of identity and self-knowledge. Works of art are characterized by special linguistic means that are used by the authors to fully express their artistic intent. Each author uses one or another group of linguistic means absolutely in his own way, which contributes to the emergence of an original, unique, unique idiosyncrasy of the writer.

Keywords: *literary text, linguistic stylistic features, linguistic personality, deminutiv.*

ВВЕДЕНИЕ

Текст, являясь сложной языковой единицей, обладает различными структурно-семантическими, синтаксическими, лингвостилистическими особенностями, которые стоят за речью персонажа. Ориентация на речевое поведение героя в условиях определенной художественной репрезентации служит основой для анализа литературного персонажа как «языковой личности». В современной лингвистике текст квалифицируется как высшая языковая единица, обладающая особыми (специфическими) структурно-семантическими характеристиками. Определений текста так же много, как и определений предложения. Разнообразие дефиниций текста вызвано сложностью самого феномена «текст», неоднозначностью и многоаспектностью подходов к нему, включая понимание текста как произведения искусства (эстетический феномен) и как гиперсинтаксической единицы (грамматический феномен), как «речевого произведения (феномен выражения художественного образа и опосредованно-эстетической позиции автора)».

Рассказы Василия Шукшина часто рассматриваются как отражение идиостиля, потому что они олицетворяют особенности авторского стиля и национальной культуры. Шукшин был выдающимся русским писателем, режиссером и актером, и его творчество чрезвычайно богато и разнообразно. Вот некоторые особенности идиостиля Василия Шукшина:

1) Автобиографичность: многие рассказы Шукшина основаны на его собственных жизненных опытах и воспоминаниях. Он часто описывает деревенскую жизнь, события из своего детства и юности.

2) Язык и диалекты: Василий Шукшин использовал в своих произведениях язык, близкий к разговорной речи, и часто включал в текст диалектные элементы. Это придавало его текстам аутентичность и близость к реальной жизни.

3) Психологическая глубина персонажей: в рассказах Шукшина часто присутствуют сложные и многогранные персонажи, чьи внутренние монологи и конфликты искренне отражают человеческую природу.

4) Тема родины и природы: в творчестве Шукшина часто встречаются описания природы, сельской местности и деревенской жизни. Это связано с его глубокой привязанностью к родной земле.

5) Элементы юмора: в рассказах Шукшина есть много юмористических сцен и диалогов, которые добавляют легкости и живости в его тексты.

6) Социальная актуальность: В. Шукшин часто обращался к социальным вопросам, рассматривая проблемы деревенской жизни, моральные дилеммы и социальные неравенства.

7) Лиричность и поэтичность: в его произведениях часто присутствуют поэтические описания природы и внутренних переживаний персонажей.

Итак, рассказы Василия Шукшина отражают его индивидуальный стиль, в котором сочетаются автобиографичность, богатый язык, глубокая психология персонажей и любовь к природе. Он создал уникальный литературный мир, который остается важным и интересным для читателей искусства и литературы. Для моделирования языковой личности героя автор использует определенный языковой материал, который способствует передаче речевого поведения героя, а также его вербальных и невербальных составляющих. Описание различных уровней организации речи языковой личности (метафор, эпитетов, диалогизмов, просторечий, деминутивов) является перспективным для исследования лингвистического шукшиноведения как феномена шукшинской прозы.

ОБСУЖДЕНИЕ

В литературе 60-х годов было много примеров использования деминутивов. Деминутив — это слово или выражение, обозначающее нечто маленькое или уменьшительное. Они могли использоваться для создания эффекта нежности или сокращенного обращения к персонажам, способствовали созданию особой атмосферы и настроения в произведениях. Помимо детской литературы и поэзии, деминутивы также были популярны в художественной литературе для взрослых. Они использовались для выражения близости, нежности или интимности между персонажами.

Деминутивы — это формы слов, используемые для обозначения маленького размера или нежности, образованные от основного слова путем добавления к нему суффикса -ик, -ок, -очек и т.д. В рассказах деминутивы могут использоваться для создания атмосферы нежности, милоты и близости к персонажам или событиям.

Использование деминутивов может добавить эмоциональную оттеночность и показать заботу автора по отношению к героям рассказа или описываемым событиям. Однако, следует помнить, что слишком частое или

неконтролируемое использование деминутивов может привести к излишней инфантилизации текста или его стереотипности. Поэтому, имейте в виду баланс и контекст при использовании деминутивов в рассказах.

В рассказе "Материнское сердце" Василия Шукшина деминутивы используются с целью передачи нежности, заботы и любви, которые испытывает главная героиня - мать, к своему сыну. Они помогают создать атмосферу теплоты и близости в отношениях между персонажами. Примеры использования деминутивов в рассказе:

1. *"Витька Барзенков поехал на базар в районный городок..."*.
2. *"Витька дал ей прикурить от своей папироски..."*.
3. *"Витька взял бутылку красного, прямо из горлышка выпил..."*.
4. *"Разве в этом вишивом городишке есть люди?"*.
5. *"-Да сыночки вы мои милые!"*

Суффиксы существительных

Суффикс -к: *папироски, бутылки, девка*

Суффикс -ок: *городок;*

Суффикс -очк: *сыночек, сыночки, спабочки;*

Суффикс -онк: *деньжонки;*

Суффиксы -ишк, -ышк: *городишке, горлышко.*

Деминутивы в данном случае помогают подчеркнуть маленький возраст ребенка, его беспомощность и зависимость от матери. Они придают рассказу особую эмоциональность и привлекают внимание читателя к эмоциональному аспекту отношений между персонажами.

Однако, не все авторы употребляли деминутивы в такой избыточной мере. Некоторые писатели предпочитали обходиться более нейтральными или формальными обращениями, чтобы сохранить более серьезный или объективный тон.

В целом, использование деминутивов в литературе 60-х годов было разнообразным и зависело от стиля и намерений авторов. Они помогали создавать определенное настроение и эмоциональную окраску в произведениях, подчеркивая маленькое, нежное или близкое. Шукшинский персонаж является носителем культурно-языковых, коммуникативно-деятельностных ценностей, установок, знаний, поведенческих реакций. Особую роль в этом играют диалоги и их функционирование в тексте.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Язык прозы Шукшина занимает важное место в языке русской художественной литературы. Впитав культуру прошлого, Шукшин отразил идейно-эстетические преобразования в современной ему культуре, а также реализовывал в своем творчестве новые художественные тенденции, которые

позволили ему встать у истоков прозы будущего: язык этого писателя сыграл особую роль в развитии языка русской прозы второй половины и вв. В прозе Шукшина получили реализацию языковые традиции русской литературы. Преобладание народно-разговорной речи свидетельствует об освоении писателем традиций языка художественной литературы, уходящей в глубь веков. В шукшинской прозе сосуществуют различные речевые пласты: разговорные и книжные сферы языка, просторечие, жаргоны, диалектный язык, устная и письменная речь, фольклорный язык, язык художественной литературы. Выявленные лингвостилистические особенности являются очень существенными для характеристики идиостиля писателя. Описание и исследование деминутивов позволяет нам выявить их функционально-семантическую особенность и выявить определенное предпочтение автора к тому или иному употреблению деминутивов в речи героев, описании среды, обстановки, предметов быта, одежды и прочего.

В художественных текстах В. М. Шукшина отражается тенденция формирования семантики деминутивных производных, характерная для русской деминутивной деривации. Деминутивные суффиксы, используемые в текстах писателя, сочетаются с производящими основами с конкретно-предметным значением, со значением лица, кроме того, присоединяются к производящим основам со значением процесса, признака, состояния, а также времени. Широкое использование деминутивов с суффиксами, имеющими ласкательное или уменьшительно-ласкательное значение для выражения эмоциональных смыслов отрицательной направленности, является своеобразием идиостиля В. М. Шукшина. При этом такое употребление не противоречит общерусским тенденциям. Для данных единиц характерна разговорная стилевая маркированность. Разговорный стиль реализует функцию общения и как разновидность языка отличается от других стилей по основным параметрам, в том числе широким употреблением обиходно-бытовой лексики.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Маслова В. А. Лингвокультурология. - Москва, 2001.
2. Николина Н. А., Кунина Н. А. Филологический анализ текста как учебная дисциплина и проблема формирования реального читателя // Мир русского слова, 2003, №3.
3. Новиков Д. Л. Художественный текст и его анализ. - Москва, 1988.
4. Шукшин В.М. Там, вдали. – Ашхабад, 1984.

THE USAGE OF TECHNOLOGY APPLICATIONS FOR BILINGUAL EDUCATION OF CHILDREN

Matluba Isoqjon qizi Turdieva

Teacher, Teaching English Methodology Department №1,
Uzbekistan State University of World Languages,
Tashkent, Uzbekistan

email: matlubaxonturdieva@gmail.com

Abstract: *Technology is now a crucial component of how students learn languages. This article's goal is to review the literature on using technology to enhance bilingual education for kids. Without regard to the percentage of each language, the definition of bilingualism is participation in at least two (or more) languages, at least one of which is English. This study aims to ascertain how multilingual youngsters who speak both Indonesian and English use technology. The majority of studies have revealed that technology aids in children's acquisition of bilingualism. Supporting bilingual youngsters necessitates tailoring abilities to their needs. The development of children's language was strongly correlated with interactions between adults and youngsters. Additionally, in order to develop bilingual education without sacrificing mother tongue, interaction between parents and teachers was necessary.*

Keywords: *Bilingual, Education, Technology, Language acquisition, Artificial intelligence and Cultural identity.*

INTRODUCTION

Due to the prevalence of English as a language of international communication, bilingual schools are increasingly becoming popular in Indonesia. The process of studying at least two or more languages is known as bilingual education. When a speaker of one language was able to communicate effectively in another, this is when bilingualism first emerged (Haugen in Fauziati, 2014).

To raise the status of English as a global language and Indonesian as a national language, we are launching a language education program. Bilingual people are those who are able to speak at least two languages. Another definition of bilingualism is "natural control over two languages" (Bloomfield in Fauziati, 2014). According to Cummins (2003), referenced by Eteke (2017), bilingualism benefits children's linguistic and academic development. Speaking two languages benefits a person's social and cognitive growth. Additionally, it expands prospects for international trade

and interaction as well as mental flexibility and intercultural competence. Furthermore, studies show that lifelong bilinguals outperform monolinguals on a variety of non-linguistic tests of cognitive control, which is another benefit of bilingual education. Some parents want their kids to be multilingual because they have this viewpoint. They received assistance from several schools that provide multilingual education programs during the teaching and learning processes. Because of this, being multilingual is now necessary for success. Additionally, some parents may believe that putting their child in a bilingual school will help them develop their language skills.

Today, a few schools provide multilingual education programs. They impart knowledge to the students in two languages, so they not only learn the language but also the subject matter. There are bilingual schools available for students in kindergarten through senior high school. It was because becoming bilingual was becoming a new requirement for success. Essentially, bilingual schools combine the use of their native tongue with the use of English to facilitate learning.

METHOD

In this study's literature review, the papers pertinent to the research issue were examined and given brief paragraph-length summaries. In this study, technology-related research in bilingual education was explored. A systematic, documented, and conducted literature review can be used as a research approach in a study (George, 2008). The terms "bilingual" and "bilingual education," "helping children become bilingual," "technology and its exposure," and "children's interactions" were used to find articles that were connected.

FINDINGS AND DISCUSSIONS

Bialystok (2004), cited in Mahsain (2014), discovered that bilinguals perform equally well on non-verbal examinations as monolinguals, but perform worse on verbal tests. But according to the Bialystok study, there isn't much solid scientific proof in their favor. Bilingualism in the context of education in Bali can simply be defined as a concept of teaching that uses two languages as the medium of instruction, one of which is an international or prestigious language (i.e. English). However, the phrase tends to be difficult to define in the context of educational research in general because it incorporates many linguistic conditions in various places and nations (Chen, 2017). Literally, "bilingual education" refers to any educational program that incorporates two languages as part of the teaching process. The development of bilingual education, according to Chen, has been ongoing for a while, and many of its definitions have been reached by well-known academics around the world, such as Anderson and Boyer (1970).

Nevertheless, the following definition is more pertinent to primary school instruction and is stated as follows: "Any system of school education in which instruction is planned and provided in at least two languages at any given time and for a varying amount of time, concurrently or consecutively" (Hamer & Blanc cited in Chen, 2017). This definition places more emphasis on using two languages as a teaching tool than on using them to accomplish academic goals.

The phrase "bilingual education" is like "a simple label for a complex phenomenon," according to Baker (2001). Although different theorists have different perspectives on what bilingual education is, most of them agree on the following three points: schools are typically the setting for bilingual education; two languages are used as teaching tools; one of the two languages should be the students' first national language, and the other one is either their second language or can be an international language; and bilingual education involves two languages. According to Baker (2001), bilingual education is not as simple as it may seem.

According to another definition, the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) (1990) adopted the term bilingual education to describe a learning environment where local, native, and foreign languages are spoken (Eteke, 2017). According to UNESCO, bilingual education refers to a method of instruction that uses two languages, one of which is not the learner's first language. The traditional language education programs designed for EFL and ESL learners differ from bilingual education. It includes obtaining instruction or education in two languages rather than just studying the languages as separate courses. It also calls for exposure to non-native language in particular contexts, making it a teaching and learning tool. It brings together teachers and students from various linguistic, cultural, and national origins and assures that everyone uses the same lingua franca (Baker, 2001). Bilingual education is currently defined as the use of two or more languages as the medium of instruction for substantive subjects, according to Eteke (2017) and Cambridge Education Brief 3 (2015).

Consequently, bilingual education could be broadly characterized as the use of two languages in the educational system, one of which being the native tongue of the pupils, and the use of the languages without mentioning the relative share of each language. However, Chen (2017) argued that as no single definition can be agreed upon by everybody, each person should maintain their own view of what constitutes an effective bilingual education.

Helping Children become Bilingual

According to Artini and Nitiasih (2017), parents can encourage bilingualism in their kids by doing the following:

a) Speak in two languages from the start. You can start a conversation with the kids. According to study, if your child has already been exposed to many languages, knowing both languages will not have any bad effects.

b) They can try to utilize a different language widely at home if they only speak one language at school. Commentary is spoken in a variety of tongues and remains in a variety of settings.

c) Give your child daily access to opportunity, technology, and learning materials in both languages. Prepare an engaging English storybook, for instance, and speak Uzbek with your parents when you are in Uzbekistan.

Technology, Its Exposure and Children Interaction

Recent technological advancements have given educators more chances to use technology in the classroom. As a result, technology is now almost always used for language learning. New technologies were found and are becoming more widely accessible, such as virtual reality, augmented reality, or wearable technology. In addition, new technologies (such cloud computing, computational thinking, natural language processing, etc.) are developing and show great promise for application in teaching and learning languages. According to Strangelove (2010), Ganapathy & Seetharam (2016), Ferguson et al. (2014), Khan (2017), and other authors, the use of information and communication technology (ICT) in daily life has an impact on how much digital technology is used in educational activities.

Additionally, technology has been employed as a tactic to enhance instruction and instructional approaches, according to Riyadh (2016). Since smartphones and tablets are available the majority of the time, digital technologies are frequently associated with social media or mobile applications like YouTube, Instagram, Facebook, Duolingo, Jolly Phonics, and so forth.

Furthermore, according to Mayer (2001), multi-technology refers to the integration of different digital media, including text, images, audio, and video, into integrated multi-sensory interactive applications or presentations that are intended to communicate ideas and information to the audience. People's ability to process information is described as one of the possible advantages of multi-technology. Students have the chance to express their ideas to others by using a variety of technologies to communicate what they understand about a given subject.

Additionally, it gives students a means of communication as well as fresh perspectives on how to categorize and evaluate material (Ivers and Baron, 2002). Additionally, Roseberry et al. (2009) are cited in AlHarbi (2015), who claims that whereas younger children may only learn vocabulary when supplemented by social interaction, older children can independently learn vocabulary via television.

Additionally, watching television in a foreign language can promote both active and passive vocabulary growth. Additionally, it's not fully accurate to say that mastering a language by listening precedes mastering it speaking. The vocabulary pool of passive verbs can only grow by listening. Although the word is comprehended, Zimmerman et al. (2015) write that it is not yet suitable for active use in conversation. Moreover, this passive vocabulary must be activated through interaction. Children's linguistic abilities can be developed through interactions in children's television shows, according to several researches.

By assessing infants' capacity to learn through technology, Linebarger and Vaala (2010) studied how screen technology affects children's language development. They discovered that technology worked best when it was possible to identify the child from the content. Additionally, technology has been used as a teaching and learning tool to boost students' motivation, interaction, and language proficiency (Listiani et al., 2021; Mahzum et al., 2020; Pujiati et al., 2019; Hoffmann & Ramirez 2018; Chang & Roldan., 2018; Prihastuti et al., 2018; Pratama, 2018; Riyadh, 2016).

The development of children's language has, nevertheless, been linked positively by parent-child interactions. The learning of vocabulary and imitation skills in children have benefited from parental engagement. This experience fits the definition of parental involvement in children's educational experiences. The context in which a kid learns a language is also crucial. Duursma (2007) examined how home literacy activities and the language environment affect the growth of bilingual vocabulary in Brickman (2017). They discovered that one aspect connected with home language use was looking at the environment's support for literacy activities, including counting the quantity of books found at home (Brickman, 2017). The environment has a significant impact on a child's ability to acquire a second language and become bilingual. According to Brickman (2017), experience offers crucial information about the ideal moments for multilingual education.

Regarding the power of technology, they were able to create pedagogical practices where technology not only supported students' academic identities but also helped children develop new roles for themselves as writers and inquirers (while the preservice teachers adopted the roles of teacher and learner). We are reminded of Freire's (1970) vision in which both adults and children are simultaneously instructors and students by the labor distribution in which the children became agents and at times "teachers" for one another and in which the preservice teachers learned from the children. Language input is referred to as a significant language that kids learn via interacting with others. Included in this are gifts from other kids, teachers, families, and parents.

CONCLUSION

Parents with bilingual children understood the value of technology in fostering bilingual development. Technology that has been helpful to multilingual kids needs to be prepared with their needs in mind. According to the study's findings, technology can help kids develop fundamental abilities including listening comprehension, vocabulary growth, successful learning outcomes, and self-improvement, all of which benefit from social contact. Thus, exposure to technology can both encourage the development of passive language and work to transform it into active language. The interaction may be with the nearest relative, professors, or friends. Children would learn technology and computers more easily if they were multilingual because all computer education is offered in English. The future of children will also benefit greatly from getting a better profession, as language is crucial for interpersonal interaction and communication.

REFERENCES

1. Al-Harbi, Salwa. (2015). The Influence of Technology in Children's Language Development. *Journal of Educational and Developmental Psychology*; Vol. 5, No. 1; 2015 ISSN 1927-0526 E-ISSN 1927-0534 doi:10.5539/jedp.v5n1p1
2. Artini, L. P. & Nitiasih, P. K. (2014). *Bilingualism dan Pendidikan Bilingual*. Graha Ilmu: Yogyakarta
3. Baker, Colin. (2001). *Foundation of bilingual education and bilingualism*. Great Britain: Biddles Ltd.
4. Brickman, Angela Kathryn. (2017). Parent report and audio recording patterns in bilingual children who speak a minority language at home (Undergraduate Honors Theses 1300). University of Colorado Boulder. (Retrieved from: https://scholar.colorado.edu/honr_theses/1300)
5. Chang, Sharon & Roldan, C. M. M. (2018). Multicultural Lessons Learned from a Chinese Bilingual After School Program. Using Technology to Support Ethnolinguistic Children's Cultural Production. *Multicultural Education*.
6. Chen, Yang. (2017). Evaluation of different bilingual education models and its application to primary school children literacy. *Studies in English Language Teaching* Volume 5 No.4 Year 2017. ISSN 2372-9740 Retrieved from: <http://www.scholink.org/ojs/index.php/selt/article/viewFile/1138/1269>
7. Duursma, Elisabeth, et.al. (2007). The role of home literacy and language environment on bilinguals' English and Spanish vocabulary development.

- Applied Psycholinguistics 28 (2007), 171–190. Printed in the United States of America. DOI: 10.1017.S0142716406070093.
8. Eteke, Ceren. (2017). Language learning strategies in bilingual context: a case study. Ihsan Dogramaci Bilkent University: Curriculum and Instruction. Retrieved from: (<http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/33199/10149888.pdf?sequence=1>)
 9. Fauziati, Endang. (2008). Mixed speech of an early bilingual child: a case study on Javanese Indonesian bilingualism. *Kajian Linguistik dan Sastra*, Vol 20 No. 2 Year 2008. Retrieved from: www.researchgate.net/publication/228591425
 10. Hamers, J.F. & Blanc, M.H.A. (2000). *Bilinguality and Bilingualism*. New York: Cambridge University Press.

ОИЛАДА ЭКОЛОГИК ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯ БЕРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Холмунинова Ойгул Жумаевна

Термиз давлат университети

PhD катта ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада оилада экологик ҳуқуқий тарбия беришнинг педагогик хусусиятларини ёритишга эътибор берилган. Шунингдек, оилада экологик ҳуқуқий тарбия ва унинг бир қатор хусусиятлари очиқ берилган ҳамда бу борадаги ҳолатлар таҳлил қилиниб, муаммони ҳал этишнинг такомиллаштиришга оид бир қатор илмий-амалий таклифлар берилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: экологик ҳуқуқий тарбия, экологик хавфсизлик, экологик тарғибот, экологик ҳуқуқий таълим, оилада экологик таълим, мактабда экологик ҳуқуқий таълим, лицейда экологик ҳуқуқий таълим, экологик қонунчилик, экологик барқарор тараққиёт.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭКОЛОГО-ПРАВОВЫЕ ВОСПИТАНИЕ В СЕМЬИИ

Холмунинова О.Ж.

Резюме: В статье рассматривается вопрос педагогические особенности эколого-правовые воспитание в семье. Также указываются некоторые особенности эколого-правового воспитания молодёжи в семье и даются рекомендации и предложений, направленные на совершенствование в этой области.

Ключевые слова и понятия: эколого-правовое воспитание, экологическое безопасность, экологическая пропаганда, эколого-правовое образование, экологическое образование в семье, эколого-правовое образование в лицейях, экологическое законодательство, экологически устойчивое развитие.

PEDAGOGICAL FEATURES OF ENVIRONMENTAL AND LEGAL EDUCATION IN THE FAMILY

Холмuminova O.J.

Summary: In the scientific article special attention is paid to the Pedagogical features of environmental and legal education in the family. Some features of the environmental and legal education of pupils are also indicated, and recommendations and suggestions are put forward aimed at improving in this area.

Key words: environmental law education, environmental safety, environmental propaganda, environmental law education, family environmental education, environmental legislation, environmental sustainable development.

Ҳозирги кунда замон талаби асосида ёшларга экологик ҳуқуқий таълим-тарбия бериш, янги инновация ва ахборот технологияларни қўллаш келажакда экологик муаммоларни имкон қадар ижобий ҳал этилишига ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг, 41-моддасида “...ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга” эканлиги, 50-моддасида, “Фуқаролар атроф-муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар” ҳамда, 55-моддасида, “Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий заҳиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир”,¹-деб кўрсатилганлиги ҳам ёшларга экологик-ҳуқуқий таълим ва тарбия беришнинг ҳуқуқий асосини ташкил этади.

Президентимиз алоҳида уқтириб ўтганидек, “илм-фан, замонавий ва узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш зарур. Халқимизда “таълим ва тарбия бешиқдан бошланади” деган ҳикматли бир сўзи бор. Фақат маърифат инсонни камолга, жамиятни тараққиётга етаклайди.”²

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2019 йил 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши бўлиб унда, оиладаги таълим-тарбия муҳити, ота-оналарнинг масъулияти ва ўқитувчилар билан ҳамкорлиги масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратилди.³

Юртбошимизнинг “Албатта, бу борада белгиланган чора-тадбирларнинг мазмуни, сифати ва самарасини ошириш учун ҳали кўп иш қилишимиз керак. Бугунги кунда изчил амалга оширилаётган “Обод қишлоқ” ва “Обод маҳалла”, “Ёшлар-келажакимиз”, “Ҳар бир оила-тадбиркор” каби дастурлар айна шу мақсадларга қаратилгани билан аҳамиятлидир”,⁴-деган концептуал ғоялари экологик ҳуқуқий тарбия беришнинг педагогик хусусиятларини такомиллаштиришга асосдир.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги⁵, “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Тошкент, Ўзбекистон, 2018

²Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//Халқ сўзи, 2018 йил, 29 декабрь

³Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2019 йил 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи. Мактаб таълиминини ривожлантириш умумхалқ ҳаракатига айланиши зарур.//Халқ сўзи, 2019 йил, 24 август

⁴Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишлаб ўтказилган тантанали маросимдаги нутқи. Халқ сўзи, 2019 йил, 8 март

⁵Халқ сўзи, 2016 йил, 30 декабрь

тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 9 сентябрь қарори⁶, “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги⁷ 14 август 2018 йилги қарорлари ўқувчиларда экологик ҳуқуқий тарбияни олиб бориш ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини замон талаби асосида ўзида ифода этиб бу соҳадаги бир қатор аниқ вазифалар кўрсатиб берилди.

Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги⁸ 25 январь 2018 йилги фармонида ёшларни ҳар томонлама баркамол шахс қилиб, ватанпарварлик ва миллий мустақиллик ғояларига содиқлик руҳида тарбиялашга, шунингдек, ўқувчиларда бой илмий, маданий ва маънавий меросимизга, миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланган маънавий ва ахлоқий сифатларни ривожлантиришга йўналтирилган педагогик жараёни янги педагогик шакл ва усуллар асосида ташкил этиш масаласига алоҳида эътибор бериш лозимлиги кўрсатиб ўтилди, бу эса ёшлар ўртасида экологик ҳуқуқий тарбия беришни замонавий ривожланишига алоҳида туртки балди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақидаги 2019 йил 15 январдаги 29-сон қарорида⁹ кўрсатилганидек, “экологик тарбия, тарғибот ва таълимни, шунингдек, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш” Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг асосий вазифаси сифатида ҳам белгиланди.

Бундан кўришиб турибдики, бу эса Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим ва Халқ таълими вазирликлари томонидан оилада, мактабларда ва маҳаллаларда ёшларга экологик-ҳуқуқий **таълим ва тарбияни олиб боришда** янги замонавий тизимли талабларни қўллашни тақоза этади.

Юқоридаги талаблар шуни кўрсатмоқдаки, дастлабки экологик ҳуқуқий тарбияни олиб бориш жараёни оилада вужудга келади. Шунинг учун ҳам оилаларимизда ҳуқуқий ҳамда экологик таълим ва тарбияни чамбарчас олиб

⁶Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2017 йил, 9-сон, 555-модда

⁷ Халқ сўзи, 2018 йил 14 август

⁸Халқ сўзи, 2018 йил, 26 январь

⁹Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.01.2019 й., 09/19/29/2475-сон

бориш ёшларимизнинг мавжуд экологик қонунларни билиб олишлари, ҳурмат қилиши ва унга амал қилишларига ундайди.

Халқимизда яхши бир нақл бор “Атроф-муҳит тозалиги уйнинг остонасидан бошланади”. Ҳар бир хонадоннинг саришталиги, ободлиги унинг остонасида, кўча-куй, ҳовли-жойни тоза ва саранжом тутишда билинади. “Қуш уясида кўрганини қилади” деганларидек, ота-оналар болаларга табиат инъом этган ер ва сувни асраб-авайлаш, тупроқ ва ҳавони ифлослантормаслик, ўсимлик-яшиллик оламини сақлаш ҳақидаги ўғитларни доимий равишда сингдиришлари ва уларнинг ҳаёт мезонига айлантиришлари талаб этилади. Болаларимизга, ўлкамиз учун тобора қадрли бўлиб бораётган ичимлик сувидан тежаб-тергаб фойдаланиш муносабатини шакллантириш айниқса, ўта муҳим масаладир.

Болалар ёшлигида атроф-муҳит ва унда рўй бераётган ҳодисаларни англашга эмоционал-ҳиссий ёндашадилар ва бунинг натижасида уларда, аста-секин ҳодисалар моҳиятини ифодаловчи шахсий қараш, сифат ва мустақил муносабат шаклланиб, уларнинг руҳиятида сақланиб қолади.

Ёшларнинг атроф-муҳитга бўлган ноҳўя муносабатига ота-оналар муносабат билдиришлари ва бунинг салбий оқибатини тушунтириб, табиий муҳит тозалиги, ҳавонинг мусаффолиги аввалом бор бизнинг саломатлигимиз, ҳаётимиз барқарорлигини таъминлашини астойдил ўқтиришлари лозим бўлади.

“Тоза муҳит бу соғлом ҳаёт муҳити” қондасини оиланинг турмуш тарзи ва дунёқараши, кундалик зарурияти, амалий кўникмаси ва ҳаётий эҳтиёжига айлантириш зарурдир. Болада соғлом турмуш тарзининг илк қондаларини шакллантиришда ота-оналар атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, унинг тозаллигини сақлаш, сув, ҳаво ва тупроқни ифлослантормаслик, улардан тежамкорлик билан фойдаланиш ҳар биримизнинг қонуний ҳам инсоний бурчимиз эканлигини ҳаётий мисолларига таяниб астойдил ўқтиришлари лозим.

Шу маънода, экологик-ҳуқуқий таълим ва тарбия асосан оилада олиб борилишини инобатга оладиган бўлсак, демак ҳар бир оилада ўсиб-улғаяётган ёшларимиз мустақил давлатимизнинг экологик сиёсати ҳамда унинг мазмунини, ҳуқуқий-экологик муаммолар ҳамда уларни ҳал қилишнинг ҳуқуқий-иқтисодий томонларини яхши билишлари, чуқур ҳуқуқий-экологик билимларга эга бўлишлари ва жамият фаолиятининг экологик соҳасида фаол қатнашишлари зарур бўлади.

Шу маънода, фикримизча оилада экологик ҳуқуқий таълим-тарбия кўйидаги талабларни ўз ичига олиши мақсадга мувофиқдир:

1) оилада ёшларимизни табиат гўзалликларидан эстетик завқ олиш севиш руҳида тарбиялаш ва унга оид тушунчаларни шакллантириш;

2) оилада ота-онанинг ғамхўрлиги ва бевосита ҳаракати остида ёшларимизнинг экологик-ҳуқуқий маданияти ва маънавиятини ошириш;

3) оилада ёшларимизга табиат ва жамият ўртасидаги ҳуқуқий муносабат ҳамда инсоннинг табиатга таъсири масаласига оид тушунчаларни шакллантириш;

4) ёшларимизга инсон табиатнинг онгли бир бўлаги эканлиги ва барча жамият ва табиат қонунларига амал қилиш лозимлигини тушунтириб, унга оид экологик-ҳуқуқий билимларни доимий ўзлаштириб боришлиги ҳам катта аҳамият касб этади.

Экологик-ҳуқуқий тарбия жараёнида ўқувчиларимиз кўпроқ олинган билим ва тушунчалар, экологик ҳуқуқий савия, ҳамда бошқа меъзонлар билан боғлиқ бўлади. Оилада ҳуқуқий экологик тарбия эса қўйидагиларни ўзида ифода этиши мумкин:

1) ёшларимизга барча табиат бойликлари бўлган ер, ер ости бойликлари, сув, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, ўрмон ва ҳаво (атмосфера) дан оқилона фойдаланиш, ҳамда уларни муҳофаза этиш лозимлигини тушунтириш;

2) оилада ёшларимизга экологик ҳуқуқий тафаккур ва экологик онгни ҳосил қилиш, атроф муҳитга нисбатан масъулиятли бўлиш ва табиат бойликларига меҳр-муҳаббат кўрсатиш;

3) ёшларимизга экологик ўзгариш, инкироз ва таҳдидларни олдиндан кўра билиш кераклигини кенгроқ моҳиятан тушунтириш (салбий таъсирларга олиб келишини уқтириш);

4) ота-оналар томонидан ёшлар онгида экологик- ҳуқуқий маънавият ва маданиятни шакллантириш. Табиатга зарар етказмаслик, етказилган зарар ёки содир этилган ҳуқуқбузарлик учун юридик жавобгарликларни мавжудлигини тушунтириш;

5) оилада, ота-оналар томонидан ёшларимизга содир этилган ёки содир этилиши мумкин бўлган экологик-ҳуқуқий ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш, ҳамда уларни олдини олиш шарт эканлигини ҳам тушунтириш мақсадга мувофиқдир.

Демак, мазкур масалада ҳали педагог, табиатшунос ва ҳуқуқшунос кадрларимиз олдида бир қатор вазифалар ҳам турганлигини ҳам эътироф этишимиз лозим.

Ёшларимизга экологик ҳуқуқий таълим-тарбияни олиб бориш ва мустаҳкамлашда қўйидагиларга эътибор бериш ҳам мақсадга мувофиқдир:

-ота–оналар томонидан ёшларимизга кўпроқ экологик-ҳуқуқий таълим ва тарбия мавзуларида тушунтириш ишларини олиб бориш;

-маҳаллаларда яхши экологик-ҳуқуқий таълим ва тарбия олиб бораётган ҳар бир оила тажрибаларини кенгроқ ўрганиш ва ёритиш;

-табиат қўйнида оилавий бўлиб, ёшларимизда табиатга меҳр-муҳаббат уйғотиш ва атроф табиий муҳит ва экологик қонун талабларига риоя этиш талабларини тушунтириш;

-оилада олиб борилган экологик ҳуқуқий таълим ва тарбияни мактабгача муассасаларда, мактаб ва лицейларда давом эттириш ва ривожлантириш;

- ёшларимиз ўртасида экологик ҳуқуқий таълим ва тарбияни янада кучайтириш мақсадида, “Экологик-ҳуқуқий таълим ва тарбия” махсус курсини ўқитиш ҳамда бошқа тадбирларни амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади деб ўйлаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2019 йил 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишида, “Мактаблардаги маънавий-тарбиявий ишларни янгича асосда ташкил этиш, “Миллий ғоя”, “Одобнома”, “Динлар тарихи”, “Ватан туйғуси” каби фанларни бирлаштирган ҳолда, ягона “Тарбия” фанини жорий қилиш зарурлиги қайд этилди. Мактабларга буюк алломалар, давлат ва сиёсат арбоблари, машҳур саркарда аждодларимизнинг номларини бериш муҳимлиги таъкидланди”¹⁰.

Фикримизча, “Тарбия” фанини дастурини тузиш ва уни ўқитишда “Экологик-ҳуқуқий тарбия” масаласига ҳам алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

Зеро, бу масалада Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги 2019 йил 9-январдаги ПФ-5618-сонли Фармони¹¹ да ҳам бу масалага алоҳида эътибор берилди.

Мазкур фармон талабига кўра:

¹⁰Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2019 йил 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи. Мактаб таълимини ривожлантириш умумхалқ ҳаракатига айланиши зарур. //Халқ сўзи, 2019 йил, 24 август

¹¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги 2019 йил 9-январдаги ПФ-5618-сонли Фармони. //Халқ сўзи., 2019 йил 10 январь №5(7235).

Биринчидан, экология соҳасидаги кўп учрайдиган масалаларнинг ҳуқуқий ечимлари ва янги қабул қилинган қонун ҳужжатларининг моҳиятини уйма-уй юриб тарғиб қилиш, шунингдек, экологик-ҳуқуқий маълумотларни етказишга қаратилган флаер, буклет ва бошқа тарқатма материалларни оилаларга бепул тарқатиш;

Ёшлар ва ота-оналар ўртасида экологик қонунларни моҳиятини тушунтириш, мунтазам равишда ҳуқуқий тарғибот тадбирларини ўтказиш белгиланган. Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун фармонда белгиланганидек, жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш “шахс-оила-маҳалла-таълим муассасаси-ташкилот-жамият” принципи бўйича тизимли ва узвий ташкил этилиши лозим.

Масалан, оилада болаларга экологик-ҳуқуқий тарбия ва одоб-ахлоқнинг бошланғич қоидаларини ўргатиш бўйича ота-оналар учун услубий тавсиялар ишлаб чиқиш учун-йўл харитасида белгиланган тегишли вазирликлар алоҳида муаллифлардан иборат ишчи гуруҳни шакллантириб, мазкур қўлланмаларни яратиш, чоп эттириш масалаларини ҳал этиши мақсадга мувофиқдир.

Иккинчидан, Оила илмий амалий Маркази, маҳалла ва бошқа жамоат ташкилотлари фармонда белгиланган вазифаларни ўз вақтида бажарилишини таъминлаш мақсадида, турли давлат ва чет эл грантларини ютиб олиш орқали ушбу масалаларни ечиш учун мақсадли лойиҳаларни ишлаб чиқиб, лойиҳа доирасида оила аъзоларнинг экологик ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга ёрдам берадиган турли мавзуларда услубий қўлланмалар, буклетлар, флаерлар ва плакатлар ишлаб чиқилса ва бепул тарқатилса, албатта ўз натижасини беради.

Учинчидан, ҳар бир оилага кириб бориш учун аввало маҳаллага мурожаат қиламиз. Лекин таълим муассасасида таълим олаётган ўқувчилар, оила аъзолари меҳнат қилаётган жамоа орқали ҳам оилага кириб борилса янада кўпроқ натижа бериши муқаррар. Иш тажрибамиздан келиб шуни айтишимиз мумкинки, биргина таълим муассасасида ота-оналар йиғилишида ота- оналарнинг фарзанд тарбиясидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари борасида, экология соҳасидаги мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг бориши тўғрисида тарғиботларни олиб бориш орқали, уларнинг ҳуқуқий экологик маданиятини ошириш имконини беради.

Тўртинчидан, Маҳаллаларда “Ҳуқуқий ахборот куни” лойиҳасини ташкил этиш, бунда аниқ бир кунда режалаштирилган йўналиш бўйича малакали адвокатлар, нотариуслар, юридик хизматлар ходимлари ва бошқалар томонидан аҳолига экологик ҳуқуқий тушунтиришлар берилишини таъминлаб бориш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Демак, шу маънода оилада экологик ҳуқуқий таълим ва тарбияни олиб борилиши ўқувчиларни табиатга, атроф табиий муҳит ва унинг бойликларини севишга, муҳофазалаш ҳамда бундан оқилона фойдаланишдаги дастлабки экологик ҳуқуқий онгини, таффақурини ҳамда тушунчаларини шакллантиришга ёрдам беради.

Масалан: АҚШда миллий ғоя вазифасини “америка орзуси” (american dream) бажармоқда. У америка давлатининг олий қадриятлари йиғиндиси, миллатнинг маънавий онаси деб тушунилади. “Америка орзуси”нинг асосий тушунчаларини шахс эркинлиги, эркин тadbиркорлик, демократия, муваффақиятга эришишга қаратилган меҳнат ташкил қилади.

АҚШда фуқаролара замон талабларига мос фазилатларни қарор топтиришда фуқаро экологик тарбиясида шахс бу соҳада нимагаки эришса, қандай мақомни эгалласа, бунга фақат ўзининг экологик ҳуқуқий онги, тафаккури ва истеъдоди билангина етишади, яъни “америка орзуси”га ишонч каби фазилатлар етакчилик қилганини кўрамыз.

Японияда фуқарони экологик ҳуқуқий тарбиялаш-“ахлоқий тарбия” тизими “характерни шакллантиришга йўналтирилган таълим”, “давлат учун мақбул ахлоқий сифатларни тарбиялашга қаратилган фаолият”, “фуқаролик ахлоқи асосларини тарбиялаш”, “ватанпарварлик” тизими вазифасини ўтайди.

Шуниси эътиборлики, идеал японнинг фазилатлари” деб номланган ҳужжатда япон ёшларида 16 фазилат 4 та гуруҳга бўлиб тарбияланади. Булар: 1) шахсий сифатлар: эркинлик, ўзига хосликни ривожлантириш, мустақил бўлиш, ўз хоҳишларини идора қила олиш, пиетет туйғусига эгалик; 2) оила бошлиғига хос сифатлар: ўз уйини меҳр-муҳаббат, ҳаловат ва тарбия масканига айлантира олиш; 3) ижтимоий сифатлар: ўз ишига садоқат, жамият фаровонлигига ҳисса қўшиш, ижодкорлик, миллий (ижтимоий) қадриятларни ҳурмат қилиш; 4) фуқаролик сифатлари: Ватанга содиқ бўлиш, давлат рамзларини қадрлаш, ижтимоий фаоллик, энг яхши миллий фазилатлар соҳиби бўлишни ўргатади.

Хитойда Конфуцийлик ахлоқининг беш асосий устунни этиб яхшилик, тўғрилиқ, поклик, донолик ва ишонччилик каби фазилатлар белгилаб олинади ва амал қилинади. Ёшларнинг экологик тарбияси “Она Ватанга хизмат қилиш ва содиқ бўлиш” ғояси асосида ташкил этилди. Ёшлар шахсий ва миллий манфаатларни уйғун тутишга ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланишга ўргатиб борилади.

Шунингдек, Жанубий Кореяда миллий ғоя асосида ёшлар экологик онгига урф-одатлар, ахлоқий идеаллар орқали сингдириб борилади. Ёшларни ҳаётга тайёрлашда оила, мактабгача таълимга жумладан, ёшлар билан табиат

ўртасидаги мутаносибликни сақлашга алоҳида эътибор қаратилишини кўришимиз мумкин.

Юқоридагилар ва хорижий тажрибадан кўриниб турибдики, ҳақиқатан ҳам, оилада экологик маданиятни, атроф муҳитга жиддий муносабатда бўлишликни қатъий белгилаб берадиган нормаларнинг амалиётга киритилиши келажакда оилада кўзланган мақсадга эришишни таъминлаши мумкин.

Эътибор беринга, Германияда ахлоқсиз фуқаролар “чиқинди изқуварлари” томонидан ушланади. Кўчага ўрнатилган видеокамера орқали махсус қутига ташланмаган ахлат учун аҳолининг ана шундай қатламига 100 еврогача жарима солинади. Швецияда ерга ташланган қоғоз унинг эгасига 90 евро, Сингапурда эса 300 дан 1000 долларгача жарима тўлашга сабаб бўлади.

Фикримизча, юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаким, оилада ўқувчи-ёшларга доимий равишда экологик ҳуқуқий таълим ва тарбияни самарали олиб бориш учун қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

Биринчидан-экологик ҳуқуқий таълим тарбияни узлуксизлигига, чамбарчас олиб борилиши ва ўқитилишига ҳамда, оилада олинган экологик ҳуқуқий билимларни тизимли самарадорлигига эришиш;

иккинчидан-экологик ҳуқуқий таълим ва тарбия бериш жараёнида мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлигини кучайтириш;

учинчидан-қабул қилинган экологик қонун талабларини ҳамда уларга оид тушунчалар моҳиятини оилада ёшларга батафсил кенгроқ тушунтириш;

тўртинчидан-ривожланган бир қатор мамлакатлар АҚШ, Япония, Хитой, Германия, Жанубий Корея, Сингапур ва Швеция мамлакатларининг экологик таълим-тарбия тизими тажрибасини тушунтириш ва амалиётда ундан фойдаланиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Фикримизча, ёшларимизга оилада экологик ҳуқуқий тарбия бериш жараёнида мазкур масалага алоҳида эътибор беришликни тушунтириш келажакда амалий фаолиятни ижобий такомиллашувига ёрдам беради.

Зеро, мазкур концептуал ғоялар ўқувчи-ёшларга экологик ҳуқуқий таълим ва тарбияни олиб бориш, унда мактаб, оила ва маҳаллаларни кенг иштирокини таъминлашда уни узлуксизлигини тизимли асосда хорижий тажрибаларидан кенг фойдаланиб замон талаби асосида олиб боришликни тақозо этади.

Умуман олганда, табиатга яқинлик, она заминга муҳаббат, жонажон ўлканинг гўзалликларидан баҳраманд бўлиш ёшларимизни маънавий-руҳий жиҳатдан бойитиб нафис дидини шакллантирди ҳамда муқаддас замин ўз она-юртининг фаровонлиги ва табиатининг мусаффолиги тўғрисида қайғуришни ўзларининг бурч ва масъулиятли эканликларини юраклари билан ҳис этадилар.

Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш, уни бойликларини авайлаш ва ундан оқилона фойдаланишни даврни ўзи талаб этиб, ёшларимизни табиатга янада эътиборлироқ ва масъулиятлироқ бўлишга ундайди.

Шунингдек, ўқув юртлари, оила, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида ёшларнинг узлуксиз экологик таълим-тарбияси борасида самарали тизимни яратиш бугун зиммамиздаги энг муҳим вазифалардан биридир. Бундан ташқари, оммавий ахборот воситаларида экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга бағишланган туркум кўрсатув, эшиттиришлар, ижтимоий-экологик роликларни мунтазам эфирга узатиб бориш, вақтли матбуот нашрларида мақолалар чоп этиш орқали тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш ҳам ўқувчи-ёшларнинг экологик маданиятини оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Хуллас, ҳозирги экологик муаммолар кескинлашиб бораётган глобаллашув шароитида уларни ҳал қилиш, экологик хавфсизликни таъминлаш, табиат бойликларини келажак авлодга бус бутун қолдириш, улардан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилиш устувор вазифа бўлиб, ҳар бир ёшни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга ундайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Тошкент, Ўзбекистон, 2019
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи, 2018 йил, 29 декабрь
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2019 йил 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи. Мактаб таълимини ривожлантириш умумхалқ ҳаракатига айланиши зарур. // Халқ сўзи, 2019 йил, 24 август
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишлаб ўтказилган тантанали маросимдаги нутқи. Халқ сўзи, 2019 йил, 8 март
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. // Халқ сўзи, 2016 йил 30 декабрь
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 9

сентябрь қарори.//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Палаталарининг Ахборотномаси, 2017 йил, 9-сон, 555-модда

7.Ўзбекистон Республикаси Президентининг“Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 14 август 2018 йилги қарори.//Халқ сўзи,2018 йил 14 август

8.Ўзбекистон Республикаси Президентининг“Умумий ўрта,ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 25 январь 2018 йилги фармони.//Халқ сўзи, 2018 йил, 26 январь

9.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақидаги 2019 йил 15 январдаги 29-сон қарори.//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.01.2019 й., 09/19/29/2475-сон

10.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2019 йил 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи.Мактаб таълимини ривожлантириш умумхалқ ҳаракатига айланиши зарур.//Халқ сўзи,2019 йил 24 август

11.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги 2019 йил 9-январдаги ПФ-5618-сонли Фармони.//Халқ сўзи., 2019 йил 10 январь №5(7235).

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШДА ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИНГ АҲАМИЯТИ

Хашимова Салима Нигматуллаевна, и.ф.н., доц.,
Тошкент Давлат Техника Университети

Аннотация: Мақолада БМТнинг “Барқарор ривожланиш” концепцияси, иқлим ўзгариши ва глобал хавф-хатарларнинг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири кўрсатилган. Алоҳида эътибор “Яшил иқтисодиёт”га ўтиш мазмун-моҳияти, асосий муаммолари вазибаларига қаратилган.

Калит сўзлар: барқарор ривожланиш, экологик, иқтисодий, ижтимоий муаммолар, глобал “яшил иқтисодиёт, ресурсларни тежаш, стратегия.

РОЛЬ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Аннотация: В статье раскрывается сущность Концепции устойчивого развития ООН, влияние изменения климата и глобальных угроз на экономику Узбекистана. Особое внимание уделено сущности, основным проблемам и задачам перехода к “зеленой экономике”.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологические, экономические, социальные вопросы, глобальная “зеленая экономика”, ресурсосбережение, стратегия.

THE IMPORTANCE OF THE GREEN ECONOMY IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Annotation. The article enlightenes information as to the essence of the UN’s concept of “sustainable development”, the impact of climate change and global threats on the economy of Uzbekistan. Particular attention is focuses to the essence and main problems of the transition to a “green economy”.

Key words. sustainable development, environmental, economic, social issues, global “green economy”, resource conservation, strategy.

Барқарор ривожланиш мақсадлари – 2012 йилда БМТ томонидан ишлаб чиқилган дастур бўлиб, у ҳар бир инсон учун фаровон турмуш тарзини яратишга хизмат қилувчи иқтисодий, ижтимоий, экологик кўрсаткичларни ўз ичига олади.

Мазкур мақсадлар БМТга аъзо барча давлатлар томонидан 2015-2030 йилларда амалга оширилиши кун тартибига киритилган.

Ер юзи аҳолиси равнақи учун дастуриламал бўлган “Барқарор ривожланиш концепсияси” жамият барқарорлигини таъминлаш ва инсон яшаш тарзини сифат жиҳатдан яхшилаш учун ижтимоий эҳтиёжлар, иқтисодиёт ва атроф муҳит имкониятлари ўртасидаги мувозанатни таъминлашни кўзда тутади.

Барқарор ривожланиш ғояларининг долзарбланишига инсоният ва унинг келажак авлодларига таҳдид қилувчи экологик, ижтимоий, иқтисодий муаммолар туртки бўлганини қайд этиш жоиз.

Ўзбекистонда Орол денгизи ҳалокатининг глобал оқибатларини енгиб ўтиш, минтақамизда иқлим ўзгаришлари, ва атмосфера ифлосланиши муаммолари таъсирида трансчегаравий дарёлар оқими ва биологик хилма-хиллик қисқараётгани барқарор иқтисодий ривожланишига жиддий хавф солади. Бу масала аллақачон, нафақат муайян мамлакатлар, балки жаҳон иқтисодиётига сезиларли таъсир кўрсата бошлади.

Маълумотларга кўра, асримизнинг охирига бориб иқлим ўзгаришлари оқибатида дунё ялпи ички маҳсулоти 20 фоиз иқтисодий зарар кўриши мумкин. Жараён билан боғлиқ салбий таъсирларга, айниқса, Марказий Осиё минтақаси ўта мойиллиги билан ажралиб туради. Шу боис, глобал таҳдидга қарши Марказий Осиё давлатларининг ўзаро ҳамкорликда комплекс ечимларни топиши ниҳоятда муҳимдир. [1].

Қайд этилган муаммолар глобал экологик ва ижтимоий-иқтисодий тизимларда беқарорликни келтириб чиқармоқда.

Иқтисодий ўсишнинг анъанавий моделидан “яшил иқтисодиёт”га ўтиш нафақат алоҳида миллий иқтисодиётни, балки бутун сайёра барқарорлигини белгилайдиган глобал тенденциядир. Ҳозирда “яшил иқтисодиёт” кўплаб давлатларнинг мақсади, глобал экологик муаммоларни ҳал қилишнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

“Яшил иқтисодиёт” тушунчасига хорижий ва маҳаллий олимлар турлича таъриф берганлар.

“Яшил” иқтисодиёт энергия ва ресурсни тежашга, атмосферага углерод чиқаришни камайтиришга, соф энергиядан фойдаланувчи транспортга, энергиянинг муқобил манбаларига, органик қишлоқ хўжалигига, экодевелопментга (атроф-муҳитга кам таъсир кўрсатган ҳолда қурилишга), илғор логистикага асосланади. Бу ўз навбатида иқтисодиётга табиатга зиён етказмай ривожланиш ва аҳолининг экологик фаровонлигини сақлаш имконини беради, табиий капитални сақлаш ва ошириш ҳисобига ишлаб чиқариш

самарадорлигини оширади, захарли моддалар ва углерод чиқарилишини камайтиради, биохилмахилликни кенгайтиради, шунингдек аҳоли даромадлари ва бандлигини оширади. Ҳам бирламчи, ҳам иккиламчи ресурслардан эҳтиёткор ва оқилона фойдаланиш яшил иқтисодиётга хос, бунда анъанавий истеъмолга ўрганган жамият масъулият билан истеъмол қилувчи жамиятга айланади. “Яшил иқтисодиёт” модели инсон фаолияти ва табиат ҳамкорлигини нормаллаштиради [2].

Профессор М.Пардаев фикрича “Яшил иқтисодиёт” –бу алоҳида иқтисодий тизим бўлиб, унинг асосий мақсади сайёрамизнинг экологиясини сақлаб қолиши билан бирга иқтисодиётнинг барча соҳаларини ривожлантиришга қаратилган. Шундай қилиб, “яшил иқтисодиёт” деганда, инсон ҳаёти ва соғлиги учун зарур бўлган ресурсларни, атроф-муҳит ва экологияни бир бутун ҳолда сақлаб қолган ҳолда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳалари билан боғлиқ иқтисодиётни ривожлантиришни амалга ошириш тушунилади. [3].

Профессор А.Исаджонов фикрича, “Яшил иқтисодиёт” – бу эртанги кун иқтисодиёти ва айнан у XXI аср иқтисодий тараққиётининг ҳаракатга келтирувчи кучи бўлиши керак.

Яшил иқтисодиёт назарияси куйидаги учта аксиомага асосланади: - чекланган маконда таъсир соҳасини узлуксиз кенгайтириб бўлмайди; - ресурслар чекланган шароитда узлуксиз ошиб бораётган эҳтиёжни қондиришни талаб қилиш мумкин эмас; - Ер юзасида ҳамма нарса бир-бири билан боғлиқ. [4]

Бизнинг фикримизча, “Яшил иқтисодиёт” —сайёрамиз экологиясини сақлаган ҳолда. билим ва ресурстежамкор технологияларга асосланган ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришга асосланган янги моделдаги келажак иқтисодиёти ҳисобланади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тавсиясига кўра, давлатлар ўз ялпи ички маҳсулотининг ҳеч бўлмаганда 1 фоизини “яшил иқтисодиёт”ни ривожлантиришга йўналтириши лозим. Бу кўрсаткич АҚШ, Швеция, Италия ва бошқа иқтисодий ривожланган мамлакатларда 1 фоиздан ошмаган бир пайтда, Кореяда 3 фоизни ташкил этмоқда. [1]

Ўзбекистонда “яшил иқтисодиёт” ни ривожлантириш бўйича ишлар 2020 йилда бошланди. Бунга 2019 йилда “2019-2030-йилларда Ўзбекистон Республикасининг яшил иқтисодиётга ўтиш стратегияси” тасдиқлангани йўл очди.

Бу стратегия энергия самарадорлигини ошириш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш, ресурслар самарадорлиги ва

экинлар ҳосилдорлигини ошириш ҳамда ерлар деградациясини камайтириш ҳисобига мамлакатда иссиқхона газлари чиқиндиларини камайтиришни назарда тутди.

Мавжуд муаммоларни ҳал этиш учун иқтисодий ривожланиш жараёнларига иқтисодиётнинг барча тармоқларида кам углерод сарфлаган ҳолда ривожланиш ва ресурсларни тежаш, самарали ва экологик тоза технологияларни жорий этиш, шунингдек, барқарор қишлоқ хўжалигига йўналтирилган “яшил иқтисодиёт” тамойилларини интеграция қилиш орқали табиий ва энергия ресурсларидан фойдаланиш усуллари тубдан ўзгартириш талаб этилади.

Бунда узок муддатли истиқболда «яшил» иқтисодиётга ўтиш қуйидаги асосий тамойилларга асосланиши керак:

барқарор ривожланиш соҳасида Миллий мақсад ва вазифаларга мувофиқлик;

ресурслардан оқилона фойдаланиш, барқарор истеъмол ва ишлаб чиқариш;

иқтисодий ҳисоб тизимига экологик ва ижтимоий мезонларни киритиш; ижтимоий-иқтисодий ривожланиш мақсадларига эришиш учун «яшил» воситалар ва ёндашувларни қўллаш устуворлиги;

ресурслардан самарали фойдаланиш тадбирларининг инвестицион жозибадорлигини таъминлаш.

Ўзбекистонда яшил иқтисодиётга ўтишдаги ҳал этилиши керак бўлган энг мухим вазифалар

1. “Яшил иқтисодиёт”нинг асосий компоненти қайта тикланадиган энергия манбаларини яратиш ва фойдаланиш ҳисобланади. Бу жиҳатдан Ўзбекистоннинг салоҳияти анча юқори. Халқаро молиявий институтларнинг ҳисоб-китобига қараганда, республикада муқобил энергия (айниқса, қуёш энергияси)нинг йиллик захираси 270 миллион тонна шартли ёқилғи эквивалентига тенг. Бу реал эҳтиёжimizдан уч карра кўп.. Шунингдек Ўзбекистон нефть, газ, кўмирдан фойдаланиш ҳисобига ҳар йили ялпи ички маҳсулотнинг камида 4,5 фоизини йўқотмоқда.

2. Жаҳон тажрибасидан маълум бўлишича, иқтисодиётнинг турли тармоқларида “яшил технологиялар”ни жорий этиш аҳолининг яшаш сифатига ижобий таъсир кўрсатиши натижасида шаҳарлардаги ҳаёт қулайлашади, болалар ўлими қисқаради, ўртача умр кўриш давомийлиги узаяди.

3. Саноат корхоналарида мавжуд ускуналарни такомиллаштириш,

янгиларини яратиш, таннархини тушириш орқали инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш.

4. Энергетика, туризм, илм-фан, технологиялари соҳаларини институтчионал асосларини такомиллаштириш асосида истеъмолчилар ва тадбиркорлар учун имкониятлар яратиш орқали яшил инвестициялар киритиш.

5. Яшил иқтисодиёт соҳасида малакали кадрлар тайёрлаш.

Ушбу стратегик аҳамиятга эга бўлган вазифаларни амалга оширилиши яқин ўн йилда мамлакатда углерод сарфини кескин камайитириш, иқтисодиётнинг барча тармоқларида экологик тоза ва ресурс тежамкор технологияларни жорий этиш, қайта тикланувчи, самарали энергия манбаларидан кенг фойдаланишни кўзда тутилган.

Фойданилган адабиётлар / References

1. Анъанавий иқтисодиётдан “яшил ўсиш сари”. www.yuz.uz
2. Navstrechu zelenoy ekonomike. Puti k ustoychivomu razvitiyu i iskoreneniyu bednosti obobshchayushchiy doklad dlya predstaviteley vlastnykh struktur [Alleviation Is a General Report for Representatives of Power Structures]. Available at: http://old.ecocongress.info/5_congr/docs/doklad.pdf (accessed: 30.11. 2017)
3. Яшил иқтисодиёт нима.Баҳс., Молиявий иқтисодий газета. № 14 (1053), 11 июнь 2021йил.
4. Исаджанов А.А.“Яшил иқтисодиёт хусусиятлари ва ривожланиш омилири./ Иқтисодиёт ва таълим.2020 № 1
5. Ўзбекистоннинг “Яшил иқтисодиёт стратегияси қандай амалга оширилади.
6. <https://www.uzanalytics.com>
7. 2019-2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сон қарори.//Lex.Uz.
8. Xashimova S. N., Abdikarimova A. A. BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDA YASHIL IQTISODIYOT VA RAQAMLASHTIRISH //IQRO. – 2023. – Т. 3. – №. 2. – С. 23-26.
9. Hashimova S. N. GUARANTEED GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT //Экономика и социум. – 2022. – №. 4-1 (95). – С. 61-64.

ЗАМОНАВИЙ ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРДА СИЁСИЙ МУЛОҚОТ ЗАРУРИЙ ВОСИТА СИФАТИДА

Найимов Отабек

Сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Маълумки, парламентлар ўзаро ҳамжиҳатликнинг муҳим воситаси сифатида халқаро қарорлар қабул қилиш жараёнларида жамоатчилик фикрига кўпроқ таянади. Шу боис, БМТ фаолиятида парламент омилини кучайтириш, парламентларнинг трансчегаравий бирдамлик ва хайрихоҳлик руҳиятини давлатлараро муносабатларда кенгроқ жорий этиш, давлатлар ўртасидаги кескинлик ва муаммоларни ҳал этишда парламент нуқтаи назаридан ёндашиш, шунингдек, парламентнинг сиёсий мулоқот ресурсларидан фойдаланиш ҳозирги зиддиятларга бой халқаро вазиятни юмшатишнинг самарали воситаларидан бири сифатида эътироф этилмоқда.

Маълумки, парламент омили БМТ глобал фаолиятининг ҳам муҳим ва ажралмас қисмидир. Парламентлараро Иттифоқнинг халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш мақсадида миллий парламентларни яқинлаштиришдаги интилишлари БМТ Бош Ассамблеяси томонидан юқори баҳоланмоқда¹². Қайд этиш керакки, сўнгги пайтларда ушбу икки нуфузли ташкилотнинг ривожланиб бораётган изчил глобал ҳамкорлиги контекстида БМТ фаолиятида парламент ўлчамини янада кенгайтириш, Парламентлараро Иттифоқни БМТ таркибида “иккинчи ассамблея” сифатида қайта тузиш эҳтимоллари турли даражаларда муҳокама қилинмоқда¹³. Гарчи ҳозирда ушбу ғоянинг кўплаб тарафдорлари бўлса-да, уни амалга оширишнинг вақти ҳали келмаган, деб таъкидланмоқда¹⁴.

Парламентлараро Иттифоқи 2000 й.дан буён, ҳар беш йилда миллий парламентлар спикерлари умумжаҳон конференциясини ташкил этиб келмоқда. Одатда, мазкур йиғинларда халқаро парламентлараро ҳамкорлик кун тартибида турган асосий масалалар, вакиллик демократияси ва уни янада қўллаб-қувватлаш, барқарор тараққиёт, самарали бошқарувни таъминлаш каби масалалар муҳокама қилинади. Масалан, 2005 й.да БМТ қароргоҳида ташкил

¹² Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира. Справочник. (Парламентское измерение международных организаций). – Москва, Международные отношения. -2004. - С.50-52.

¹³ Roche D. “The Case for a United Nations Parliamentary Assembly,” in Saul H. Mendlovitz and Barbara Walker (eds.): A Reader on Secondary Assembly and Parliamentary Proposals. Center for UN Reform Education. 2003.

¹⁴ De Puig L. Maria. International Parliaments. Council of Europe Publishing, 2008. –Pp. 39-45.

қилинган парламентлар спикерлари иккинчи умумжаҳон конференциясида спикерлар миллий парламентларни ҳамда парламентарийларни халқаро масалаларда кўпроқ маъсулиятни ўз зиммаларига олишга чақирдилар. Унда глобал сиёсий жараёнларда фаолроқ иштирок этиш учун парламентлар миллий, минтақавий ва халқаро даражада қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратишлари муҳимлиги алоҳида урғуланди:

- *Миллий даражада.* Парламент фаолиятининг самарадорлигини янада ошириш орқали халқаро музокаралар натижаларидан яхшироқ хабардор бўлиш, кенг омма тақдирига даҳлдор бўлган қарорлар қабул қилишда парламент омилини кучайтириш, давлатлараро шартномаларни ратификация ва имплементация қилишда фаол қатнашиш;

- *Минтақавий даражада.* Минтақавий парламент ташкилотларининг фаолиятдан унумли фойдаланиш асносида аъзо давлатлар ҳукуматларига таъсир ўтказиш; минтақавий парламент тузилмалари ёрдамида мавжуд муаммоларни бартараф этиш, ўзаро манфаатли ҳамкорлик ва яхши кўшничилик ришталарини янада мустаҳкамлаш;

- *Халқаро даражада.* Парламентлараро Иттифоқни глобал саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлаш ҳамда Иттифоқ илгари сурадиган универсал кадриятларларни ҳукуматлараро ташкилотларга етказиш¹⁵.

Кўриниб турибдики, Парламентлараро Иттифоқ БМТ билан изчил ҳамкорликда халқаро сиёсатнинг таъсирчан воситасига айланиш мақсадида ўз олдида улкан мақсадларни қўймоқда. Шунингдек, бошқа қатор парламентлараро уюшмалар ҳам ҳукуматлараро келишувлар, халқаро ташкилотлардаги қарорлар қабул қилиш жараёнларини яқиндан кузатиб, улар устидан парламент назоратини ўрнатишга интилиб келмоқда.

Айтиш жоизки, бугунги кунга келиб парламентлараро ассамблеялар халқаро ташкилотлар институционал архитектурасининг ажралмас қисмига айланди¹⁶. НАТО Парламент Ассамблеяси, ЕХХТ ПА каби парламентлараро уюшмалар ҳатто ҳукуматлараро ҳарбий сиёсий ва хавфсизлик масалалари билан шуғулланувчи халқаро институтлар таркибида ҳам фаолият юритмоқда. Гарчи НАТОга аъзо давлатлар расмийлари аксарият ҳолларда мудофаа ва хавфсизликка оид музокаралар жараёнига парламентарийларнинг аралашувини

¹⁵ Second World Conference of Speakers of Parliaments. New York, September, 2005. Available at: <http://www.ipu.org/splz-e/sp-conf05.htm>.

¹⁶Marschall S. European parliaments in transnational organizations: Parliamentary cooperation beyond the European Union. Paper was prepared for the conference "Fifty years of interparliamentary cooperation", Bundesrat, Berlin, 2007. See: http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/projekt_papiere/070829marschall_ks.pdf.

исташмаса-да, мазкур институтлар қошидаги парламент ассамблеялари аъзо мамлакатлар парламентарийларини умумхавфсизлик борасидаги муҳим масалалар билан имкон қадар яқинроқ таништиради. Шунингдек, парламент ассамблеялари кенг омма тақдирига дахлдор бўлган хавфсизлик соҳасидаги битимларни тузишда демократик принципларга оғишмай риоя этишни талаб этмоқда.

Маъмумки, парламентарийлар ўз фаолияти давомида кескин муаммоларни бартараф этиш мақсадида тамаддунлараро мулоқот ва диний бағрикенгликни қўллаб-қувватлайди. Сўнги йилларда халқаро парламент институтларининг ихтисослашув тенденциялари кучайиб бориши замирида гуманизм ғоялари, диний бағрикенгликни рағбарлантирадиган ҳамда ҳозирги зиддиятларга тўла бўлган бир даврда динлараро муносабатларни яхшилашни мақсад қилган Православ мамлакатлари парламентлараро ассамблеяси, Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар Парламентлараро Иттифоқи каби диний омил асосида тузилган ассамблеялар ҳам фаолият юритмоқда. Парламентлараро Иттифоқнинг 2017 йил Санкт-Петербург шаҳрида бўлиб ўтган 137 чи ассамблеясидаги баҳс мунозараларнинг бош мавзуси ҳам айнан динлараро ва миллатлараро мулоқот орқали тинчлик ва маданий хилма-хилликни қўллаб-қувватлаш масалаларига бағишланди¹⁷.

Жаҳон сиёсатида парламентлараро институтлар сони ва таъсири ортиб бораётган бўлса-да, мазкур ташкилотлар халқаро муносабатларнинг самарали инструментиغا айланиб улгурди, деб хулоса чиқаришга ҳали етарли асослар мавжуд эмас. Халқаро парламент институтларининг жаҳон сиёсатидаги ўрни ва аҳамияти борасида қарама-қарши фикрлар, танқидий ва ишончсизлик руҳидаги қарашлар анча кенг тарқалган илмий ҳодисадир. Фикримизча, ушбу институтларнинг фаолиятига дахлдор бу каби муносабатлар ва илмий тортишувларнинг мазмун-моҳиятини умумлаштириб, шартли равишда икки гуруҳга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчи гуруҳ халқаро ташкилотларнинг замонавий сиёсий жараёнлардаги ўрни ва ролига оид умумий танқидий фикрлар, скептик қарашлар ҳамда халқаро институциявий ҳамкорликнинг ҳозирги ҳолати ва истиқболларига ишончсизлик каби қарашларни ўз ичига олади. Кўплаб халқаро ташкилотларнинг самарали иш юритиб, умумбашарий сиёсатнинг таъсирчан инструментиغا айланишига, аксарият ҳолларда, молиявий маблағларнинг етишмаслиги, ташкилий-маъмурий заҳираларнинг чекланганлиги, ўзаро алоқаларда ҳукуматлараро муносабатларга асосий урғу бераётганлиги каби

¹⁷ Қаранг: <http://archive.ipu.org/conf-e/137/SPB-declaration.pdf>.

омиллар салбий таъсир кўрсатмоқдаки, булар халқаро парламент институтларининг кундалик фаолиятини ҳам четлаб ўтгани йўқ.

Сиёсатшуносликнинг институционализм оқими намояндалари (Р. Кеохейн, Э. Моравчик ва ҳ.к.) халқаро ташкилотлар етакчилигида янгича дунё тартиботини юзага келиш эҳтимолларини юқори баҳолашади ҳамда глобаллашув даврида халқлараро алоқаларнинг жадаллашуви ва умумжаҳон фуқаролик жамияти ҳаракатининг кучайиши контекстида халқаро ташкилотлар катта сиёсатда ўзининг муносиб ўрнини эгаллайди, деган илмий прогнозларни илгари суришади. Масалан, атоқли олим Р.Кеохейн “совуқ урушдан кейинги ўн йилликларда Европада ҳарбий тўқнашувларнинг олдини олиш изчил институционал ҳамкорлик архитектурасини яратишга боғлиқ¹⁸”, деб ҳисобласа, анъанавий кучлар мувозанати назариясининг тарафдорлари бўлган сиёсий реалистлар “ҳар қандай институционал халқаро тартиботнинг юзага келиш ёки келмаслиги давлатларга боғлиқ бўлиб қолаверади¹⁹”, деган қарама-қарши мулоҳазани ўртага ташлайди. Чунончи, сиёсий реализм йўналиши тарафдорлари (Г. Моргентау, К. Уолтц, Ж. Миршаймер, С.Уолт ва ҳ.к.) бундан кейинги дунёда ҳам давлатлар халқаро сиёсатнинг асосий акторлари бўлиб қолишини таъкидлаб, институционал принцип ва қарашларга асосланган дунё тартиботини яратиш уринишлари фақатгина утопик хоҳиш-истакларни акс эттириши ва шу боис, ҳеч қандай илмий ва амалий асосларга эга эмаслигига қатъий ишонадилар.

Иккинчи гуруҳда халқаро ташкилотлар тизимида бевосита парламентлараро институтларнинг тутган ўрни ва аҳамиятига оид танқидий қарашларнинг хусусиятлари таҳлил этиш ўринлидир. Бугунги кунда халқаро парламент институтларига оид илмий адабиётларда тез-тез учраб турадиган баҳс-мунозалар ва танқидларнинг мазмун-моҳиятини ушбу ташкилотларнинг халқаро аҳамиятга молик келишувларда ханузгача таъсири сезилмаётганлиги, уларнинг саъй-ҳаракатлари ОАВ ва кенг жамоатчиликнинг эътиборидан четда қолаётганлиги, анъанавий “ҳукумат ва ҳукумат” ўртасидаги ҳамкорлик халқаро сиёсатнинг доминант бўғини бўлиб қолаётганлиги, аксарият ҳолларда, ижроия ҳокимияти вакилларининг парламентарийларга реал имтиёз ва ваколатларни беришга унчалик иштиёқманд эмаслиги каби омиллар билан изоҳлаш мумкин.

Мазкур параграфда билдирилган фикрларга хулоса сифатида шуни айтиш керакки, XX асрда ўзининг жадал тараққиёт йўлини бошлаган халқаро

¹⁸ Keohane O.Robert. “The Diplomacy of Structural Change: Multilateral Institutions and State Strategies,” in Helda Haftendorn and Christian Tuschhoff, eds., *America and Europe in an Era of Change*. Westview Press, 1993. –Pp. 53-54.

¹⁹ Waltz N. Kenneth. “Structural Realism after the Cold War,” in John Ikenberry ed., “*America Unrivaled. The Future of the Balance of Power*”. Cornell University Press, 2002. –Pp. 29-67. See also: Mearsheimer J. John. *The False Promise of International Institutions*.//International security, Winter 1994/95, Vol.19, No3. –P. 5-9.

парламентлараро институтлар бугунги кунга келиб замонавий халқаро муносабатларнинг ажралмас қисмига айланди. Ушбу ташкилотларнинг ташқи сиёсат, дипломатия ва халқаро муносабатларда фаоллашуви ҳамда умумжаҳон парламентлараро ҳамкорлик динамикасининг кучайиб бораётганлигини назарда тутиб, парламентлараро тузилмаларнинг мазмун-моҳияти, шакллари, аҳамияти каби мавзуларда комплекс тадқиқотлар олиб бориш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Гарчи парламентлараро институтларнинг халқаро муносабатлар тизимидаги ўрни ва роли кўплаб танқидларга учраётган бўлса-да, мазкур тузилмалар сони ва фаолият кўламининг сўнгги ўн йилликларда жадал суръатларда ривожланиб, улар жаҳон сиёсатининг муҳим иштирокчига айланганлигини инкор этиб бўлмайди. Фикримизча, замонавий парламентлараро ҳамкорлик тараққиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи бўлган халқаро парламент институтларининг глобал саъй-ҳаракатлари, ривожланиш тенденциялари ва асосий хусусиятларини тизимли равишда ўрганиб бориш ва зарур илмий-амалий тавсия ва таклифларни ишлаб чиқиш Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий мақсад ва вазифаларига хизмат қилади.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ТЕХНОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Якибова Дилором Шарифовна

190111, Термиз давлат университети

Бошланғич таълим кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада бошланғич синф технология ўқитувчиларининг технологик компетентлилигини ривожлантиришининг назарий асослари келтирилган. Мақолада бошланғич синф ўқитувчиларининг технологик компетентлилигини шакллантиришга оид тавсиялар ишлар чиққан педагог олимларнинг мулоҳазалари келтирилган бўлиб, бу бошланғич синф технология ўқитувчиларининг технологик компетентлилигини ривожлантириш масалаларини ёритишга алоҳида ўрин эгаллаган.

Таянч сўзлар: компетентлик, технологик компетентлик, технология ўқитувчиси, компетенция, педагогик фаолият, бўлажак ўқитувчилар.

КИРИШ

Инсоният асрлар мобайнида тараққиёт қиёфасини ўзгартирадиган қатор чуқур ўзгаришларни бошдан кечирди, бу биринчи галда саноатлашган жамиятдан саноатлашган ахборотга ўтиш билан боғлиқ, бунда билимларнинг синтези ва уларнинг тарқалиши ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади, чунки таълим соҳаси сиёсат, иқтисодиёт, маданият ва бошқа соҳалар билан яқиндан уйғунлашди. Айни пайтда давгимизга хос таълим соҳасидаги ўзгаришлар бўлажак ўқитувчиларнинг рақобатбардошлигига кўмаклашадиган юксак маданият, ташаббускорлик ва мустақил изланишларига яна ҳам ёрқин йўналтиради.

Кейинги йиллар мобайнида таълим ривожланишининг асосий йўналишлари ўзгарди, шу муносабат билан билимлар ва қобилиятларни ўзлаштириш билан бўлажак ўқитувчининг касбий педагогик фаолияти ва ҳар доим малакаларнинг шаклланишини ҳал қилмайди. Шу нуқтаи назардан касбий педагогик таълим тизимига компетентли ёндошишни амалга ошириш бугунги кун талаби эканлигини эътироф этиш лозим. Шу нуқтаи назардан компетентли ёндошиш назарияси ва амалиёти энг жадал ривожланаётган ёндошиш ҳисобланади, шу муносабат билан унинг “компетенция”, “компетентли”, “қобилият” каби талқин қиладиган асосий тушунчаларини кўриб чиқиш

мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бунда таъкидлаш керакки, компетентли ёндошиш муаммолари билан шуғулланадиган тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, компетентли ёндошишнинг тушунчалар доираси тўла белгилаб берилмаган ҳамда уларнинг бир хил ва умумэътироф этилган талқини йўқ.

Компетентли ёндошиш ғояларини В.И. Байденко, В.А. Болотов, В.В. Сериков, Э. Ф. Зеер, Э. Симанюк, И. А. Зимняя, Д.А. Иванов, К.Г. Митрофанов, О.В. Соколова, О.Е. Лебедев, Г.К. Селевко, Б.Абдуллаева, Н.Рўзикулова, О.Кўйсинаев, Ж.Усаров, У.Рахматов ва бошқаларнинг илмий ишларида кўриб чиқилган. Мазкур ишларнинг аксариятида компетентли ёндошиш мутахассиснинг сифатлари ва қобилиятларига жамият томонидан янги талаблар пайдо бўлишига жавоб сифатида қаралади, замонавий мактаб ёки бошқарув структуралари учун компетентли ёндошиш ғояларини амалга оширишга муҳим аҳамият берилади [16, 79, 176, 215].

Компетентли ёндошишдан фойдаланиш инсоният тараққиёти нафақат иқтисодий ўсишга, айти пайтда шахс ривожлангани даражасига боғлиқ эканини тушунишга асосланади, бу “инсон захиралари” тушунчасидан “инсон компетентлиги” тушунчасига ўтишни тақозо қилади. Компетентли ёндошишда таълим натижаларига асосий эътибор берилади, бунда натижа сифатида ўзлаштирилган ахборотлар ҳажми эмас, балки турли муаммоли вазиятларда инсоннинг ечим топа олиш ва ҳал қила олишига қаралади. Бизнинг ҳолатимизда бу педагогик ҳодисалар ҳисобланади, шунинг учун, бизнингча, фақат ОЎЮда ўқув жараёнига педагогик тус бериш йўли билан, яъни талабаларга таълим бериш ва тарбиялашнинг барча бўғин ва жиҳатларини уларни касбий педагогик тайёрлаш вазифаларига бўйсиндириш орқали компетентли ёндошишни амалга ошириш мумкин. Бу шуни англатадики, психологик-педагогик, балки бошқа фанлар ҳам талабаларни педагогик фаолиятга йўналтирган тарзда ўқитилиши керак.

Таъкидлаш керакки, компетентли ёндошиш таълим соҳасидаги модернизациялаш муаммоларига бағишланган мунозаралар муносабати билан нисбатан яқинда тарқалган, натижада илмий-назарий ва илмий методик тадқиқотлар пайдо бўлди, уларда ёндошишнинг моҳияти, шунингдек ҳал қилувчи компетентликларни шакллантириш жиҳатлари таҳлил қилинган. Мазкур ишларда компетентли ёндошиш таълим мақсадларини белгилаш, таълим жараёнини ташкил қилиш мазмунини танлаш ва қуйидаги позициялардан натижаларини баҳолаш принциплари мажмуидан иборатдир:

- тўпланган тажрибадан фойдаланиш асосида турли фаолият соҳалари ва шаклларида муаммоларни мустақил ҳал қилиш қобилиятини мутахассисда ривожлантириш;
- билиш, дунёқараш, ахлоқ ва бошқа муаммоларни ҳал қилишга кўмаклашадиган дидактик мослашган ижтимоий тажрибадан иборат таълим мазмунини танлаш;
- таълим жараёнини ташкил қилиш, билиш, коммуникатив, ташкилий, технологик, ахлоқ ва бошқа муаммоларни мустақил ҳал қилиш учун шароитлар яратиш;
- муайян таълим босқичида эришилган таълим натижалари, билим даражаларини баҳолаш [215].

Компетентли ёндошишнинг кўплаб ғоялари меҳнат бозоридаги вазиятни ўрганиш, ходимга нисбатан талабларни белгилаш натижасида пайдо бўлган. Бунда компетентли ёндошиш таълим мазмунини янгилашнинг муҳим концептуал қоидалардан бири сифатида қаралади. Жаҳон таълим амалиётини ҳисобга олганда эътироф этиш мумкинки, “асосий компетентликлар” тушунчаси билимлар, қобилиятлар ва интеллектуал таркибий жиҳатларни интегратив табиатга эга ўзига хос боғловчи, марказий тушунча ҳисобланади.

Технология ўқитувчисининг ўқувчиларни технологик компетенциясининг негизи ҳисобланган қуриш-ясаш ишларига жалб қилишга тайёрлиги, унинг моҳияти, структурасига оид аниқ тасаввурлар йўқлигини ҳамда технологик компетенцияни шакллантиришга доир илмий-асосланган тавсиялар ўртасидаги номуносибликларни кўриб чиқиш лозим. Хусусан:

- *ўқитувчи фаолиятида технологик компетенциянинг аҳамияти ва олий касбий таълим тизимида уни шакллантириш механизми тўла ишлаб чиқилмаганлиги;*
- *технология ўқитувчисига технологик қобилиятларни ўзлаштириш талаблари ва технологик компетенцияни шакллантиришга кўмаклашадиган таълим модели узвий шаклланмаганлиги;*
- *ўқувчиларнинг қуриш-ясаш ишларини ташкил этишда технологик компетенцияни зарурлиги ва бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда унинг педагогик шаклланиши шартларини ечилмаганлиги.*

Мазкур зиддиятларни ҳал қилиш ва бўлажак технология ўқитувчисининг компетентлиги шаклланишини илмий асосланган модели узвий шаклланмаганлиги тадқиқот муаммосини белгилайди, унинг моҳияти бўлажак технология ўқитувчисининг технологик компетенциясини шакллантириш мазмуни ва жараёнини ишлаб чиқишдан иборат.

Педагогикада компетентли ёндошишни амалга оширишда предмет усти хусусиятига эга муҳим компетенциялар ва аниқ ўқув предметларининг ўзаро боғлиқлиги майдонга чиқади, улар доирасида фаолиятга тайёрлик, шунингдек компетенциялар таркибига кирадиган универсал қобилиятлар шаклланади. Бунда таълим мазмуни компетенциялари ва предмет структурасининг ўзаро боғлиқлиги “муҳим компетенцияларини ажратиб кўрсатиш; уларнинг мазмунини таҳлил қилиш ҳамда компетенцияларни шакллантириш учун зарур билимлар ва аниқ предмет қобилиятларини белгилаш; таълимни аниқ ўқув предмети бўйича ташкил қилиш”ни назарда тутди.

Компетентли ёндошиш ўз навбатида шунинг учун ҳам зарурки, ҳозирги жиддий модернизация ва ислоҳ қилиш шароитидаги замонавий таълим зиддиятларининг бир неча гуруҳларини ҳал қилишга йўналтирилган инновацион педагогик ғоялар ва концепцияларни жорий қилишни талаб қилади, улар орасида қуйидагилар:

- *компетентли ёндошишнинг бошланғич амалий йўналганлигининг педагогик амалиётнинг мавжуд предмет (шу жумладан мета предмет) йўналишига мос келмаслиги;*
- *концептуал ва инновация потенциалининг ноаниқлиги, хусусан фаолиятли ва ривожланадиган йўналишдаги мавжуд психологик-педагогик концепциялар билан инновация потенциали жиддий фарқининг мавҳумлиги (Н.Д. Никандров, М.В. Богуславский, В.М. Полонский);*
- *компетентли ёндошишнинг предмет ва ёш билан боғлиқ жиҳатларига (Г.Н. Филонов), шунингдек уни жорий қилишнинг ташкилий-бошқарув жиҳатлари йўқлиги (Н.Д. Никандров, И.И. Логвинов);*
- *компетентли ёндошиш асосида амалга ошириладиган миллий маданий, ижтимоий-сиёсий, ниҳоят ижтимоий-психологик стандартлар ишлаб чиқиш контекстининг ноаниқлиги (В.И. Слободчиков, Т.М. Ковалева).*

Бироқ компетентли ёндошишни амалга оширишда қуйидаги икки жиҳат олдингидек муҳим бўлиб қолаверади:

- **биринчидан**, компетентли ёндошиш концепция ва мантиқ амалиётига нисбатан, бироқ тегишли фанлар тушунча ва методологик аппарати таяниш ёки улардан олишни назарда тутадиган кўплаб замонавий ёндошишларнинг замонавий, шу жумладан культурологик (В.В. Краевский ва бошқалар), илмий таълим (С.А. Пиявский ва бошқалар), дидактомарказлашган (Н.Ф. Виноградова ва бошқалар), функционал-коммуникатив (В.И. Капинос ва бошқалар) ёндошиш сифатида қаралади;

• **иккинчидан**, энг аҳамиятли ҳолат, бунинг натижасида таълимда касбга ўқитиш долзарб тус олди.

ХУЛОСА

Компетентли ёндошишни характерлайдиган асосий тушунчалар таҳлили куйидаги тушунчаларни ажратиб кўрсатиш имконини беради:

- муайян предметлар ва жараёнлар доирасига нисбатан ажратиладиган ўзаро боғлиқ шахс хусусиятлари мажмуини ўз ичига оладиган компетенцияни;
- тегишли компетенцияни, шу жумладан унга ва фаолият предметига шахсий муносабатларни эгаллаш, ўзлаштириш билан нисбат бериладиган компетентликни.

Компетентлик, компетенцияларни шакллантириш босқичма-босқич амалга оширилади, бунинг учун биринчи босқичда элементар ўқув компетенциялар шакллантирилади: ўқилган ёки эшитилган билимнинг асосий мазмунини олиш; берилган савол ёки мавзуга биноан фикрларни аниқ шакллантириш, ўзига хос фикрларни бирга келтириш; вазифаларни ҳал қилишнинг турли вариантларини тадқиқ қилиш, турли мезонлар нуқтаи назаридан энг яхшисини танлаш; умумий вазифани бажаришда бошқалар билан ҳамкорлик; ҳаракатлар ва вақтни режаслаштириш; ўз фаолияти натижаларини баҳолаш ва бошқалар.

Бинобарин, компетентли ёндошишни амалга оширишнинг асосий мақсади педагогик технологиялардан фойдаланиш асосида таълим жараёнини реконструкция қилиш ҳисобланади. Улар ўқув билиш жараёни шаклланиши (иш мақсадлари ва тартибини белгилаш, ўқув фаолиятини мустақил режаслаштириш, алоҳида объектлар ўртасида алоқа ўрнатиш, янги вазиятларда ўзлаштирилган усулларни қўллаш, ўзини назорат қилиш), коммуникатив (ҳамкорлик, болаларга ёрдам кўрсатиш, гуруҳ ишида қатнашиш, ахборотлар алмашиш ва бошқалар), ахборот (ахборотни мустақил излаш, таҳлил қилиш ва танлаш, структуралаш, ўзгартириш, сақлаш, узатиш ва бошқалар), ўзини шахсий такомиллаштириш (ютуқлар ва хатоларни таҳлил қилиш, муаммолар ва қийинчиликларни топиш, оғир вазиятларда ўзаро ёрдам ва қўллаб-қувватлаш ва бошқа) компетенцияларни шакллантириш вазифаларини ҳал қилиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. У.Якибова. Бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-педагогик компетентлиги. ТДПУ илмий ахборотлари. 2023, №3.
2. Н.Рузикокува. Бошланғич синф ўқувчиларининг ахборотлар билан ишлаш компетенциясини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш. Дисс.иши.-Тошкент: ТДПУ, 2020.
3. О.Қўйсиров. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари. Дисс.иши.-Тошкент: ТДПУ, 2019.
4. Ж.Усаров. Таянч ва фанга оид компетенциялар асосида таълим мазмунини такомиллаштириш ва ўқувчилар компетентлигини ривожлантириш. Дисс.иши.-Тошкент: ТДПУ, 2019.
5. У.Рахматов. Масала ва машқлар орқали умумий ўрта таълим мактаблари биология ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштириш. Дисс.иши.-Тошкент: ТДПУ, 2020.

BOSHQARUV USLUBLARINI ANIQLASHNING ASOSIY OMILLARI

Ibroximova Ma'muraxon Alijon qizi

Yoshlar ishlari agentligi huzuridagi
Yoshlar muammolarini o'rganish
va istiqbolli kadrlarni tayyorlash
instituti tayanch doktoranti.

e-mail: alijons167@gmail.com

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada, boshqaruv uslublarini aniqlashning asosiy sabablari, muammo va yechimlar yuzasidan fikrlar keltirilgan.*

***Tayanch so'zlar va tushunchalar:** boshqaruv uslublari, ijtimoiy-psixologik diagnostika, keys intervyu.*

THE MAIN FACTORS OF DETERMINING LEADERSHIP STYLES

***Abstract:** In this article, the main reasons for identifying management styles, problems and solutions.*

***Basic words and concepts:** management styles, socio-psychological diagnosis, case interview.*

KIRISH. Jamiyat bu insonlar majmiudir. Uning rivojlanishi, ma'naviy salohiyati va davriy taraqqiyoti asosan, ana shu insonlar o'rtasida amalga oshadigan o'zaro munosabatlarning tabiatiga, ularning murakkab ijtimoiy hamkorlik faoliyati mazmuniga bog'liq. Bugungi kunda, insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni hamda har bir shaxsning jamiyatdagi o'rni va uning turlicha ijtimoiy munosabatlari tabiatini o'rganish bir qator ijtimoiy fanlar tadqiqot mavzusi bo'lib, ularning orasida ijtimoiy psixologik tadqiqotlar muhim o'rin egallaydi. Insonlarning ijtimoiy psixologik tafakkurini o'stirish - ularning hayot sifatini yaxshilash va jamiyat rivojlanishining asosiy omillaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Zero, Inson omili - amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning bosh yo'nalishi va samaradorligining pirovard natijasini belgilab beruvchi asosiy tamoyildir²⁰. Har bir inson ijtimoiy munosabatga kirishar ekan, har bir davrlarda ham o'z faoliyatiga tayyor, kasbiy faoliyat uchun zarur sifatlarga ega kadrlarga talab oshib boraveradi. Ayniqsa bu, boshqaruv sohasi yo'nalishida, aynan rahbar kadrlarda **boshqaruv uslublarining asosiy yondashuvlarini**

²⁰ Iqtisodiy ensklopedik atamalar lug'ati

aniqlash, tushuncha berish, rivojlantirish (korreksiyalash) handa boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirish, o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

ASOSIY QISM. Boshqaruv samaradorligining ustuvor yo'nalishlaridan biri - rahbar o'z ishida foydalanadigan boshqaruv uslubini to'g'ri tanlay olishidadir. Har bir rahbar boshqaruv faoliyati jarayonida o'z vazifalarini faqat o'ziga xos uslubda bajaradi. **Rahbarlik uslubi rahbarning jamoani o'ziga yuklangan vazifalarni bajarishda tashabbuskorlik va ijodiy yondashishga qanday usullar bilan rag'batlantirishi, o'z qo'l ostidagilarning ishini qanday nazorat qilishida ifodalanadi**²¹. Qabul qilingan yetakchilik uslubi rahbar faoliyatining sifati, uning samarali boshqaruv faoliyatini ta'minlash qobiliyatining o'ziga xos xususiyati bo'lib xizmat qilishi mumkin, shuningdek, jamoada qulay munosabatlar va xatti-harakatlarning rivojlanishiga hissa qo'shadigan o'ziga xos muhit yaratadi. Shu o'rinda aytish mumkinki, jamoada sog'lom psixologik muhitni yaratish ham rahbar shaxsining vazifasidir. Agar har bir kishi ishbilarmonlik, kasbiy fazilatlar va qobiliyatlar namoyon bo'lgan ishning yakuniy natijasidan manfaatdor bo'lsa, xodimlar samarali, konstruktiv ishlashi mumkin. Bunga ishning samaradorligi va sifatini, psixologik va moddiy motivatsiyani baholash mezonlarini ishlab chiqish orqali erishiladi. Shu boisdan bir qancha olimlar mehnat unumdorligi bevosita mehnat guruhidagi shaxslarning o'zaro ta'siri, muvofiqligi bilan bog'liqligini ta'kidlaydilar. Shunday ekan, ish uslubi nafaqat rahbarning faoliyatini belgilaydi, balki u tizim faoliyatining barcha jabhalariga bevosita ta'sir qiladi va bevosita bo'ysunuvchilarga ham ta'sir qiladi. Quyida **boshqaruv uslublarini tavsiflovchi asosiy omillarni** ajratib ko'rishimiz mumkin:

- Rahbarlarga ularning malakasi, samaradorligi, mas'uliyati, shaxsiy fazilatlar, axloqi, xarakteri, temperamenti va boshqalarga qo'yiladigan talablar;
- Tizimning o'ziga xosligi - uning maqsad va vazifalari, boshqaruv tuzilmalari va boshqaruv texnologiyasi, rahbarning vazifalari;
- Ish muhiti - ishlab chiqarishning texnologik darajasi, mehnatni tashkil etish shakli, moddiy resurslarning mavjudligi va boshqalar;
- Rahbarlik qilinadigan jamoaning o'ziga xos xususiyatlari uning tuzilishi va tayyorgarlik darajasi, unda shakllangan munosabatlarning tabiati, an'analari va qadriyatlaridir.

Boshqaruv uslublari muammosini batafsil o'rgangan olimlardan, nemis olimlari G.Gibsh va M.Forverg, amerikalik ijtimoiy-psixolog olim R.Likert, rus olimlaridan V. Parigin, L.Uminskiy, V.Jukov va boshqalarning ishlari diqqatga sazovordir. Barcha nazariyalardan umumlashtirilgan, bugungi kunda ijtimoiy psixologiyada qabul

²¹ <https://gigafox.ru/uz/eco/stili-rukovodstva-i-ih-harakteristika-otnoshenie-k-znaniyam/>

qilingan uch asosiy va mutloq yana bir yangi boshqarish uslublari mavjud bo‘lib²², har bir rahbar faoliyati jarayonida bu haqda ma‘lumotga ega bo‘lishi va o‘zidagi yetakchilik uslubining ijobiy va salbiy tomonlarini pragnozlay olishi maqsadga muvofiqdir. Qisqacha qilib aytganda, bu to‘rt uslub:

1. **Avtoritar** (jamoani boshqarish usullariga asoslanadi. Vakolatlar bitta rahbarning qo‘lida to‘plangan, qarorlar individual ravishda qabul qilinadi. Haddan tashqari tashabbus g‘oyib bo‘ladi, ish tartibi qattiq va nazorat darajasi juda yuqori. Hamma narsa aniq maqsadga erishishga qaratilgan);
2. **Demokratik** (boshqa ma‘noda u kollegial deb ataladi, nafaqat xodimlarni boshqarishning ijtimoiy-psixologik va iqtisodiy usullaridan foydalanish balki ushbu ish uslubida hamkorlikda qaror qabul qilish qo‘llaniladi. Xodimlar ustidan nazorat unchalik qattiq emas, hokimiyat tanqidiga toqatli munosabatda. Xodimlar o‘rtasidagi aloqa to‘g‘ri va nozik, tashkilot ichidagi ma‘lumotlar mavjud)
3. **Partisipativ** (rahbarning tashkilot maqsadiga erishish yo‘lida xodimlar bilan gorizontallik yo‘nalishdagi munosabatlarni rivojlantirishi tushunilib, mutaxassislar aynan partisipativlikni eng samarali uslublar qatorida ko‘radilar²³ va rahbar xulqida quyidagilarni e‘tirof etadilar:
 - rahbarning xodimlari bilan muntazam fikr almashinuvi;
 - rahbar va xodim o‘rtasidagi munosabatdagi ochiqlik va samimiylilik;
 - xodimlarni tashkiliy qarorlar qabul qilishga jalb etilganligi;
 - tashkilot vazifalarini rejalashtirish va amalga oshirishda xodimlarni jalb etish;
 - mustaqil qaror qabul qila olish huquqiga ega bo‘lgan maxsus guruhlar tuzish (masalan, “sifat nazorati guruhi”) va hokazo.
4. **Liberal** (ruxsat beruvchi yoki neytral) quyidagi xususiyatlarga ega:
 - hatto muhim qarorlar qabul qilishda ham, rahbar ular uchun javobgarlikni rad etadi;
 - qarorlar ko‘pincha birgalikda qabul qilinadi - asosan, javobgarlikdan qochish uchun;
 - tashkilotdagi ishlarning holatini nazorat qilish minimal;
 - tanqid loqaydlik bilan qabul qilinadi va hokazo,

kabi boshqaruv uslublari bo‘lib, bugungi kunda, har bir uslubning xarakteristikasi, rahbarda bu uslubdan foydalanish shart-sharoitlari, uning ijobiy va salbiy oqibatlarini yuzasidan juda ko‘p ilmiy izlanishlar, natijalar va xulosalar mavjuddir.

²² O.E.Hayitov I.A.Tursunaliyev Boshqaruv psixologiyasi – Toshkent -2021. 63-bet.

²³ O.E.Hayitov I.A.Tursunaliyev Boshqaruv psixologiyasi – Toshkent -2021. 66-bet.

Yetakchilik uslubini qanday aniqlash mumkin?

Nomzodning boshqaruv uslubini suhbat bosqichida aniqlash mumkin. Buning uchun **ekspres testlar** va **keys intervyular** qo'llaniladi. So'rovlarni o'tkazishda ular nutq, xulq-atvor, muloqot uslubini haqida qayd qiladilar va bu, rahbar shaxsi haqida ko'p narsalarni ayta oladi.

Mahalliy olimlarimizdan, A.Yuldashev, Sh.Sodiqova, A.Islamqulov, T.Abdullayev, L.Inagamova, R.To'raxo'jayevalarning ilmiy izlanishlari natijalarini ko'radigan bo'lsak, rahbar kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlashda *muammoli vaziyat (keys) usullaridan* foydalanishning ilg'or xorij tajribasi o'rganilib, *to'liq keyslar* (o'rtacha 20-25 bet) bir necha kun mobaynida jamoa bo'lib ishlashga mo'ljallangan va, o'z yechimini bir jamoa bo'lib taqdim etishni nazarda tutishi, *qisqartirilgan keyslar* (3-5 bet) bevosita darsda muhokama qilish uchun mo'ljallangan bo'lib, umumiy munozarani, *mini keyslar* (1-2 bet va undan kamroq) darsda o'tilayotgan nazariyaga qo'shimcha misol (illustratsiya) sifatida xizmat qilishi masalalariga etibor qaratilib, keys-topshiriqlarning misollari fanlarning ishchi dasturlarida keltirilishi asoslab berilgan²⁴. Bundan ko'rinib turibdiki, keys metodi nafaqat rahbarlik uslublarini aniqlashda balki, rahbar kadrlarni o'qitishda ham samarali usullardan biri hisoblanadi.

Quyida bir qancha misollarni ko'rib chiqishimiz mumkin²⁵:

Test 1

O'z fikrining mavjudligini, to'g'riligiga ishonchni aniqlaydi. Ular haqiqiy bo'lmagan ma'lumotlarga asoslanib, tovarlarning narxini hisoblashni taklif qilishadi yoki muammoni hal qilish uchun maqbul shartni taklif qilishadi, lekin ular to'g'ri javobga e'tiroz bildiradilar. Haqiqiy rahbar qarorning to'g'riligiga shubha qilmaydi, u o'z fikrini qat'iy himoya qilishga harakat qiladi.

Test 2

Nomzoddan kompaniyaning hikoyasini suhbatdoshga yetkazishni so'rash. Taqdimot uslubiga e'tibor bering. Rahbar so'zma-so'z takrorlamaydi, u ma'lumotni o'z nuqtai nazaridan yetkazadi. Rahbar faktlarni sanab o'tishdan tashqari, eshitganlari haqida o'z fikrlarini bildiradi.

Test 3

Ular sinaluvchiga suhbat jarayonini buzadigan g'ayrioddiy ishlarni qilishni taklif qilishadi. Misol uchun, hazil ayting, qo'shiq ayting. Taklifga bo'lgan munosabatdan kelib chiqib, ular kutilmagan hodisalarga, tanqidiy vaziyatga tayyor, degan xulosaga kelishadi.

²⁴ O'zbekistonda rahbar kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishda o'qitishning keys usulidan foydalanish (Amaliy qo'llanma)/A.Yuldashev [va boshq.]. – Toshkent:,2019., - 62-bet.

²⁵ <https://gigafox.ru/uz/eco/stili-rukovodstva-i-ih-harakteristika-otnoshenie-k-znaniyam/>

Bundan tashqari, yuqori korporativ madaniyatga ega kompaniyalar amaliy suhbatlar o'tkazadilar.

Ko'pincha nomzodga muammoli vaziyatning yechimini topish uchun topshiriqlar beriladi. Javoblar ijodkorlikni, ziddiyatni, stressga chidamlilikni aniqlaydi. Ariza beruvchi mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi yoki yechim izlashni boshqa shaxsga yo'naltirishi mumkin.

Test 4

Yetakchilik uslublarining xususiyatlarini bilgan holda, kelajakdagi rahbar kimligini aniqlash qiyin emas - yagona hokimiyatni jamlagan unitar, muammolarni jamoa bilan birgalikda hal qiladigan demokrat yoki mas'uliyatni xodimlarga o'tkazadigan liberal. O'z-o'zini tekshirish savollariga javob berish yetakchilikning boshqaruv uslubini aniqlashga yordam beradi. Tavsiya etilgan uchta variantdan birini tanlang, katakchani belgilang.

Savollar

1. Qaror qabul qilishda siz:
 - a) qo'l ostidagilar bilan maslahatlashasiz;
 - b) qarorni boshqalarga etkazishga harakat qiling;
 - c) o'zingiz uchun javobgarlikni o'z zimmangizga oling.
2. Tashkiliy masalalarni hal qilishda:
 - a) siz faqat umumiy nazoratni o'zingizga qoldirasiz;
 - b) muammoning yechimini jamoaga ta'minlab, aralashmaslik;
 - c) har bir bosqichda xodimlarning harakatlarini aniqlash.
3. Qo'l ostidagilar ustidan nazoratni qanday amalga oshirasiz:
 - a) o'z-o'zini nazorat qilishga tayanish;
 - b) nazorat kerak emas deb o'ylash;
 - c) har bir xodimning harakatlarini kuzatish.
4. Shoshilinch qarorlar qabul qilishni talab qiladigan vaziyatda:
 - a) xodimlar bilan maslahatlashish;
 - b) mas'uliyatni jamoaning haqiqiy rahbarlariga o'tkazish;
 - c) siz yolg'iz qaror qabul qilasiz.
5. Jamoa bilan munosabatlar:
 - a) qo'l ostidagilarga yordam berish;
 - b) erkin muloqot qilish;
 - c) faqat xodimlarning tashabbusi bilan muloqot qilish.
6. Tanqidga munosabat:
 - a) hisobga olish;
 - b) hech qanday munosabat bildirmaslik;
 - c) sharhlarga ruxsat bermaslik.
7. Intizomni saqlash: a) o'z-o'zini tarbiyalash bilan hisoblash; b) jamoaga bosim o'tkazmaslik; v) to'liq itoat qilishni talab qilish.

8. Agar qaror qabul qilishda qiynalayotgan bo'lsangiz: a) maslahat so'rang; b) qarorni bo'ysunuvchilarga o'tkazish; c) o'zingiz qaror qilasiz.
9. Jamoaga rahbarlik qilish:
 - a) so'rovdan foydalanish;
 - b) buyurtma bera olmaysiz;
 - v) buyruq berish va so'zsiz bajarilishini kutish.
10. O'zingizni etakchi sifatida baholash:
 - a) talabchan, lekin adolatli;
 - b) oddiy;
 - v) qattiqqo'l, tanlab oluvchi.

Bunda: a) - demokratik uslub; b) - liberal; c) - direktiv. Har bir javob variantiga mos keladigan tasdiq belgilari sonini hisoblang. Sof yetakchilik uslublari kamdan-kam uchraydi. Ko'pincha ular aralashtiriladi, demokratik moyillik bilan. Masalan, agar test natijasi: a) - 6; b) -3; v) - 1, unda sizning uslubingiz demokratik-liberal.

Ustunlik qilayotgan yetakchilik uslubini aniqlashga yordam beruvchi yana bir test bu A.Juravlev testi bo'lib, u har birida 5 ta variantni o'z ichiga olgan yetakchining 27 ta xususiyatidan iborat. Texnika o'z-o'zini tashxislash va ekspert baholash uchun ishlatiladi. Ikkinchi variant past, yuqori va teng menejerlarning teng soni (1-5 kishi) tomonidan testdan o'tishni nazarda tutadi. Natijalar olingach, javoblar solishtiriladi. Samarali ishlab chiqarish, yuqori samaradorlik o'zgaruvchan sharoitlarga moslashadigan, qo'yilgan vazifalarga qarab yetakchilikning boshqaruv uslubini tanlashni biladigan va jamoaning kasbiy tayyorgarligini belgilaydi.

XULOSA. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, har bir tashkilot - shaxslar, maqsad va vazifalarning o'ziga xos birikmasidir. Har bir rahbar esa - bir qator qobiliyatlarga ega noyob shaxsdir. Har bir rahbar o'zi amalda qo'llaydigan boshqaruv uslubini yaratuvchisidir. Ammo shu bilan birga, u ko'plab obyektiv va subyektiv shart va sharoitlarni hisobga oladi, bunga qarab uslub o'zining o'ziga xos mazmunini oladi. Uslub ijtimoiy hodisadir, chunki u rahbarning dunyoqarashi va e'tiqodini aks ettiradi, shuningdek, asosan butun tizimning natijalarini belgilaydi. Shunday ekan, rahbar kadrlarni aniqlash, ularni malakasini oshirish, rivojlantirish (korreksiyalash) da boshqaruv uslublarini aniqlashga qaratilgan suhbat, kuzatuv, test va keyslar singani ijtimoiy-psixologik diagnostika usullariga ehtiyoj bor.

Bu esa o'z navbatida, bugungi kunda rahbar kadrlarning boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirishda ijtimoiy psixologik diagnostika metodikalariga chuqurroq yondashish zarurati borligini ifodalaydi. Shunday ekan, bugungi kun hayot sur'atini yanada yaxshilash, boshqaruv qobiliyatlariga ega, o'z rahbarlik uslublarini to'g'ri tanlay oladigan, samarali rahbar kadrlarning boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida ijtimoiy psixologik diagnostika muammolarni bartaraf etish dolzarbdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Iqtisodiy ensklopedik atamalar lug‘ati.
2. O.E.Hayitov I.A.Tursunaliyev Boshqaruv psixologiyasi – Toshkent -2021. 63-66-bet.
3. O‘zbekistonda rahbar kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishda o‘qitishning keys usulidan foydalanish (Amaliy qo‘llanma)/A.Yuldashev [va boshq.]. – Toshkent:,2019., - 62-bet.
4. <https://gigafox.ru/uz/eco/stili-rukovodstva-i-ih-harakteristika-otnoshenie-k-znaniyam/>

USING WEB-QUEST TECHNOLOGY IN ORGANIZING INDEPENDENT WORK FOR STUDENTS

Ermirzayev Abbas Vaxobjonovich

Namangan state Institute of foreign languages

ermirzayev89@mail.ru

ANNOTATION

The article raises the problems of using information and communication technologies in the educational process. The use of web quest technology allows you to change students' attitudes towards independent work, improve general competencies (search, analyze and evaluate information, work in a team), successfully perform relevant types of professional activities, mastering professional competencies.

Key words: web quest, independent work of students.

АННОТАЦИЯ

В статье поднимаются проблемы использования информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе. Использование технологии веб-квеста позволяет изменить отношение студентов к самостоятельной работе, совершенствовать общие компетенции (поиск, анализ и оценка информации, работа в команде), успешно выполнять соответствующие виды профессиональной деятельности, овладевая профессиональными компетенциями.

Ключевые слова: веб-квест, самостоятельная работа студентов.

ANNOTATSIYA

Maqolada o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari keltirilgan. Web-kvest texnologiyasidan foydalanish talabalarning mustaqil ishlashga bo'lgan munosabatini o'zgartirish, umumiy kompetensiyalarni yaxshilash (axborotni qidirish, tahlil qilish va baholash, jamoada ishlash), tegishli kasbiy faoliyat turlarini muvaffaqiyatli bajarish, kasbiy kompetensiyalarni o'zlashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Web-kvest, talabalarning mustaqil ishi.

INTRODUCTION

The term “Web-Quest” was first proposed in the summer of 1995 by Bernie Dodge, a professor of educational technology at the University of San Diego (USA). The author developed innovative Internet applications for integration into the educational process when teaching various academic subjects at different levels of education [1].

Kenton Letkeman, the creator of a number of excellent webquests, believes that this is a super learning tool, because... A constructivist approach to learning is used.

When completing webquests, students do not receive ready-made answers or solutions; they independently solve the task assigned to them [2].

Working on a webquest helps

- organize active independent or group search activities
- promotes the development of creative thinking and problem solving skills
- makes it possible to implement an individual approach
- trains thinking abilities (explanation, comparison, classification, highlighting general and specific)

Thus, we can say that the webquest technology is based on an activity-based approach.

Classification of webquests.

Web quests can cover either a separate problem, academic subject, topic, or be interdisciplinary; Bernie Dodge identifies three principles for classifying web quests:

1. By duration of implementation: short-term and long-term.
2. By subject content: mono-projects and interdisciplinary web quests.
3. By the type of tasks performed by students: retelling tasks, compilation tasks, mystery tasks, journalistic tasks, design tasks, creative product tasks, solving controversial problems (consensus building tasks), persuasion tasks, self-knowledge tasks, analytical tasks, judgment tasks, scientific tasks.

In our age of information society, the ability to independently obtain knowledge and improve one’s qualifications is an indicator of professionalism. The ability to make informed, reasoned decisions, that is, to take responsibility, is one of the main values of education. It’s no secret that the modern educational process is no longer conceivable without the use of information and communication technologies. Free access to information and the rapid development of modern information technologies create new conditions for the field of education, in particular for organizing independent work for students.

Consequently, the question arises: the use of what modern technologies in organizing independent work of students will help increase motivation for the learning process, take into account the interests of students, the ability to work at a pace convenient for them, and contribute to the mastery of general and professional competencies?

Based on the fact that a modern student spends most of his time on the Internet, we believe that the use of Internet resources and electronic resources will provide the ability to access assignments for extracurricular independent work and complete them, regardless of where one is located. student: in the library, in the classroom, at home or on the street [7].

In our opinion, in the context of implementing a competency-based approach, modern technologies such as web quests and distance learning can be used to organize students' independent work. These technologies improve students' ability to work with information located on different media, plan their activities, and increase interest in studying disciplines and interdisciplinary courses.

MATERIALS AND METHODS

It is the web quest that combines elements of problem-based learning, the project method, games and involves the active use of information and communication technologies. Even D. Dewey and his followers turned to problem-based methods, believing "that posing a problem and finding ways to solve it and reflecting on the results obtained are the best ways to achieve the main goal - the intellectual development of the individual, the formation of skills to work with information "[3, p. 198]. As E. S. Polat notes, the project method allows you to search for a solution to a problem in practical activity, makes it possible to comprehend theoretical knowledge and forms the ability to find ways to solve problem situations [3].

An analysis of Internet resources, scientific articles and methodological literature showed that a web quest is considered as a technology, a problem task, a method, a form and a medium quality Webquest as a technology is a set of methods and tools to achieve the desired result. Ya. S. Bykhovsky notes that an educational web quest is an Internet site with which students work, performing one or another educational task [2].

According to M. V. Andreeva, a web quest is a problem task with elements of a role-playing game, for the implementation of which information resources of the Internet are used [1].

Ya. S. Bykhovsky considers the webquest both as a method and as a form. A webquest as a method is a method of interconnected activity between a teacher and students, aimed at solving educational problems and ways of organizing a student's

educational and cognitive activity. Webquest as a form – organizing, establishing, bringing into the system the interaction between teacher and students when working on certain content [2].

By distance learning, specialists from the American Association (USDLA) understand the learning process in which the teacher and student are geographically separated and therefore rely on electronic tools and printed aids to organize the educational process [9].

By distance educational technologies, E. S. Polat understands educational technologies implemented mainly with the use of information technology and telecommunications, with indirect interaction between students and teachers [5, p. 12].

Thus, distance learning is considered as a form of independent learning using electronic learning tools, and distance technologies involve the use of information technology and telecommunications to organize the learning process.

Based on this, a web quest can be used in working with students as a form of organization character, attractiveness for students with different sensory channels of information perception (visual, auditory, kinesthetic), efficient use of time during a lesson, as well as the development of competencies, computer literacy and critical thinking. The disadvantages noted were the obsolescence of Internet resources, which become inaccessible, as well as the students' possession of certain skills to complete webquest tasks [8].

Thus, this study showed that the use of web quests in the educational process contributes to the development of students' interest, ensures interactivity of the learning process, the ability to work at a convenient pace, and also allows them to develop their ability to carry out search for information and think critically about it.

There are quite a large number of web quests on the Internet, but they are mainly addressed to school students. In our work, we assume that the use of web quests will change the process of organizing independent work of students of a pedagogical college, and will also help increase motivation for educational activities and mastery of ICT competencies outlined in the Professional Standard of a Teacher [4].

RESULT AND DISCUSSION

At the beginning of our research, we conducted a survey, during which we found out that all 3rd year students at home have a computer and access in Internet. Students were also asked to express their attitude towards independent work.

During the study of the interdisciplinary course (IDC) 03.06 Theory and methods of mathematical development, 3rd year students were offered the web quest "Opening the chest of mathematics methods." The purpose of the web quest was for students to study the means of forming elementary mathematical concepts in preschool children

and to develop material for a mathematics methodology chest. Work on the webquest continued for three weeks.

Students were attracted to the work on the webquest by the form of travel. First, they greeted each other while working with the linoit service; they posted their photo and wishes to the webquest participants on the online board, which contributed to the creation of a creative, friendly atmosphere in the group. Having become acquainted with the webquest task, the students chose the most suitable role for themselves, according to which they should act when completing the task. Registration on the webquest participants' page allowed the teacher to monitor students' assignments and provide the necessary assistance in a timely manner, and for students to exercise self-monitoring and mutual control to achieve the best work results. The variability and differentiated nature of webquest tasks contributed to increasing students' motivation to study the material and enhancing both individual and group independent work of students.

To search for information, students were offered links to sites pre-selected by the teacher. The use of suggested links and search engines helped students complete assignments.

The first task, depending on the role, was aimed at studying the means of forming elementary mathematical concepts in preschool children. Using online electronic libraries, students worked with textbooks, reference books, dictionaries, studied information, then designed and presented it in the form of a presentation, table or diagram. Completing the first task allowed students to move on to developing material for the mathematics methodology chest.

In the second task, students playing the role of a methodologist had to create a memo for educators on a proposed topic, educators had to create a didactic game with mathematical content, writers had to develop a book for preschoolers, including material with mathematical content in different forms. - literary genres; animators – to select and design a collection of animated films for preschoolers with mathematical content.

Having started to complete the second task, students who took on the same role needed to distribute responsibilities among themselves in order to work as a team and, as a result, obtain a common product of activity. In the process of completing assignments, students became acquainted with the work of fellow students performing other roles, and upon completion of the work, by filling out a questionnaire, they were able to evaluate them according to the proposed criteria. Students also had to self-assess the work performed based on the assessment criteria. Analysis of reflection questionnaires based on the results of the work showed that participation in the

webquest for students was interesting, exciting, educational, and exciting. During the trip, according to the students, they learned to carefully select material for completing an assignment, work on a website with a web quest, and work in a team. As they completed the webquest tasks, each student could ask a question using email or add a comment to a specific task on the webquest website. The teacher, acting as a consultant, directed the process of finding answers to the questions posed in the webquest.

At the preparatory stage, a survey of parents was conducted, a newspaper layout and a plan for working with parents were developed. At the main stage of the project, the teacher introduced parents to the electronic newspaper, roles were distributed among parents and tasks corresponding to each role for the newspaper “Rainbow Childhood”. Parents were offered the following roles: lawyer, animator, nutritionist, tour operator, medical worker, photo reporter-designer. For each role, tasks were defined: for a lawyer - to draw up a memo for parents about the rights of the child; tour operator - to present several tour routes in Russia and abroad; nutritionists - to develop a reminder of the correct diet for preschool children; a group of animators - to think over entertainment for children at sea, in the forest and in the mountains; photo reporters-designers – offer sketches for the design of reminders for parents and entertainment for children; for a medical worker to make recommendations for protecting the health of children on vacation. Based on the proposed links to Internet resources, parents searched for the necessary information. This form of work aroused parents’ interest and desire to find material, since the topic of the project is relevant to parents.

And at the final stage of the project - a parent meeting - a presentation of the newspaper took place, parents shared their impressions of the work done and expressed a desire to continue working on creating electronic newspapers covering information on topics that are relevant to them. The use of modern technologies made it possible to interest and attract the attention of the majority of parents (88% according to the survey results) to the problem of organizing summer holidays for preschool children. Repeated questioning showed that the chosen form of work for parents is interesting, unusual and very educational.

As a result of the work, we found that the majority of students (91% according to the survey results) had a positive attitude towards the use of a webquest when organizing classroom and extracurricular independent work. Confirmation that the proposed form of work

What turned out to be interesting and modern for students was the student’s development of a web quest addressed to parents of preschool children.

The positive result obtained during the study allowed us to plan further work on developing a series of web quests for organizing students' independent work in different disciplines and interdisciplinary courses. We are convinced that the convenience of placing assignments and the ability to choose them activates students, changes their attitude towards independent work, motivates them to study an interdisciplinary course, and free access to assignments allows for self-control and control over them.

Thus, the study showed that the use of web quest technology effectively influences the process of organizing independent work of students of a pedagogical college. The use of web quests allows the teacher and students to remotely manage independent work, allows students to work at a pace convenient for them, and also provides them with the opportunity to independently build an individual learning path.

CONCLUSION

Consequently, the use of web quest technology in organizing students' independent work contributes to the development of the ability to search for information and think critically about it, allows students to learn from each other, control the process of completing assignments, work in a team, coordinate their actions, and also increase motivation for the learning process. A webquest, using Internet information resources and integrating them into the educational process, helps to effectively solve a number of practical problems.

REFERENCES

1. Андреева М. В. Технологии веб-квест в формировании коммуникативной и социокультурной компетенции // Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам: тезисы докладов I Международной научно-практической конференции. – М.: МПГУ, 2004. – С. 20–25.
2. Быховский Я. С. Образовательные веб-квесты [Электронный ресурс] // Материалы международной конференции «Информационные технологии в образовании. ИТО-99». – URL: <http://ito.edu.ru/1999/III/1/30015.html> (дата обращения: 06.03.2016).
3. Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2010. – 368 с.
4. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Мойсеева М. В. Теория и практика дистанционного обучения. – М.: Академия, 2004. – 416 с.

5. Профессиональный стандарт. Педагог (педагогическая деятельность в дошкольном, начальном общем, основном общем, среднем общем образовании) (воспитатель, учитель) [Электронный ресурс]: Приказ Министерства
6. труда и социальной защиты РФ от 18 октября 2013 г. № 544н. – URL: http://iro23.ru/sites/default/files/prikaz_mintruda_rf_ot_18.10.2013_no544n_ob_utverzhdenii_profstandarta_pedagoga.pdf (дата обращения: 06.03.2016).
7. Федеральный государственный образова- тельный стандарт среднего профессионально- го образования по специальности 44.02.01 До- школьное образование [Электронный ресурс]: Приказ Министерства образования и науки РФ от 27.10.2014 г. № 1351. – URL: http://oaouspobpk.ru/activity/fgos/FGOS_440201.pdf (дата обращения: 06.03.2016).
8. Хлупина Н. О. Формирование общих и профессиональных компетенций при самосто- ятельной работе студентов // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2015. –
9. № 2 (18) – С. 49–55.
10. Cynthia B. L., Zafer U. Advantages and Disadvantages of Classroom Instruction with WebQuests: Connecting Literacy and Technology // Journal of Reading Education. – 2013. – № 2. – P. 31–38.
11. The Theory and Practice of Online Learning / ed. by Terry Anderson. – Edmonton, 2011. – 472 p.

RESURSLARNING CHEKLANGANLIGI VA “YASHIL IQTISODIYOT”GA O‘TISH ZARURIYATI

Qodirov Bahodir Tursunovich

Andijon Iqtisodiyot va Qurilish Instituti

“Tarmoqlar iqtisodiyoti” kafedrası katta o‘qituvchisi,

qodirovbahodir0175@gmail.com

***Annotatsiya:** Bu maqolada, Xorijiy mamlakatlar va O‘zbekistonda “yashil iqtisodiyot”ni moliyalashtirish, “yashil” moliyalashtirish uchun mablag‘larni ustuvor yo‘naltirishga shart-sharoitlar yaratish uchun bir qancha chora-tadbirlarni amalga oshirish, kelajak avlodlar uchun dolzarb masalalarda oqilona davlat siyosatini shakllantirish, innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish, davlat moliya institutlari, rivojlanish banklari va pensiya jamg‘armalari va sug‘urta kompaniyalari ko‘rinishida uzoq muddatli investorlar tomonidan nazorat qilinadigan mablag‘larning aktiv fondlarini yaratish haqida gap boradi.*

***Kalit so‘zlar:** CO₂ uglerod chiqindilari, Yashil moliy, yashil iqtisodiyot, yashil o‘shish, inson - tabiat, iqtisodiyot-ekologiya, katta ilg‘or texnologiyalar, jamoaviy “yashil” investitsiya, Craudsorsing.*

XX asrda dunyoning tashqi qiyofasi sezilarli darajada o‘zgarib ketdi. 1900 yilda dunyo aholisi 1,6 mlrd. kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yil yanvar xolatiga ushbu ko‘rsatkich 8 mlrd. kishini tashkil etmoqda.[1] Aholining o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi jahon bo‘yicha deyarli ikki marta oshib, kambag‘allik darajasi martadan ko‘proqqa kamaydi. Fan-texnika borasida erishilayotgan yutuqlar ta‘sirida iqtisodiy rivojlanish va aholi turmush darajasining keskin o‘shishi, dunyo aholisi sonining jadal sur‘atlarda ortishiga sabab bo‘ldi. Fan-texnika yutuqlari dunyo aholisi sonining tabiiy o‘shish sur‘atlariga nisbatan yuqori iqtisodiy rivojlanish sur‘atlarini ta‘minlab berdi.

Jumladan, XX asr davomida dunyo aholisi 3,6 martaga o‘sgani holda, dunyo yalpi ichki mahsuloti miqdori 18 martadan ko‘proqqa ortgan.[2] Shuni aytish kerakki,

dunyo aholisining ko'payishi va iqtisodiy o'sishning muntazam ravishda atrof muhitga bo'lgan yukning oshib borishiga olib keldi. So'ngi yuz yillikdagi aholining soni va iqtisodiy faolligining oshishi hisobiga dunyo okeanining oksidlanish darajasi deyarli 1,2 martaga (2000 yilda 1900 yilga nisbatan) oshdi, tropik o'rmonlarning yo'qotilish darajasi 6 marta oshdi, uglerod oksidi chiqarilishi 1,5 martaga ko'paydi.[3] Dunyo aholisi iqtisodiy faolligining oshishi natijasida yuz berayotgan bunday iqlim o'zgarishlari o'rta muddatli istiqbolda jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) bo'yicha agentlik hisobotiga ko'ra, rivojlanish va ehtiyojlarni qondirish uchun sezilarli miqdordagi uglevodordlarni talab etuvchi jahon iqtisodiyoti va ijtimoiy sohaning joriy holati o'zgartirilmasa 2050 yilda 2022 yilga nisbatan insoniyat 5 mln. kishini yo'qotishi mumkin.[4]

Iqlim va global tabiiy tizimning o'zgarishi inson hayotining barcha jihatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi va mamlakatlar aholisi turmush darajasini yomonlashtiradi. Jahon yalpi iste'molining o'sishi cheklangan resurslardan foydalanish muammosini keltirib chiqaradi. Resurslarning cheklanganligi, yer kurrasi vamokeanda qancha miqdorda mavjudligi ularga xos xususiyat hisoblanadi. Nazariy jihatdan mineral resurslar uzoq muddatli davrda intensiv ishlatish oqibatida tugashi mumkin. Yer kurrasidagi mavjud aksariyat resurslarning umumiy hajmi iste'mol qilinayotganidan minglab, millionlab marta ko'pdir. Misol uchun, 1990 yilda sanoat zaxiralarining o'rtacha yillik iste'molga nisbati temir rudasi bo'yicha 250 yilni, nikel bo'yicha – 76, alyuminiy bo'yicha – 280, kumush bo'yicha – 60, ko'mir, tabiiy gaz va neft bo'yicha – mos ravishda 400, 71 va 45 yilni tashkil etgan. Qazib chiqarish hajmining ortishi natijasida xom-ashyo zaxiralari miqdori kamayib bormoqda. Sanoat uchun ishlatiladigan xom-ashyodan samarali, tejamkorlik bilan foydalanish va yangi konlarni qidirib topish resurslarni ko'paytiradi.[5]

Tabiiy resurslardan oqilona va barqaror foydalanilmaslik natijasida kelib chiquvchi salbiy oqibatlarni bartaraf etish maqsadida rivojlanayotgan mintaqalar mamlakatlari o'z ekologik tizimini, biologik xilma-xilligini va iqlimini yaxshilash uchun har yili 70-100 mlrd. AQSh dollaridan kam bo'lmagan miqdorda investitsiya kiritishlari zarur. Shu bilan birgalikda rivojlanayotgan mintaqalarning investitsion salohiyati ancha past ekanligini e'tiborga olish kerak bo'ladi. Jalb qilinayotgan xorijiy investitsiyalar ushbu mintaqalar uchun strategik muhim bo'lgan (yer osti boyliklarini ishlab chiqarish va qayta ishlash) sohalarga yo'naltirilmoqda. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarning milliy qonunchiligi xo'jalik subyektlarining ekologik yoki ijtimoiy javobgarligini ta'minlamaydi. Tabiiy resurslarni ekspluatatsiya qilish borasidagi bunday agressiv yondashuv butun zamonaviy sivilizatsiya uchun jiddiy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Fikrimizcha,

tabiiy (tabiiy kapital) resurslardan oqilona foydalanish har yili 2 trilion dollar qo'shimcha foyda keltirishi mumkin.

Tadqiqotlarga ko'ra, jahon tabiiy resurslaridan oqilona va samarali foydalanish kelgusi avlod uchun 2050 yilga qadar har yili 2 trln. dollar iqtisodiy foyda olish imkonini yaratadi. Bu davrda dunyo aholisi soni 28 % ga, aholi jon boshiga resurslardan foydalanish darajasi esa 71 %ga ortishi bashorat qilinmoqda. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha qat'iy choralar ishlab chiqilmas ekan, metallar, biyoqilg'i, minerallar va boshqa resurslarning yillik iste'moli 85 mlrd. tonnadan 186 mlrd. tonnagacha ko'payishi mumkin. Iqlim o'zgarishi va global isishni oldini olish uchun sarflanayotgan investitsiyalar aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi yalpi ichki mahsulot ulushining 3,7 % ga qisqarishiga olib kelgani holda resurslardan samarali foydalanish amaliyotini joriy etish ushbu yo'qotishni qoplab ketishi mumkin.

Mavjud vaziyatda iqtisodiyot va ijtimoiy sohani tiklanadigan energiya resurslaridan foydalanishga o'tkazishning eng optimal yechimi, deb hisoblash mumkin. Dunyoning deyarli barcha mintaqalarida qayta tiklanuvchi energetika (quyosh, shamol, gidroenergetika va bioenergetika) sektoridan foydalanish bila bog'liq sezilarli salohiyat mavjud. Jumladan, Xalqaro tiklanadigan energiya agentligi ma'lumotlariga ko'ra, Kanada va AQSh tiklanadigan energiya resurslaridan mos ravishda 96 636 va 214 766 MVt energiya ishlab chiqaruvchi quvvatlarni yaratdi. Rossiya o'zining sezilarli darajadagi salohiyati va xilma-xi iqlimi bilan tiklanadigan energiya resurslaridan yiliga 51 747 MVt energiya ishlab chiqarish quvvatlarini yarata oldi. Braziliya va Xitoy qayta tiklanuvchi energiya resurslaridan mos ravishda yiliga 122 951 va 545 206 MVt energiya ishlab chiqaruvchi quvvatlarni ishga tushirdi. Bu borada Afrika mutlaqo autsayde hisoblanadi. Jumladan, butun Afrika mintaqasi tiklanadigan energiya resurslaridan 38 192 MVt energiya ishlab chiqarish quvvatlariga ega.[6]

Cheklangan resurslardan oqilona foydalanish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, "sof texnologiyalar" ga nisbatan innovatsion yondashishni kuchaytirish, "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirish muammolari xalqaro iqtisodiy, ekologik, investitsion forumlarda muntazam ravishda muhokama etib kelinmoqda. Jumladan, BMTning 2014 yilda taqdim etilgan "An Action Agenda for Sustainable Development" nomli hisobotida mamlakatlarning barqaror rivojlanish darajasini belgilab beruvchi quyidagi ko'rsatkichlar keltirilgan: iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik, atrof muhitni himoya qilish va saqlash, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash. Iqtisodiy o'sish mamlakat barqaror rivojlanishining muhim jihati xisoblansa-da, bunda atrof muhit muvozanatining ta'minlanishi, ekologik muammolar keltirib chiqaruvchi

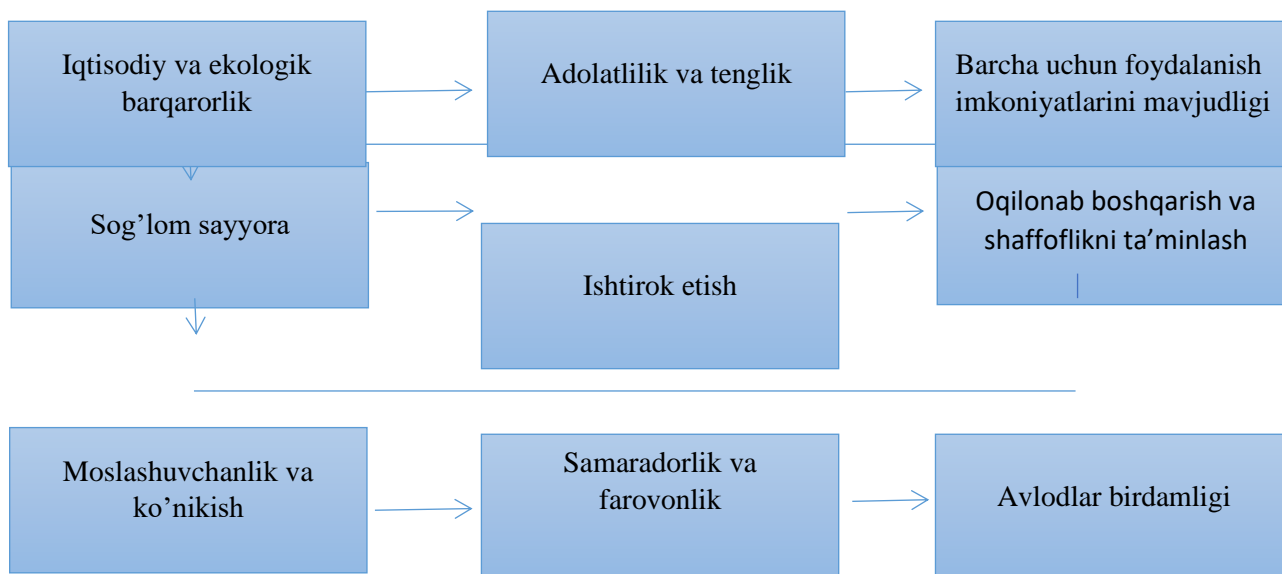
omillarning bartaraf qilinishi, aholi daromadlari darajasidagi tengsizlik, tinchlik kabi ko‘plab omillar inobatga olinadi.

Resurslardan oqilona foydalanish orqali iqtisodiy o‘rishni ta‘minlashning jahon tajribasi ko‘rsatishicha, ushbu jarayon uzoq muddatli davr, katta miqdorda investitsiyalarni talab etishi, ustuvor e‘tibor qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish, energiyani tejaydigan texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘rish jarayoni har bir mamlakat uchun alohida ahamiyat kasb etib, tabiiy kapital, inson kapitali va mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi kabi xususiyatlarga bevosita bog‘liq holda ro‘y beradi. Shu sababli, o‘rish jarayoni uchun qulay (huquqiy infratuzilma, rag‘batlantiruvchi omillar va h.k.) muhit yaratish zarur. Agar milliy darajada qo‘llanilayotgan rag‘batlantiruvchi omillar, jumladan, investitsiyalar va davlat xaridlari “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishga yo‘naltirilsa, iqtisodiy tizimni “yashillashtirish” jarayoni yanada faollashadi.

Aksariyat mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o‘rish strategiyasida aniq maqsad va vazifalarni belgilab olishadi. BMT Yevropa iqtisodiyot qo‘mitasi mutaxassislarining ta‘kidlashicha, “yashil iqtisodiyotga o‘rishdan ko‘zlangan maqsad iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaga “yashil investitsiyalar”ni yo‘naltirishni rag‘batlantirish hisoblanadi. Ushbu investitsiyalar muhim iqtisodiy resurslar hisoblangan tabiiy kapital va ekotizimlardan nisbatan samarali usullar yordamida foydalanish yoki ularni tugab qolishi yoki degradatsiyalashuvi riski paydo bo‘lganda boshqa muqobil resurslar bilan almashtirishga yordam beradi. Investitsiyalar bir vaqtning o‘zida ijtimoiy adolat uchun sharoit yaratishi va fuqarolarga munosib ish o‘rinlarini barpo etishi zarur. Atrof-muhit muhofazasini kuchaytirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ijtimoiy integratsiyani chuqurlashtirish, iqtisodiy rivojlanishni yaxshilash kabi vazifalar “yashil iqtisodiyot”ning vazifalariga kiradi.[7]

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘rish maqsadi va strategik vazifalari muayyan tamoyillarga asoslanishni taqozo etadi. “Yashil iqtisodiyot”ga o‘rish tamoyillari mazkur iqtisodiyot qanday bo‘lishi zarurligini belgilab beradi. “Yashil iqtisodiyot” tamoyillari “jigarrang iqtisodiyot” tamoyillariga nisbatan keng qamrovli bo‘lib, 1972 yilda Stokgolmda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ekologiya muammolariga bag‘ishlangan xalqaro konferensiyada atrof-muhitni saqlab qolish va rivojlantirishga qaratilgan 26 ta tamoyil ishlab chiqildi.[8]

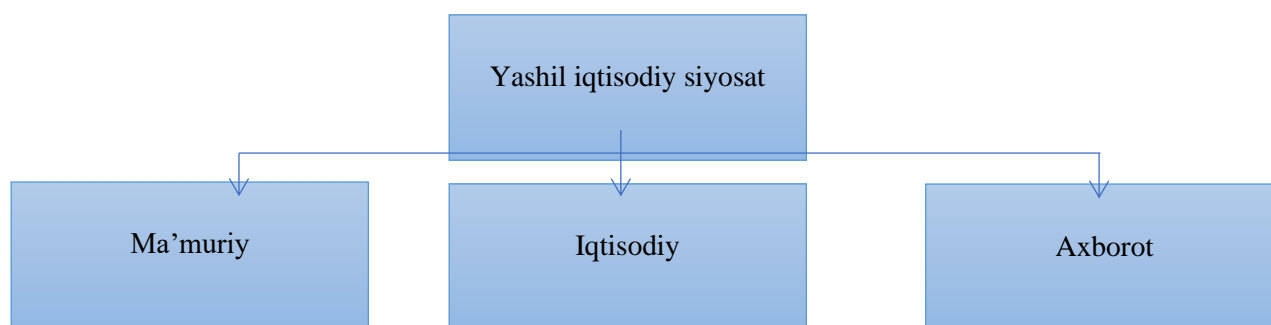

1-rasm. “Yashil iqtisodiyot” tamoyillari.[9]

“Yashil iqtisodiyot” yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanishga qadar potensial ta’sirini, iqtisodiy siyosatning ekologik oqibatlarini baholash, ekologik va ijtimoiy munosabatlar o’rtasidagi muvozanatni ta’minlashga yordam beradi.

“Yashil iqtisodiyot” shaffoflik, ilmiy tadqiqotlar va barcha manfaatdor tomonlar ishtirokiga asoslanganligi bois inklyuziv xarakterga ega. “Yashil iqtisodiyot” fuqarolarning barqaror rivojlanishni ta’minlashning barcha bosqichlarida to’liq va samarali ishtirokini taqozo etadi.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan umumiy tamoyillardan tashqari alohida mamlakatlar uchun xos milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda yashil iqtisodiyotning milliy tamoyillari aksariyat mamlakatlar amaliyotiga tadbiq etilgan. Jumladan, UNEPning Buyuk Britaniya Milliy qo‘mitasi mamlakat uchun alohida yashil iqtisodiyot tamoyillarini ishlab chiqqan bo‘lib, ushbu ro‘yhat 15 ta tamoyillardan iborat bo‘lib, mazmunan Kaolitsiya tamoyillari bilan to‘liq yoki qisman mos keladi. Shuningdek, ular bir-biridan farqli jihatlarga ega.

2-rasm. Yashil iqtisodiy siyosat dastaklari[10].

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish mamlakatlardan yuqorida qayd etilganidek muayyan tamoyillarga asoslanishi, strategiya yoki dasturlar doirasida maqsadli siyosat yuritishni taqozo etadi. “Yashil iqtisodiyot” doirasida amalga oshirilayotgan siyosat o‘z ta’sir dastaklariga ega bo‘lishi zarur. Jahon amaliyotida yashil iqtisodiy siyosat doirasida qo‘llanilayotgan dastaklarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: ma’muriy; iqtisodiy; axborot.

Korxonalariga atrof-muhitga zarar yetkazmaslik maqsadida nimalarga rioya etish zarurligi qayd etiladigan meyoriy-huquqiy cheklovlar ma’muriy dastaklar hisoblanadi. Ushbu dastaklar ayrim shaxslar tomonidan qoidalarga zid hattiharakatlar qilinganda qo‘llaniladigan sanksiyalar sifatida ishlatilishi mumkin. Sanoat uchun muayyan zaharli moddalarni ta’qiqlash ma’muriy dastak sifatida qo‘llanilishi mumkin. Qonunchilik orqali yuqori samaradorlikka ega standartlarni joriy qilish yordamida sanoat tarmoqlariga “yashil” investitsiyalarni yo‘naltirishni rag‘batlantirish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, atrof-muhitga zarar keltirmaydigan ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va ekologik toza mahsulotlar bozorini shakllantirish mumkin bo‘ladi. Ma’muriy usullar yordamida iqtisodiyot tarmoqlariga muayyan texnologiyalardan foydalanish talablarini joriy etish mumkin.

Tartibga solish va nazorat qilish mexanizmlari yopiq siklli ishlab chiqarishni yaratishda yetkazib berishning murakkab zanjiriga ega yirik ishlab chiqaruvchilarni rag‘batlantirish va mahsulotlarni ikkilamchi qayta ishlash uchun qaytarishning samarali tizimini yaratish imkonini beradi. “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish siyosatining ma’muriy dastaklariga oxirgi yillarda Yevropa Ittifoqida amal qilayotgan elektr va elektronika asbobuskunalarini utillashtirish, xavfli moddalarni cheklash va ro‘yhatdan o‘tkazish, kimyoviy moddalarni baholash bo‘yicha qabul qilingan meyorlarni misol tariqasida keltirish mumkin. Ushbu meyorlar jahonda mahsulotlar ishlab chiqarish va ulardan foydalanishda qo‘llanilayotgan standartlarga bevosita ta’sir o‘tkazmoqda.

“Yashil iqtisodiyot”ni rag‘batlantirishga qaratilgan meyoriy-huquqiy hujjatlar ushbu sohaga “yashil” investitsiyalarni yo‘naltirishga xizmat qiladi. Ular tadbirkorlik riskining pasayishiga va investorlar ishonchining ortishiga olib keladi. Meyoriy dastaklarning qo‘llanilishi aksariyat hollarda xavfli, atrof-muhitga zarar keltiruvchi faoliyatni minimal standartlarni joriy etish yoki muayyan faoliyat turlarini ta‘qiqlash orqali bartaraf etish uchun zarur hisoblanadi. Jumladan, standartlar tarmoqlar raqobatbardoshligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadigan innovatsiyalar va samaradorlikni yanada rag‘batlantirishi mumkin. Shu bilan bir vaqtda standartlar kichik va o‘rta biznesning bozorlarga kirib borishida uammolar yaratishi mumkin. Ushbu holatlar rivojlanayotgan mamlakatlarda tez-tez uchrab uradi. Shuning uchun mamlakatlar standartlar va boshqa meyoriy hujjatlar yordamida atrof-muhit muhofazasini ta‘minlashlari va bozorlarga kirib borishni kafolatlashlari zarur bo‘ladi. Tartibga soluvchi nazorat etuvchi mexanizmlar bozorlarning rivojlanish tendensiyalari va texnologik o‘zgarishlarini e‘tiborga olgan holda muntazam nazorat qilinishi, baholanishi va yangilanib borishi zolim.

Iqtisodiy dastaklar, odatda, bozor dastaklari deb, yuritiladi va atrof-muhit bilan bog‘liq muammolarni hal etishda keng qo‘llaniladi. Ushbu dastaklar narx mexanizmi va iqtisodiy sharoitlar, ayrim guruh iqtisodiy subyektlar faoliyatini o‘zgartirishga xizmat qiluvchi bozor munosabatlari orqali ishlaydi. Ular iste‘molchilar va sanoat korxonalarini atrof-muhitga zarar keltiruvchi chiqindilarni chiqarish hajmini qisqartirishni iqtisodiy asoslash hamda atrof-muhit barqarorligini ta‘minlovchi texnologik innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Bozor va erkin narxlar atrof-muhit manfaatlarini himoya qilishda muhim dastaklar sifatida qo‘llanilishi mumkinligi iqtisodiy dastaklarning asosini tashkil etadi. Narxlar iqtisodiyot va resurslardan samarali foydalanish uchun rag‘batlantiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Ular ishlab chiqarishning ijtimoiy-iqtisodiy xarajatlarini real aks ettirishlari mumkin. Agar narxlar ushbu vazifani bajarmasa, bozorlar atrof-muhit sifatining qo‘llab-quvvatlash yoki ne‘matlarni taklif etishning kerakli darajasini ta‘minlay olmaydi. Iqtisodiyotda ushbu holat bozorlar tushkunligi, deb nomlanadi. Atrof-muhit esa nima uchun bozor iqtisodiy muammolarni hal etish vositalari bilan ta‘minlay olmaganligining muhim sababi sifatida keltiriladi.

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘tishning iqtisodiy dastaklarini quyidagicha guruhlash mumkin:

- ekologik soliqlar va yig‘imlar (imtiyozli uglerod soliqlari);
- chiqindilarni utillashtirish dasturlari;
- ekologik jihatdan asoslangan subsidiyalar yoki to‘lovlar;

- mas'uliyat qoidasi va kompensatsiya dasturlari;
- savdo ruxsatnomalari, litsenziyalar;
- ulgurji va chakana uglerod bozorlar (birjalar).

Ekologik va uglerod soliqlar hamda yig'implarda ishlab chiqaruvchilar yoki iste'molchilar tomonidan atrof-muhitga yetkazilgan zarar, chiqarib tashlangan chiqindilarning atrof-muhitni ifloslantirish darajasiga bog'liq holda CO2 emissiyasiga qarab soliqlar yoki yig'implar undiriladi.

Uttillashtirish dasturlarida iste'molchilarga atrof-muhitga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan mahsulotni sotib olishda muayyan summani to'lash va mahsulotni keyinchalik tegishli markazlarga qayta ishlash yoki yo'q qilish uchun topshirganda to'langan summani qaytarish taklif etiladi. Mazkur dasturlarning maqsadi atrof-muhitni ifloslantiruvchi chiqindilarni maqbul bo'lmagan usullar bilan yo'q qilishning oldini olishni rag'batlantirish hisoblanadi.[11] Jumladan, Norvegiyada avtomobillarning korpuslarini yo'q qilishning majburiy tizimi amal qiladi. Mamlakatda yangi avtomobil sotib olinganda 300 yevro miqdorida qo'shimcha haq to'lanadi va eski avtomobil yo'q qilish markazlariga topshirilganda 350 yevro miqdorida mablag' qaytarib olinadi. Ushbu dastur utillashtirishi zarur bo'lgan transport vositalarini qayta ishlash va materiallardan qayta foydalanish imkonini yaratadi.

Ekologik jihatdan asoslangan subsidiyalar yoki to'lovlarda hukumat tomonidan iste'molchilar yoki ishlab chiqaruvchilarga ekologik sof texnologiyalar (masalan, shamol turbinalari yoki quyosh panellari)ni ishlab chiqish, joriy etish va undan foydalanishni rag'batlantirish maqsadida to'laydigan to'lovlardir. Ushbu to'lovlar ekotizim bilan bog'liq xizmatlar ko'rsatish (jumladan, bio xilma-xillikni saqlab qolish) bilan bog'liq holda to'lanishi mumkin.[12] Ushbu iqtisodiy yondashuv fermerlar yoki yer egalari, o'z yerlarini boshqaruvchilar va o'z faoliyatlari natijasida iqlim o'zgarishlarining oqibatlarini yumshatishga xizmat qiluvchilar ushbu faoliyatlari uchun to'lovlar olishi, kim ushbu xizmatlardan manfaatdor bo'lsa to'lovlarni amalga oshirishlari lozimligiga asoslanadi. Mazkur kategoriya ekologiyaga zarar keltiruvchi subsidiyalarni bekor qilishni nazarda tutadi. Bu sohada oxirgi yillarda qazib chiqariladigan yoqilg'i turlaridan foydalanishni qo'llabquvvatlovchi subsidiyalarni iqlim o'zgarishlarining salbiy oqibatlari kuchayib ketish xavfi tufayli bekor qilishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda.

Mas'uliyat qoidasi va kompensatsiya dasturlarida ishlab chiqaruvchilarning pirovard faoliyat natijalari (neft yoki qazilma boyliklar qazib chiqarish) tufayli yetkazilishi mumkin bo'lgan ekologik zararni hisobga olish yoki oldini olishlarini rag'batlantiruvchi dasturlar hisoblanadi. Ushbu dasturlar atrof-muhitga

yetkazilayotgan zararlarni bartaraf etish, atrof-muhitni tiklash va yetkazilgan zararni qoplashga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Ularning qo'llanish sohalari yerlarni ifloslantirish, atmosferaga is gazlarini chiqarishdan tortib neftning oqib ketishigacha o'zgarib turadi.

Dunyoda "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirishning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlari turli ma'muriy, iqtisodiy, huquqiy, axborot vositalaridan iborat. "Yashil" energetikani moliyalashtirish jarayoni XX asrning 70-80-yillaridayoq boshlangan. Ammo moliyaviy yordam turli shakllar va usullarda taqdim etilgani uchun ularning samaradorligini aniqlash tizimlarini yaratish zaruriyati paydo bo'ldi. Samaradorlikka oid talablardan biri tiklanadigan energiya ishlab chiqish va iste'mol qilishda Yevropa ittifoqi mamlakatlarida belgilangan standartlar darajasiga erishish hisoblanadi. Yevropa ittifoqi mamlakatlari o'z ko'rsatkichlarini o'rnatishlari mumkin, ammo ushbu ko'rsatkichlarga erishishda Yevropa ittifoqi da qabul qilingan umumiy qoidalarga amal qilish zarur bo'ladi.

Xulosa.

Xulosa o'rnida shuni aytamanki, mamlakatimizda "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirishning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi lozim.

Birinchidan, "yashil" texnologiyalarni joriy etishning institusional asoslarini rivojlantirish. Jumladan, texnologik ehtiyojlarni baholash, ustuvor vazifalarni belgilash va eng muhim texnologiyalarni tanlash, ularni ishlab chiqish zarur. "Yashil" texnologiyalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun tashkiliy tuzilmalar — texnologiyalarni yetkazib berish agentliklari, texnologik biznes-inkubatorlar, texnoparklar, klasterlar yaratish lozim.

Ikkinchidan, "yashil iqtisodiyot" sohasidagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. Strategiyaning ustuvor yo'nalishlarini qamrab oluvchi normativ-huquqiy bazani inventarizatsiya qilish, uni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish zarur. "Yashil iqtisodiyot"ni baholashning milliy ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish lozim. Iqtisodiy choralar va vositalar ishlab chiqish, Jumladan, issiqxona gazlarining ajratmalarini qisqartirganlik uchun haq to'lash, energiya samaradorligiga qo'yiladigan majburiy talablarni ishlab chiqish va joriy etish kerak.

Uchinchidan, energiya samaradorligini tartibga solish va nazorat qilish mexanizmlarini rivojlantirish. Bu borada mamlakatimizda amaliy ishlar boshlandi. Jumladan, 2020 yil 1 avgustdan elektr energiyasini yangi ishga tushiriladigan quyosh, shamol, biogaz elektr stansiyalari, mikro va kichik gidroelektrstansiyalardan, shu jumladan, o'z ehtiyojlari uchun ishlab chiqarilgan ortiqcha elektr energiyasini

kafolatlangan tarzda sotib olish bo'yicha tarif belgilanadi. Respublikamizda 2023 yili 27 ta mikrogidroelektr stansiyalari ishga tushiriladi. Sanoat ko'lamidagi (1 MVt yoki undan ortiq) tiklanadigan energiya manbalari (gidroelektrstansiyalardan tashqari) sohasidagi loyihalarni amalga oshirish uchun potensial investorlarni aniqlash shaffof auksion (tanlov) savdolari orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligining tuzilmasiga kiradigan, avval tashkil etilgan byudjetdan tashqari Tarmoqlararo energiyani tejash jamg'armasining tarkibi tasdiqlandi va moliyalash manbalari belgilandi. Jamg'arma mablag'lari quyidagilarga yo'naltiriladi:

- binolar va ko'p kvartirali uylarda energiya samarador texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalarini joriy etgan holda ularning energiya samaradorligini oshirish;

- ushbu yo'nalishdagi o'quv markazlari tashkil etish; tegishli startap-loyihalarni moliyalashtirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalari, issiqlik nasoslari, kondensatorli batareyalar hamda energiya samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan ishlab chiqarish korxonalarining ustav jamg'armalarida ishtirok etish.

To'rtinchidan, "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini ta'lim va fanga integratsiya qilish.

Beshinchidan, "yashil iqtisodiyot"ga o'tish uchun salohiyatni oshirish va qulay muhit yaratish. Parij bitimi bo'yicha miqdoriy majburiyatlari bajarilishini uzluksiz kuzatish uchun issiqxona gazlari ajratmalarini milliy sharoitlarni e'tiborga olgan holda monitoring qilish, hisobini yuritish va verifikatsiyalash tizimini (MRV) yaratish hamda issiqxona gazlari ajratmalari bo'yicha hisobot berishni ta'minlash; "yashil" texnologiyalarni ilgari surish uchun davlat-xususiy sheriklik salohiyatini rivojlantirish; "yashil" innovatsiyalarni joriy etishda xususiy investorlarga, jumladan kichik biznesga ko'mak ko'rsatish; tovarlar energiyaresurs samaradorligini sertifikatlashtirish tizimini joriy etish orqali davlat "yashil" xaridlarini rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish; kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash davlat ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda "yashil iqtisodiyot" asoslarini hisobga olish; iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish va unga moslashish masalalari bilan bog'liq sohalarda tadqiqotlarni rivojlantirish; milliy va xorijiy ilmiy tashkilotlarning "yashil" texnologiyalarni ilgari surish sohasidagi hamkorligini mustahkamlash shular jumlasidandir.

Oltinchidan, "yashil" investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash: "yashil" kreditlash, venchur moliyalashtirish tizimini joriy etish; "yashil" fondlar, energiya tejamkorligi maxsus fondlari va boshqa xuddi shunday mexanizmlar yaratish; "yashil iqtisodiyot"ga o'tish bo'yicha loyihalarni moliyalashtirishda xususiy sektorni faollashtirish, "yashil" investitsiyalarga nisbatan bank tizimini rag'batlantirish; fiskal siyosat orqali davlat tomonidan "yashil iqtisodiyot"ning barqaror o'sishini qo'llab quvvatlash.

Taklif etilayotgan tadbirlar milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish va aholi turmush sifatini yaxshilash bilan bir vaqtda “yashil iqtisodiyot” asosida barqaror rivojlanish yo‘liga o‘tish imkonini yaratadi. Milliy iqtisodiyotni “yashillashtirish” tabiiy resurslarni chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar eksporti miqdorini oshirish, tarkibini diversifikatsiyalash va milliy kompaniyalarning tashqi bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Statistika Boshqarmasi ma’lumoti.
2. Historical and Statistic World Economy. Maddison Project. (2015) http://www.ggdnc.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls.
3. Historical and Statistic World Economy. Maddison Project. (2015) http://www.ggdnc.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls.
4. UNEP. (2015), Publication UNEP. United Nations Environment Program. <http://www.unep.org/climatechange/>
5. <https://www.unece.org/sustainable-development/green-economy/what-are-the-main-purpose-andtherelated-objectives-of-green-economy.html>
6. IRENA (2017), Renewable capacity statistics 2017, International Renewable Energy Agency (IRENA), www.irena.org/Publications 37 UN. Report for the UN secretary-general “An action agenda for sustainable development”. 2014. -P. 1-2. 38 United Nations Environment Programme and Intergovernmental Panel on Climate Change. Special Report on Renewable Energy Sources and Climate Change Mitigation. - P. 7.
7. <https://www.unece.org/sustainable-development/green-economy/what-are-the-main-purpose-andtherelated-objectives-of-green-economy.html>
8. Декларация Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды от 16.06.1972 // КОНСУЛЬТАНТ ПЛЮС 4012.00.32 2002-2013.
9. <https://www.unece.org/sustainable-development/green-economy/what-are-the-main-purpose-andtherelated-objectives-of-green-economy.html>
10. <https://www.unece.org/sustainable-development/green-economy/what-are-the-main-purpose-andtherelated-objectives-of-green-economy.html>
11. Chiqindilar – ishlab chiqarish yoki iste’mol qilish jarayonida hosil bo‘lgan xom ashyo, materiallar, yarim fabrikatlar, o‘zga buyumlar yoki mahsulotning qismlari, shuningdek o‘z iste’mol qilish xususiyatlarini yo‘qotgan tovarlar (mahsulotlar). O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 5 apreldagi “Chiqindilar to‘g‘risida”gi 62-II-son qonuni, 2-modda.
12. Biologik xilma-xillik – barcha manbalar, shu jumladan, quruqlik va engizdagi, shuningdek, boshqa suv ekotizimlari va ekologik komplekslariga oid tirik organizmlar xillari (Biologik xilma-xillik to‘g‘risidagi Rio-de Jeneyro konventsiyasi. 1992 y.).

QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINING AHAMIYATI VA UNING SALOHIYATINI BELGILOVCHI OMILLAR

Qodirov Bahodir Tursunivich

Andijon Iqtisodiyot va Qurilish Instituti

“Tarmoqlar iqtisodiyoti” kafedrası katta o‘qituvchisi,

godirovbahodir0175@gmail.com

***Annotatsiya:** Bu maqolada, Qayta tiklanadigan energiyalarini moliyalashtirish, atrof-muhitda tabiiy holda qayta tiklanuvchi quyosh, shamol energiyasi, er harorati (geotermal), suv oqimlarining tabiiy harakati, biomassa energiyalarini kelib chiqishi va tarixi haqida, bu energiya olishning istiqbolli usullari to‘plami bo‘lib, ular an’anaviylar kabi keng tarqalmagan, ammo ulardan foydalanish rentabelligi tufayli atrof-muhitga zarar etkazish xavfi pastligi haqida gap boradi.*

***Kalit so‘zlar:** Hidroelektrostansiyalar (bosim va erkin oqim), Geotermal elektr stansiyasi, Shamol turbinalari, Dengizdagi elektr stansiyalari, To‘lqinli elektr stansiyalari, Muzlik elektr stansiyalari, Biomassa elektr stansiyalari, Fotoelektr stansiyalari, Suv oqimi elektr stansiyalari.*

Jahon iqtisodiyotining muhim bir muammosi global ekologik-energetik keskinlashuvi bo‘lib, bu energiya iste‘molini oshib borishi, an’anaviy energiya resurslarining kamayib borishi va ular bahosining ko‘tarilishi bilan bog‘liq.

Energetika va elektrlashtirishni rivojlantirmasdan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni amalga oshirish mumkin emas. Insoniyatning energiyaga muhtojligi va unga bo‘lgan ehtiyoji yil sayin ortib bormoqda. Shu bilan birga, an’anaviy tabiiy yoqilg‘i (neft, ko‘mir, gaz va boshqalar) zahiralari cheklangan, qayta tiklanmaydigan yoqilg‘i resurslaridir, yadro yoqilg‘isi – uran va toriy zahiralari, ulardan plutoniyni seleksioner reaktorlardan olish mumkin. Shuning uchun bugungi kunda nafaqat yoqilg‘i va materiallarning narxini, balki stansiyani qurish uchun zarur bo‘lgan qurilish, foydalanishning soddaligi va uning mustahkamligini hisobga olgan holda foydali energiya manbalarini topish muhim ahamiyatga ega.[1]

An’anaviy energiya manbalariga birinchi navbatda, issiqlik, yadro va suv oqimi energiyasi kiradi. Ma‘lumki, an’anaviy energiya ishlab chiqarishining kengayishi natijasida ikkita asosiy global muammolarni vujudga keltirmoqda. Birinchidan, an’anaviy energiya ishlab chiqarish korxonalaridan chiqayotgan chiqindilar butun er shari iqlimining salbiy tomonga o‘zgarishiga olib kelayotgan bo‘lsa, ikkinchi

tomondan, an’anaviy energiya ishlab chiqarish korxonalaridan foydalanilayotgan tabiiy resurslar (ko‘mir, gaz, neft va boshqalar)ning tugab borayotganligidir. Mazkur muammolarning yechimi esa qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va uni rivojlantirishdir.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari bu – atrof-muhitda tabiiy holda qayta tiklanuvchi quyosh, shamol energiyasi, er harorati (geotermal), suv oqimlarining tabiiy harakati, biomassa energiyalaridir.[2]

Muqobil energiya – bu energiya olishning istiqbolli usullari to‘plami bo‘lib, ular an’anaviylar kabi keng tarqalmagan, ammo ulardan foydalanish rentabelligi tufayli atrof-muhitga zarar etkazish xavfi past.[3]

Noan’anaviy va qayta tiklanadigan energiya manbalari [4]

Birlamchi energiya manbalari	Tabiiy energiya konvertatsiyasi	Energiyaning texnik transformatsiyasi
Er	Erning geotermal issiqligi	Geotermal elektr stansiyasi
Quyosh	Atmosfera yog‘inlarining bug‘lanishi	Gidroelektrostansiyalar (bosim va erkin oqim)
	Atmosfera havosining harakati	Shamol turbinalari
	Dengiz oqimlari	Dengizdagi elektr stansiyalari
	To‘lqin harakati	To‘lqinli elektr stansiyalari
	Muzning erishi	Muzlik elektr stansiyalari
	Fotosintez	Biomassa elektr stansiyalari Fotoelektr stansiyalari
Sayyoralar	Suv ko‘tarilishi va pasayishi	Suv oqimi elektr stansiyalari

1-jadvalda keltirilgan noan’anaviy va qayta tiklanadigan energiya manbalari bo‘yicha qisqacha quyidagilarni keltirish mumkin.

Geotermal energiya – bu erning ichki qismidagi issiqlik energiyasidan geotermal elektr stansiyalarda elektr energiyasini ishlab chiqarish yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri isitish yoxud issiq suv ta‘minoti uchun foydalanishga asoslangan energiya yo‘nalishi hisoblanadi.[5]

Gidroelektrostansiyalar (GES) – bu suv oqimining energiyasidan energiya manbai sifatida foydalanadigan elektr stansiyasidir.

Shamol elektr stansiyasi yoki shamol generatori – havo oqimining kinetik

energiyasini elektr energiyasiga aylantiruvchi qurilmadir.

Dengizdagi elektr stansiyalari – bu suv havzalarida, odatda, dengizda shamol fermalari orqali elektr energiyasini ishlab chiqarishdir.

To‘lqinli elektr stansiyalari – bu elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun harakatlanuvchi suv massasining energiyasidan foydalanadigan gidroelektrostansiyadir.

Muzlik elektr stansiyalari – bu elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun muzliklar erishidan hosil bo‘ladigan suv oqimidan foydalanadigan gidroelektrostansiyadir.

Biomassa elektr stansiyalari. Biomassa – bu organik materiallardan ishlab chiqarilgan yoqilg‘i, elektr energiyasi yoki boshqa energiya turlarini yaratish uchun ishlatiladigan qayta tiklanadigan va barqaror energiya manbaidir. Ammo bu bioenergiyaning bir shakli bo‘lib, u biologik asosli xomashyolardan foydalanish orqali ishlab chiqariladi. Masalan: o‘simliklar chirindisi, oziq-ovqat chiqindilari, hayvon go‘ngi, maishiy chiqindilar va boshqalar.

Shuni ta’kidlash lozimki, biomassa turli jarayonlar orqali energiyaga aylanadi, jumladan:

- issiqlik hosil qilish uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoqish;
- qattiq, gazsimon va suyuq yoqilg‘ini ishlab chiqarish uchun termokimyoviy konversiyasi;
- suyuq yoqilg‘i ishlab chiqarish uchun kimyoviy konversiyasi;
- suyuq va gazsimon yoqilg‘ilarni ishlab chiqarish uchun biologik konversiyasi.

Fotoelektr stansiyalari – quyosh energiyasi manbai bo‘lib, u yorug‘likni to‘g‘ridan to‘g‘ri elektr energiyasiga aylantiradigan quyosh panellari orqali amalga oshiriladi. Biroq bu turli xil an’anaviy generator tizimlarini boshqarish uchun issiqlikdan foydalanadigan boshqa keng ko‘lamli quyosh energiyasini ishlab chiqarish texnologiyasidan farq qiladi va uni konsentrlangan quyosh energiyasi bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Ikkala yondashuv ham o‘zining afzalliklari va kamchiliklariga ega, ammo, hozirgi kunga qadar turli sabablarga ko‘ra fotovoltaik texnologiya sohada ancha kengroq qo‘llanilgan.

Fotovoltaik (PV) - fizika, fotokimyoy va elektrokimyoda o‘rganilgan fotovoltaik ta’sir ko‘rsatadigan yarim o‘tkazgich materiallar yordamida yorug‘likni elektrga aylantirishdir.

Fotovoltaik tizimda quyosh modullari qo‘llaniladi, ularning har biri elektr energiyasini ishlab chiqaradigan bir qator quyosh batareyalaridan iborat. PV qurilmalari erga, bino tomlariga, bino devorlariga o‘rnatiladi yoki ko‘chma qurilma shaklida bo‘lishi mumkin.

Suv oqimi elektr stansiyalari – suv oqimi quvvatidan foydalanib elektr energiyasi ishlab chiqarishdir. Bu suvning tortishish potensialini yoki kinetik energiyasini quvvat ishlab chiqarishga aylantirish orqali amalga oshiriladi.

Ma'lumotlarga ko'ra, gidroenergetika asoslari qadimgi yunon sivilizatsiyasiga to'g'ri keladi. Shuningdek, huddi shu davrda suv g'ildiragi Xitoyda mustaqil ravishda paydo bo'lgan.[6]

Bundan tashqari, ba'zi manbalarda Sumer va Babil kabi qadimiy sivilizatsiya markazlarida sug'orish mashinalari yordamida gidroenergetikadan foydalanish paydo bo'lganligi keltiriladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, suv g'ildiragi suv kuchining dastlabki shakli bo'lgan va u odamlar tomonidan boshqarilgan.[7]

Muqobil energiya manbalari va energiya tashuvchilardan foydalanishning dolzarbligi sayyoramizda so'ngi o'n yillikda yuzaga kelgan global ekologik muammolar bilan ham ifodalanadi. Jumladan, iqlim o'zgarishi, ozon qatlaminin emirilishi va boshqa sabablar.

Qayta tiklanadigan energiya ko'pincha "toza energiya" deb ham ataladi va u aholi salomatligini yaxshilashga hissa qo'shadi. Qazib olinadigan yoqilg'idan foydalanish natijasida kelib chiqadigan atrof-muhitning ifloslanishi va turli xil inson sog'lig'i muammolarini ham keltirib chiqaradi. Jumladan, nafas olish muammolari, saraton va boshqa kasalliklardan erta o'limga olib keladi. Qayta tiklanadigan energiya tabiiy resurslardan, xususan, shamol, suv va quyosh manbalaridan olinadi, bu esa atrof-muhit ifloslanishining oldini olishga yordam beradi.[8]

Tadqiqotlarga ko'ra, qayta tiklanadigan energiya an'anaviy qazib olinadigan yoqilg'ilarga qaraganda iqtisodiy o'sishning eng yaxshi omili ekanligi aniqlangan.[9]

Aynan shu sababdan ham jahon hamjamiyati muqobil energiya manbalaridan foydalanishni kenaytirish va rivojlantirish uzoq vaqtlardan beri muhokama qilib kelmoqda. Biroq bugungi kunda muqobil energiya manbalarining ko'plab turlari bo'lsa ham, hozirgacha ulardan foydalanish ommalashmayapti. Vaholanki, muqobil energiya manbalari an'anaviylar kabi keng tarqalmagan bo'lsada, energiya ishlab chiqarishning istiqbolli usuli ekanligi isbotlangan.[11]

Zero, zamonaviy dunyoning asosiy tendensiyalaridan biri – o'sib borayotgan energiya iste'molining muqobil energiya manbalaridan foydalanishga faol siljishidir.

Quyosh, shamol, daryolar, geotermal energiya va doimiy ko'payib boruvchi biomassaning issiqlik energiyasining bitmas-tuganmas zaxiralaridan foydalangan holda "yashil energiya"ni rivojlantirishning muhimligi qayta-qayta ta'kidlanmoqda. Xususan, ekologik zararlarsiz arzon energiya ishlab chiqarishiga erishish va tabiiy qazilma boyliklarni kelajak avlod uchun saqlab qolish kabilar shular jumlasidandir.

Ammo yashil energiya dunyoning aksariyat etakchi davlatlaridagina

rivojlanmoqda. Mohiyatan, bugungi kunda qayta tiklanadigan energiya manbalarining umumiy energiya iste'moliga hal qiluvchi hissa qo'shishini va an'anaviy qazilma energiya resurslarini bosqichma-bosqich almashtirishni nazarda tutuvchi jahon energetikasining yangi paradigmasi shakllanmoqda.

Yer yuzida yashovchi aholi iste'mol qiladigan birlamchi energiya ta'minotining beshdan bir qismi shamol, quyosh, gidro va geotermal kabi qayta tiklanuvchi manbalardan olinadi.[10] Ushbu sektor 2040 yilgacha har yili 2,6 foiz o'sishni davom ettirishi kutilmoqda.

Yaqin vaqtgacha qayta tiklanadigan energiyaning asosiy manbai gidroelektroenergetika hisoblanardi. Hozirgi kunda shamol va quyosh energiyasi ham tez rivojlanib bormoqda. Ko'pgina mamlakatlarda olimlar, sohaning etuk mutaxassislari, ilmiy izlanuvchilar yangi fotovoltaiik hujayralar ustida izlanishlar olib borishmoqda, ular egiluvchan panellarga bosib chiqarilishi mumkin, bu esa quyosh energiyasi xarajatlarini kamaytirishiga olib keladi.[12]

Shamol va quyosh energiyasi ob-havoga va kunning yorug' vaqtiga juda bog'liq bo'lib quyosh sharoitida, ular talab yuqori bo'lgan vaqtlarda elektr energiyasining asosiy qismini ishlab chikarishi shart bo'lmaydi. Hozirgi kunda ko'pgina davlatlar energiya ishlab chiqarishning yanada ishonchli manbalarini zahirada saqlash orqali bu bilan kurashmoqdalar. Bu atom, gaz va hatto ko'mir bilan ishlaydigan elektr stansiyalarining ishlamay yoki past darajada ishlayotganini anglatadi, ammo shamol bo'lganda yoki quyosh ufqning ostiga tushib qolganda ishlab chiqarish yuqori darajaga ega bo'ladi.[13]

Muqobil energiya manbalari deyilganda, jahon energetikasida qo'llanilayotgan energiyaning absolyut ko'p qismi (85%)ni ishlab chiqarayotgan va an'anaviy tusga kirib qolgan energiya manbalari – issiqlik va atom elektr stansiyalari o'rnini egallay oladigan qayta tiklanadigan energiya manbalari nazarda tutiladi.

Shunday qilib, kelajak energiyasi o'zining keyingi rivojlanishida uchta asosiy vazifani hal qilishi kerak[14]:

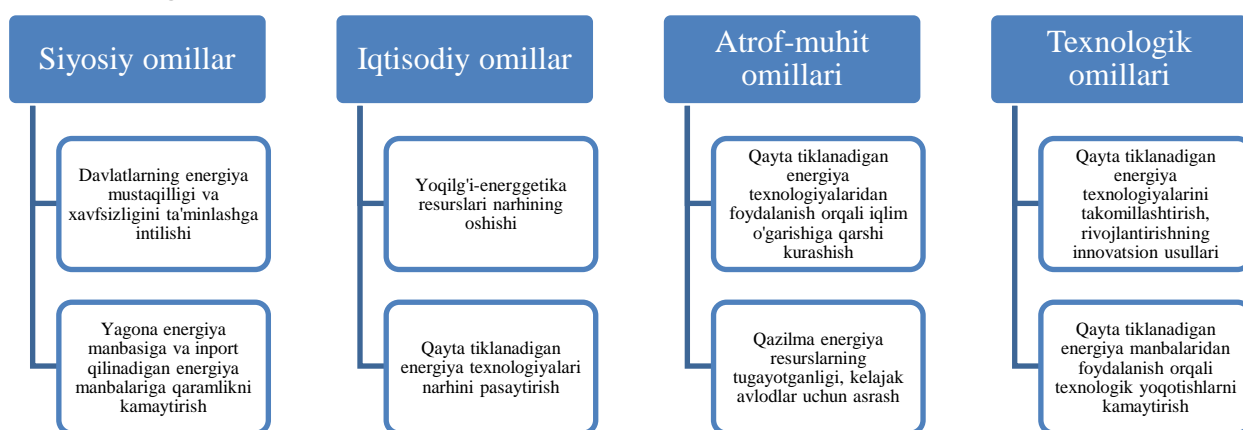
- qayta tiklanmaydigan energiya resurslaridan tejamkor foydalanish (energiya resurslarini tejash);
- energiyadan samarali foydalanish (ishlab chiqarish, o'zgartirish, uzatish va iste'mol qilish jarayonida yo'qotishlarni kamaytirish);
- qayta tiklanadigan (muqobil) energiya manbalaridan foydalanishni oshirish va yangi energiya manbalarini izlashni rag'batlantirish (vodorod energiyasi bo'yicha tadqiqotlarni rivojlantirish va boshqalar).

Ushbu global vazifalarni hal qilish yangi energetika siyosatining uchta asosiy maqsadini ko'zlaydi:

- xavfni minimallashtirish;
- iqlimni muhofaza qilish;
- barqaror rivojlanish.

Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, har qanday davlat energetika siyosatining maqsadi barqaror iqtisodiy o'sish, mamlakat aholisining hayot sifatini yaxshilash va uning tashqi iqtisodiy mavqeini mustahkamlashga ko'maklashish uchun tabiiy energiya resurslari va energetika sektori salohiyatidan eng samarali foydalanishdir.

Jahon qayta tiklanuvchi energiya bozori rivojlanishining asosiy omillariga quyidagilarni kirirish mumkin: siyosiy omillar, iqtisodiy omillar, atrof-muhit omillari va texnologik omillar.

Jahon qayta tiklanuvchi energiya bozori rivojlanishining asosiy omillari.[15]

Ushbu rasmdan korinib turibdiki, siyosiy omillarga: davlatlarning energiya mustaqilligi va xavfsizligini ta'minlashga intilishi, yagona energiya manbasiga va import qilinadigan energiya manbalariga qaramlikni kamaytirish; iqtisodiy omillarga: yoqilg'i-energetika resurslari narxining oshishi, qayta tiklanadigan energiya texnologiyalari narhini pasaytirish; atrof-muhit omillari: qayta tiklanadigan energiya texnologiyalaridan foydalanish orqali iqlim o'zgarishiga qarshi kurash, qazilma energiya resurslarining tugayotganligi, kelajak avlodlar uchun asrash; texnologik omillar: qayta tiklanadigan energiya texnologiyalarini takomillashtirish, rivojlanishning innovatsion usuli, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish orqali texnologik yo'qotishlarni kamaytirish kabilar kiritilgan.

O'tgan asrning 70- yillar oxiri 80- yillar boshiga kelib ko'pchilik mamlakatlar qayta tiklanuvchi manbalari asosida energetikani rivojlantirishning davlat tomonidan moliyalashtiriluvchi maxsus dasturlarini qabul qila boshladi.[16] Masalan: Markaziy Osiyo qayta tiklanuvchi energiya manbalariga boy bo'lib, energiya samaradorligini oshirish uchun muhim salohiyat hamda energetika sohasidagi mintaqaviy hamkorlikni kengaytirish imkoniyatlariga ega. "USAID" ning «Markaziy Osiyo energiyasi» loyihasi (amalga oshirish davri: 2020 yil oktyabr – 2025 yil sentyabr, byudjet: 39 mln. AQSH dollari) Markaziy Osiyoning beshta davlatlariga – Qozog'iston, Qirg'iziston,

Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekistonga milliy va mintaqaviy xavfsizligi ustuvor yo‘nalishlariga erishishda va mintaqaviy elektr savdosidan iqtisodiy foyda olishga yordam beradi.[17] Loyiha uchta asosiy muammolarni hal qilish uchun milliy hukumatlar va asosiy manfaatdor tomonlar bilan yaqindan hamkorlik qiladi.

Milliy bozorni liberalizatsiya islohotlari. USAIDning «Markaziy Osiyo energiyasi» loyihasi Markaziy Osiyo davlatlarini milliy energetika strategiyasini yangilashda va bozorning maqbul konstruksiyalarini, shu jumladan, huquqiy, institutsional, me‘yoriy va texnik bazalarini ishlab chiqishda hamkorlik yo‘nalishlarini taklif etadi. Shuningdek, USAID xarajatlarni aks ettiruvchi narxlash metodologiyasini ishlab chiqish, korxonalarini modernizatsiya qilish va kiberxavfsizlik bo‘yicha yordam ko‘rsatadi.

Toza energiya. USAIDning “Markaziy Osiyo energiyasi” loyihasi qayta tiklanuvchi energiya manbalarini yagona energiya tizimiga integratsiya qilish tadqiqotlarini amalga oshirish va kelajak uchun strategiyalar ishlab chiqish orqali Markaziy Osiyo davlatlari hukumatlarining qayta tiklanuvchi energetikani rivojlantirish bo‘yicha sa‘y-harakatlarini qo‘llab- quvvatlaydi. USAID xususiy sektorning qayta tiklanadigan energetikaga investitsiya kiritishni targ‘ib qiladi.

Mintaqaviy elektr energiyasi bozori. Loyiha USAID tomonidan mintaqaviy energetika sohasidagi hamkorlikni qo‘llab-quvvatlashga, transchegaraviy elektr savdosini va ishlab chiqarish hamda uzatish tarmoqlariga ochiq kirishni ta‘minlashga asoslangan. Shuningdek, USAIDning “Markaziy Osiyo energiyasi” loyihasi texnik va bozor asoslarini uyg‘unlashtirgan holda, elektr energiyasi bozorining mintaqaviy modelini ishlab chiqish bo‘yicha ishlar olib boradi.

Ushbu loyihalar orqali USAID milliy hukumat, biznes va boshqa manfaatdor tomonlarga, shu jumladan, xalqaro rivojlanish agentliklar va takshilotlarga, tizim operatorlariga, mahalliy va xalqaro investorlarga va energetika kompaniyalariga texnik ko‘mak ko‘rsatadi. USAID agentligi milliy va mintaqaviy energiya bozoridagi islohotlarni ilgari surib, mintaqaviy elektr energiyasi bozorini mustahkamlash va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini targ‘ib qilish maqsadida toza texnologiyalarni keng joriy etishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Городов Р.В., Губин В.Е., Матвеев А.С. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии. Учебное пособие. – 1-е изд. – Томск: Изд-во ТПУ, 2009. – 294 с
2. Dolieva D.A. Qaytatiklanuvchi energiya manbalari. International conference on learning and teaching. 3/2022. 417 б.
3. Арсентьева Н.А. Альтернативная энергетика. Нац. б-ка Чуваш. Респ. – Вып. 2. – Чебоксары, 2014. – 16 с
4. Ilmiy manbalar asosida Muallif tamonidan tuzilgan
5. Зыков Е.А., Вальцева А.И., Вальцев Н.В. Геотермальная энергетика: история и перспективы развития. Межд. конф. мат. Раздел 3. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии. Неуглеродная и малая энергетика. УФУ. – 2020. С. 347
6. Munoz-Hernandez, German Ardul; Mansoor, Sa'ad Petrous; Jones, Dewi Ieuan (2013). Modelling and Controlling Hydropower Plants. London: Springer London. ISBN 978-1-4471-2291-3.
7. Breeze, Paul (2018). Hydropower. Cambridge, Massachusetts: Academic Press. ISBN 978-0-12-812906-7.
8. William Philip Wall, Bilal Khalid, Mariusz Urbański and Michal Kot. Factors Influencing Consumer's Adoption of Renewable Energy//Energies.2021, 14, 5420 p. 19
9. Sydney Oluoch. Pankaj Lal, Andres Susaeta. Investigating factors affecting renewable energy consumption: A panel data analysis in Sub Saharan Africa // Environmental Challenges Volume 4, August 2021, 100092. <https://doi.org/10.1016/j.envc.2021.100092>
10. <https://www.iea.org/>
11. Сивкова А.Е. Альтернативные источники энергии как основа перспективного развития в области экологии // Интеллектуальный потенциал XXI Века: ступени познания. С. 21-24. <https://core.ac.uk/download/pdf/287474007.pdf>
12. George Dibb. Developing the next generation of flexible solar panels. Renewable Energy Focus. Volume 17, Issue 4, July–August 2016, Pages 140-141. <https://doi.org/10.1016/j.ref.2016.07.007>

13. Xaydarova M.I. O'zbekistonda energetika sohasidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2021-yil, 192-200 b.
14. Шевцова С.В., Жолудь Д.С. Анализ зарубежного опыта использования альтернативных видов энергии. С.
15. https://www.kpi.kharkov.ua/archive/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0/eee/2010/6/20622.pdf
16. Таровик В.И., Вальдман Н.А., Труб М.С., Озерова Л.Л. Развитие морских электростанций, использующих возобновляемые источники энергии // Арктика: экология и экономика № 2 (10), 2013. – с. 35
17. Zokirov Sh.E. O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energetikani rivojlantirish masalalari: muammolar va yechimlar // "UzBridge" elektron jurnali, 2 – son, oktyabr, 2019 yil, 44 b.
18. https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/USAID_Power_Central_Asia_Fact_Sheet_-_UZB_-_Feb_2020.pdf

DISGRAFIYA – YOZMA NUTQ PATOLOGIYASI

Abdullajonova Madina To‘lanboy qizi

“O‘zmilliybank” AJ Ijro apparati Devonxona yetakchi mutaxassisi

(madinaabdullajonova0999@gmail.com)

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada yozma nutq patologiyasi bo‘lgan disgrafiya tushunchasi tahlilga tortilgan, ushbu patologiyaning boshqa ta‘limiy nuqsonlar bilan o‘xshash va farqli jihatlari xususida mulohaza yuritilgan va umumiy xulosalar chiqarilgan. Maqolani yozishda tasniflash, tavsiflash metodlaridan foydalanilgan, shuningdek, mavzu doirasida tadqiq etilishi lozim bo‘lgan muammolar ko‘rsatib o‘tilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Adolf Kussmaul, disleksiya, “So‘z ko‘rligi”, disgrafiya, disorfografiya, agrafiya, grafomotor qobiliyat, orfografik kodlash, orfografik sikl.*

DYSGRAPHIA – WRITTEN SPEECH PATHOLOGY

***Abstract:** In this article, the concept of dysgraphia, which is a pathology of written speech, is analyzed, the similarities and differences of this pathology with other educational disabilities are discussed, and general conclusions are drawn. The methods of classification and description were used in writing the article, as well as the problems that should be researched within the topic were indicated.*

***Key words:** Adolph Kussmaul, dyslexia, "Word blindness", dysgraphia, dysorphography, agraphia, graphomotor ability, orthographic coding, orthographic cycle.*

KIRISH. Til va nutq masalalari tilshunoslik falsafa fani tarkibida bo‘lgan davrlardan buyon tadqiq etib kelinayotganligiga qaramay, hali o‘rganilishi lozim bo‘lgan, dolzarb ahamiyatga ega muammolar yetarlicha. Xususan, nutqiy faoliyatning ko‘rinishlaridan biri bo‘lgan yozma nutq faoliyati psixolingvistik jihatdan o‘tgan asrga kelibgina tadqiqot obyektiga aylandi. Yozma nutq faoliyatining murakkab psixolingvistik mohiyatini yoritish, yozuv o‘zlashtirish jarayonining yozma nutq h yaratadi. Bu esa, yozma nutq muammolarining psixolingvistik va neyrolingvistik jihatlari tadqiq etish, muammoning asl ildizini topish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada aynan yozma nutq faoliyatining buzilishi – disgrafiya tushunchasi tahlilga tortilgan, shuningdek, yozish va o‘qish faoliyati bilan bog‘liq boshqa ta‘limiy nuqsonlardan farqli jihatlari ko‘rsatilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'qish va yozishdagi buzilishlar doirasida olib borilgan dastlabki tadqiqotlar nemis olimi, professor Adolf Kussmaul (1822-1902) nomi bilan bog'lanadi. Olim o'zining davomli kuzatishlari va tadqiqotlariga tayanib, 1877-yilda nashr qilingan nutqning buzilishi haqidagi tibbiyotga oid risolasida o'ndan ziyod nutq buzilishlari haqida batafsil ma'lumot beradi. Adolf Kussmaul disleksiyani (bu borada olib borilgan ilk izlanishlarda disleksiya va disgrafiya atamasi bir tushunchani ifodalab keladi) nutqiy faoliyatning mustaqil patologiyasi sifatida ko'rsatadi va "so'z ko'rli" deb ataydi. 1883-yilda bu tushuncha nemis oftalmologi Rudolf Berlin tomonidan "disleksiya" atamasi bilan nomlandi (yun. dys - "qiyin", lexia "so'zlar" degan ma'noni anglatadi).

XX asrning boshlarida ingliz olimi Jeyms Xinshevlud va amerikalik professor Orton bolalardagi disleksiyani katta ishtiyoq bilan o'rganib, 60-70-yillarda olib borilgan tadqiqotlarga zamin yaratdi.

O'qish va yozishdagi buzilishlarning mexanizmlari, xususiyatlari, tasnifi, ularni aniqlash, bartaraf etish usullari haqidagi zamonaviy ilmiy qarashlar asta-sekin rivojlanib bordi. Rossiyada o'qish va yozishdagi anomaliyalar haqida ta'limotning rivojlanishi S.S.Mnuxin, R.A.Tkachev, M.E.Xvattsev, R.E.Levina, A.R.Luriya, OA.Tokareva, V.K.Orfinskaya, R.I.Spirova, L.F.Spirova, A.N.Kornev, I.N.Sadovnikova nomlari bilan uzviy bog'liq. Disgrafiya ta'limotining rivojlanish tarixi davomida ushbu murakkab nutq buzilishining tibbiy (S.S.Mnuxin, R.A.Tkachev, A.N.Kornev), psixofiziologik (O.A.Tokareva va boshqalar), psixolingvistik va psixologik-pedagogik (R.E.Levina, R.I.Lalayeva, E.F.Sobotovich, I.N.Spirova va boshqalar), lingvistik (V.K.Orfinskaya) jihatlarini tadqiq etish orqali muammoga kompleks yondashuv vujudga keldi.

Mazkur muammo neyropsixologiya, neyrofiziologiya, logopediya, psixolingvistika, pedagogika singari sohalar doirasida bir asrdan ko'proq vaqt davomida tadqiq etib kelinganligiga qaramay, hozirga qadar eng murakkab va dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

MUHOKAMA

Ko'pchilik olimlar tomonidan disgrafiya muntazam, tez-tez uchraydigan o'ziga xos xatolar orqali namoyon bo'luvchi yozish jarayonining qisman buzilishi sifatida ta'riflanadi. Disgrafiya nafaqat pedagogik, balki psixologik, sotsial, qolaversa, klinik muammodir. Kasalliklarning xalqaro tasnifiga ko'ra, tibbiy statistika uni alohida patologiya sifatida ajratmaydi, "maktab ta'limida zaruriy ko'nikmalarning shakllanishidagi o'ziga xos buzilishlar" umumiy nomi ostida birlashtiriladi. Bunday

anomaliyalarga disgrafiyadan tashqari disleksiya, dispraksiya, diskalkuliya va boshqa ta'limiy nuqsonlar ham kiradi. Ushbu buzilishlarning o'ziga xos deb ta'riflanishi ularning aqliy zaiflik bilan bog'liq emasligi, o'ziga xos mexanizmga egaligi bilan bog'liq. Ta'limiy nuqsonlar bir qancha umumiy jihatlarga ega. Miya disfunktsiyasi belgilarining mavjudligi, alohida kognitiv funksiyalarning rivojlanishidagi nomutanosiblik, muayyan ta'limiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikmalarni (o'qish, yozish, hisoblash, nutq so'zlash va hokazo) egallashda barqaror qiyinchiliklar shular jumlasidandir.

Logopediya, pedagogika, psixolingvistika va tibbiyotga doir adabiyotlarda "disgrafiya" atamasi yozuv o'zlashtirish, yozma nutq faoliyatidagi jiddiy qiyinchiliklarni ifodalash uchun qo'llaniladi.

Disgrafiya neyrolingvistika sohasida atroflicha tadqiq etilganligiga qaramay, ko'p jihatlari bilan hali tadqiqot obyekti bo'la oladigan nutqiy patologiyadir. Bolalar yozma nutqining bu holati nisbatan kechroq – XIX asrning oxirlaridan chuqur o'rganila boshlandi. Ayrim ilmiy adabiyotlarda disgrafiya tushunchasini disleksiya, disorfografiya hodisalari bilan tenglashtirish holatlari kuzatiladi. Shuningdek, disgrafiya va agrafiya tushunchalariga yondashuvda ham chalkashliklar kuzatiladi: "Orttirilgan disgrafiya miya sohasining ma'lum bir qismi biror hodisa (jumladan, miya shikastlanishi, nevrologik kasallik yoki degenerativ sharoitlar) natijasida buzilganida yuzaga keladi, natijada ilgari olingan ko'nikmalar yo'qoladi"¹.

Bizningcha, yuqorida nomlari qayd etilgan terminlar mohiyatan bir xil emas. Dastavval, disorfografiya va disgrafiya o'rtasidagi asosiy farqli jihatga to'xtalsak:

Rus psixolingvistikasida "disgrafiya" va "disorfografiya" atamaları o'rtasiga ma'lum chegara qo'yilgan. Ularning ikkisi ham patologiya hisoblanib, differensial diagnostika uchun farqlovchi mezon sifatida imlo tamoyili belgilangan. Biroq, bizningcha, disorfografiyani patologiya darajasida baholash o'rinli emas. Albatta, bu borada mazkur tushunchaning mohiyatini anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Disorfografiya terminini ma'lum omillar ta'sirida imloviy xatoliklar bilan yozishga nisbatan qo'llash lozim. Aksariyat hollarda orfografiya qoidalarini o'zlashtirmaslik, bee'tiborlik, orfoepik va orfografik tamoyil o'rtasidagi sezilarli farqlanish, lahja va shevalarning o'ziga xos xususiyatlari singari omillar disorfografiyaga sabab bo'lishi mumkin. Umuman olganda, disgrafiya va disorfografiya o'rtasida quyidagi asosiy farqli jihatlar mavjud:

1. Disgrafiya xatolar muntazam takrorlanuvchi va o'ziga xosdir, bu xususiyat uni "fiziologik" (B.G.Ananiyevga shunday nomlaydi) xatolardan farqlashga imkon

¹ Peter J.Chung, Dilip R. Patel, Iman Nizami. Disorder of written expression and dysgraphia: definition, diagnosis, and management. Transl Pediatr 2020;9 (Suppl 1): – P. 46.

beradi. Disorfofografiya “o‘suvcchi” xatoliklar orqali namoyon bo‘lib, yozuv o‘zlashtirish bosqichida bo‘lgan bolalarda kuzatilishi tabiiy hisoblanadi. Yozuv malakasi shakllanib borgan sari, xatoliklar soni qisqarib boradi. Disgrafiya esa, yoshga u qadar aloqador emas, va aksincha, ushbu muammo bolada yildan-yilga kuchayib, boshqa faoliyat turlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatish ehtimoli yuqori.

2. Disgrafik xatolar yozish faoliyatida ishtirok etuvchi oliy psixik funksiyalarning – tovushlarni talaffuzga ko‘ra farqlash, fonematik analiz va sintez, optik-fazoviy funksiyalar, nutqning leksik-grammatik tuzilishini tahlil etish funksiyalarining rivojlanmaganligi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Elementar funksiyalardagi kamchiliklar ham yozuv buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ammo bu vaziyatda yozish faoliyatidagi kamchiliklarni disgrafiyaning emas, disorfofografiyaning belgisi sifatida qabul qilish zarur.

3. Yozuvdagi o‘ziga xos xatoliklar sintetik bosqichdagi maktab bolalarida kuzatilganida disgrafik sifatida tavsiflanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda yozish tabiatan va disgrafiklarga o‘xshash ko‘plab tushunarsiz xatoliklar bilan birga kuzatilishi mumkin. Biroq, maktabgacha yoshdagi bolalarda yozish jarayonini ta’minlaydigan ko‘plab aqliy funksiyalar hali ham yetarli darajada shakllanmagan. Shuning uchun bu xatolar tabiiy, “fiziologik”.

Umuman olganda, disorfofografiya imlo ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bog‘liq qiyinchiliklarni ifodalaydi. Ya’ni o‘quvchi imlo qoidalarini yaxshi o‘zlashtirmaydi yoki o‘zlashtirgan bo‘lishiga qaramay, amalda qo‘llash masalasida oqsaydi, jumla tarkibidagi so‘zlarni imloviy xatolar bilan yozadi. Disgrafiyada esa bola yozuvda xatolarning namoyon bo‘lishi imlo qoidalarini yaxshi o‘rganmaganligining natijasi emas, bu “o‘ziga xos” xatoliklar bo‘lib, uning vujudga kelishini faqat psixolingvistik jihatdan tushuntirib berish mumkin.

Disleksiya va disgrafiya tushunchalarini ham bir xil patologiyaga nisbatan qo‘llash to‘g‘ri emas. Seliverstov tomonidan yaratilgan logopedik lug‘atda disleksiya doimiy xarakterdagi takroriy xatolarda namoyon bo‘ladigan o‘qish faoliyatining qisman buzilishi sifatida ta’riflanadi va terminning mazkur izohi, bizningcha ham to‘g‘ri. Albatta, disgrafiya va disleksiyaning kesishish nuqtalari mavjudligini inkor etib bo‘lmaydi: mazkur patologiyalar sof shaklda kam uchraydi. Ko‘pincha yozishning buzilishi matnni o‘qish, shuningdek, matn mazmunini idrok qilish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Yozuvda qo‘pol grammatik xatolarga yo‘l qo‘yadigan bolalarda o‘qish jarayonida ham belgilangan me’yorlardan og‘ish holati kuzatiladi. Shu boisdan, nutq terapevtlari bunday bolalarga “o‘qish va yozish buzilishi” tashxisini qo‘yishlari mumkin.

Yozish va o'qish bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lganligi bois, yozishning buzilishi (disgrafiya, agrafiya) ko'p holda o'qish buzilishi (disleksiya, aleksiya) bilan birga keladi.

Agrafiya terminiga kelsak, ushbu atama tovush va harf o'rtasidagi tabiiy aloqadorlikni ta'minlaydigan psixofiziologik jarayonlarning buzilishi, yozma nutq faoliyatini to'liq egallay olmaslik yoki ushbu malakani qisman va ko'pincha, butunlay yo'qotilishiga nisbatan ishlatiladi. Ko'pincha, bosh miya chap yarimsharining nutqqa javob beruvchi qismlaridagi shikastlanish yozish qobiliyatining yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Psixolingvistika va logopediya sohasida disgrafiya tushunchasini izohlashda xilma-xillik kuzatiladi. Xalqaro Disleksiya Assotsiatsiyasi (2009) disgrafiyani quyidagicha ta'riflaydi: "Disgrafiya bu o'quvchilarning yozuv malakasini oson egallashi hamda o'z fikrlarini ifodalashda yozma tildan to'g'ri foydalana olishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi o'ziga xos buzilish".

Rus logopedi R.I.Lalayeva mazkur termini quyidagicha izohlaydi: disgrafiya – yozish jarayonida ishtirok etadigan yuqori psixik funksiyalarning yetarli darajada shakllanmaganligidan kelib chiquvchi, muntazam takrorlanuvchi xatolar orqali namoyon bo'ladigan yozuv faoliyatining qisman buzilishi¹.

I.N.Sadovnikovning fikricha, disgrafiya boshlang'ich sinf o'quvchilarida kuzatiladigan yozuv o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar bo'lib, uning asosiy belgisi doimiy hamda o'ziga xos xatolarning mavjudligidir. Bunday xatolarning yuzaga kelishini aqliy rivojlanishning ortda qolishi, yoki ko'rish va eshitishga aloqador jiddiy muammolar bilan ham, o'quvchilarning ta'lim olishga nisbatan dangasaligi bilan ham bog'lab bo'lmaydi².

A.N.Kornevning mulohazalari ham yuqoridagi fikrlarga o'xshash: "Disgrafiya – intellekt va og'zaki nutqning yetarli rivojlanish darajasiga ega, ko'rish va eshitish qobiliyati normada bo'lgan bolalardagi yozuv ko'nikmalarini to'liq o'zlashtira olmaslik".

A.L.Sirotyuk disgrafiyaning miya yarim korteksining disfunktsiyasi natijasida yozish qobiliyatining qisman buzilishi ekanligini ko'rsatadi.

Disgrafiya terminiga V.I.Seliverstova tomonida yaratilgan logopedik lug'atda quyidagicha izoh keltiriladi:

Disgrafiya [*gr.* dys – to'lash, grapho – yozish, tasvirlash] – doimiy va takroriy xatolar kuzatiladigan yozish jarayonining qisman buzilishi: harflarning buzilishi va

¹ Лалаева Р.И., Бенедиктова Л.В. Нарушение чтения и письма у младших школьников. Диагностика и коррекция. – Ростов н/Д: Феникс, СПб: Союз, 2004. – С.15.

² Садовникова И.Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. – М.: Владос, 1997. – С.6.

almashtirilishi, soʻzning tovush-boʻgʻin tuzilishining hamda alohida soʻzlarning gap va matn tarkibida buzilishi, shuningdek, yozuvdagi agrammatizmlar¹.

Disgrafiya tushunchasiga turlicha yondashuvlarni umumlashtirgan holda, mazkur termini quyidagicha taʼriflash mumkin: disgrafiya yozma nutq faoliyatida ishtirok etadigan yuqori aqliy funksiyalarning buzilishi natijasida kelib chiqadigan, oʻziga xos, takrorlanuvchi xatolar orqali namoyon boʻluvchi yozish jarayonining qisman buzilishidir. Unda muntazam ravishda takrorlanadigan xatolar kuzatiladi: harflarni almashtirish, soʻz tarkibiga keraksiz harflarni kiritish va aksincha – harf, boʻgʻin, hattoki butun boshli soʻzlarni qoldirib ketish, oʻqib boʻlmas darajada tushunarsiz shaklda yozish va hokazolar.

Disgrafiyaga chalingan insonlar yozish qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur boʻlgan miya sohalari oʻrtasidagi aloqalarni oʻrnata olmaydilar. Bu esa orfografik kodlash (harflar va soʻzlarni xotirada saqlash), orfografik sikl (orfografik kodlash va grafomotor chiqish orasidagi umumiy bogʻliqlik) va grafomotor chiqish (yozishning mexanik mahorati)ga taʼsir qilishi mumkin.

Yozuv malakasini muvaffaqiyatli oʻzlashtirish nutqning barcha muhim jihatlarini: tovush talaffuzi, fonematik idrok va fonematik tahlil, nutqning leksik-grammatik tomonining shakllanish darajasi bilan uzviy bogʻliq. Shu boisdan disgrafiyaning rivojlanishi alaliya, dislaliya, dizatriya, rinolaliya, afaziya singari ogʻzaki nutq muammolarini keltirib chiqaradigan bir qator omillarga asoslanishi mumkin.

Odatda, disgrafiya boshlangʻich sinfda, bola yozuvning dastlabki koʻnikmalarini oʻzlashtirib boʻlganidan soʻng aniqlanadi. Disgrafiyaning oʻziga xos belgisi bola yozuvda “tushunarsiz” xatolarning tez-tez takrorlanishidir. Patologiya keyinchalik yozma nutq faoliyatiga boʻlgan talabning ortishi bilan oʻzini yaqqolroq namoyon qiladi. Yuqori sinfga oʻtgach disgrafiya alomatlari mavjud oʻquvchilarni osonlik bilan ajratib olish mumkin boʻladi.

T.V.Axutina yozma nutq faoliyatini oliy psixik funksiyalarning sistemali tuzilishiga asosan murakkab funksional tizim sifatida baholaydi². Ayrim tadqiqotchilarning qarashlarga koʻra, yosh oʻquvchilarga nisbatan buzilish haqida emas, balki yozuv oʻzlashtirishdagi qiyinchiliklar haqida gapirish mantiqan toʻgʻriroq, sababi bu davrda bolalar yozuv koʻnikmalarini endigina oʻzlashtira boshlagan boʻladilar³. Biz mazkur qarashni qoʻllab-quvvatlaymiz, shu bilan bir qatorda, yozuv buzilishi terminini keng maʼnoda qoʻllashni tavsiya etamiz.

¹ Селиверстова В.И. Понятийно-терминологический словарь логопеда. – М.: Владос, 1997. – С. 400.

² Ахутина Т.В. Нейропсихологический анализ ошибок на письме. М.: Logomag, 2018. – С. 76.

³ Садовникова И.Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. – М.: Владос, 1997. – С. 6.

Tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'lishicha, disgrafiya qizlarga nisbatan o'g'il bolalarda ko'proq uchraydi¹. Bu ilmiy xulosa yozuv o'zlashtirish jarayoniga gender jihatdan yondashuv zaruratini keltirib chiqaradi.

XULOSA

Umuman olganda, o'quvchilarning disgrafiyaning namoyon bo'lishi va progressiv dinamikasiga sabab bo'luvchi psixologik xususiyatlarini ochib berish davomli kuzatish va nazariy asoslashni talab qiladi. Disgrafiya muammosi o'ta murakkab hamda ko'p qirrali xarakterga ega bo'lganligi bois, butun miya sohalari va psixik faoliyat shakllarining o'zaro uzviy bog'liqligini hisobga olgan holda tizimli ravishda tadqiq etilishi zarur.

Disgrafiya bolaning yozma nutq faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa uning tobora murakkablashib borayotgan ijtimoiy-madaniy jamiyatda o'z o'rnini topishida duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Yuqorida ta'kidlangan omillar o'quvchilarda disgrafiyaning progressiv dinamikasini aniqlash va ularni bartaraf etishni amalga oshirish uchun uslubiy materiallarning ishlab chiqilishini taqozo etadi. Yozma nutq muammolarini o'rganish yozma nutq faoliyatining murakkab tabiatini tushunishga, disgrafiyaning tuzatishga yo'naltirilgan usullarning yaratilishiga, bu esa mazkur usullarni ta'lim tizimida, shuningdek, logopediya sohasida qo'llash va savodxonlik darajasini yaxshilashga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ахутина Т.В. Нейропсихологический анализ ошибок на письме. М.: Logomag, 2018.
2. Berninger V.W, May M.O. Evidence-based diagnosis and treatment for specific learning disabilities involving impairments in written and/or oral language. J Learn Disabil. 2011.
3. Лалаева Р.И., Бенедиктова Л.В. Нарушение чтения и письма у младших школьников. Диагностика и коррекция. – Ростов н/Д: Феникс, СПб: Союз, 2004.
4. Peter J, Chung, Dilip R.Patel, Iman Nizami. Disorder of written expression and dysgraphia: definition, diagnosis, and management. – Translational Pediatrics, Oct.,2019.
5. Садовникова И.П. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. – М.: Владос, 1997. - 255 с.
6. Селиверстова В.И. Понятийно-терминологический словарь логопеда. – М.: Владос, 1997.

¹ Berninger V.W, May M.O. Evidence-based diagnosis and treatment for specific learning disabilities involving impairments in written and/or oral language. J Learn Disabil. 2011. – P. 83.

ISSUES OF EQUIVALENCE IN SIMULTANEOUS AND WRITTEN TRANSLATION

Qodirova Nodira Baxram qizi

O‘zDJTU 2-kurs magistranti

nadiraxanim92@gmail.com

ANNOTATION

Equivalence in translation requires a deep understanding of both target and source languages' customs and culture and differs within simultaneous and written translation styles accordingly. This article is devoted to the issues of equivalence in simultaneous and written translation.

Key words: original text, style, source language, target language, nuances, pun.

INTRODUCTION

Equivalence in translation means trying to express the original meaning, nuances, style and expressive features of a text in a correct and precise way in the translated language. Equivalence aims to convey the meaning correctly in the process of translation and render it sufficiently simple, clear and acceptable in terms of mutual language and control, without losing the nuances of the original text.

In ensuring equivalence in translation, the following main problems and issues initially arise:

1. Correct transfer of meaning: It is important to express the meaning of the original text in a correct and clear way in the translated language. The translator seeks to understand, agree with, and find an equivalent that supports the meaning in the original text.

2. Problem caused by difference of language and style: Every language has its own style, grammar rules and set of words. The translator strives to preserve the accuracy, style and grammatical rules of the original text in the style and language of the translated language.

3. Cultural Nuances and Content Translation: In the translation process, it is important to preserve cultural nuances, influence of content and responsibilities in the original text. The translator strives to find creative equivalents to express and communicate the cultural, literary and intellectual traditions of the original text in the translated language.

4. Idioms, idioms and puns: Idioms, idioms, anecdotes and puns used in the original text can create problems in translation. A translator uses usages to find or explain similar idioms or expressions without worrying about translating them in their original meaning.

5. Preserving Practical Purposes: It is important to maintain practical purpose, textual authority and clarity in the translation process. The translator strives to understand the practical purpose of the original text, to maintain mutual understanding in the translated language.

Translators use various methods to convey information correctly, maintain style and responsibilities, and express meaning clearly and simply in the translation process. These methods include the use of non-literal translation, cultural adaptation, elaboration, juxtaposition, explanation or interpretation. However, achieving complete equivalence in translation can be difficult, and translators must make informed decisions in their approach based on their knowledge of the language and culture, as well as to ensure that the original meaning and effect are effectively conveyed in the translated language.

Issues of equivalence in translation arise due to the inherent challenges of accurately conveying meaning, style, cultural nuances, and linguistic structures from one language to another. Here are some common issues related to equivalence in translation:

1. Linguistic Differences: Languages have different structures, vocabulary, idiomatic expressions, and grammatical rules. Finding equivalent expressions or structures in the target language can be challenging, especially when the source language has unique features that do not have direct counterparts.

2. Cultural Nuances: Languages are deeply intertwined with their respective cultures. Translators must consider cultural nuances, values, and references embedded in the source text and find appropriate equivalents in the target language that resonate with the target audience. Cultural concepts, humor, metaphors, and idioms often pose challenges for achieving equivalence.

3. Untranslatable Words: Some words in the source language may lack direct equivalents in the target language. This can include culturally specific terms, words with multiple meanings, or concepts that are unique to a particular language. Translators must employ strategies such as adaptation, explanation, paraphrasing, or finding approximate equivalents to bridge these gaps.

4. Style and Register: Translating the style and register of the source text can be complex. Different genres, such as literary, scientific, or technical texts, require specific linguistic conventions and tones. Maintaining the appropriate level of

formality, tone, and style in the target language while preserving the meaning is crucial for achieving equivalence.

5. **Idiomatic Expressions and Wordplay:** Idioms, proverbs, metaphors, and wordplay are often deeply rooted in the source language's culture and may not have direct equivalents in the target language. Translators must decide whether to translate them literally, find similar idiomatic expressions, or rephrase them to convey the intended meaning effectively.

6. **Pragmatic Equivalence:** Translating pragmatics involves considering the intended effect on the target audience. This includes understanding the source text's communicative purpose, tone, and implied meanings and finding equivalent ways to achieve the same effect in the target language.

Translators employ various strategies, such as literal translation, cultural adaptation, paraphrasing, compensation, or explanation, to address these issues and strive for equivalence in translation. However, achieving perfect equivalence is often challenging, and translators must make informed decisions based on their linguistic and cultural expertise to ensure the translated text effectively communicates the intended meaning and impact.

METHODS

Simultaneous translation, also known as interpretation, involves providing real-time translation of spoken language while the speaker is delivering their message. It presents unique challenges for achieving equivalence due to the time constraints and the need to convey the speaker's message accurately and fluently. Here are some issues related to equivalence in simultaneous translation:

1. **Time Constraints:** Simultaneous interpretation requires the interpreter to quickly process and translate the speaker's words while maintaining the flow of the message. The limited time available can make it challenging to find the exact equivalent expressions or structures in the target language, leading to potential compromises in achieving perfect equivalence.

2. **Cultural Nuances and Context:** Simultaneous interpreters must be sensitive to cultural nuances and the context of the speaker's message. Cultural references, idiomatic expressions, humor, and metaphors can pose challenges in finding equivalent expressions that convey the intended meaning and tone accurately. Interpreters need to adapt the message in a culturally appropriate way to ensure effective communication.

3. **Register and Style:** Interpreters must match the register and style of the speaker, whether it is formal, informal, technical, or colloquial. Adapting the speaker's style while maintaining equivalence can be demanding, especially when there are linguistic and cultural differences between the source and target languages.

4. **Pragmatic Equivalence:** Simultaneous interpreters must consider the speaker's communicative intent and recreate the same effect on the target audience. This involves not only translating the words but also conveying the speaker's tone, emotions, emphasis, and rhetorical devices to ensure the message is received as intended.

5. **Complex Concepts and Jargon:** Simultaneous translation often involves technical or specialized content with complex concepts and jargon. Finding equivalent terms or explanations in real-time can be demanding, and interpreters may need to use paraphrasing, examples, or explanations to ensure comprehension without sacrificing accuracy.

6. **Handling Ambiguity:** In some cases, the speaker may use ambiguous language or make statements that are open to interpretation. Interpreters must navigate such situations by providing context, clarifications, or seeking additional information to convey the speaker's intended meaning accurately.

Simultaneous interpreters employ various techniques, such as note-taking, anticipation, summarizing, and paraphrasing, to manage these issues and strive for equivalence in real-time. They rely on their linguistic skills, cultural knowledge, and experience to make split-second decisions and ensure effective communication between languages while maintaining as much equivalence as possible given the constraints of the medium.

RESULTS

Here are a few examples of how simultaneous interpreters adapt the speaker's style while maintaining equivalence:

1. **Formality Level:** If the speaker is using a formal tone or addressing a high-level audience, the interpreter should mirror that formality level in the target language. They would choose appropriate vocabulary, sentence structures, and expressions that convey the same level of formality.

Example:

Speaker: "Ladies and gentlemen, esteemed guests, I am honored to be here today to discuss this crucial matter."

Interpreter: "Muhtaram xonimlar va janoblar, Sizlarni bu muhim masalani hal qilish uchun bu yerda ko'rib turganimdan bag'oyatda xursandman. "

2. **Tone and Emotions:** Interpreters strive to convey the speaker's tone and emotions accurately. Whether the speaker is passionate, serious, or humorous, the interpreter would use suitable intonation, pacing, and vocal inflections to convey the same tone in the target language.

Example:

Speaker: "I am deeply concerned about the current situation, and urgent action is needed!"

Interpreter: "Meni hozirgi vaziyat juda ham tashvishga solyapti. Biz nimadir o‘ylab topishimiz kerak."

3. Rhetorical Devices: If the speaker employs rhetorical devices such as metaphors, analogies, or rhetorical questions, the interpreter would adapt them to the target language while maintaining the intended impact.

Example:

Speaker: "We must break down the walls of ignorance and build bridges of understanding."

Interpreter: "Jaholat devorlarini buzib, tushunish ko‘priklarini qurishimiz kerak."

4. Cultural References: Interpreters consider cultural references and adapt them to the target language, ensuring that the audience can understand the intended meaning and context.

Example:

Speaker: "This victory is as monumental as the Great Wall of China."

Interpreter: "Bu g‘alaba Buyuk Xitoy devori kabi ahamiyatlidir."

5. Humor and Wordplay: Interpreters face the challenge of maintaining humor and wordplay in the target language. They may need to find equivalent jokes, puns, or humorous expressions that convey the same comedic effect.

Example:

Speaker: "I'm not a doctor, but I can definitely give you a dose of laughter!"

Interpreter: "Men shifokor emasman, lekin men sizga bir doza kulib bera olaman!"

These examples illustrate how simultaneous interpreters adapt the speaker's style by carefully selecting language choices, adjusting delivery, and using appropriate techniques to ensure that the target audience receives a comparable experience to the original speech in terms of style, tone, and impact.

DISCUSSION

Equivalence is also a significant consideration in written translation, where the goal is to accurately convey the meaning, style, and tone of the source text in the target language. However, there are several issues that can arise when striving for equivalence in written translation:

1. Cultural and Contextual Differences: Translating cultural references, idiomatic expressions, and context-specific content can be challenging. The translator

needs to find equivalent expressions or adapt the text to ensure it is culturally relevant and understandable for the target audience.

Example:

Source text: "He's the black sheep of the family."

Translation: "O'z oilasining o'zgacha a'zosi."

2. Linguistic Nuances: Each language has its own unique linguistic features, such as syntax, grammar, and vocabulary. Finding equivalent linguistic structures and maintaining the intended meaning can be complex, particularly when translating wordplay, puns, or rhymes.

Example:

Source text: "Time flies."

Translation: "Vaqt tez o'tadi."

3. Register and Style: Translating the appropriate register and style is crucial for maintaining the tone and formality of the source text. The translator must consider factors such as the target audience, the purpose of the translation, and the desired impact.

Example:

Source text (formal): "Please accept my sincere condolences."

Translation (formal): "Iltimos, hamdarligimni qabul qiling."

4. Technical Terminology: Translating technical or specialized content requires expertise in the subject matter and access to relevant terminology. Finding accurate and precise equivalents for technical terms is essential to ensure the accuracy and clarity of the translation.

Example:

Source text: "The algorithm utilizes a convolutional neural network."

Translation: "Algoritm konvolutsiya tarmoqli neyron tarmoqdan foydalangan."

5. Writing Style and Tone: Adapting the writing style and tone of the source text to the target language is crucial for conveying the intended message. Translators need to consider factors such as formality, humor, irony, or emotion and recreate them effectively.

Example:

Source text (informal): "Hey, what's up?"

Translation (informal): "Hey, nima yangiliklar?"

6. Text Length and Structure: Translations may differ in length and structure compared to the source text. The translator needs to ensure that the translated text fits the intended format, such as a document, website, or marketing material, while preserving the meaning and coherence.

Example:

Source text: "The conference will take place on October 15th, 2023, from 9:00 AM to 5:00 PM at the Convention Center."

Translation: "Konferensiya 2023 yil 15-oktabrda, 9:00 dan 5:00 gacha Kongress Markazida bo'lib o'tadi."

Translators employ various strategies, such as research, consultation, and revision, to address these issues and achieve equivalence in written translation. They draw on their language skills, subject matter knowledge, and cultural understanding to ensure that the translated text accurately reflects the source text's meaning, style, and impact in the target language.

Here are some examples of how translators adapt the writing style and tone of the source text:

1. Formal to Informal:

Source text (formal): "Please be advised that the meeting has been rescheduled."

Translation (informal): "Just so you know, the meeting has been moved."

2. Informal to Formal:

Source text (informal): "Let's hang out and grab some food."

Translation (formal): "We should socialize and dine together."

3. Professional to Conversational:

Source text (professional): "Our company is committed to providing superior customer service."

Translation (conversational): "We're dedicated to giving you the best customer service."

4. Humorous Tone:

Source text (humorous): "Why did the chicken cross the road? To get to the other side."

Translation (humorous): "Shunday bo'lishi kerak edi, bo'ldi"

5. Persuasive Tone:

Source text (persuasive): "Don't miss out on this incredible opportunity!"

Translation (persuasive): "Bu ajoyib imkoniyatni qo'ldan boy bermang!"

6. Authoritative Tone:

Source text (authoritative): "The regulations must be strictly adhered to."

Translation (authoritative): "Qonunga hamma birdek amal qilishi shart."

7. Emotional Tone:

Source text (emotional): "My heart aches for those affected by the tragedy."

Translation (emotional): "Bu fojeadan zararlanganlar uchun qalbim achishyapti."

8. Playful Tone:

Source text (playful): "Let's dive into a sea of adventure!"

Translation (playful): "Hayot daryosiga bir sho'ng'imaymizmi?!"

CONCLUSION

To sum up, these examples demonstrate how translators adapt the writing style and tone of the source text to ensure that the translated version conveys the same intended effect, whether it's formality, humor, persuasion, or emotion. By choosing appropriate vocabulary, sentence structures, and expressions, translators can recreate the style and tone in the target language, ensuring effective communication and maintaining the impact of the original text.

REFERENCES

1. Larisa, I Ilynska, (2016). "Translation and Equivalence: From Concept to Application"
2. Anne Schjoldager, (2005) "Equivalence in Translation: Between Myth and Reality"
3. Kirsten Malmkjar , (2019) "Translation and Equivalence: Recognizing and Managing Translation Problems"
4. Peter Fawcett, (1997) "Translation and Language: Linguistic Theories Explained"
5. Basil Hatim and Jeremy Munday, (1993) "Translation: An Advanced Resource Book", Yale University Press

REPRESENTATION OF REFERENTIAL SITUATIONS IN ENGLISH LITERARY TEXT AND ITS TEMPORAL COMPONENT AS EXPRESSION OF THE SPEAKER'S INNER-TIME CONSCIOUSNESS

Bekmirzayeva Dilrabo Olimjonovna

Second year student of master's degree in SamSIFL

ABSTRACT

The goal of this work is to convey the information about referential situation in English language. The categories of tense, aspect, and perfect of the English verbal forms used in speech are the main focus of the study since they express the temporal aspect of the linguistic consciousness of the speaker. The examination of the phenomenological theory of intentionality introduces the idea of inner-time consciousness as the underlying idea for all signitive intentions. The linguistic signs are viewed as tools for expressing and reconstructing the mental representations of the speaker that comprise up temporal sense.

Key words: *theory of translation, equivalency of translation, the English language, inner time consciousness, language consciousness, signitive intention, referential situation, predication, temporality, English verb tense system.*

АННОТАЦИЯ

Цель данной работы – передать информацию о референтной ситуации на английском языке. Категории времени, вида и перфекта английских глагольных форм, используемых в речи, являются основным предметом исследования, поскольку выражают временной аспект языкового сознания говорящего. Исследование феноменологической теории интенциональности вводит идею внутреннего времени сознания как основную идею всех означающих намерений. Языковые знаки рассматриваются как инструменты выражения и реконструкции мысленных представлений говорящего, составляющих временной смысл.

One of the most sophisticated forms of intellectual effort for humans is translation, which is one of the forms of interlingual and intercultural communication. This kind of activity involves every aspect of the speaker's consciousness. With sign intention is a subject-translator. Any person who speaks has the objective of conveying a sign in the form of a message through her words. The translator sets himself this objective by operating in accordance with the meanings provided by a speaker of a different language. It is obvious that an exhaustive analysis of the issues involved in converting communications across different natural languages can only be done from the perspective of an interdisciplinary linear approach. But philologists and linguists were

the first to tackle the issues with contemporary translation studies. The study of translation is not a linguistic phenomenon; rather, it is a subfield of linguistics. However, referring to some language knowledge notions can be helpful, particularly the idea of linguistic consciousness of speech communication subjects, which explains how different linguistic worldviews materialize. There is undoubtedly room to examine some significant translation-related difficulties. One of these is the idea of an objective situation (SS), which is frequently employed in translation studies to assess the level of translation equivalence and to correlate the communicative, substantive, and formal plans of the original and later updated texts. We branch out outside of the field of linguistics itself and explore a notion from the philosophy of consciousness. The need for such a solution is already ingrained in the idea of linguistic consciousness that is conveyed in the linguistic representation of the world by native speakers of the language. Due to the peculiarities of the translation industry, the intersubjective meaning-making consciousness structures of the translator as a speaking subject are the main workers. According to a limited interpretation, only denotative language functions as opposed to expressive, volitional, metalinguistic, factual, and aesthetic functions are responsible for the manifestation of PS. According to our understanding, the extra-linguistic situation contains more than just the pre-elements and the relationships between them that make up the message's content. It also contains the subject's attitude, which is based on the speaker's strong ties to his environment and influences the choice of extralinguistic content and linguistic resources. You can make substantial progress in understanding the speaker's motivations, objectives, and pragmatic attitude if you correctly "read" the speaker's stance. The identified equivalences can take up various positions in the FL and TL systems because each language has its own system of forms and meanings. According to J. Catford, translation equivalence does not imply the semantic or for-little equivalency of texts in FL and TL. His fundamental concern is that texts must be equivalent from a substantive and communicative point of view and be able to substitute one another in a given circumstance. This problem is made clearer by the idea of an objective circumstance that we are thinking about both formally and substantively. Additionally, the situation can be used as a subject for comparative analysis to determine how much the language units used in FL and TL are equivalent to one another and to pinpoint the formal and substantive differences between two texts that are communicatively equivalent in FL and TL. Therefore, from the perspective of translation, the subject situations of two equivalent texts might, and in some cases, should, differ from one another. These are PS1 (the original, primary text) and PS2 (the translated, secondary text), which differ from one another due to, among other things, the linguistic awareness of native

speakers of the two languages. The link between lexical semantics and ideas, as well as differences in their grammatical systems, make it evident that absolute equivalence between translations of the desired pair of languages cannot be attained. In general, we suspect that contemporary technologies will aid in the resolution of the translation equivalency issue. scientific research on speech behavior. Predicative intent forms the foundation of any objective circumstance. To put it another way, consciousness and language are the foundations of consciousness. The topic of the speech, which is presented in a specific fashion, is set up in the center beneath the speaker's manic expression. Since the assignment of occurrences to time, characteristics assigned to the topic of speech must obviously have a temporal aspect. This axis represents the normal course of events. In fact, the speaker expresses his awareness of his presence in space and time as well as the facts related to it. Therefore, one of the most crucial elements of the subject situation is the predicative part, which is highly calling, primarily represented in a range of linguistic forms, and either developed to its fullest form or compressed into personal degree. Three different time ideas will be noted: 1) Physical time, as determined by natural and scientific means, is contrasted with the human subject as being neutral, objective, and independent of his existence; Time is a linguistic category and a component of the natural sign language. It is also phenomenological, internal, and one of the meaningful experiences a person might have. In essence, all three ideas are the same. Physical time is represented in internal experience by phenomenological time. Cancel We should point out that what we refer to as "experience" here is a phenomenon rather than a psychological concept, it is "understanding" that purposeful consciousness creates about the object of sensory experience as it attempts to make sense of its surroundings. Any meaning can be connected to meaning and reaches the category level. kovaya consciousness's intended state. Internal time unites all semantic experiences penetration into the holistic objective world of consciousness, phenomena of consciousness. Internal time manifests itself in the mechanisms of consciousness of internal time, allowing realize each experience as a long one, having different temporary phases PS, and the final thing. In everyin the meaning-making act, the "now/now" phases are experienced, "before", "after" and their various modes, for example, "just now", "recently", "previously" and many others. The connection of various moments is ensured by the mechanism mothers of retention (retention by consciousness of experienced meanings) and protention (pro- predicting subsequent meanings). Objects of consciousness are thought of as simultaneous variable, either as following one after another, or as preceding one to another. In other words, any formation of meaning in consciousness is interconnected associated with other semantic experiences in a temporal sequence,

forming an endless horizon in the mind. Founder of classical phenomenology Edmund Husserl wrote: "...We will take all phenomenological sk temporary field of the pure Self, which this Self can, based on any of its experiences, measured in three dimensions - what is "before", what is "after" le", to that what is "simultaneously"; ...we will take the whole, united in its essence- ity and a strictly self-contained flow of temporary unities of experience" [3]. Consciousness of inner time is the foundation on which everything rests sense-giving consciousness, its organizing center. The speaker has the chance to use lexical-semantic, syntactic, and other linguistic tools to convey the event's temporal placement. The latter are the primary objective methods of communicating interim plans, thus we are interested in them for this piece. We don't take into account how to communicate subjective modality. In regard to the subjective consciousness of time, the grammatical category of tense in modern English is sufficient yet obvious. It has the ability to represent the full range of temporal meanings in their intricate relationships, according to how the subject of the speech understands and expresses them, without the necessity for lexical devices, though those are nonetheless employed occasionally. For instance, there are at least two methods to express a meaningful experience of a past event. In particular, the Present Perfect predicate indicates the links between two transitory plans, namely the present instant of speech and some past moment, to which the stated fact pertains, in a clear and understandable manner. The speaker's attention is focused on the "Now" of the time of utterance, but it is expressed using a language category that denotes an activity that physically links to the past. When two temporal layers are united in a single instant of perceiving meaning during awareness burning, something that is physically impossible occurs. In fact, the meaning of the pro-shalom action is retained in awareness (retention) and transferred to the current time of speaking. Speaker's Consciousness actualizes an action from the past, relating it to the present from the point of view of its consequences. It is no coincidence that statements with predicates in the Present Perfect are easy interpreted using verbs in the present tense. For example: 'The preconceived notion of journalism as the democratic craft to society has been redefined in today's media industry, instead, with a fixation on its role as the political craft'.

Temporal location is represented twice at several language levels, once using an adverb in the possessive form in the attributive no function and once using a complete predicate in the form of the Present Perfect Passive. The semantics of the adverb and the syntactic form of the predicate overlap at one point - the semantic experience of "now", in which, by the will of the spoken which combines modernity and the outcomes of rethinking the role of journalism in society (a process that took some time, the beginning of which is not indicated - zany speaking), which led to a new definition

of the concept of journalism. A statement with a predicate in the past tense, on the other hand, shows that the speaker is thinking about the time period "before," rather than relating the event to the present instant. The fact is perceived as being in the past and being distinct from the present. of the city and the border region next to it, extending into the past, for which which is "answered" by the Present Perfect. This is a part of a comprehensive, all-encompassing circumstance that was not mentioned by the speaker in any of his or her semantic plans when the speech was being made. For example, in the same article about the position of a journalist in society temporary society, the author continues: 'Long before journalism evolved into an episode of entertainment tonight, it held value and meaning to society. The defining role of the media as the 'watchdog' for society was held in high respect. The journalist, as a public servant, held an authority that allowed the public to have a bird's-eye view on daily events.' The verb tenses used in the predicates and semantics of the situation we identified indicate that the author is considering a portion of the time horizon "before" in this passage, which repeatedly emphasizes the significant distance between the two time periods that are the subject of the speaker's attention. An English speaker can arrange the variety of facts in a text passage with a complex structure in a unique fashion, communicating everything from the shadows of their intricate interconnections in time. The purpose of the English tense system is to allow for the temporal linkage of specific facts in bigger parts of text as well as in sayings, which may include a number of expanded and collapsed predicates. In these transient forms, the speaker communicates a portion of the meanings that are present in his temporal horizon and consciousness in the manner in which he perceives and intends to communicate them. In part, the so-called rule for agreeing tenses in complex English pronunciation sayings permits not only to formally connect polypredicate statements calling within the framework of a specific logic fixed in the language system, but also to convey or, conversely, reveal a specific part of the inner consciousness speaker's time. We can describe details of the course of action using the English verb's grammatical categories. Such possibilities of the English verb are reduced renamed in the distant past. Historical studies of Germanic languages show that Germanic The tense system is based on Indo-European forms of the species. Determined that species is a category older than time. Obviously, Germanic forms are temporary they were rethought on the basis of forms of the form, and in the past tense Germanic The verb forms combined perfect (perfect form) and aorista (instant appearance). Category of aspect expressing the duration of action events, is more recent in origin, although the specific value of the duration existed already in the Old English period, without having a special forms of expression. Over time, the species-time system has changed due to the growing need to focus on a specific point

in time (a moment of speech or a specific moment in the past or future). Arose- The emergence of the Continuous as a single analytical form dates back to the early the English period, and then a whole system of forms of long-term discharge. Along with them, a new form of perfect-long-term discharge is developing: already in the 15th century. The first cases of using Perfect Continuous tenses were registered [4]. Returning to translation issues, we note that forre-creation temporal component of the PS, it is necessary to analyze the interaction categories of tense, perfect and aspect in each verb form. It is important for the translator that every English verb is a native speaker these three grammatical categories. The verb form indicates whether speaking action refers to the past, present, future, as well as the future with accuracy ki view of the past; whether the action relates to a particular moment within given time periods or precedes this moment; and whether the action is being considered to be long-term or targeted, or has reached its limit. The speaker determines the temporal placement of predicates in complicated polypredicate utterances or in a longer section of text in accordance with the meanings of a particular segment of consciousness of internal time. Generally speaking, at the level of linguistic consciousness, the English verb's tense system permits not only the transmission of complicated modes of internal time consciousness, indicating various types of temporal interweaving of events, but also the transmission of elements of the course of action. The English verb's grammatical categories of tense, aspect, and perfect, as well as its lexical expressions of temporal semantics, all contribute to the articulation of a temporal fragment of the speaker's consciousness. It is the translator's responsibility to make it explicit in PS1's predicates and associated lexical-semantic units, and to recreate it using translation language as a component of PS2.

The list of used literature

1. Catford J. A .Linguistic Theory of Translation. — 1965.
2. Davidson Н.М. The literary representation of reality -2018.
3. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Пер. с нем. А.В. Михайлова. — М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. — Т. 1. — С. 181.
4. Иванова И.П., Чахоян Л.П., Беляева Т.М. История английского языка. — СПб.: Изд-во «Лань», 1999.
5. Кобринна Н.А., Корнеева Е.А., Оссовская М.И., Гузеева К.А. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис. — СПб.: Союз, 1999.

YOSH AVLODNI SOG‘LOM MA‘NAVIIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ZARURIYATI

Turayeva Gulnoz Ergashevna

Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungu kunda ta’lim-tarbiyaviy jarayon sifat va samaradorligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarni qo‘llash, ta’lim-tarbiya jarayonini kompyuterlashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari, axborot texnologiyadan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik-psixologik, ta’lim-tarbiya, axborot texnologiyalari, modellashtirish, kompyuterlashtirish, yangicha o‘qitish metodlari, fan-texnika taraqqiyoti, model, imitatsion model, zamonaviy texnika, sifat, samaradorlik.

Аннотация: В данной статье упоминаются использование современных информационных технологий в повышении качества и эффективности - образовательно - воспитательного процесса, педагогические и психологические аспекты компьютеризации образовательно - воспитательного процесса, основные направления использования информационных технологий.

Ключевые слова: педагогико-психологические, воспитание и обучение, информационные технологии, моделирование, компьютеризация, новые методы обучения, научно-технический прогресс, модель, имитационная модель, современная технология, качество, эффективность.

Abstract: This article mentions the use of modern information technologies in improving the quality and efficiency of the educational process, the pedagogical and psychological aspects of the computerization of the educational process, the main directions of using information technologies.

Keywords: pedagogical and psychological, education and training, information technology, modeling, computerization, new teaching methods, scientific and technological progress, model, simulation model, modern technology, quality, efficiency.

Ta’lim tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot kommunikativ kompetentligini talab qiladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot kommunikativ kompetentligi – bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy faoliyatni

samarali tashkil etish ko'nikma, malaka, tajribalarini o'zlashtirishi (motivatsion daraja), axborot-komunikatsiya texnologiyaning funksional imkoniyatlaridan to'laqonli xabardorligi (kognitiv daraja), ulardan kasbiy maqsadlarni amalga oshirish yo'lida samarali foydalana olish, ijod maxsulini yaratish (faoliyatli-refleksiv daraja) qobiliyati hisoblanadi.

Aksariyat mutaxassislarining ta'kidlashicha, insoniyat hozirda rivojlanishning yangi bosqichi, biomadaniyat bosqichi bo'sag'asida turibdi. Buning ma'nosi shuki, hozirda insoniyat muhitga bo'lgan munosabatini boshqacha usullar va ko'rinishlarda amalga oshirmog'i kerak. Shunday qilib, axborot tashkilotlarining hozirgi asosiy masalasi shundan iboratki, ular o'z faoliyatlarini tartiblashtirib, uni rivojlantirishni shunday bosqichga ko'tarishlari kerakki, u har qanday radikal o'zgarishlar sharoitida faoliyat ko'rsata olsin.

Ta'limda texnologik yondashuv mohiyatini tushunish uchun, eng avvalo, "texnologiya" so'zi va tushunchasi mazmunini aniqlash zarur. Texnologiya yunoncha so'z bo'lib, texne – mahorat, san'at, logos – tushuncha, fan, ta'limot ma'nolarini anglatadi.

O'quv materialini diagnostik ifodalangan o'quv maqsadlariga mos qayta tuzilib, ishlab chiqiladi, ayrim bo'laklarga ajratiladi. O'quv materialini talabalarga etkazib berishning muqobil yo'llari nazarda tutiladi. Har bir bo'lakni, bo'limni o'rganish test yordamida nazorat etilib, hatto kamchiliklar shu paytning o'zida tuzatilib, to'g'irlanib boriladi.

Bo'lajak o'qituvchining shaxsiy-refleksiv darajasi bu ta'lim-tarbiya jarayoni davomida insonning aqliy yuksalishining yuqori ko'rsatgichi sifatida namoyan bo'lib, o'z xatti-xarakatlarini (nutqi, sezishi) anglab to'g'ri bajara olishi bilan belgilanadi.

Pedagogikada qayta takrorlanadigan ta'lim-tarbiyaviy jarayonni yaratish oson ish emas. Bunga o'quv-tarbiya vazifalarining turli – tumanligi, ta'lim-tarbiya mazmuni va o'quv materiallarining har xilligi, talabalarining o'zlashtirish qobiliyatlari, xotira xususiyatlari bir emasligi kabi qator omillar sabab bo'ladi. Shunga qaramay, rivojlangan mamlakatlarda pedagogik texnologiya usuli qayta takrorlanadigan pedagogik turkum sifatida ta'lim-tarbiya olishda rejalashtirilgan natijalarni kafolatlashi ta'kidlanmoqda.

Pedagogik texnologiyalarni ta'lim-tarbiyada qo'llashda o'qitishning boshqa usullaridan farqini ko'z oldiga keltirish uchun, uning muhim belgilarini aniq ko'rsatish talab etiladi. Mamlakatimizda va xorijiy davlatlarda chop etilgan pedagogik adabiyotlarni o'rganish va tahlil etish shuni ko'rsatadiki, pedagogik texnologiya usulining muhim xususiyatlari, belgilari qatorida umumlashtirilgan holda, quyidagilarni ko'rsatish lozim:

– ta'lim-tarbiyaviy jarayonni oldindan reja asosida loyihalash va auditoriyada talabalar bilan mazkur loyihalarni qayta ishlab chiqish, tizimi, texnologik yondashuvlar asosida talabalarning o'quv-bilish faoliyatini o'stiradigan ta'lim-tarbiyaviy jarayon loyihasini tuzish;

– ta'limning maqsadi to'liq va aniq, diagnostik bo'lishi, talabalar bilimlarining o'quv reja bo'yicha ob'ektiv baholanishi, ta'lim maqsadlarini ko'zlagan andoza asosida talabaning kuzatishlari, o'lchashlari, harakatlari shaklida oydinlashtirilishi, ta'lim-tarbiyaviy jarayonning talaba faolligiga tayanib tashkil etilishi;

– ta'lim-tarbiyaviy jarayonda texnika vositalari va inson salohiyati o'zaro ta'sirining hisobga olinishi;

– ta'lim-tarbiyaning rejalashtirilgan natijasiga erishishning kafolatlanganligi;

– motivatsion qadriyali (ahamiyatga molik) bilishga bo'lgan qiziqish, anglash faolligi, o'rganish jarayonida mustaqil qaror chiqarish kabi xislatlar.

Qayd etilgan bandlarning har biri ta'lim tizimida o'z o'rnini bor va bu masalalarni yechish falsafa, sotsiologiya, fiziologiya, matematika, axborot, pedagogika va kompyuter texnologiyalari hamda boshqa fanlarning qonuniyatlaridan foydalanishni taqozo etadi.

Zamonaviy texnikaning imkoniyatlaridan foydalanish ta'lim-tarbiya tizimida yuqori ko'rsatkichlarga, qolaversa, ijtimoiy va iqtisodiy samaralarga erishishga imkon beradi. Bu esa ta'lim muassasasining keyingi rivoji uchun muhim. Shunday qilib, ta'lim muassasalari xizmatida texnikaviy qayta qurollanishning zaruriyligi va dolzarbligi zamonaviy fan-texnika inqilobi, fan-texnikada erishilgan yutuqlar, ta'lim-tarbiyaviy jarayon amaliyotidagi ichki talablar va ularga avtomatlashtirishni tatbiq qilish uchun nazariy bazaning shakllanishi kabi shartlar bilan aniqlanadi.

Ma'lumki, axborot qidiruvini formallashtirish ijtimoiy-iqtisodiy, moddiy-ma'naviy omillar ta'siri ostida kechadi. Insoniyat jamiyat va tabiatni o'zgartira borib, rivojlanishning yuqori cho'qqisiga ko'tarilib, ancha global muammolarni yechishga to'g'ri kelmoqda. Bu esa ancha etuk va chuqur bilimli mutaxassislarini talab etadi. Ekologik inqiroz, oziq-ovqat muammosi, kosmosni tadqiq qilish, agrotexnika, atom energiyasidan foydalanish texnologiyasi, xujayralar (gen) muhandisligi va hokazo muammolar insoniyat oldida turgan zamonaviy va dolzarb muammolardan. Axborot qidiruviga bo'lgan ehtiyojning bu kabi tez o'sishi va murakkablashuvi mustaqil mamlakatimizdagi ijtimoiy – iqtisodiy o'zgarishlar bilan ham bog'liq.

"Axborotlashtirish" tushunchasi hozirgi adabiyotlarda "elektrlashtirish", "kompyuterlashtirish", "avtomatlashtirish" atamalarining sinonimi sifatida qo'llaniladi. Ammo bu tushunchalar falsafiy maqomiga ko'ra xilma-xil. Shuning

uchun ham bu jarayonlar xilma-xilligini tushunmagan ba'zi tadqiqotchilar axborotlashtirishni kompyuterlashtirish bilan bir narsa deb talqin etadi.

"Axborot madaniyati" esa xabarlarini saqlash, ularning ahamiyatli jihatlarini belgilab olish, sohalarga ajratish, sofligiga e'tibor qaratib munosabat bildirish, g'oyaviy asoslarini aniqlash, xabar manbaini topishda namoyon bo'ladi. Shuningdek, axborot madaniyati - texnik-texnologik va ijtimoiy-madaniy jihatlariga ega. Texnik-texnologik jihatdan axborot madaniyati axborotni olish, qayta ishlash va etkazib berishga xizmat qiladigan texnik-axborot vositalari va ulardan oqilona foydalanish usullari haqidagi bilimlar tizimini anglatadi.

Axborot iste'moli madaniyati globallashuv jarayonlarining tavsifli xususiyatlaridan biri bo'lgan, Internet tarmog'i jadal rivojlanib borayotgan hozirgi sharoitda, ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun, hozirgi zamon kishisida axborot tanlash imkoniyati shu qadar yuqoriki, uning talabini qondira olmaydigan ma'lumotlar bir zumda o'z qimmatini yo'qotishi ma'lum. Shu nuqtai nazaridan qaraganda, hozirgi davrda axborot iste'moli avvalgilardan tubdan farq qiladi.

Axborot iste'mol madaniyati ham madaniyatning boshqa shakllari kabi bir qator funksiyalarni bajaradi. Kommunikativ, regulyativ (tartibga solish) axborot, aksiologik (baholash) kabi funksiyalar shular jumlasidan. Biz tahlil etayotgan muammo doirasida axborot iste'moli madaniyatining aksiologik funksiyasi alohida ahamiyatga ega. Masalan, Internet orqali ko'plab ijobiy ma'lumotlar bilan birga, sharq madaniyatiga, xususan, kishilarimiz xulqu odobiga salbiy ta'sir etuvchi axborotlar ham uzatilayotgani, tabiiyki, kishilarimiz, ayniqsa, yoshlarimiz g'oyaviy tarbiyasiga salbiy ta'sir etishi mumkin. Axborot madaniyatini shakllantirish orqaligina bunday ta'sirlarning oldini olish mumkin. Hamma gap mazkur resursdan kim va qanday maqsadlarda foydalanishida.

Talaba - yoshlarning ma'naviy, ma'rifiy, mafkuraviy dunyoqarashini buzg'unchi ta'sirlardan asrash uchun ta'lim-tarbiya jarayonda didaktikaning tamoyillariga asoslanish kerak, degan masala faylasuf, psixolog, pedagog, didakt olimlarning diqqat markazida turibdi. Fikrimizcha, talaba-yoshlarning tafakkur tarbiyasiga ko'proq e'tibor qaratish, ular ma'naviy olamining daxlsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Har narsaning yaxshi va yomon tomoni bo'lgani kabi, so'nggi yillarda Internetning jiddiy xatarli jihatlari oshkor bo'lmoqda. Eng achinarli tomoni shundaki, buzg'unchi, yot oqimlar ijtimoiy tarmoqlardan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanmoqdalar. Bu esa talaba-yoshlarni o'z domiga tortayotgani, ayrim saytlarda behayolik, axloqsizlik kabi ayanchli illatlar targ'ib etilayotgani, shuningdek, turli

fitnalar, jamiyatni beqarorlashtiruvchi yolgʻon maʼlumotlar berilayotgani afsuslanarli holat ekanligi hech kimga sir emas.

Bugungi kunda virtual tahdid nihoyatda ommalashib bormoqda. Oʻtkazilgan tadqiqot ishlari natijalaridan maʼlum boʻldiki, hozirda maktab yoshidagi oʻquvchilar Internetdan tobora erta foydalanishga kirishmoqdalar. Lekin mutaxassislar fikricha, oʻn yoshga etmagan bola, odatda, mustaqil holda Internetdan foydalanish uchun zarur boʻlgan tanqidiy, tahliliy fikrlash va shu asosda maʼlumotlarni farqlash, ularni ajrata bilish, boshqacha aytganda, “filtrlay” olish qobiliyatiga ega emas.

Jamiyatning quyidagi boʻgʻinlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining salbiy holatlarining oldini olish boʻyicha tushunchalar berish lozim: yoshlar ongiga salbiy taʼsirni kamaytirish choralari: oilada axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish tartib-qoidalarini tushuntirish va nazorat ishlarini tashkil etish; mahallada - axborot-kommunikatsiya texnologiyalari soxasi boʻyicha ota-onalar bilan uchrashuvlar tashkil etish, mavjud kompyuter xizmatlarini (Internet kafe va boshqa) nazorat qilish; taʼlim muassasalarida tushuntirish ishlarini olib borish; foydalanilayotgan uyali aloqa vositalarida saqlanayotgan maʼlumotlarni tekshiruvdan oʻtkazib turish.

Axborot texnologiyalarining multimedia vositalari asosida oʻqitish jarayonini tashkil qilish metodikasi anʼanaviy oʻqitish metodidan tubdan farqlanib, u oʻqituvchi va talabalar uchun:

- differensial va individual oʻqitish jarayonini tashkil qilish;
- taʼlim-tarbiyaviy jarayonni baholash, teskari aloqa bogʻlash;
- oʻz-oʻzini nazorat qilish va tuzatib borish;
- oʻrganilayotgan mavzularni namoyish etish va ularning dinamik jarayonini koʻrsatish;
- fan mavzularida animatsiya, grafik, multiplikatsiya, ovoz kabi kompyuter va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish;
- talabalarda fanni oʻzlashtirish uchun strategik koʻnikmalar hosil qilish;
- talabalarning mustaqil ishlari uchun shart-sharoit yaratish;
- masofadan oʻqitish tizimini oʻquv-metodik adabiyotlari sifatida qoʻllash;
- taʼlim tizimida tashabbuskorlik, tadbirkor va tejamkorlikka erishish kabi imkoniyatlarni yaratadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining muhim yutuqlaridan biri multimedia komponentlaridan foydalanishni taʼminlovchi dasturiy vositalarning yaratilishi boʻldi. Ayniqsa, taʼlim-tarbiyaviy jarayonning amaliy mashgʻulotlarini tashkil qilishda bu dasturiy vositalarning oʻrni salmoqli. Multimedia vositalarini taʼlim-tarbiyaviy

jarayonning amaliy mashg'ulotlarini tashkil etishda qo'llash yangi shakl va metodlarni ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Shu o'rinda axborot texnologiyalarining multimediali vositalaridan foydalanib o'qitishning an'anaviy metodda o'qitilishiga qaraganda farqini tahlil qilganda quyidagi asosiy afzallik tomonlarini ko'ramiz:

- mashg'ulotni o'tishda ma'ruzachining o'quv materiallarini tushuntirish jarayonining yengillashishi;

- o'quv jarayonida original o'rnida kompyuter tomonidan modellashtirilgan ob'ektning imitatsiya qilinishi va bu jarayonni ichkaridan kuzatish mumkinligi;

- o'quv jarayonida berilayotgan materiallarni takroriy holda berish imkoniyatining mavjudligi, axborot texnologiyalari asosida o'tkaziladigan mashg'ulotni o'zlashtirish darajasining yuqoriligiga erishish;

- multimediali vositalar bazasida virtual stendlar tashkil qilish imkoniyatining yaratilishi;

- virtual stendlar asosida amaliy ishlarni bajarishga zamin yaratilishi;

- virtual stendlarning maxsus jihozlangan xonalar talab qilmasligi;

- o'quv jarayonining video va audio animatsiyalar bilan boyitilib borilishi hamda talabalarning mashg'ulot jarayoniga bo'lgan qiziqishlarining kuchayishi;

- ommaviy tarzda foydalanish, ya'ni bitta ma'lumotlar bazasidan bir yoki bir nechta auditoriyada va guruhlarda foydalanish imkoniyatining mavjudligi;

- ma'lumotlar bazasini tezkor ravishda o'zgartirib, zamon talabiga moslashtirib borilishi;

- masofadan o'qitish uchun asosiy vositalardan biri sifatida foydalanish mumkinligi;

- o'quv jarayonida talabalarning yakka tartibda bilimni nazorat qilish mumkinligi.

Ta'kidlash joizki, o'quv jarayonini axborot texnologiyalari asosida tashkil qilishdan asosiy maqsad o'qitish sifati va samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, kompyuter va axborot texnologiyalarini o'qituvchi – talabalarning kundalik ish quroliga aylantirishga erishish.

Ta'lim-tarbiyaviy jarayonda zamonaviy axborot texnologiyalardan o'z o'rnida foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi, bilish faoliyatini rivojlantiradi, ta'lim-tarbiyaviy jarayon sifati va samaradorligi yuqori darajada bo'lishiga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Eshmamatov I.A. Zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida pedagoglarning axborot kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini shakllantirish: Ped. f. b. f. d. il. dar. olish uchun yoz. diss. – T.: UzMU. 2018. – 22 b.
2. Макотрова Г.В. Информационно-коммуникационное сопровождение процесса творческого саморазвития старшеклассника в познавательной деятельности. Белгородский государственный национальный исследовательский университет (г. Белгород), научная статья. Номер: 17 (36) Год: 2014 Страницы: 64-71.
3. Балыкина, Е.Н. Компьютерная дидактическая игра как компонента современных педагогических технологий / Е.Н. Балыкина, А.А. Приборович // Развитие методологических исследований и подготовка кадров историков в Республике Беларусь, Российской Федерации и Республике Польша: сб. науч.ст.; под науч. ред. проф. А.Н. Нечухрина. – Гродно: ГрГУ, 2012. – С. 303–
4. Turaeva, G. E. (2022, February). Some aspects of educating students to become highly qualified and competitive personnel. In Conference Zone (pp. 163-165).
5. Turaeva, G. E. (2021). Improving the efficiency of the educational process using computer technology. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(8), 407-410.
6. Turaeva, G. E. (2021). The effectiveness of the use of computer technology in the educational process. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(8), 90-93.
7. Тураева, Г. Э., & Бадалов, Д. А. (2019). Инновационный подход к обучению геометрическим фигурам ученикам начальных классов. *Научные горизонты*, (5-1), 320-323.
8. Исмоилов, Б. Т., Бадалов, Д. А., & Тураева, Г. Э. (2019). Постановка и решение задачи: найти площадь четырехугольника по четырём сторонам. *Научные горизонты*, (5-2), 43-47.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA UZUNLIK VA YUZA O'LCHOV BIRLIKLARINI O'RGATISH METODLARI

Jumayeva Hulkarxon Muhammadjonovna

Termiz davlat universiteti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

E-mail: hjumayeva@list.ru

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim matematika fanida uzunlik va yuza o'lchov birliklarini o'rgatish metodlari yoritib berilgan. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanishlari uchun tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** metod, "Charxpalak", "Assiment", "Moslashtirish", "Klaster", yuza o'lchov birliklari, uzunlik.*

Джумаева Хулкархан Мухаммаджонова

Термезский государственный университет,
Доктор философии педагогических наук (PhD)

***Аннотация:** В статье описаны методы обучения единицам длины и площади в элементарной математике. Также даны рекомендации учителям начальных классов использовать на уроке интерактивные методы.*

***Ключевые слова:** метод, «Чархпалак», «Оценка», «Адаптация», «Кластер», единицы поверхности, длина.*

Djumaeva Khulkarkhan Mukhammadjonovna

Termez State University,
Doctor of Philosophy in Education (PhD)

***Abstract:** The article describes methods for teaching units of length and area in elementary mathematics. Recommendations are also given to primary school teachers to use interactive methods in the classroom.*

***Key words:** method, "Charkpalak", "Evaluation", "Adaptation", "Cluster", surface units, length.*

Ma'lumki, hayotimizni o'lchov birliklarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Maktab o'quv dasturida o'lchov birliklarini o'rganish dastlab boshlang'ich sinflarda boshlanadi. Bunda 1- sinfda o'quvchilar tanishadigan birinchi uzunlik o'lchov birligi santimetrdir. Santimetr haqidagi tasavvurni bolalar faqat o'zlarining amaliy ishlari asosida olishlari kerak.

Bolalar uzunlik jismning davomiyligini narsaning o'lchamlarini tasvirlaydigan xossasi ekanini maktabgacha bo'lgan davridayoq tasavvur qila oladilar. Bolalar uzunroq-qisqaroq, keng-tor, baland-past, yo'g'on-ingichka, munosabatlarni to'g'ri aniqlay oladilar. O'qitishning navbatdagi vazifasi-o'lchash ishining mohiyatini ochib berish, uzunlikning turli o'lchov birliklarining ahamiyatini ko'rsatish va o'lchov asboblardan foydalanishga o'rganishdan iborat.

Tayyorgarlik bosqichining birinchi davridayoq o'qituvchi "miqdor" tushunchasini rivojlantirish imkoniyatiga ega. "Miqdor" so'zining o'zi ko'pchilik bolalarga tushunarli emas, chunki bu so'zni ular kam ishlatadilar. O'qituvchining vazifasi narsalarning hossasi taqqoslanayotganda bu taqqoslashni miqdor jihatdan ifoda qilish mumkinligini miqdor haqida so'zlash mumkinligini har doim ko'rsatib berishdan iborat.

"Uzun-qisqa" mavzusi bo'yicha dars parchasini keltiramiz.

Darsning maqsadi. Uzunlik tushunchasini jismning o'lchamlarini tavsiflaydigan hossasi sifatida shakllantirish.

Ish narsalarning uzunliklarini ko'z bilan chamalab va ustiga qo'yish usuli bilan taqqoslashdan boshlanadi.

Ustiga qo'yish bilan taqqoslash mumkin. Tasmalarning bir-birining ustiga shunday qo'yingki, qaysi tasmalar bir xil uzunlikda, qaysi tasma uzunroq ekani ko'rinib tursin. Keyin tasmalarni bir-birining ustiga tushurish mumkin bo'lmagan xolat yaratiladi. Buning uchun uzunligi turlicha bo'lgan ikkita tasma doskaning turli qismlarida turli balandliklarda ilib qo'yiladi. Uchinchi tasmani o'qituvchi ushlab turadi. Qaysi tasma uzunroq? Bolalar bilan birgalikda o'qituvchi bunday xulosaga keladi: uchinchi tasmani birinchi tasma ustiga qo'yish kerak, ular ustma-ust tushadi, demak bu tasmalar teng. Keyin uchinchi tasmani ikkinchi tasma ustiga qo'yiladi, u uchinchi tasmadan uzunroq ekan. Qaysi tasma uzunroq, ikkinchi tasmami yoki birinchi tasmami? Bunday xulosa chiqariladi: agar birinchi tasmaning uzunligi uchinchi tasmaning uzunligiga teng bo'lsa, ikkinchi tasmaning uzunligi esa uchinchi tasma uzunligidan katta bo'lsa, u xolda birinchi tasmaning uzunligi ikkinchi tasmaning uzunligidan kichikdir.

Boshlang'ich ta'lim 3-sinfda matematika fanidan olib boriladigan "Yuza o'lchov birliklari" mavzusi IV chorakda o'tiladi. Bu darsni o'tishda asosan o'quvchilar mavzu

doirasida o'rganishi lozim bo'lgan bilim (yuz o'lchov birliklari haqida ma'lumot berish, uning qisqartib yozilishini o'rgatish), ko'nikma (yuz o'lchov birliklari ustida amallar bajarish), malaka (yuz o'lchov birliklari yuzasidan o'rganilgan matematik usullarni kundalik hayotda erkin qo'llay olish) asosida ta'limiy maqsad, darslikdagi misol-masalalar, didaktik topshiriqlar, multimediya ilovasidagi ma'lumot va topshiriqlar asosida tarbiyaviy maqsad, o'quvchilarda mavzu asosida olgan bilimlari asosida qanday hayotiy kompetensiyalar hosil bo'lishiga qarab rivojlantiruvchi maqsad belgilanadi. O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun "Asiment" metodidan foydalanishda o'quvchilar jamoada ishlaydi. Rag'bat tariqasida tilaklar yozilgan kartochkalar tarqatiladi. Yangi mavzuni tushuntirish uchun darslikdagi misol va masalalardan, multimediya disklaridagi topshiriq va testlardan, ta'limiy oyinlardan foydalaniladi. Asosiy e'tibor o'quvchilarning bir soatlik dars mobaynida egallagan bilim, ko'nikma, malakalarini turli vaziyatlarda mustaqil ravishda qo'llay olishiga qaratilishi lozim.

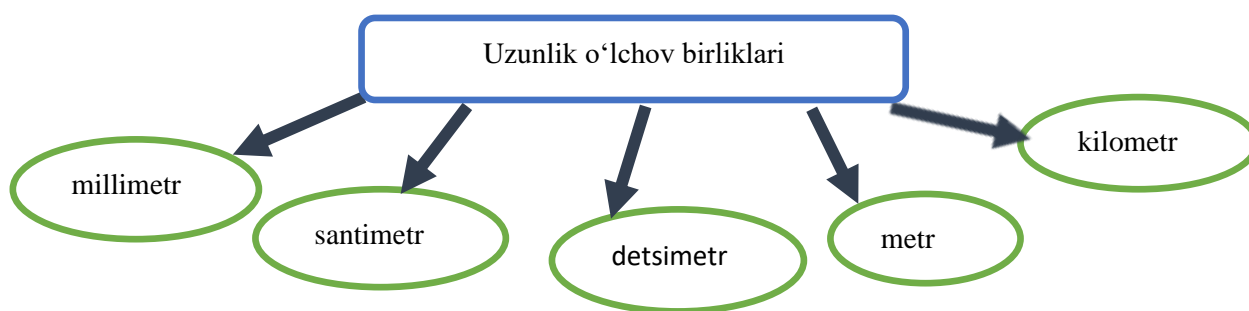
Quyida boshlang'ich ta'lim matematika darslarida uzunlik va yuza o'lchov birliklarini o'rgatishda qo'llaniladigan interfaol metodlardan na'munalar keltiramiz.

Moslashtirish usuli.

Moslashtirish usulini matematika darslarida keng qo'llash mumkin. Bunda o'quvchilar keltirilgan ta'riflarga mos bo'lgan javoblarni belgilaydi. Bu usulni jamoaviy, guruhli yoki yakka tartibda qo'llash mumkin.

№	Tushunchalar ta'rifi	Tushunchalar nomi
1	Tomoni 1 mm bo'lgan kvadrat	kvadrat metr deb ataladi.
2	Tomoni 1 m bo'lgan kvadrat	kvadrat kilometr deb ataladi.
3	Tomoni 1 km bo'lgan kvadrat	kvadrat detsimetr deb ataladi
4	Tomoni 1 dm bo'lgan kvadrat	kvadrat millimetr deb ataladi
5	Tomoni 1 sm bo'lgan kvadrat	kvadrat santimetr deb ataladi

Klaster metodi - pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u ta'lim olovchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu)lar yuzasidan erkin, ochiq o'ylash va fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. Klaster metodi aniq obektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning ta'lim olovchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga hizmat qiladi.

“Assisment” usuli o‘quvchilarga o‘tilgan mavzularni yodga olish, mantiqan fikrlab, berilgan savollarga to‘g‘ri javob bera olish va o‘z-o‘zini baholay olishga o‘rgatish hamda qisqa vaqt ichida o‘quvchilar bilimini tekshirish imkonini beradi.

“Assisment” metodi

<p>Test</p> <p>1. Noma'lum ayriluvchini toping: $730-x=450$ A) 280 B) 320 C) 1180 D) 380</p>	<p>Muammoli savol</p> <p>2. kv mm, kv sm, kv dm, kv metrlarda ifodalang.</p> <div style="border: 1px solid black; width: 100px; height: 80px; margin: 10px auto; background-color: #f4a460; display: flex; align-items: center; justify-content: center;"> 1 kv km </div>
<p>Sipmtom</p> <p>3. Yuza o‘lchov birliklari...</p>	<p>Amaliy ko‘nikma</p> <p>4. Jizzax viloyatining maydoni 21 100 kv km. Samarqand viloyatining maydoni esa Jizzax viloyati maydonidan 4 300 kv km kam. Samarqand viloyati maydoni qancha?</p>

“CHARXPALAK” metodi.

O‘quvchilar guruhlariga bo‘linib, ularga topshiriqlar yozilgan varaqa tarqatiladi. Ushbu metod orqali o‘quvchilarni o‘tilgan mavzularni yodga olish, mantiqan fikrlab, berilgan savollarga mustaqil ravishda to‘g‘ri javob berish va o‘zini-o‘zi baholashga o‘rgatadi hamda qisqa vaqt ichida o‘qituvchi tomonidan barcha o‘quvchilarni egallagan bilimlarini baholashga qaratiladi. Ushbu metodni qo‘llash jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrlarini mustaqil bayon etishga, guruh bo‘lib ishashga, boshqalar fikrini hurmat qilishga o‘rganadilar. “Charxpalak” interfaol usulida matematika darslarini qiziqarli tashkil etishimiz mumkin. O‘quvchilar jadval asosidagi so‘zlar, ifoda va rasmlarni tegishlisini belgilaydilar.

No	Soʻzlar	Millimetr	Santimetr	Detsimetr	Metr	Kilometr
1						
2						
3	5 mm					
4	Eng katta uzunlik o'lchov birligi – kilometr (km).					
5	Tasmaning uzunligi 8 sm					
6	Mashina 3 km yoʻl bosdi					
7	2 metr gazlama					
8	15 dm + 18 dm					

Boshlangʻich taʼlim oʻqituvchilari har bir darslariga moxirona tayyorgarlik koʻrishlari lozim., har bir dars jarayoni betakror boʻlishi, oʻquvchilarni zeriktirmasligi kerak. Taʼlim-tarbiya jarayonida interfaol metodlardan oqilona foydalanish sifat samaradorligiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Jumayev M.E. Matematika oʻqitish metodikasi. (OOʻYu uchun darslik.) Toshkent. “Turon-Iqbol”, 2016 yil. 426 b.
2. Ishmuhamedov R. Yuldashev M. Taʼlim va tarbiyada innovatsion texnologiyalar. Toshkent. 2016.
3. Oʻrinboyeva L va b., Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 3-sinf matematika darsligi. Toshkent. Respublika taʼlim markazi, 2022.-192 b.
4. Jumayeva H.M. Developing the pedagogical mechanism of preventing students from internal threats // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Scientific Journal Impact Factor Volume 1. 2021: 5.423., 331-336.
5. Jumayeva H.M. The system of protection of students from internal threats // Current Research journal of Pedagogics. Volume 2. Issue 08. 2021., 122-126.
6. Джумаева, Х. (2023). ВНУТРЕННИЕ УГРОЗЫ, НЕГАТИВНО ВЛИЯЮЩИЕ НА ДУХОВНОСТЬ СТУДЕНТОВ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(8).

BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARI KREATIVLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGO–PEDAGOGIK ASPEKTLARI

Djurakulova Adolat Xalmuratovna

*Termiz davlat universiteti “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrasida katta o‘qituvchisi
Termiz, O‘zbekiston*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarining matematika darslarida kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari, pedagogik shart-sharoitlari, metodik shart-sharoitlari, matematika dasturining imkoniyatlari haqida ma’lumotlar berilgan.

Tayanch so‘zlar: *psixologiya, pedagogika, xususiyat, shart-sharoitlar, metodika, imkoniyat, dastur, shakllanish, muloqot, qobiliyat, o‘quvchilar, boshlang‘ich sinflar, matematika.*

ANNOTATION

This article presents information about psychological and pedagogical features, pedagogical conditions, methodological conditions, and the possibilities of the mathematics program for the formation of communicative abilities of primary school students in mathematics lessons.

Key words: *psychology, pedagogy, feature, conditions, methodology, opportunity, program, formation, communication, ability, students, primary school, mathematics.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлены сведения о психолого-педагогических особенностях, педагогических условиях, методических условиях, возможностях программы по математике для формирования коммуникативных способностей учащихся начальной школы на уроках математики.

Ключевые слова: *психология, педагогика, особенность, условия, методика, возможность, программа, формирования, коммуникативность, способность, учащиеся, начальная школа, математика.*

Jahonda hozirgi kunda o‘quvchilarni jamoaviy va yakka tartibda izlanishga, o‘qib-o‘rganishga, ijodiy qobiliyatini o‘stirishga qaratilgan masala dolzarb bo‘lib turibdi, ya’ni o‘quvchilar faoliyatida anglash orqali qo‘lga kiritiladigan muvaffaqiyatlar mahsuldorligini orttirishga, o‘quvchilarning birgalikda olib boradigan ijodiy qobiliyati qanday bo‘lishi kerakligiga doir bir qator muhim ahamiyatga molik munosabat bildirib o‘tilgan.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasini isloh qilishdagi sa'y harakatlarining biri – bu pedagog kadrlarning zamon talablariga hamnafas tarzda faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chuqur bilim, pedagogik mahorat, ko'nikma, malaka va madaniyatga ega bo'lishlarini talab etmoqda. Bu esa o'z-o'zidan ta'lim va tarbiya ishlarining qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogika faniga «kreativlik» degan tushunchani olib kirdi. Ayniqsa, umum ta'lim maktablarida o'qituvchi kadrlarning kreativligini rivojlantirishga bo'lgan ijtimoiy buyurtma vujudga kelmoqdaki, bu borada ilmiy pedagogik izlanishlar olib borish talab etiladi. Shu bilan bir qatorda kreativlik masalasini ilmiy tushunishda turli fikrlarning mavjudligi, yaxlit xulosaga kelinmaganligi maqolamiz mavzusi dolzarbligining yana bir ko'rinishi hisoblanadi. Vaholanki, bu muammo bugungi kunga qadar ko'plab G'arb mamlakatlarida turlicha tahlil etilgan va o'rganilgan. Masalan, N.N. Nechaev, Y.A. Ponomarev, D.V. Ushakov [5;118-b] singari olimlar kreativlik masalasini umumiy tarzda o'rgangan bo'lsalar, N.A. Berdyaev, V.S. Bibler, V.N. Drujinin, P.A. Florenskiyalar kreativlikning ma'naviy, psixologik jihatlarini tahlil etgan.

Biz avvalo Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ salohiyatni shakllantirishimiz uchun jarayonning umumiy mohiyatini to'lig'icha anglab olishimiz uchun dastlab „kreativlik“ „kreativ yondoshuv“ kabi tushunchalarning ma'no mazmunini tushunib olishimiz kerak [3;118-119-b]

Kreativlik so'zini ilk bor 1922-yilda AQSh olimi D. Simpson tomonidan qo'llanilgan. Ushbu atama orqali shaxs qolipdagi, stereotip, odatiy tafakkurdan voz kechish qobiliyatini ta'riflagan.

Kreativlik (lot. creatio - yaratish, vujudga keltirish) - bu insonning noodatiy g'oya, fikr bera olish, muammolarni takrorlanmas, original yechimini topish, tafakkurning an'anaviy shakllaridan voz kecha olishga bo'lgan qobiliyatidir.

K. Rodjers (1944) kreativlik deb muammolarni yangi yechimi va biror narsa, voqea, xolatni ifoda etishning yangi usullarini aniqlashni tushunadi. . [2;1057-b]

Kreativlik bilan shaxs va intellektual xossalar taqqoslangan tadqiqotlar katta ahamiyatga egadir. Intellektual xossalar bilan taqqoslash bo'yicha tadqiqotlar Dj. Gilford tomonidan amalga oshirilgan.

Kreativlik - bu insonning shaxsiy xususiyati bo'lib, uning o'z-o'zini takomillastirib va rivojlantirib borishi bilan bog'liq.

Kreativlik (lot., ing. "create " - yaratish, "creative " yaratuvchi, ijodkor) - individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati. Shaxsning

kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi.

XXI asrga kelib O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasida ham ushbu termin ishlatila boshladi. Ayniqsa, pedagogika fanining alohida va yosh tarmog'i sifatida shakllanib boshlagan Innovatsion pedagogikada Ushbu terminga bod-bod duch kelmoqdamiz. R.A.Mavlanova o'zining «Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya» nomli o'quv qo'llanmasida kreativlikning o'zi nima, uning shakllanishi masalalariga alohida to'xtalib o'tgan. Qo'llanmada kreativlik tushunchasining mazmuni va mohiyati chuqur tahlil etilgan. Ammo kreativlik masalasining ilmiy-nazariy, ilmiy-pedagogik jihatlari maxsus ilmiy tatqiqot ob'ekti sifatida tatqiq etilmagan. Bugungi kundagi zamonaviy uzluksiz ta'lim tizimi kreativ yondoshuvni talab etadi. O'quvchi yoshlar jamiyatda ko'plab yutuqlarga, yuqori marralarga erishishi uchun lozim bo'ladigan ta'lim va tarbiya berish hisoblansa, kreativ fikrlash esa hozirgi kundagi yoshlarning rivojlanishi uchun muhim sanaladi. Ayniqsa, ilmiy bilimning hozirgi kundagi rivojlanishi kreativlikning shaxsni, jamiyatni va davlatni rivojlantirishga ta'siri shu masalani ilmiy pedagogik nuqtai nazardan chuqur o'rganishni talab etmoqda [5;47-b]. Ya'ni boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativlik faoliyati hali maxsus o'rganishni talab etmoqda. Ko'plab ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, kreativlik tushunachiga nisbatan bir-biriga zid bo'lgan quyidagi turli xil qarashlar majud. Bular:

1. Kreativlik – bu insonning butun hayoti davomidagi sifatlari majmuidir.
2. Kreativlik – bu insonning o'ziga topshirilgan muayyan topshiriq va vazifalarni bajarish usulidir.
3. Kreativlik – bu intellekt (aql) ning mahsulidir.
4. Kreativlik – bu insonga xudo tomonidan berilgan qobiliyat, kashfiyotlardir.
5. Kreativlik – bu ijodiy faoliyatdir.
6. Kreativlik – bu ijodkor insonlarning ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy adaptatsiyalanishidir.
7. Kreativlik – bu madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan kategoriyadir.

Pedagog olimi R.A.Mavlanova an'anaviy psixologiya va pedagogikada kreativlikka shaxs kategoriyasi sifatida qaralishini, uni talqin qilish, aniqlash borasida bahslar yuritilganligi haqida quyidagicha fikr bildirganlar:

- kreativlik tafakkur sifatida J.Gilford, Y.K.Tixomirov) yoki intellektual faollik sifatida D.B.Bogolevskaya, L.B.Yermolayeva-Tomina), [7;119-b]
 - yoki shaxs sifatlarining integratsiyalashuvi (Y.A.Ponomarev va boshqalar).
- Kreativlikni o'rganishda amalga oshirilgan nazariy tahlil uni kasbiy anrogogikada

qo'llashning umumiy qonuniyatlari va o'ziga xosligini aniqlash imkonini beradi (V.M.Morozov) [6;120-b]

Biz kreativlikning tizimlilik tuzilishidan kelib chiqib, unga shaxsning o'ta intellektual-evristik jihati sifatida emas, balki shaxsni qadrllovchi, tabaqalashtirilgan ta'lim sifatida qaraymiz.

Kreativlik- shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsni o'z-o'zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'p qirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilishda va o'rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Kreativlik bevosita innovatsiyalar bilan bog'liq jarayondir. Negaki o'qituvchining kreativlik faoliyat yuritishi uchun, u albatta o'zining sohasidagi eng so'nggi yangiliklardan, shu bilan bir qatorda butun jamiyatdagi voqea va hodisalardan boxabar bo'lishi, innovatsion yangiliklarni o'z faoliyatida o'rinli foydalana olishi lozim. Demak, boshlang'ich sinf o'qituvchisi har qanday vaziyat, har qanday jarayon va har qanday paytda eng samarali yo'lni izlab topishi va uni amaliyotga joriy qilish orqali dars jarayonini samarali tashkil etishi, boshlang'ich sinf o'quvchilari ongiga tez, tushunarli, qulay, oson va samarali tarzda yetkazib berishi ham kreativlikning bir ko'rinishi deyish mumkin. Demak kreativlik-layoqat, jarayon va muhit o'rtasidagi o'zaro munosabat bo'lib, u orqali shaxs yoki guruh ushbu ijtimoiy kontekst uchun ham yangi, ham foydali bo'lgan salmoqli mahsulotni yaratishidir. O'qituvchining kreativligi, ushbu kreativlikning mohiyatini beruvchi ijodkorlik ustuvor xarakterga egadir. Bu esa bizning maqolamiz ob'ekti bo'lgan o'qituvchining kreativlik faoliyatining naqadar muhimligidan dalolat beradi. Yuqoridagi pedagog olimlar, ayniqsa olima R.A.Mavlanova tomonidan olib borilgan tatqiqotlar bilan tanishar ekanmiz, ularning barchasini umumlashtirgan holda biz quyidagi fikrlarni e'tirof etmoqchimiz:

1. Kreativlik o'qituvchilarni innovatorlikka undovchi pedagogik kategoriya hisoblanadi.

2. Kreativlik o'qituvchining kasbiy va shaxsiy sifatining integratsiyasidir. Chunki tabiatan qiziquvchan, intiluvchan bo'lmas ekan, o'qituvchi hech qachon ijodkorlikni namoyon eta olmaydi.

3. Kreativlik o'qituvchilarda o'z-o'zidan paydo bo'ladigan sifat emas, u o'qituvchining yangiliklarga intilishi, yangiliklarni o'zlashtirish va o'zining pedagogik faoliyatida qo'llay olish jarayonlarida duch keladigan qiyinchiliklarni yenga olishi, innovatsion yangiliklarni o'z faoliyatida faol, ijodkorona foydalana olish va o'z mualliflik g'oyalari, echimlarni (evristik) topa olishi bilan bog'liqdir.

4. O'qituvchining kreativligining shakllanishi «ehtiyotlar, yo'nalishlar va «Men» kontsepsiya»laridan kelib chiqadi. O'qituvchining kreativlik faoliyati pedagogik faoliyatning barcha turlarida namoyon bo'lishi davr talabidir. O'qituvchining kreativlik faoliyati, avvalo, pedagogik mahorat bilan bog'liq degan xulosaga kelishimiz mumkin. [3;818-b]

Ijodkorlikning asosiy mezonlari:

1. Fikr ravonligi - muayyan vaqt birligida vujudga keladigan g'oyalarning soni, g'oyalarni yuzaga keltiradigan qulaylik.

2. Fikrning moslashuvchanligi - bir fikrdan boshqasiga o'tish qobiliyati.

3. O'ziga xoslik - umumiy qabul qilingan stereotiplardan farq qiladigan g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati, stimullarga nostandart tarzda javob berish qobiliyati.

4. Qiziquvchanlik - muammolarga, atrofdagi vaziyatlarga sezgirlik, retseptivlik - g'ayrioddiy tafsilotlarga, qarama-qarshiliklar va noaniqliklarga sezgirlik, bir fikrdan boshqasiga tezda o'tishga tayyorlik.

5. Gipotezani ishlab chiqish qobiliyati - aniq fikr, keyinchalik uni sinchkovlik bilan tekshirish kerak.

6. Qoniqish - ijodkorlik natijasi, reaksiyalarning stimullardan mantiqiy mustaqilligi, muammolarni hal qilish, tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati.

Ijodkorlikni rivojlantirib, o'quvchilar turli yo'nalishlarda o'ylashni, muammoli vaziyatni turli tomonlardan tahlil qilishni, nooddiy vaziyatlarda yechim topishni, aqliy faoliyatning o'ziga xosligini rivojlantiradilar.

Iqtidorli shaxs qobiliyatning yana bir ko'rinishi - bu ijodiy qobiliyat sanaladi.

Kuzatuvchanlik, xotiraning mustahkamligi, obrazli tasavvur hosil qilish, ijodkorlik (kreativlik), mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, yangiliklar yaratishga intilish, izlanuvchanlik, o'z-o'zini tanqidiy baholash, fantaziyaga boylik, eng oddiy unsurlarni ham ilg'ay olish kabilar ijodiy qobiliyatga ega shaxsga xos sifatlardir.

Ijodiy qobiliyatni rivojlantirish doimiy ravishda badiiy asarlarni o'qib borish, kino, teatr, musiqa, hunarmandchilik va tasviriy san'at namunalari bilan tanishish, asarlardan bahramand bo'lish, ularga nisbatan shaxsiy baho berish hamda ko'proq tabiat qo'ynida bo'lish asosida rivojlanib boradi.

Ijodkorlik (kreativlik) ijodiy qobiliyatga ega shaxs faoliyatining muhim jihati bo'lib, u avval mavjud bo'lmagan sifatlarga ko'ra yangi sanaluvchi narsalarni yaratishni ifodalaydi. Ijodiy qobiliyat namoyon bo'lishi va natijasiga ko'ra betakror, o'ziga xoslik, shu bilan birga ijtimoiy-tarixiy xususiyatga ega faoliyat mazmunini aks ettiradi. Shaxsda ijodkorlik (kreativlik) sifatlari muayyan shart-sharoitlar mavjud bo'lgan sharoitlardagina rivojlanadi. Masalan, tanqid erkinligi, ijodiy munozara, fikrlar

almashinuvi va ular o'rtasidagi o'zaro kurash, ijodiy qobiliyat, iqtidorni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik-psixologik va falsafiy yo'nalishlarda olib borilgan tadqiqotlar shaxs tomonidan tashkil etiluvchi ijodiy faoliyat bir necha bosqichda kechishini asoslab bergan. Jumladan, 1924 yilda angliyalik olim G.Uolles mazkur jarayonning quyidagi to'rt bosqichdan iborat ekanligini ta'kidlab o'tgan. [2;819b]

- 1) tayyorgarlik;
- 2) g'oyalarning tug'ilishi;
- 3) ularning to'la aks etishi;
- 4) tekshirib ko'rish (nazorat).

G'oyalarning tug'ilishi va ularning aks etishi ijodiy jarayonning ongli-irodaviy boshqaruvga egaligini anglatmaydi. Aksincha, ijodiy faoliyat ko'p holatlarda beixtiyoriy, tasodifan amalga oshiriladi. Ana shu jihatiga ko'ra ko'pchilik tadqiqotchilar bu jarayonning yetarlicha samarani ta'minlay olishiga shubha bildiradilar. Biroq, keyingi 30-20 yil ichida amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar beixtiyorlik, tasodifiylik ixtiyoriy va ongli faoliyatni to'ldirib turishi isbotlandi.

Ijodkor shaxs ijod jarayonida garchi fikr harakatining umumiy holati (o'ylab topish vaziyatlari, kashf etish, kutilmagan qarorlarni qabul qilish va hokazolar)ni kuzatib borsa-da, o'z-o'zini nazorat qilmaydi.

F.Galton tomonidan shaxs alohida qobiliyatga ega bo'lgandagina ijodiy faoliyatni tashkil eta olishi mumkinligi to'g'risidagi qarashni ilgari surgan va ijodkor shaxsga xos bo'lgan pedagogik-psixologik sifatlar o'rganilgan. [1;171-174b] Biroq, F.Galton hamda daholik va uning o'ziga xos jihatlarini tadqiq etuvchi Ch.Lombrozoning qarashlari keskin tanqid ostiga olingan. O'tgan asrning 20-yillaridan boshlab esa shaxs qobiliyati, iqtidori va salohiyatini o'rganishga bo'lgan qiziqish hamda yondashuv ilmfan va texnika taraqqiyoti tufayli keskin o'zgardi. Chunki, unga qadar maxsus testlar inson aqliy qobiliyatini past darajada baholar va o'ziga xoslik, nostandart tafakkur namoyon bo'lgan vaziyatlarda ijodiy qobiliyat darajasini baholay olmas edi. Bu davrda shaxs ijodiy qobiliyati belgilarini aniqlashga xizmat qiluvchi yangi testlar tizimi yaratildi. Natijada ular yordamida tasavvur, aqliy imkoniyatning egiluvchanligi, uning turli yo'nalishlar bo'yicha taqsimlay olish, shuningdek, ijodning ichki sabablarini o'rganish imkoniyati ham yuzaga keldi.

Amerikalik psixolog Ye.Fromm "ijodkorlik (kreativlik)" tushunchasini quyidagicha sharhlaydi. "Ijodkorlik (kreativlik) hayratlanish va anglash turli nostandart vaziyatlarda qarorlar qabul qilish malakasi. Yangiliklarni yaratishga intilish hamda shaxsiy tajribalarni chuqur anglashga bo'lgan layoqatdir." [7]

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ijodiy qobiliyat (uning o'sishi va pasayishi) ko'plab tashkiliy sharoitlarning mavjud bo'lishini taqozo etadi. Masalan, shaxsning

faoliyati tanqid qilinmagan hamda baholanmaganda, shuningdek, ular hech qanday qo‘rquvni his etmaganlarida bolalar ijodiy va aqliy topshiriqlarni bajarishda yuqori samaradorlikka erishgan.

Kreativligi yuqori bo‘lgan shaxsda esa quyidagi sifatlarni namoyon bo‘ladi:

Kreativlik yuqori bo‘lgan shaxs sifatlari

Tavakkal qilish qobiliyati	Boy tasavvurga egalik
Falsafiy fikrlash qobiliyati	Ichki sezgining rivojlanganligi
Fikr yuritish va harakatni tashkil etishdagi tezkorlik	Turli vaziyatlarni birdek qabul qilish va ularga javob berish qobiliyati
Tafakkur tezligiga egalik	Yuksak badiiy qadriyatlarga egalik
Yangilik yaratish layoqatiga egalik	O‘ziga xos (orginal) g‘oyalarni ilgari sura olish qobiliyati

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy qobiliyatni shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sanaladi. Zero, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim, jismoniy tarbiya, tasviriy san’at, mehnat va musiqa o‘qituvchilari sifatida ularning ijodiy qobiliyatga ega bo‘lishlari muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich ta’limning faol va yetakchi sub’ektlari bo‘lgan o‘quvchilarning yosh va pedagogik-psixologik xususiyatlari, shuningdek, tasviriy san’at, mehnat, musiqa va jismoniy tarbiyaning o‘ziga xos jihatlari o‘qituvchidan ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Shaxsning hissiy qobiliyatga egaligi uning atrofdagilar bilan ijtimoiy munosabatlarni to‘g‘ri tashkil eta olishiga imkon beradi. Zero, bu qobiliyat nafaqat o‘zligini tushunish, shu bilan birga atrofdagilarning o‘y-xayollari, ichki kechinmalari, orzu-o‘ylarini tushunish, ularni his qila olish, ruhan yaqin bo‘lishiga imkon yaratadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining hissiy qobiliyati va ijodiy qobiliyatiga ega bo‘lishlari esa ta’lim-tarbiya jarayonining faol sub’ektlari – o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarning mo‘tadil kechishini ta’minlaydi va yuzaga kelish ehtimoli bo‘lgan ziddiyatlarning oldini olish, ularni bartaraf etishga yordam beradi. Har bir o‘quvchining individual xususiyatini inobatga olish va unga muvofiq yondashish, shuningdek, o‘quvchilarning xatti-harakatlarini to‘g‘ri tushunish, aytayotgan so‘zlariga ishonch bildirishda bo‘lajak pedagoglarning hissiy qobiliyatga ega bo‘lishlari muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar bilan ruhiy-hissiy yaqinlik pedagogik faoliyat muvaffaqiyatining garovi bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. B.Ne‘matova Boshlang‘ich sinflarda kreativlikni takomillashtirish: “Xalq ta‘lim” ilmiy-metodik jurnali. 2021. №6/47-b.
2. Djuraeva D. SH. , Djurakulova A. X. Boshlang‘ich sinf matematika darslarida nostandart masalalarni mulohaza yuritish usuli bilan yechish\ Zamonaviy ta‘lim. Toshkent. -2016. №9
3. Djurakulova A., Salomova B. Pedagogical Prerequisites for the Formation of Creativity of Elementary School Pupils. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS). -xorijiy ilmiy jurnal, 2022-yil. <http://innosci.org>
4. Galton F. Inguiriess into human faculty and its development,-London,1983.P-171-174b
5. G‘oziev E., Ikromov J. Mustaqil fikrlashning komillikka ta‘siri //Xalq ta‘limi. – Toshkent 2001. – № 4. –B. 31-37.
6. N. Xabibjonova „Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini matematika darslarida ijodiy ishlashga o‘rgatish metodikasi” „SCIENCE AND EDUDATION” „SCIENTIFIC JOURNAL/ ISSN 2181-0842 818-819 b.
7. R.Mavlyanova,N.Rahmankulova „Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi,innovatsiya va integratsiya”Talabalar uchun o‘quv qo‘llanma.Toshkent-„VORIS-NASHRIYOT”-2013 118-b.
8. Otamurodova, S. Q. (2022). DIVERSIFICATION IS AN IMPORTANT PRINCIPLE OF CONTINUOUS EDUCATION. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(12), 1061-1063.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ТАМОЙИЛИНИ ТАТБИҚ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ

Отамуродова Шамсу Қамар Отамуродовна

Термиз давлат университети “Бошланғич таълим” кафедраси ўқитувчиси
Термиз, Ўзбекистон

Аннотация. Ушбу мақолада узлуксиз таълим тизими босқичлари ҳамда улар орасидаги боғлиқлик ва кейинги босқичга ўтишда таълим олувчиларга қўйиладиган талабларни янада такомиллаштириши, бу жараёнда диверсификация тамойилидан фойдаланиши каби масалалар ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар. Узлуксиз таълим, Давлат таълим стандарти, диверсификация, таълим олувчи, тамойил.

Аннотация. В данной статье говорится об этапах системы непрерывного образования и их взаимосвязях, а также о дальнейшем совершенствовании требований к обучающимся при переходе на следующий этап, используя в этом процессе принцип диверсификации.

Ключевые слова. Непрерывное образование, Государственный образовательный стандарт, диверсификация, обучающийся, принцип.

Abstract. This article talks about the stages of the continuous education system and their interrelationships, as well as further improvement of the requirements for learners when moving to the next stage, using the principle of diversification in this process.

Keywords. Continuous education, State educational standard, diversification, learner, principle.

Биз узлуксиз таълимдаги диверсификация жараёнининг асосий тамойилларининг таҳлилига киришишдан олдин жамоатчиликнинг узлуксиз таълим тизими олдига мутахассис кадрларни етказиб бериш билан боғлиқ талабларини тузилмавий равишда алоҳида ташкил этувчиларга ажратиш зарурати хусусидаги мулоҳазаларга тўхталиб ўтишни зарур деб ҳисоблаймиз. Зеро, мазкур талабларни муфассал ўрганибгина, уларга жавоб берадиган даражадаги таълимни йўлга қўйиш мумкин. Маълумки, мамлакатимиздаги таълим тизими мактабгача таълим, бошланғич таълим, умумий ўрта таълим, ўрта

махсус касб-ҳунар таълими, олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълим каби асосий бўғинларни ўз ичига олади. Олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълим босқичларида таълим олувчи шахс, таълим субъекти сифатида шаклланган ҳамда таълимнинг навбатдаги босқичида унинг ҳажм, сифат, усул, метод ва воситаларидан маълум даражада эркин фойдаланиш имкониятларини қўлга киритади. Бироқ кузатувлар, тажрибалар шуни кўрсатадики, таълим тизимининг дастлабки тўртта (мактабгача таълим, бошланғич таълим, умумий ўрта таълим ва ўрта махсус касб-ҳунар таълими) бўғини орасида изчил боғланишларни таъминловчи талаблар тизими жорий этилиши лозим. Содда қилиб айтганда, бошланғич синф ўқувчиси МТТ тарбияланувчисини “қандай даражада” қабул қилиб олишини дастурий-баёний тарзда тақдим этиши ҳамда МТТдаги тарбия жараёнларига бевосита методик, амалий кўмак бериш тизими йўлга қўйилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Гарчи мазкур таълим муассасаларида амалга ошириладиган таълим-тарбия жараёнлари тегишли ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда (таълимнинг маълум бўғинига оид Давлат таълим стандартлари, ўқув дастурлари ва шу қабилар) муфассал кўрсатиб ўтилган бўлса-да, маҳаллий шароитлар ҳамда имкониятлардан келиб чиқадиган талаблар ҳам бўлиши мумкин-ку? Худди шундай тизим таълимнинг навбатдаги ёндош бўғинлари (бошланғич таълим ва умумий ўрта таълим, умумий ўрта таълим ва олий таълим) орасида ҳам мавжуд бўлиши лозим. Мазкур талаблар ўз ичига ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда белгиланган талаблардан ташқари таълим муассасасининг ички тартиб-қоидалари, ўқитувчининг ижодий қобилияти, таълим муассасасидаги муҳит, таълим муассасаси жойлашган ҳудуд (минтақа)даги ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий ҳамда маданий шароитлардан келиб чиққан ҳолда таълим жараёни иштирокчиларининг учинчи томони (яъни ота-оналар) талабларини ҳам ҳисобга олган бўлиши ва соф ижодий тарзда тузилиши лозим деб ҳисоблаймиз. Бу мавзу, бизнинг фикримизча, узлуксиз таълимдаги диверсификацияни янада ривожлантириш учун муҳим фактор бўлган бўлар эди, аммо у алоҳида тадқиқотлар ва изланишларни талаб қилади. Биз учун мазкур ўринда бу масаланинг таълим тизими олдида жамоатчилик қўядиган талабларнинг моҳиятини англашимизга ёрдам беришдаги аҳамияти муҳим.¹

Ҳамоноки, гап жамоатчиликнинг талаблари асосида кетар экан, юқорида келтириб ўтилган саволларга мазмундош “Таълим тизимини ташкилий жиҳатдан

¹ Леонид Харченко. Диверсификация современных вузов и требований, предъявляемых к научно-педагогическим кадрам, журнал “Мир науки”, 2015, №2

янгилашга мажбур этаётган сабаблар нима?” деган саволга биз, айнан, меҳнат бозори томонидан қўйилаётган талаблар деб жавоб берамиз.

Бундан узлуксиз таълимдаги диверсификация иқтисодий мазмунга эга бўлган ҳолда тижоратлилик хусусияти касб этади, деган хулоса келиб чиқмаслиги лозим.¹ Негаки, қатор ОТМлар томонидан ўтказиб келинаётган таълим маркетинги ҳам таълимнинг бозор тамойиллари асосида олиб боришнинг “истеъмолчилар”га қулай тузилмаларини ахтариб топиш ва маҳаллий шароитларга мослаштиришни назарда тутиб келмоқда. Бироқ мазкур изланишларда таълим олувчининг ўзи истаган билимни ўзи олиши ёки унинг ўз таълим траекториясини ўзи яратишга бўлган уринишларини безътибор қолдиради. Шуниси ҳам борки, жамият ичида шаклланган талаб ҳамма нарсани ўз жойига қўйиш лозимлигини тақозо этди ва узлуксиз таълимдаги диверсификациянинг секин-аста ўзини намоён қила бориши билан таълим хизматлари билан таклиф этилаётган тижорат мазмунидаги хизматлар ўртасидаги чегаранинг торайиб бориш ҳоллари кузатила бошланди. Яъни И.В.Леушина фикрича, “фойда илинжида фан даргоҳларини тижорат муассасаларига айлантириш орқали янгича хизмат турлари пайдо бўлди”.² Бу ҳол диверсификация жараёнининг инновацион характерга эга эканлиги билан боғлиқ бўлиб, таълимни ташкил этишнинг (ёки таълим муассасасининг) барча мавжуд потенциалдан амалиётда фойдаланишни ва бунинг натижасида келиб чиқадиган ижтимоий-иқтисодий самарани кўзда тутди. Бироқ бу диверсификация жараёнлари ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий манфаатни кўзлаган таълим муассасасида содир бўлиши кераклигини билдирмайди, билъакс, мазкур жараён фақат таълимни ривожлантира олиш учун зарур потенциалга эга бўлган ҳамда диверсификация юзага келиши учун етарли шарт-шароитларга эга бўлган таълим муассасалари базасида содир бўлишигина зарур натижани беради. Узлуксиз таълимдаги диверсификация жараёнининг самарали кечиши учун лозим бўлган потенциал, бизнинг назаримизда, малакали мутахассислар, моддий-техник база ва ўқув-методик мажмуа каби қуйидаги ташкил этувчи элементлардан иборат бўлиши зарур.

Демак, айтишимиз мумкинки, узлуксиз таълимдаги диверсификация жараёни таълим жараёнидаги устивор ҳодиса сифатида иккита – инновацион ва таълим олувчиларнинг мундарижавий жиҳатдан эркинлигини таъминловчи хусусиятларга эгадир.

¹Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире. – М., 2002. 20-б.

² Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире. – М., 2002. 9-б.

Биз юқорида узлуксиз таълимдаги диверсификациянинг инновацион жараён сифатида ўз татбиқ этилиш ва ривожланиш тамойилларига эга бўлиши лозимлиги ҳақида мулоҳаза юритган эдик. Мазкур жараённинг намоён бўлиш шароитлари, содир бўлиш босқичлари, ривожланиш факторлари ҳақида етарлича тасаввурга эга бўлган ҳолда, энди унинг ривожланиш тамойилларига тўхталиб ўтамиз.

Сырых В.М. ва И.В.Леушина каби мутахассисларнинг таъкидлашларича, узлуксиз таълимдаги диверсификациянинг жорий этилиши ва ривожланиш тамойиллари куйидагилардир:

- муттасил ўзгарувчанлик тамойили;
- шахсга қаратилганлик тамойили;
- муқобил вариантлик тамойили;
- инсонпарварлик ва янгилик тамойили.

Таъкидлаш лозимки, мазкур тамойиллар таълим тизимининг асосий компонентлари ҳисобланган таълим ташкилотлари (муассасалари) ва уларнинг ташкилий тузилмалари ҳамда функционал хусусиятларидан иборат элементларининг тараққиётсиз, шунингдек, таълимнинг мазмун-моҳиятини ўзида мужассам этган ўқув дастурларининг такомиллашувисиз ҳеч қандай маъно касб этмайди. Яъни юқорида санаб ўтилган тамойиллар таълим муассасаларининг барча ташкил этувчи компонентларига дахлдордир, ҳатто уларнинг биттасида намоён бўлмаса ҳам диверсификация жараёнини тўлақонли деб бўлмайди.¹

Кўриб турганимиздек, ўз жорий этилиш тамойилларига эга бўлган диверсификация жараёни, энг аввало, алоҳида инсоннинг манфаатлари, таълимий эҳтиёжлари, қолаверса, жамиятда яхлит ҳолда шаклланадиган ва вақт давомида ўзгариб борадиган талабларнинг динамик тарзда ривожланиб боришига боғлиқдир. Биз айти вақтда “қайтариқли алоқа”нинг содир бўлиш механизмини ҳам кўришимиз мумкин: яъни узлуксиз таълимдаги диверсификация жараёнлари жамиятдаги ривожланишнинг талаби бўлгани каби жамиятдаги янгиланишлар ҳам узлуксиз таълимдаги диверсификациянинг ҳосиласидир.

¹ Леушина И.В. Диверсификация в образовании и подготовка кадров для металлургического производства, журнал “Педагогика”, 13-б.

АДАБИЁТЛАР

1. Леонид Харченко. Диверсификация современных вузов и требований, предъявляемых к научно-педагогическим кадрам, журнал “Мир науки”, 2015, №2

2. Джурицкий А.Н. Развитие образования в современном мире. – М., 2002.

3. Леушина И.В. Диверсификация в образовании и подготовка кадров для металлургического производства, журнал “Педагогика”.

4. Otamurodova, S. Q. (2022). DIVERSIFICATION IS AN IMPORTANT PRINCIPLE OF CONTINUOUS EDUCATION. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(12), 1061-1063.

5. Джуракулова А., Саломова Б. Pedagogical Prerequisites for the Formation of Creativity of Elementary School Pupils. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS). -хорижий илмий журнал, 2022-йил. <http://innosci.org>

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИ БАРПО ЭТИШДА ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ҚАТЛАМИНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ

Жўраев Лазизбек

Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети ижтимоий иш таълим йўналиши 3-курс талабаси.

АННОТАЦИЯ

Ёшлар давлат ва жамиятнинг келажagini, салоҳиятини белгиловчи ижтимоий қатлам саналади ва ҳар бир жамиятнинг истиқболи унда яшаётган ёшларнинг интеллектуал салоҳияти, маънавияти, сиёсий ва ҳуқуқий онглилик даражаси билан белгиланади. Шу боисдан ҳам мазкур мақолада ёшлар масаласига оид долзарб муаммолардан бири уюлмаган ёшларнинг ижтимоийлашуви масаласи илмий тадқиқ этилган. Шунингдек, ушбу муаммоларни бартараф этишда жамият ҳаётидаги муҳим ижтимоий тузилмаларнинг ўрни ҳамда роли кўрсатиб ўтилган.

Калит сўз ва иборалар: ёшлар, ижтимоийлашув, уюлмаган ёшлар, тузилма, институционал.

АННОТАЦИЯ

Молодежь представляет собой социальный слой, определяющий будущее и потенциал государства и общества, а перспектива каждого общества определяется интеллектуальным потенциалом, духовностью, политико-правовым сознанием живущей в нем молодежи. Поэтому в данной статье научно исследуется одна из актуальных проблем, связанных с молодежной проблематикой, вопрос социализации неорганизованной молодежи. Также показано место и роль важных социальных структур в жизни общества в решении этих проблем.

Ключевые слова: молодежь, социализация, дезорганизованная молодежь, структура, институциональная.

ANNOTATION

Youth is a social stratum that determines the future and potential of the state and society, and the prospects of each society are determined by the intellectual potential, spirituality, and political and legal consciousness of the youth living in it. Therefore, this article examines one of the pressing problems related to youth issues, the issue of socialization of unorganized youth. The place and role of important social structures in the life of society in solving these problems is also shown.

Key words: youth, socialization, disorganized youth, structure, institutional.

Мамлакатнинг келажаги халқнинг эртанги куни, ёшларнинг униб-ўсиб, улғайиб, қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқ. Ёшлар давлат ва жамиятнинг келажагини, салоҳиятини белгиловчи ижтимоий қатлам саналади ва ҳар бир жамиятнинг истиқболи унда яшаётган ёшларнинг интеллектуал салоҳияти, маънавияти, сиёсий ва ҳуқуқий онглилик даражаси билан белгиланади. Мазкур нуқтаи назарга кўра ҳам ёшлар давлат ва жамият томонидан доимий эътибор талаб этадиган ижтимоий қатламдир. Зеро, барча даврларда ҳам ёшлар жамиятнинг энг фаол қисми бўлиб келган.

XXI аср ёшлари - Учинчи Ренессанс пойдевори яратувчилари ҳисобланади. Президентимиз Шавкат Мирзиёев ёшлар форумидаги нутқида шундай дейди: “Ўзбекистоннинг энг катта бойлиги, бебаҳо хазинаси бу- шижоатли ёшларимиздир”¹.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йилнинг 19 март куни ёшларга эътиборни кучайтириш, ёш авлодни маданият, санъат, жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш, уларда ахборот технологияларидан тўғри фойдаланиш кўникмасини шакллантириш, ёшлар ўртасида китобхонликни тарғиб қилиш, хотин-қизлар бандлигини таъминлаш масалаларига бўйича 5 та муҳим ташаббусни илгари сурган эди.

Ушбу ташаббусларни амалий ҳаётимизга тадбиқ этиш орқали ёшлар муаммоларини бартараф этишнинг муҳим назарий-амалий асоси бўлиб хизмат қилади.

Юқорида билдирилган мулоҳазалардан келиб чиқиб, уюлмаган ёшлар муаммоларини ўрганишни қуйидаги долзарб жиҳатларини ёритишни социологик таҳлил қилиш лозим:

биринчидан, Ўзбекистонда ёшлар тарбияси мамлакат келажаги ва барқарорлигини таъминлашнинг кафолати сифатида намоён бўлаётганлигида;

иккинчидан, мамлакат ижтимоий барқарорлигини таъминлашда уюлмаган ёшлар масаласи юзасидан илмий тавсияларни ишлаб чиқиш заруриятини ортиб бораётганлигида.

учинчидан, уюлмаган ёшларни жамиятимизда олиб борилаётган ислохотлардан мунтазам хабардорлигини таъминлаш;

Ҳозирги кунда жаҳон мамлакатларида ёшлар тушунчасига нисбатан турли хил ёндашувларнинг мавжудлиги маълум.

Хусусан, БМТнинг ихтисослашган ташкилоти ЮНЕСКО 17 ёшдан 25 ёшгача бўлганларни ёшлар қатламига киритади. Европа Иттифоқи давлатларида 16 ёшдан 30 ёшгача (баъзан 35 ёшгача) бўлган аҳоли вакиллари ёшлар сифатида

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг „Ёшлар форуми“ да сўзлаган нутқи 25.12.2020

этироф этилади. Шунингдек, МДХ давлатларининг аксариятида 14 ёшдан 30 ёшгача бўлганлар ёшлар ҳисобланади, аммо Украинада 14-35¹, Қозоғистонда 14-29² ёшлилар ушбу тоифага киритилади. Ўзбекистон Республикасида эса 14 ёшдан 30 ёшгача бўлганлар ёшлар ҳисобланади³.

Ҳозирги кунда маънавий ва ахлоқий қадриятларга содиқ, билимли, самарали меҳнат қилишга қодир фуқаролар, айниқса, ёшлар жамиятнинг энг асосий кучига айланиб бормоқда. Шунинг учун ҳам ХХІ аср-интеллектуал билимлар асрида инсон капиталига инвестициялар йўналтиришни устивор вазифа сифатида танлаган мамлакатлардагина юксак тараққиётга эришиш мумкин. Шунингдек, билимли жамиятгина таҳдид ва муаммоларни енгиб ўтишга қодир бўлади⁴.

Ёшлар деганда мамлакат аҳолисининг энг ёш ва тез ўзгарувчан ва салоҳиятини ташкил этувчи, ўзининг ижтимоий таркиби жихатидан бир-бирига яқин бўлган қатлам тушунилади. Улар ижтимоий ҳаётда, шунчаки оддий кузатувчи сифатида иштирок этмасликлари учун, улар аввало фаолиятда бўлишлари керак бўлади. Фаолият орқали ёшлар ўзларининг ижтимоий-сиёсий фаоллигини англаб борадилар. Ижтимоий-сиёсий фаоллик нуқтаи назаридан ёшларни ўз олдларига қўйган мақсадларига кўра шартли равишда икки гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Ижтимоий фаол ёшлар.
2. Ижтимоий ҳаётдан узоқ, уюлмаган, фаол бўлмаган ёшлар.

Кенг маънода ёшларнинг давлат ва жамият қурилиши, Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислоҳотларга муносабати, масъулияти нуқтаи назаридан талқин этиш мумкин.

Ёшларни, бугунги кунда шартли равишда “фаол” ва “фаол бўлмаган ёшлар” гуруҳига бўлиш мумкин. Буларга қуйидагилар киради:

1. сиёсий ўзгаришларни аниқ идрок этган;
2. демократик жараёнларга ўз ҳиссасини қўшаётган;
3. қонунлар қабул қилиш, уни ҳаётга тадбиқ этишда бефарқ бўлмаган;
4. мустақилликни мустаҳкамлаш, Ватан, эл-юрт ва халқнинг тақдири ва истиқболи учун қайғураётган;
5. муайян сиёсий партия ёки ижтимоий ҳаракатлар билан ўз фаолиятини боғлаган, шунга эҳтиёж сезган;

¹ Закон Украины “О содействии социальному становлению и развитию молодежи в Украине” 1993 г.

² Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» от 7 июля 2004 года № 581

³ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Қонуни. 20 ноябрь, 1991 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. 1992 й. 2-сон.

⁴ Человеческое развитие: учебник // Коллектив авторов. - 2-е издание. - Т.: УМЭД, ПРООН, 2011.

6. ижтимоий зарарли иллатлар кўринишлари билан мураса қилолмайдиган ёшларни фаол қатлам дейиш мумкин.

“Фаол бўлмаган ёшлар” гуруҳига эса юқорида санаб ўтилган хусусиятларга эга бўлмаган ёшларни киритишимиз мумкин.

Мамлакатимиздаги ёшлар кайфиятлари ва уларнинг ислохотлар жараёнларига нечоғли тортилганлиги, ёшларнинг жамиятдаги ўз ўрнини белгилашга қаратилган хоҳиш ва истаклари нуқтаи назаридан ўзига хос икки турдаги қарама-қарши вазият ва хусусият тадқиқот жараёнида ўзини ёрқин намоён этади:

- янгилик ва модернизация қилиш жараёнларига камарбасталик, улар моҳиятини чуқур англаш, ислохотлар мақсад ва мазмунини қўллаш, янги муносабатларга интилиш, изланиш, ўз ижтимоий овозига эга бўлиш учун ҳаракат, ўзига ва идрокига ишонч, ўз салоҳиятини жамият тараққиёти учун сарфлашга тайёрлик, шахс сифатидаги комилликка интилиш, ўз тараққиётини жамият ривожини билан боғлаш, бунёдкорлик ишларига тайёрлик, очик назар билан қараш ва соф кўнгиллилик;

- ёшлар ўртасида бефарқлик, бошқарув тизимларига ишончсизлик, барча нарсани мен учун давлат яратиб бериши лозим деган асосга қурилган боқимандалик кайфияти, ёт ғояларга нисбатан берилувчанлик, зиддиятларга мойиллик, ўз ижтимоий ҳолатидан норозилик, бирон ишга яроқсизлик, ўз келажагига ишончсизлик, конфликт вазият ва ҳолатлардан чиқиб кета олмаслик, мана шундай ҳолатларни ўзи яратиш, қонунларни билмаслик, билимсизлик, тушкунлик.

Шу билан бирга, ёшлар ўртасида таълим, меҳнат, маданият, қонунларга бўйсунуш, янги демократик тамойилларни англаш ва қабул қилиш, ижтимоий ва сиёсий онг, дин ва демократик жамият мувозанатига нисбатан турлича муносабат ва қарашлар ҳам мавжуд. Мазкур вазиятнинг мураккаблиги ва турличалиги, айниқса унинг қарама-қарши томонлари, уюлмаган ёшлар ўртасида тарғибот ва ташвиқот фаолиятини янада кучайтириш, таъсирчанлигини ошириш лозимлиги, бунда эса ёшлар иттифоқининг масъулияти нечоғлик юқори эканлиги кўзга ташланади.

Ёшлар ижтимоий фаоллик даражасини оширишга имконият берувчи ва тўсқинлик қилувчи омилларни қуйидагича таснифлаш мумкин.

Ёшлар ижтимоий фаоллик даражасини оширишга имконият берувчи омиллар:

- давлат томонидан яратилган имкониятлар;

- оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамда ёшлар агентлиги фаолиятида ижтимоий шерикчилик механизмининг фаол ишлаши;
- ёшлар агентлиги томонидан ёшларни ижтимоий фаоллигини оширишга қаратилган тадбирлар;
- ёшлар иқтисодий фаоллигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар.

Ёшлар ижтимоий фаоллик даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи омиллар:

- ёшлар ўртасида ҳуқуқий маданият даражаси пастлиги;
- ота-оналар ва жамоатчилик томонидан ёшларга нисбатан эътибор ва маъсулиятнинг йўқлиги;
- ёшлар ўртасида турли хил турдаги зарарли иллатларнинг кенг тарқалиши (наркомания, ичкилик, фоҳишалар);
- ёшларнинг деструктив ғоялар ва ғарб маданиятига интилиш.

Мамлакатимизда ёшлар билан боғлиқ кўпгина муаммоларни қуйидаги асосий гуруҳларга бўлиш мумкин:

- ёшларга хос бўлган ижтимоий муаммолар: Буларга ёшларнинг ижтимоий гуруҳ сифатидаги моҳиятини белгилаш; жамиятнинг барча жараёнларидаги ўрни ва ролини баҳолаш; унинг даврий чегараларини аниқлаш; ёшлар ижтимоийлашувига хос хусусиятларнинг спецификасини ўрганиш; уларнинг ижтимоий, касбий йўналганлиги, жамоада адаптациялашувини таҳлил этиш; ноҳукумат, ижтимоий ҳаракат ва бирлашмалар фаолиятининг ижтимоий жиҳатларини ўрганиш.

- умумсоциологик аҳамиятга эга бўлган муаммолар (никоҳ, оила, таълим жараёнлари билан боғлиқ) ёки фақат ёшлар доирасида намоён бўладиган муаммолар (тарбиянинг хусусиятлари, унинг спецификаси ва самарадорлиги, ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш, давлат ҳокимияти тизимидаги ўрни ва аҳамиятини белгилаш ва ҳ.к.).

Ёшлар билан ишлаш бўйича мутасадди идора ва ташкилотлар фаолиятида қуйидаги йўналишлар устувор аҳамиятга эга бўлиши зарур деб ҳисоблаймиз:

1. Ёшларда мустақкам фуқаролик позициясини шакллантириш;
2. Жамиятда сиёсий ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш, ёшларнинг ҳуқуқий онгини ошириш;
3. Иқтидорли ва қобилиятли ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг ижтимоий аҳамиятга эга ташаббусларини рағбатлантириш;
4. Ёшлар билан ишлашни бевосита яшаш жойларида ташкил этиш;
5. Ёшлар ташкилотларини қўллаб-қувватлаш;
6. Ёшларнинг бандлигини таъминлаш.
7. Ёшларни ҳуқуқбузгарликлар, зарарли иллатлар, экстремистик ғоялар ва “оммавий маданият” таъсиридан ҳимоя қилиш;

8. Ёш оилаларни ижтимоий муҳофаза қилиш.

Юқорида санаб ўтилган йўналишлар мисолида яна айрим муаммоларни таҳлил этишимиз мумкин бўлади.

1. Ёш авлодни мустаҳкам фуқаролик позицияси ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ҳар бир даврда, ҳар бир давлат сиёсатида муҳим ўрин тутади. Таълим муассасаларида ўтказилаётган тадбирлар уюшмаган ёшларнинг муаяйн бир қисминигина қамраб олишини ҳисобга олганда, адабиёт, санъат ва ОАВ имкониятларидан янада самаралироқ фойдаланиш талаб этилади.

Эътибор қаратадиган бўлсак, сўнгги йиллар ичида ёш авлод онгига ватанпарварлик руҳини сингдиришга қаратилган бадиий асарлар: китоблар, кино ва видеофильмлар санокли. ОАВ ҳам тарғиботнинг асосан чақириқ ва шиорлар шаклидан фойдаланмоқда. Ёшларимиз орасида қўлма-қўл бўлаётган, қизиқиш билан ўқилаётган асарлар, уларни ўзига жалб этувчи кинофильмлар кам. Ғоявий саёз асарлар ўрнини хориж асарлари, фильм ва сериаллари эгаллаб олмоқда. Ўсиб келаётган авлод миллий қаҳрамонлар эмас, хориж кино ва сериаллари таъсирида, улардаги қаҳрамонлар таъсирида улғаймоқда. Бу ҳолат келажакда салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

2. Жамиятда сиёсий ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш, уюшмаган ёшларнинг ҳуқуқий онгини ошириш борасида ҳам давлат томонидан салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Бироқ, бу соҳа мутасаддилари фаолиятини ҳам самарали деб бўлмайди. Умумий жиноятчилик кўрсаткичи камайгани ҳолда, айрим тур жиноятларда ўсиш кузатилаяпти. Мисол учун, бугунги кунда глобал муаммога айланган одам савдоси айрим ҳуқуқий онги шаклланмаган ёшларимизни ўз домига тортмоқда. Одам савдосидан жабрланганлар ва унга қўл ураётганларнинг аксарияти уюшмаган ёшлардир.

Шунингдек, айрим ёшларнинг турли диний экстремистик оқимлар таъсирига тушиб қолишига ҳам ҳуқуқий онгсизлик асосий сабаб бўлмоқда.

3. Иқтидорли ва қобилиятли ёшларни қўллаб-қувватлаш, ёшларнинг ижтимоий аҳамиятга эга ташаббусларини рағбатлантириш борасида амалга оширилаётган ишлар ҳам эътиборга лойиқ. Шундай бўлса-да, бу йўналишда илмий-техник, ижтимоий фанлар йўналишларида иқтидорли ёшларни рағбатлантириш, ёшлар ўртасида ижтимоий лойиҳалар бўйича танловлар ўтказиш, иқтидорли ёшларни рағбатлантириш эътибордан четда қолмоқда.

4. Ёшлар билан ишлашни бевосита яшаш жойларида ташкил этиш масаласи ҳам долзарб. Республика аҳолисининг аксарият қисми қишлоқ жойларида яшайди. Бу ёшларимизнинг ҳам катта қисми қишлоқ жойларда яшайди дегани. Бироқ тажриба шуни кўрсатадики, айрим мутасаддилар ўз худудидаги ёшлар ҳақида тўлиқ маълумотга эга эмас.

Хусусан, ёшларга оид давлат сиёсатидан келиб чиқиб, турли тарғибот-ташвиқот ишларидаги камчиликлар, ёшлар муаммоларини ўрганиш, таҳлил қилиш, уюшмаган ёшларни рағбатлантириш, болалар спортини ривожлантириш каби вазифаларда талаб даражасида ижро этилмаган. Шунингдек, кадрларни танлаш, етакчиларни тарбиялаш масалалари оқсамокда.

Ёшлар ўртасида тадбирлар ташкил этиш бўйича ишлар тўғри йўлга қўйилмаган. Бандлик масаласи долзарблигича қолмоқда.

5. Ёшларнинг бандлигини таъминлаш Ҳаракатлар стратегиясининг устувор масалаларидан бири саналади. Ишсизлик - бугунги кун уюшмаган ёшларнинг энг ўткир муаммоси. Бу муаммони ҳал этиш жуда кенг қамровли тадбирлар ўтказишни талаб этади. Ўтказилаётган меҳнат ярмаркалари бунда яхши самара бермоқда. Янги иш ўринлари яратиш борасида салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Бироқ республикамизда 30 ёшгача бўлган аҳоли, яъни ёшлар 17 млн.дан ошиқ. Бу ҳолат муаммонинг ечимига янгича ёндашувларни талаб этмоқда. 17 млн. ёшларнинг қанчаси доимий иш билан банд, қайси ҳудудларда ишсизлар сони юқори, уларни иш билан таъминлашнинг қандай интенсив йўллари бор? Бу муаммоларга ечим топишни орқага суриш янада кўпроқ ижтимоий муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

6. Ёшларни ҳуқуқбузарликлар, зарарли иллатлар, экстремистик ғоялар ва “оммавий маданият” таъсиридан ҳимоя қилиш бугунги глобализация шароитида янада муҳим аҳамият касб этади.

Бироқ, баъзи ҳудудлардаги таълим-тарбия муассасаларида ўқувчиларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишларига, турли тўғаракларга жалб этишга, мавжуд спорт майдончалари ва кутубхоналардан тўғри ҳамда унумли фойдаланишга етарли эътибор берилмаганлиги сабабли ўқувчилар томонидан оғир турдаги жинойтлар содир этилишига йўл қўйилган.

7. Ёш оилаларни ижтимоий муҳофаза қилиш. Бугунги кунда мамлакатимиздаги ёш оилалар жами оилаларнинг 16%ини ташкил этади. Уларнинг қанчаси бандлик, соғлиқни сақлаш ва турар-жой муаммоси билан тўқнаш келиб турибди?

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда мамлакатимиздаги ёшлар масалаларини ҳал қилишда қуйидаги хулоса ва назарий умумлашмаларни билдириш мумкин:

- ёшларнинг жамият тараққиётидаги фаолиятларига кенг йўл очиш ва уни таъминлаш учун уларнинг ўзларидаги фаоллик, сиёсий ва иқтисодий ислоҳотлар жараёнларига камарбасталик, ислоҳотларга ишонч, демократик кадриятларнинг абадийлигига суяниш фазилатларини тарбиялаш;

- ёшларнинг янгиликка интилиши, ташаббускорлиги, эркин бозор иқтисодиётига тез кўникиши, янги йўналишларни қўллаб-қувватлаши каби мавжуд юқори савиядаги ва ижобий йўналтирилган салоҳиятидан ўз вақтида холис ва рағбат асосида фойдаланишга эришиш, ёшлар ташаббусларининг “чўкиб” қолишига йўл қўймаслик;

- ёшларни соф, пок, меҳрибон қилиб тарбиялаш, уларни ўз ватани ва оиласининг ватанпарварларига айлантириш, ватанпарварликни ҳаёт тамойили ва мезонига айлантириш, мамлакат ривожини учун жон куйдиришни фуқаролик фазилатига айлантиришга эришиш;

- соғлом авлод тарбиялаш фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва барча зарур имкониятларни яратиш, соғлом авлод тушунчаси сирасига эса нафақат жисмоний соғломлик, ички рухий, психологик, маънавий ва мафкуравий соғломлик унсурларини киритиш, ёшлар соғломлигини умуминсоний ва миллий кадриятлар негизда қуриш;

- ёшлар сиёсати ва уни амалга ошириш масаласини миллий ва давлат хавфсизлигининг зарурий таркибий қисмларидан бири деб тан олиш;

- ёшлар ўртасида сиёсий онг ва сиёсий тафаккур тамойилларини кенг сингдириш, уларда сиёсий маданият кўникмаларини шакллантириш, ёшларнинг ўз сиёсий онгини ошириши ва кўникмаларга эга бўлишлари учун табиий ривожланиш тизимларини яратиш ва улардан унумли фойдаланиш.

- ёшларнинг кайфиятлари, манфаатлари ва ижтимоий аҳволини ўрганиш ва илмий таҳлил этиш бўйича турли социологик тизимлар фаолиятини ривожлантириш, ёшлар ижтимоий, иқтисодий аҳволи мониторингини тизимли ўрганиб бориш.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда ёшларнинг ижтимоий фаоллигини оширишни такомиллаштириш юзасидан қуйидаги таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқдир:

- ёшларда тадбиркорлик билим ва кўникмаларини ривожлантириш бўйича семинар тренинглар ўтказиш;

- ёшларнинг ҳуқуқий онг ва саводхонлиги шакллантиришда турли конкурслар, мусобақалар, интеллектуал ўйинлар ташкил этиш;

- ёшларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатлами – ногиронлар, ота-онасиз болалар, кам таъминланган оилалар фарзандларининг давлат томонидан ҳимояланишини таъминлаш механизмларини такомиллаштириш;

- ёшларнинг муаммоларини ўрганиш мақсадида доимий равишда социологик сўровлар ўтказиш ва унинг яқунлари бўйича тегишли тадбирларни амалга ошириш талаб этилади. Ёшлар муаммолари бўйича доимий равишда

жамоатчилик фикрини ўрганишни ташкил этиш ҳамда ёшлар муаммолари билан шуғулланувчи социологик илмий марказ фаолиятини йўлга қўйиш.

Мамлакатимиз истиқболли захира бойлиги ҳисобланган уюшмаган ёшларнинг келажаги учун лозим бўлган шароитларни яратиш орқали тараққиётимизни янада ривожлантириш имкониятини бериши шубҳасиздир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Қонуни. 20 ноябрь, 1991 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. 1992 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг „Ёшлар форуми” да сўзлаган нутқи 25.12.2020
3. Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» от 7 июля 2004 года № 581
4. Человеческое развития: учебник // Коллектив авторов. - 2-е издание. - Т.: УМЭД, ПРООН, 2011.

ЭКОЛОГИЯЛАК МАДЕНИЯТ –МИЛЛИЙ ҚАДИРЯТЛАРЫМЫЗДЫҢ КУРАМ БОЛЕГИ СИПАТИНДА

М.Назарбаев

Муйнақ райони Қазақдаря ОФЙ жаслар жетекшиси

Инсанияттың ақылы дәрәжеси билими өсип барған сайын оның зәрүрликлери хәм асып бармақта. Ол бүгин кешегиге қарағанда ертең болса оннанда көбирек жақсы жасаўға материяллық мәнәуйи бәркамаллыққа ерисиўге хәм тыныш өмир кеширйўге хәрекет етпекте. Пән-техника раўажланыўы адамлар турмыс тәрзине үлкен әхмийетке ийе тәсир өткерип, жәмийеттиң тәбият пенен өз-ара мүнәсибетин оғада активлестиреди. Бул социал раўажланыўдың ең тийкарғы факторларынан бири болып табылады. И.Т.Фролов ҳақлы түрде атап өтиўинше, инсәният күдирети оғада асып баратырған техника кураллары жәрдеминде тәбият байлықларын жедел пайдалана барып, өз цивилизациясы раўажланыўы хәм биологиялық түри ретинде өзиниң өсиўи шәраятларын жүда жақсыланғанлығы бүгинги күнде бийкарлап болмайтуғын ҳақыйқат болып табылады. Бирақ, тәбиятты бойсындыра барып, инсан өз турмыс искерлигиниң тәбийий негизлерине азмаз зыян жеткизгенлиги, жәмийет пенен тәбият ортасындағы өз-ара тәсирди бузғанлығы да ҳақыйқат болып табылады. Бул кең, яғный социал хәм инсәният ушын әхмийетли болған экология машқаласының мәнисин пайда етеди. [66,1]. Экология хәзирги заманның кең көлемдеги кескин социаллық машқалалардан бири. Оның шешимин табыў бәрше халықлардың мәплерине сай болып цивилизациясының хәзирги күни хәм келешеге көп тәрәптен әне усы машқаланың қандай шешилиўине байланыслы. Пән хәм техника раўажланыўы жәмийеттиң тәбиятқа тәсир өткизиў имкәниятларын сол дәрәжеде асырып жиберди. В.И.Вернадский айтыўынша «инсәният, улыўма алғанда тәбийий орталықты өзгертиўши, қайта дүзиўши күдиретли геологик күшке айланады. [8,1]

Инсәнияттың тәбиятқа мүнәсибети тарийхий раўажланыўдың түрли басқышларында түрлише жүз берген. Зардуштийлик идеология тәрәпинен жүда күшли тәлиймат болып ол инсанның мәнәуйи экономикалық хәм мәдений өмирин байланыслы ҳалда прогрессив раўажландырыўда үлкен имкәниятларға ийе. Зардуштийлик ең уллы идеяларынан бири инсан хәм тәбияттың бир буўын екенлиги. Бул тәлийматта тәбият инәмин аңламай, оннан өзин айра ҳалда ойлап өмир тәрзин алып

барғанда инсан параўанлыққа ересе алмайды деген пикир бар. Зардуштийлер тәбиятты жер-суў терек өсимлик жәниўарларды қәдирлеўи жерди ислеп суўғарыў бағ егинзар қылыўы шәрўаны тийкарынан жылқышылықты жолға қойыўы суўды муқаддес тутыўы шәрт. Хәзирде инсәният глобал аймақтағы экологиялық машқалаларға дус келип атырған хәм оны шешиў жоллары сыпатында белсенди пәнде жетискенликлери менен бир қатарда демократиялық раўажланыўдың керекли факторы сыпатында экологиялық тәрбия кураллары хәм усылларын ислеп шығып атырған бир дәўирде Авесто да ескертиўши тәбият пенен инсанның бир пүтинлиги ҳаққында керекли идеялар барлығына исенемиз. [24,5] Хәзирги күнде тәбияттың тең салмақлылығының бузылыўы инсәнияттың тәбияттан натуўры пайдаланыў себебли бузылғаны хәм буның ақыбетинде тәбиятында қорғаў туўралы көплек машқалалардың келип шыққанының гүўасы болып турмыз. Қураны Кәримде жер жүзинде бузғыншылықтың келип шығыўының тийкарғы себеби адамлардың кәсиби екенлигин. "Рум" сүресинде төмендегише баян етеди. "Адамлар қылмыслары себебли курғалықта хәм теңиз де бузғыншылық пайда болды. Бул олардың (олардың қылмысларынан) қайтыўы ушын қылған айырым (жаман) ислерин (ин жазасын) тарттырыў ушын" (41-аят). Дүняда жүз берип атырған экологиялық апатшылықлар инсанлардың ис-хәрекетти менен тиккелей байланыслы. Инсанлардың қәлби хәм пикирлери нәпақ болса, қылған ислериниң ақыбетлери апат келтиреді. [154,4]

Инсан кәмиллигинде экологиялық тәрбия баслы орынға көтерилген. Жас әўладты жақсылық дүнясына итибарлы, абайлы, меҳир-муҳаббатлы болыўға үйретиўимиз лазым. Жасларымыздың экологиялық хуқықый сана-сезимине және мәдениатын көтериўге хызмет етиўши экологиялық тәлим-тәрбия улыўма тәлим системасының ажылармайтуғын буўыны болып,оның тийкарғы идеяларын өзінде жәмлеген. Экологиялық тәрбия хәм тәлим прцеслери бир-биринен ажыратып болмайды. Олар хәр дайым өз-ара байланыста раўажланады. Шахстың тәбиятқа болған инсаний қатнасықлары шаңарақта хәм мектеплерде берилетуғын экологиялық тәрбия аркалы жетилиседі. Шаңарақта берилетуғын экологиялық тәрбия тийкарынан ата-аналардың шаңарақтағы өз-ара қатнасықларға байланыслы. Шанарақ хәм оның хәр био ағзасы тәбийий орталықты сақлаў мәселесинде өзінше жантасады. Балалрды шаңарақта тәрбиялауда ата-аналар тарбияши ролин аткарады. Ата-аналардың шаңарақта өзлерин тутыўлары хәм олардың балаларға тәсири ең тийкарғы фактор. А.С.Макаренко «Тәрбия туўрысындағы марузалар» атлы китабында сондай деп жазады «Сиз бала менен сөйлесиип атырғаныңызда яки оған қандай да бир нәрсени көрсетип тырғаныңызда оған тәрбия берип атырман деп ойламаң. Сиз

оған өз өмириңиздің хәр бир ўақтында, хәттеки үйде жоқлығыңызда да тәлим бересиз. Балаларды хайкыйқый авторлығыңыз астында тәрбиялайсыз» [228,3] Инсәнлардың экологиялық мәденияттын асырыў мәселеси актуал мәселелерден бири болып табылады.

Экологиялық мәдениятты асырыўда хәзирги күнге шекем көплеген амелий жумыслар исленди. Бүгинги күнде экологиялық мәдениятты асырыў ушын оқытыўшылар хәм жәмийетшилик тәрәпинен алып барылып атырған жумыслар мектеп оқыўшыларына экологиялық тәрбияны кешиктирмей сиңдириўге де итибар қаратылыўы керек. Жаңа асирдің бәркамал инсани өзінде экологиялық мәдениятты жәмлеўи заман талабы. “Экологиялық мәденият дегенимиз атирап-аймақты қорғаў, ол хәкқында билимге ийе болыў тәбиятты асыраў, өсимлик хәм хайўанларға ғамхорлық көрсетиў, тәбият ресурсларынан ақылға муўапық пайдаланыў, оларды көбейтиў хәм асыраў бәғдарындағы әмелий искерликтин жоқары көриниси. Мине, буны өзінде жәмлеген инсан кәмилликке умтылған, экологиялық тарбияни өзінде сәўлелендирген мәдениятли шахс десек арзыйды. [154,3] Тилекке карсы, хәзирги дәўирде дүняны титиркендирип атырған экологиялық машқала хеш бир мәмлекетти тәшўишке салмай қоймайды. Экологиялық тәрбиядан шетлеп мәдениятсызлыққа өткен дәўирлер экологиялық апатшылықты келтирип шығарады.

“Хәр қандай мәдениятлы инсан болмыс гөззаллықлардан лаззетлене алыўы керек. Тәбиятқа меҳир қойған инсан болса жаманлық көрмейди. Улыўма алғанда, инсаният тәбияттан пайда болып, ажыралып шыққан. Сол себептен оның бир мәниси тәбийий (биологиялық), екинши мәниси социаллық. Инсан мине усы уйғынлықты сақлай алса ғана хәм руўхый хәм физикалық саламат болады. [83,2]

Экологиялық мәденият инсанияттың тарийхый раўажланыу процесинде тәбиятты қорғаўға қаратылған теориялық-илимий идеялардың комплекси болмастан, белгили жәмийетте жасап атырған адамлардың психикалық жағдайлары, сезимлери, кейиплери хәм умтылысларында қамтып алып, түрли дәрежедеги социал сана формаларының экология мақсет-мәплери шеңберинде орталығын аңлатады. Бизди қоршап турған этирап-орталыққа хәр бир инсан жақсы мүнәсибетте болыўы зарүр. Бүгинги күнде жасап атырған орталық хәзирги күнде инсаният ушын қандай зәрүр болса ертеңги күн даўамшылары болған әўлад ушында суў менен хаўада зәрүр. Сонлықтан хәр бир инсанға экологиялық машқалалардың аўыр ақыбетлери хәкқында шаңарақта, оқыу орынларында орнын түсиндириў жүда әхмийетли. Дүняда жүз берип атырған апатшылықлар алдың алыўда тәрбияның әсиресе экологиялық тәрбияның орнын айырықша атап өтсек болады. Экологияны қорғаў, инсаниятты қорғаў болып есапланады.

Әдебият

1. Ю.Шодиметов Ижтимоий экология кириш дарслик Ташкент 1994 жыл
2. Рухсора Рузиева Ёшларда миллий ва умумийинсоний кадриятлар уйғунлигини шакллантириш Ташкент 2011 жыл
3. Шамсиддин Баҳаўаддинов “Кәмил инсан” Ташкент 2019-жыл
4. .П.С.Султанов “Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш асослари”
Сабаклық Ташкент 2007-жыл
5. Ш.Мадаева Миллий менталитет ва демократик тафаккур 2007 жыл

PISTANING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI VA XALQ TABOBATIDA QO‘LLANILISHI

Abdullajonova Moxlaroyim Uchqun qizi ¹

To‘lakov Nurillo Qosimovich ²

Andijon davlat universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti 4-bosqich talabasi ¹

abdullajonovamoxlaroyim2@gmail.com

Andijon davlat universiteti kimyo kafedrasida dotsenti, (PhD) ²

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada pistaning shifobaxsh xususiyatlari va undan xalq tabobatida ba’zi kasalliklarni davolashda qo‘llanilishi bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** pista, sintetik dorilar, xalq tabobati, tabiiy mahsulotlar.*

ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА ФИСТАШЕК И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ

***Аннотация:** В данной статье описаны целебные свойства фисташек и их применение в народной медицине для лечения некоторых заболеваний.*

***Ключевые слова:** фисташки, синтетические препараты, народная медицина, натуральные продукты.*

MEDICINAL PROPERTIES OF PISTACHIO AND APPLICATION IN TRADITIONAL MEDICINE

***Abstract:** This article describes medicinal properties of pistachio and its use in traditional medicine.*

***Keywords:** pistachio, synthetic drugs, traditional medicine, natural products.*

KIRISH. Dorivor o‘simliklar xalq tabobatida muhim ahamiyatga ega. Kasalliklarni davolashda tabiiy vositalardan foydalanishga bo‘lgan ehtiyoj kun sayin ortib bormoqda. Dorivor o‘simliklar biologik faol birikmalarga boyligi bois, ko‘plab kasalliklarni samarali davolaydi. Ularning organizmga salbiy ta’sirlari deyarli mavjud emas. Shunday o‘simliklardan biri bu shifobaxsh pista o‘simligidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Pista sayyoramizning subtropik va ba’zan tropik mintaqalarida o‘sadi. Pistaning vatani- Yaqin sharq va Markaziy Osiyodir. Pista janubiy Yevropa, g‘arbiy, o‘rta va sharqiy Osiyo, shimoliy-

sharqiy Afrika va Markaziy Amerikada keng tarqalgan. Eron pista yetishtirish bo'yicha yetakchilik qiladi.

Pista-pistadoshlar oilasiga mansub, buta yoki daraxtlar turkumiga kiradi. Pistaning 20 dan ortiq turlari mavjud. U 300 yilgacha yashashi, -25°C sovuqqa va qurg'oqchilikka ham chidashi mumkin. Pistaning butasi o'rtacha 5-7 metr bo'lgan, shox-shabbasi tarqoq o'simlik. Barglari- toq patli, murakkab, ellipssimon, qalin, tekis, och yashil rangda. Guli- ro'vaksimon murakkab to'pguldan iborat. Mevasi- 2sm atrofidagi tuxumsimon shaklda, qobig'i yupqa, qattiq, yetilganida ba'zan uchidan yoriladi. Mag'zi- yashil-sarg'ish, mazali danak meva.

Pista 2000 yildan ziyod vaqt mobaynida insonlar tomonidan iste'mol qilinib kelinmoqda. Pista daraxtiga "Hayot daraxti" deb nom berilishi ham bejiz emas. Chunki, pista mevalaridan kosmetologiya, pazandachilik, tibbiyot sohalarida keng qo'llanilmoqda. Pista barglari ham o'ziga xos shifobaxsh xususiyatlarni namoyon etadi. Pista bargi tarkibida C vitamini, flavonoidlar, efir moylari, organik kislotalar mavjud. Urug'i tarkibida ko'p miqdorda yog'lar, B vitamini bor. Bargdagi buzg'unchalari 45-50 foizgacha oshlovchi moddalarni saqlaydi.

Pista qadimdan bir qancha kasalliklarni davolash maqsadida foydalanib kelingan. Xalq tabobatida pista bargidan tayyorlangan qaynatma qon oqishini va ich ketishini to'xtatish maqsadida qo'llaniladi. Pista urug'i damlamasidan bemor ozib, quvvatsizlanganida, o'pka silida foydalaniladi. Mevasidan oshqozon-ichak kasalliklariga barham berishda ishlatiladi.

Abu Ali ibn Sino pista mevasidan tayyorlangan qaynatmani me'da, jigar va boshqa kasalliklarni davolashda foydalanishga buyurgan.

NATIJARLAR. Shuni ta'kidlash joizki, pista tarkibidagi minerallar, vitaminlar, aminokislotalar nisbati mos bo'lganligi bois, jigar, yurak, oshqozon, yo'tal, nafas olish kasalliklariga davo bo'ladi. Pista tanani toksinlardan xalos etadi. Pista yana bir o'ziga xos xususiyati tufayli glikozidlar, alkaloidlar, og'ir metallarni cho'ktiradi. Shu sababdan, zaharlanishda ham pistadan foydalanish mumkin. Surunkali charchoq, ruhiy va jismoniy zo'riqish vaqtida pista iste'mol qilinsa ijobiy samara beradi. Pista mevalari iste'mol qilinganda, qondagi qand miqdorini pasaytiradi va to'qlik hisini beradi.

Pista o'zining ajoyib yog'li ta'mi, hushbo'y xidi, yorqin yashil rangi, vitamin va minerallarga boyligi va bir qancha shifobaxsh xususiyatlari tufayli insonlarni iste'mol qilishga undaydi.

Pista urug'i xalq tabobati usullari bilan kasalliklarni davolashda muhim o'rin tutadi. Pista qobig'i o'z ichiga energiya, vitaminlar, foydali mikroelementlarni jamlagan. Pista urug'ining tarkibini o'rgangan holda shuni aytish mumkinki, tabiatning bebaho ne'mati bo'lmish pista urug'idan kasalliklarni oldini olish va davolash vositasi

sifatida ishlatish benihoya foydali. Pista urug‘i yuzlab foydali xususiyatlarga ega, ulardan ayrimlarini quyida keltirib o‘tamiz:

- Immun tizimini mustahkamlash;
- Yurak-qon tomir tizimini yaxshilash;
- Ko‘rish qobiliyatini yaxshilash;
- Hujayra va to‘qimalarni tiklash;
- Vazn kamaytirish;
- Diabet ning oldini olish;
- Terini yoshartirish;
- Asabni tinchlantirish;
- Moddalar almashinuvini yaxshilash.

Pista mag‘zi foydali yog‘lar, antioksidantlar va shifobaxsh mineral moddalar manbaidir. Uning tarkibiy qismi inson uchun zarur bo‘lgan ozuqa moddalar, oqsil, kalsiy, magniy, mis, fosfor elementlari hamda B vitaminlari to‘plamidir. Muntazam ravishda pista iste‘mol qilganda pistaning tarkibidagi biologik faol moddalar inson tanasiga ijobiy ta‘sir etib, salomatlikni mustaxkamlaydi.

MUHOKAMA. Quyida pista o‘simligidan dori darmonlar tayyorlash va ulardan foydalanish tartiblari keltirilgan:

1.Me‘da kasalliklari. Me‘da yarasini davolash uchun: pista mag‘zini maydalab, talqon ko‘rinishiga keltiriladi, so‘ngra, kuniga bir osh qoshiqdan och holda iste‘mol qilinadi. Me‘da faoliyatini yaxshilash uchun: pistaning xom mag‘zi, sabzi, qizil olmani birgalikda aralashtirib, tongda iste‘mol qilinsa yuqori samara beradi.

2.Bachadon kasalliklari. Bachadon shamollaganda pista bagidan 10g olib, ustiga 250ml suv quyiladi, 10 daqiqa qaynatiladi. Suzib olib kuniga uch mahal, ovqatdan keyin bir osh qoshiqdan ichiladi.

3.Og‘iz bo‘shlig‘i a‘zolari yallig‘lanishi. Bunda, pista qaynatmasidan kuniga 5-6 marta og‘iz chayiladi. Muolaja 8-10 kun davom etadi.

4.Quloq shang‘illashi. Pista mag‘zini bo‘laklab suvda qaynatiladi, suvini ajratib olib unga maydalangan sarimsoq aralashtiriladi. Bu aralashmadan quloqqa tomizilsa quloq og‘rig‘iga shifo bo‘ladi.

5.Ko‘ngil aynishi, qusish. Har kuni 5-10 dona pista yeyish ko‘ngil aynishi va qusishni davolaydi.

6.Teri kasalliklari. Teri xaddan ortiq quruqlashib ketganida, pista mag‘zidan olingan moyini surtish terini tiklanishiga yordam beradi va mayinlashtiradi.

XULOSA. Turli kasalliklarni davolash va oldini olishda yuqorida keltirilgan xalq tabobati usullaridan foydalanish sintetik dori vositalaridan foydalanishdan ko‘ra avzalroqdir. Chunki, salomatlikni saqlashda pista va boshqa shu kabi dorivor

o'simliklardan foydalanish inson organizmiga salbiy ta'sir etmaydi, zararli asoratlar qoldirmaydi. Sintetik preparatlarning keltirib chiqaradigan nojo'ya ta'sirlarini inobatga olib, turli kasalliklarni davolashda xalq tabobati usullaridan foydalanishni tavsiya etamiz. Yuqorida keltirilgan muolajalardan foydalanishdan oldin shifokor bilan maslahatlashing. Chunki, har bir insonning individualligidan kelib chiqib, bu o'simlikdan foydalanish tavsiya etilmasligi mumkin. Aytib o'tilgan mulohazalardan to'g'ri xulosa chiqarish kerak. Organizm uchun zararli bo'lgan sintetik vositalardan foydalanishni kamaytirib, sintetik dori vositalarning o'rnini bosuvchi tabiiy mahsulotlardan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES):

1. I.R.Asqarov.Tabobat qomusi.-"Mumtoz so'z"-Toshkent,2019.-690-691-b;
2. I.R.Asqarov.Sirli tabobat.-"Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi"-Toshkent,2021-3-8-b;
3. I.R.Asqarov.Tovarlar kimyosi va xalq tabobati.Kimyodan ilmiy tadqiqot olib boruvchilar uchun qo'llanma.-"Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi"-Toshkent,2022.-509-519-b;
4. Dorivor o'simliklar yetishtirish texnologiyasi va ekologiya.-"Tafakkur bo'stoni"-Toshkent,2018.58-60-b.
5. <https://hiddenshell.ru> –Pistada nima bor?
6. <https://zamin.uz> –Pistaning foydali xususiyatlari.
7. <https://uz.m.wikipedia.org> –pista.

NAVOIY ASARLARIDA OSHIQ OBRAZI

Axmadjonova Jasmina Jamshid qizi

Nizomiy nomidagi TDPU 2-bosqich talabasi

e-mail: axmadjonovajasmina070@gmail.com

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada badiy adabiyotdagi oshiq oraziga berilgan ta'rif va tavsiylar, xususan buyuk murafakkir Alisher Navoiy asarlaridagi oshiq obrazi haqida so'z boradi. Shu bilan bir qatorda majoziy ish haqida alohida to'xtalib, shoir asarlaridagi ifodalangan nozik ma'nolar keltirib o'tilgan. Navoiy asarlaridagi oshiq obrazlari tahlili ham keltirib o'tilgan.*

KALIT SO'Z: *ruhiyat, komil inson, tasavvuf, tushuncha, Alisher Navoiy, asar, xamsa, pandnoma, oshiq, mashuqa, jom, may, Alloh, ilohiyot, nazariya.*

ANNOTATION: *This article deals with the definitions and descriptions of the lover in fiction, in particular, the image of the lover in the works of the great thinker Alisher Navoi. At the same time, the metaphorical work is emphasized, and the subtle meanings expressed in the poet's works are mentioned. The analysis of the images of lovers in Navoi's works is also mentioned.*

KEY WORDS: *spirituality, perfect person, mysticism, understanding, Alisher Navoi, work, khamsa, pandnama, lover, mistress, jam, may, Allah, theology, theory.*

Ulug' mutafakkir Alisher Navoiy o'z asarlarini o'ziga hos badiiyat va yondashuv bilan yozgan. Har bitta asarida ma'lum bir nozik ma'no anglatuvchi o'xshatishlar, atamalar va so'zlardan foydalangan.

Navoiy ijodidining har bitta yo'nalishida tasavvuf, oshiq, mashuqa, ilohiyot, ishq kabi tushunchalarni uchratishimiz mumkin. Tamomila shu atamalar asosiga qurilgan desak ham xato bo'lmaydi.

Badiiy adabiyotda har bitta shoir va yozuvchi ishq tushunchasi va uni ifodalovchi, tashuvchi oshiq obrazini turlicha talqin qiladi va bu obrazga turlicha yondashadi. Alisher navoiy ijodida ham oshiq obrazi alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa ulug' shoirning g'azallarida bu obrazga alohida e'tibor berilgan. Shoir asosan oshiq obrazida o'zini gavdalantiradi. Bu esa g'azaldagi nozik ma'noni yanada oshirishga xizmat qiladi.

Shoir g'azallarida tarannum etgan va aqldan ozish darajasigacha yetib borgan ishq bu aslida majoziy ma'nodagi ishqdir. Ya'ni Allohga bo'lgan ishq nazarda tutiladi. Bundan anglashiladiki oshiq ham o'zini Allohning sevgisi yo'lida qurbon qilgan shaxsdir. Quyida Alisher Navoiyning shox asari bo'lgan "Xamsa" asaridagi Farhod obrazida orqali ifodalangan majoziy ishq haqida so'z boradi.

Ishq atamasini turli o'xshatishlar, badiiy obraz va badiiy san'atlar orqali ifodalangan shoir o'z asarlaridagi asosiy g'oya deb aynan majoziy ishqni nazarda tutadi.

"Farhod va Shirin" dostonida ifodalangan ishq-muhabbatni navoiyshunoslikda uzoq vaqt odatiy, ya'ni avom ishq sifatida talqin va tavsif qilib kelindi. Holbuki, Farhod va Shirin sevgi-muhabbati iztirobini avom ishq talabi asosida tahlil etilsa, Farhodning to'rt manzilda uchragan to'siq-g'ovlarni yengib o'tishining asar syujetiga olib kirilgani tushunarsiz bo'ladi. Shu bois "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" tipidagi dostonlarning ichki qatlami va mohiyatida aks ettirilgan majoziy ishqni nafsi havodan poklanmagan avom sevgisi zamiridagi ishq turidan ajratib olish qiyin kechadi. Zero, Farididdin Attor "Mantiq ut-tayr" dostonida surat va ma'ni ahli haqida so'z yuritib, har ikkisi ham so'zim shaydosi, ammo ma'ni ahli sirlarimning haqiqiy egasidir, xoslar ham, avom ham undan ma'naviy lazzat va huzur oladi, deya ta'kidlaydi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, "Farhod va Shirin" dostonidan avom ham, xoslar ham baravar o'zlariga kerakli ma'naviy oziq oladilar. Avom asarning zohiriy tomoniga ahamiyat bergan holda zavq va huzur tuysa, ma'ni ahli uning ichki qatlamiga joylangan ma'no durlarini teradi.

Farhod taniga tushgan ishq cho'g'ini har qancha sir tutishga urinmasin, uni oshkor etmaslikning iloji yo'qligi uy ichiga tushgan olovga qiyoslanadi. Bunday uydan dud chiqmagan taqdirda ham uy ichi yonib, oxir-oqibat yorilishi muqarrar. Farhodning o'z ruhiyatida ro'y berayotgan o'zgarishni oshkor etmaslikka harakati esa naqshbandiylik ta'limotining "Dil ba yoru dast bakor" dasturilamali bilan bog'liq ekanini alohida qayd etish lozim. Navoiy naqshbandiylik ta'limotining mohiyati, yo'l-yo'riq va qoidalarini o'z ijodida san'atkorona aks ettirgan. Navoiyshunos olim Yoqubjon Ishoqov naqshbandiylik ta'limotining paydo bo'lish tarixiga e'tiborni qaratib, yassaviylik tariqatida "zikri aloniya" asosiy o'rin tutsa, naqshbandiylikda "zikri xufiya" asosiy ahamiyat kasb etishi va uning mumtoz adabiyotimizga ta'siri masalasida o'z ilmiy xulosalarini beradi. Shu ma'noda aytish mumkinki, naqshbandiylik o'z davrining ilg'or ta'limoti sifatida mumtoz adabiyotimizda haqiqat sir-asrorini majoziy shakl va bo'yoqlar vositasida tasvirlashga asos bo'lganini alohida ta'kidlash lozim. Demak, Farhodning dastlab o'zi muftalo bo'lgan ishqni hech kimga bildirmasligi, shu tufayli qattiq iztirob va dardu g'amga duchor bo'lishining tasviri bevosita naqshbandiylik qarashlariga hamohang:

**Xiradning pardasig‘a qayda yoro,
Yoshurmoq ishq o‘tin aylab madoro.
Quyoshni zarra yoshurmoq bo‘lurmu,
Hubob ichra tengiz turmoq bo‘lurmu?**

Xulosa o‘rnida shuni ayta olamizki Alisher Navoiy asarlaridagi ishq tushunchasi va oshiq obrazi tamoman majoziy manodagi ishqni ifodalaydi. Asarlarning bugungi kungacha o‘z qiymatini yo‘qotmaganining asl sababi ham shundadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. 10 jildlik. I jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. – 778 b.
2. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. 10 jildlik. III jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. – 792 b.
3. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. 10 jildlik. IV jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. – 786 b.
4. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. 10 jildlik. IX jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. – 766 b.
5. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. IV jildlik. IV jild. – Toshkent: Fan, 1985. – 636 b.
6. Orzibekov.R. Lirikada kichik janrlar. – Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1976. – 162 b.
7. Xudoyorova M. Alisher Navoiy she‘riyatida qit‘a janri: Filol.fan.b.f.dok.diss.. – Toshkent, 2022. – 156 b.
8. Haqqul I. Kasbi kamol o‘zni tanishdir. – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2021. – 174 b

ALISHER NAVOIY LIRIKASI

Zayniddinova Sevinch Jaloladdin qizi

Nizomiy nomidagi TDPU 2-bosqich talabasi

e-mail: szayniddinova199@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir, soʻz mulkinging sultoni hazrat Alisher Navoiy ijodining eng katta qismini tuashkil etuvchi lirik asarlari haqida soʻz yuritilgan. Lirika atamasiga taʼrif berilgan va Alisher Navoiyning gʻazallari, ruboiy va tuyuqlaridan naʼmunalar keltirilib, izohlanib oʻtilgan.

KALIT SOʻZ: metod, amaliyot, malaka, koʻnikma, bilm, lirika, gʻazal, ruboiy, shoir, poyeziya, tuyuq, qofiya, maqta, matʼla, radif.

ANNOTATION: This article talks about the lyrical works of Hazrat Alisher Navoi, the great thinker, the sultan of words. The term “lyric” is defined, and examples from Alisher Navoi’s ghazals, rubai and tuyuqi are given and explained.

KEY WORDS: method, practice, skill, skill, knowledge, lyric, ghazal, rubai, poet, poetry, tuyuq, rhyme, praise, matʼla, radif.

Buyuk mutafakkir, gʻazal mulkinging sultoni, turkiy til asoschisi Alisher Navoiyning bizgacha yetib kelgan va bugungi kunda butun dunyo miqiyosida oʻqib oʻrganilayotgan asarlarining salmoqli qismini lirik asarlar tashkil etishi barchamizga maʼlum. Alisher Navoiy deganimizda eng avvalo koʻz oldimizga eng mashxur gʻazallar, ruboiy va tuyuqlar keladi. Aynan “Gʻazal mulkinging sultoni” deb ardoqlashimizning boisi ham shunda.

Lirika — (yunoncha “Cholgʻu asbobi” degan maʼnoni anglatadi) adabiy tur sifatida qadimdan rivojlanib, oʻzining bir qator xususiyatlariga egadir. Lirikaning bosh obrazi lirik qahramon hisoblanadi. Lirikada lirik qahramonning ichki dunyosi birinchi oʻrinda turadi. Barcha ifoda shoirning „men“i orqali oʻtadi. Lirikada, eposdan farqli oʻlaroq, muayyan epik syujet boʻlmaydi. Dramatik turdan ajralib turadigan jihati esa, Lirikada subʼyektivlik kuchli. Ayni paytda Lirika emotsionalligi, oʻquvchi qalbini hayajonga solishi bilan farqlanadi. Lirik asarda subʼyekt va obyekt bir shaxsda mujassam topadi, undagi markaziy “personaj” ijodkorning oʻzi, yanada aniqrogʻi, uning ichki maʼnaviy-ruhiy olami sanaladi. Lirika ijtimoiy, madaniy, maishiy, ishqiy mavzularni qamrab olishi va juda katta ijtimoiy, estetik mohiyat kasb etishi ham mumkin. Biroq bunda ham, baribir, lirik asar oʻzagida individual shaxs kechinmalari, his-tuygʻulari

yetakchilik qiladi. O‘quvchini o‘zligiga, o‘z ma’naviy-ruhiy dunyosiga nazar solishga undaydi. Lirika qadimda xalq og‘zaki ijodi tarkibida mavjud bo‘lib, ma’lum bir mavsum, fasl yoki urf-odatlariga bag‘ishlab aytilgan.

Alisher Navoiy lirikasiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, buyuk mutafakkir Saddiy, Xofiz, Xisrav Dexlaviy va Abduraxmon Jomiy kabi mashxur sharq lirik shoirlarining, Xorazimiy, Sayfi Saroiy, Atoiy, Sakkokiy va Lutfiy kabi o‘zbek dunyoviy adabiyoti namoyondalarining eng yaxshi adabiy tradsiyalarini davom ettirdi va rivojlantirdi, xalq poetik ijodiyotining g‘oyaviy-badiiy boyliklaridan unumli foydalandi. Badiiy adabiyotning xayotga, jamiyat extiyojlariga xizmat qilish uchun kurashgan Navoiy lirik poeziyaning tematikasi, g‘oyaviy motivlari va obrzlari sistemasini boyitdi, takomillashtirdi.

Navoiy juda katta va boy lirik xazina yaratib qoldirdi. Bu lirik xazinaning asosiy 45 ming misraga yaqin o‘zbek tilidagi sherlarini o‘z ichiga olgan “Xazoyin ul –maoniy” va 12 ming misradan ziyod fors-tojik tilidagi sherlarni o‘z ichiga olgan “Devoni Foni”, fors-tojik tildagi 6 falsafiy qasidadan iborat.

Ruboiy:

Jonimdag‘i , “jim” ikki doling‘a fido,
Andin so‘ng “alif” toza niholingg‘a fido.
“Nun”idag‘i anbarin hiloling‘a fido,
Qolgan ikki nuqta ikki xoling‘a fido

Zohid,sanga hur,manga jonona kerak,
Jannat sanga bo‘lsun,manga mayxona kerak.
Mayxona aro soqi-yu paymona kerak,
Paymona necha bo‘lsa to‘la,yona kerak.

O‘lsam yasamang munda mazorimnin mening,
Yuklab elting jismi figorimning mening.
O‘tru chiqarib ahli diyorimning mening,
Ko‘yida qo‘yung tani nizorimni mening.
Qit‘a.

Chun g‘araz so‘zdin erur ma’ni anga,
Noqil o‘lsa xox xotun ,xox er.
So‘zchi holing boqma, boq so‘z holini,
Ko‘rma kim der ani, ko‘rgilkim ne der.

Alisher Navoiy lirikasi o'rta asrlar o'zbek lirikasining eng yuksak bosqichinin tashkil etadi. Ulug' shoir o'zigacha rivojlanib kelgan lirik she'riyatni mavzu, g'oya, vazn va badiiy uslub jihatlarini ulkan mehnat va mahorat bilan misli ko'rilmagan darajada takomillashtirdi.

Navoiy turkiy va forsiy tillarda birday mahorat bilan qalam tebratgan zabardast zullisonayn shoir edi. Ammo turkiy tilda she'r bitishda hech kim Navoiydek kamolot qozonmagan. Navoiyning "Orazin yopqach" so'zlari bilan boshlanadigan g'azaliga mavlono Lutfiy bergan bahodan kelib chiqadigan bo'lsak, shoir bu davrda 14-15 yoshlarda edi. Demak, Alisher Navoiy 1455-1456 — yillardayoq shoir bo'lib yetilgan. Shoirning sakkizta devoni mavjud. Shulardan yettitasini rasmiy devon uslubida bevosita Navoiyning o'zi tuzgan. Dastlabki devonni uning mashhur bo'lib ketgan she'rlarini jamlab shoirning zamondoshlari, muxlislari tuzgan. Alisher Navoiy o'zi tuzgan birinchi rasmiy devonini "Badoe ul-bidoya" (Go'zallikning boshlanishi) deb nomlagan. Ushbu devon 1469-yildan keyin, ya'ni Husayn Boyqaro saltanatni qo'lga kiritganidan so'ng, uning topshirig'i bilan tuzilgan.

Ikkinchi rasmiy asarini Alisher Navoiy "Navodir un-nihoya" (Nihoyasiz nodirliklar) deb atadi. 1480-1487 yillar oralig'ida tuzgan bu devoniga shoir birinchi devoni tuzilganidan keyin yozgan barcha o'zbekcha she'rlarini kiritdi. Alisher Navoiy 1492-1498 yillar mobaynida oldingi rasmiy devonlariga kirgan va keyinchalik yaratilgan she'rlarini hamda muayyan sabablarga ko'ra, avvalgi devonlariga kirmagan o'zbekcha she'rlarini jamlab, to'rt mustaqil devondan iborat lirik qulliyoti "Xazoyin ul-maoniy" (Ma'nolar xazinasi)ni yaratdi. Ushbu lirik qulliyot ulug' shoirning butun umri mobaynida yozgan, 16 lirik turga mansub ellik ming misradan ortiq qariyb hamma o'zbekcha she'rlarini qamrab oldi. Alisher Navoiy umrining oxirlarida Foni taxallusi bilan forsiy tilda yaratgan o'n ikki ming misradan ortiq she'rlarini to'plab, "Devoni Foni" (Foni devoni)ni yaratdi.

Xulosa qilib aytganda Alisher Navoiy lirikasida tabiat, jamiyat, vatan, komil inson, ma'naviyat, ahloq sohalarininng sanoqsiz muammolari chuqur badiiy tahlil etilgan. Ulug' shoirimizning lirik merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan va yoshlar tarafidan sevib mutola qilib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Hayrot ul-abror. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. 7 tom. –T. Fan. 1991.
2. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. 8 tom. –T. Fan. 1991.
3. Alisher Navoiy. Layli va Majnun. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. 9 tom. –T. Fan. 1992.
4. Alisher Navoiy. Sab’ai sayyor. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. 10 tom. –T. Fan. 1992.
5. Alisher Navoiy. Saddi Iskandari. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. 11 tom –T. Fan. 1993.
6. Alisher Navoiy. Lisonut-tayr. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. 12 tom. –T. Fan. 1996.
7. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. 14 tom. –T. Fan. 1998.
8. Alisher Navoiy. Tarixi muluki ajam. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. 16 tom. –T. Fan. 2020.
9. Komilov N. Tasavvuf. –T. Movarounnaxr – O‘zbekiston. 2009.
10. Choriyev A. Inson falsafasi. Inson to‘g‘risidagi falsafiy fikrlar taraqqiyoti. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. –T. 2007.

NÓKIS QALASÍN ÚYRENIWDIŃ TARIYXÍY GEOGRAFIYALÍQ TIYKARLARÍ

Jaksimuratov Azamat Bekmurat uli
Nókis mámleketlik pedagogika instituti
E-mail: jaqsimuratov004@gmail.com

ANNOTATSIYA

Bul ilimiy maqalada Qaraqalpaqstan Respublikasınıń paytaxtı esaplangan Nókis qalasınıń geografiyalıq orni (tábiyiy-geografiyalıq hám ekonom-geografiyalıq orni), qala xalqı, xalqınıń quramı, qala geografiyalıq atamasınıń yaǵnıy, qala toponiminiń payda bolıwı, Nókistiń tábiyatı hám klimatı, onıń ekonomikasınıń rawajlanıwı hám transport baylanısları, turizm imkaniyatları hám rekreaciyalıq resursları haqqında sóz etiledi.

Tayanısh sózler: *Qaraqalpaqstan Respublikası, Nókis qalası, geografiyalıq orın, qala xalqı, qala tábiyatı, ekonomika, turizm.*

THE HISTORICAL GEOGRAPHICAL BASIS OF THE STUDY OF THE CITY OF NUKUS

ANNOTATION

In this scientific article, the geographical location (natural-geographical and economic-geographical location) of the city of Nukus, which is the capital of the Republic of Karakalpakstan, the population of the city, the composition of the population, the appearance of the city's geographical name, that is, the emergence of a city typhoon, Nukus. It talks about its people and climate, its economic development and transport links, tourism opportunities and recreational resources.

Key words: *the Republic of Karakalpakstan, the city of Nukus, geographical location, the city's population, people close to the city, economy, tourism.*

KIRISIW

Qaraqalpaqstan Respublikası 1992-jıl 9-yanvarda suverenli respublika statusın alǵannan baslap, Nókis qalası qurılıs, medicina, bilimlendiriw, transport, turizm tarawlarında úlken jetiskenliklerge eriskennin kóriwimiz múmkin. Nókis qalasınıń bul jetiskenliklerge erisiwinde qala tariyxınıń áhmiyeti úlken.

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń tariyxıy geografıyası haqqında ilimiy izretlewler, ilimiy jumıslar az bolǵan házirgi waqıtta Qaraqalpaqstan Respublikasınıń aymaqlıq, regional tariyxıy geografıyası tuwralı ilimiy izretlewler júdá az dárejede. Sonlıqtan, usı izretlew jumısın ózine jarasa tariyxına iye bolǵan Nókis qalasınan baslaǵan orınlı dep oylayman. Izretlewim barısında salıstırıw hám maǵlıwmatlardı analizlew metodlarınan paydalandım.

ÁDEBIYATLAR HÁM METALOGIYA

Tariyxıy geografıyanıń tiykarǵı wazıypası – ótmishtegi mámleketlerdiń siyasiy shegaraların, tariyxıy waqıyalar júz bergen orınlardı, qalalardıń toponimikasın úyreniwde ibarat. [13] Sonıń menen bir qatarda, tariyxıy geografıyanıń tiykarǵı wazıypaları qatarına úyrenilip atırǵan orındı rayonlastırıp, onıń tariyxıy geografıyasın úyreniwde kirgiziw orınlı. Sebebi, Qaraqalpaqstan Respublikası tariyxıy geografıyası haqqında maǵlıwmatlar toplawımız ushın regional birlikler tariyxıy geografıyası haqqında ilimiy maǵlıwmatlarǵa iye bolıwımız tiyis. Ózbekstannıń ulıwmalıq tariyxıy geografıyası haqqında maǵlıwmatlar bar. Bul maǵlıwmatlar Z.Saidboboyev hám Z.Illhomovlar tárepinen toplanǵan. Qaraqalpaqstan Respublikası tariyxıy geografıyası haqqında ilimiy izretlew jumısları A.Bekpolatov tárepinen jazılǵan. Usı maqala Nókis qalasınıń tariyxıy geografıyalıq úyreniliwi tek Qaraqalpaqstan tariyxıy geografıyası ushın emes, Oraylıq Aziya tariyxıy geografıyası ushında qımbatlı izretlew jumısı áhmiyetli boladı.

NÁTIYJELER

Nókis qalasınıń jaylasqan geografıyalıq ornı

Nókis qalası Ózbekstanda emes bálkim, Orta Aziyanıń eń belgili bolǵan qalalarınan biri sanaladı. Ol Ámiwdáryanıń oń jaǵalawında, Qaraqum hám Qızılqum shólleriniń aralığında jaylasqan bolıp, qalanı oraylıq bóliminen Doslıq (Qızketken) kanalı kesip ótedi. Onıń tábiyiy-geografıyalıq jaylasqan ornı Ámiwdárya dáryasınıń átirapında ornalasqanlıǵı menen qolaylı. Biraq, sońǵı jıllarda Nókis qalasına Aral ekologiyalıq daǵdarısı sebepli duzlı shań boranları gózetilip, Nókis qalasınıń tábiyatı hám qala turǵınlarınıń den-sawlıǵına óziniń unamsız tásirin kórsetip atır. Qalanıń ekonom-geografıyalıq jaylasqan ornı transpor túyinleri hám xalıqaralıq transport jónelisleriniń orayında jaylasqanlıǵı ushın ádewir qolaylı.

Nókis qalasınıń xalqı hám xalıq quramı

Nókis xalqınıń tiykarǵı quramın qaraqalpaq, ózbek hám qazaq milletleri qurap, 2023-jıl 1-iyul jaǵdayına bola qala xalıqınıń sanı 336,4 mın adamdı quraǵan.

Nókis qalasınıń rawajlanıw tariyxı

Nókis qalası kóp jıllı tariyxı dawamında birneshe mashaqatlı dáwirlerdi ótkergen. Nókis eramızdıń IV ásiride usı orında jaylasqan *Church* atlı áyyemgi xalıq

elati ornında qurılıǵan. Arxeologlardıń pikrinshe, bul xalıq elatı Xorezm mámleketi shegaraların hám Ámiwdáryadan ótetuǵın suw jolı shegarasındıq qurılıǵan qorǵan imaratı bolǵan. [32] Nókis qalası 1860-jılları awıllıq elat bolǵan, 1870-jılları qalaǵa gidrografiyalıq post qurılıǵannan baslap bul orınnıń áhmiyeti joqarılaydı. Nátiyjede, bul aymaқта hár tárepten xalıq kóship kele baslaydı. 1930-jıl 12-noyabrde Qaraqalpaqstan Avtonom Respublikasınıń paytaxtıń Tórtkól qalasından Nókis awılına kóshiriw haqqında qarar qabıllanıp, 1939-jıl Qaraqalpaqstan Avtonom Respublika administraciyası Nókis qalasına kóship keldi.

Qala atamasınıń payda bolıwı

Ilimpazlar Nókis toponiminiń kelip shıǵıwında bir neshe tartıslar bar dep esaplaydı. Nókis atamasınıń payda bolıwın birneshe toponomistler qaraqalpaq toponimikasında óz ornına iye bolǵan etnooykonimler, yaǵnıy urıw atları atalǵan toponimler qatarına kirgizedi. Olardıń izertlewinshe Nókis qalasınıń atalıwı Nókis-Mañıt urıwınan kelip shıqqan. Nukuz (Nókis) ataması qońırat qáwimi hám qaraqalpaqlardıń keneges qáwimi quramında da ushıraydı (Nekuz formasında ayırım ádebiyatlarda ushıraydı) hám Ámiwdárya hám Shımbay rayonları [4], Nókis qala oykonimında óz kórinisin tapqan. Sonday-aq, Qaraqalpaqstannıń paytaxtı bolǵan Nókis qalasıda usı etnonimden tarqalǵan dep esaplaydı.

F. Orınbayeva, G. Tóreyevalardıń «Nókis toponiminiń payda bolıw tariyxı hám etimologiyası haqqında» atlı maqalasında «Nókis qalası haqqındaǵı eń dáslepki maǵlıwmatlar XVI ásir ortalarına tiyisli. 1743-jılı Muravin dúzgen kartada Ámiwdáryanıń oń jaǵasında Nókis qalası kórsetilgen», – dep jazǵan. [1] Nókis ataması parsı-tájik tillerinen alınǵan bolıp, nu hám kas sózleriniń birigiwinen payda bolıp, toǵız adam mánisin ańlatadı. Nukas sózi aytıwdaǵı ózgerisler sebep Nókis formasın alǵan dep aytıp ótedi.

Nókis atamasınıń kelip shıǵıwınıń jáne bir versiyasına kóre, Nókis Ámiwdárya dáryasınıń tariyxıy atı – Oksusdan kelip shıqqan.

Sebebi, Nókis ataması tiykarınan mangol urıwınan bolǵanına dıqqat qaratatuǵın bolsaq, bul etnonim etimologiyası haqqında juwmaqlawshı bir pikirge keliw qıym. [4]

Nókis qalası tábiyatı

Nókis qalasınıń tábiyatı arqa tárepten Ámiwdárya deltası menen shegaralas bolǵanlıǵı ushın abat orınlardı insanlar payda etken. Ortasha aylıq temperatura yanvarda $-6,4^{\circ}\text{C}$, fevralda $-3,8^{\circ}\text{C}$, martta $+3,3^{\circ}\text{C}$, aprelde $+12,7^{\circ}\text{C}$, mayda $+20,5^{\circ}\text{C}$, iyunda $+23,7^{\circ}\text{C}$, iyulda $+27,1^{\circ}\text{C}$, avgustta $+24,6^{\circ}\text{C}$, sentyabrde $+18,5^{\circ}\text{C}$, oktyabrde $+10,2^{\circ}\text{C}$, noyabrde $+2,0^{\circ}\text{C}$, dekabrde $-4,0^{\circ}\text{C}$, ortasha jıllıq temperatura $+10,8^{\circ}\text{C}$, maksimal temperatura $+46^{\circ}\text{C}$, minimal temperatura -32°C , ortasha jıllıq jawın-shashın

muğdarı 78 mm dı quraydı. Klimatı keskin kontinental. Ámiwdárya basseyni átirapında jasıl toğaylıqlardı payda etedi.

Nókis qalası ekonomikası

1970-80-jıllarda Nókis qalasında toqımashılıq, jip-gezleme hám paxta sanaatı iske túsirildi. Ámiwdáryada qurılğan gidrotexnikalıq plotına arqalı Nókiske temir jol hám avtomobil jolı ótkeriledi. Qala sanaatınıń negizgi tarmaqların jeńil, azıq-awqat, ximiya, neft-ximiya, qurılıs sanaatı quraydı. Nókis qalasında sonday-aq, Nókis-farm, mramor hám kabel zavodları qala ekonomikasınıń rawjlanıwında úlken áhmiyetke iye. Sońğı jılları Nókis qalası Qaraqalpaqstan qurılıs sanaatınıń orayına aylandı.

2019-jılda “Sırtqı bazarlarda qarıydarı kóp bolğan import almasıwshı ónimler islep shıǵarıw ushın tuwrıdan-tuwrı shet el hám jergilikli investitsiyalardı qosıw” maqsetinde “Nókis” erkin industrial ekonomikalıq zonası dúzildi. [33]

Nókis qalasınıń transport jolları hám transport imkaniyatları

2002-jılı gúz máwsiminde Nawayı-Úshqudıq-Miskin-Sultan Ways-Nókis temirjolı iske túsiriliwi arqalı, Nókis qalası Nawayı wálayatı menen temirjol arqalı baylanıw imkaniyatına iye boldı. 800 km ge jaqın uzınlıqtaǵı bul jol 5 jil ishinde qurılıp pitkerildi. [5] Xalıqtıń turmıs sharayatın jaqsılaw maqsetinde Tashkent-Nókis hám Aral boyın tutastırıwshı avtomobil jolları iske túsirildi hám Nókis qalasınıń transport tarawı jaqsılandı.

Nókis qalasınıń turizm imkaniyatları

Nókis zamanagóy, abat qala. Bul jerde tariyxıy hám zamanagóy imaratlar menen tanısw imkaniyatı barlıǵı ushın kópshilik kórkem-óner ıqlasbentleri turizm maqsetinde Nókis qalası tańlaydı. Qala tariyxı dawamında Qaraqalpaqstan Respublikasınıń paytaxt qalası, Ózbekstan Respublikasınıń iri qala statusın, sonday-aq Doslıq ordeni iyesi bolıwǵa úlgerdi. Qalanıń ekonomikasında turizm tarawı da óziniń dominant ornına iye. Bunı birǵana Savitskiy muzeyi misalında kóriwimiz múmkin. (1-súwret)

Rus avangard kórkem-óner shıǵarmaları hám qaraqalpaq kórkem-óneri, mádeniyatı, qaraqalpaq tariyxınıń arxivi atamaların Savitsiy muzeyine qaray qollawımız múmkin. Sebebi, bul orın rus avangart súwretlew janındaǵı shıǵarmalardıń ushın tiykarǵı payızlı orın bolsa, qaraqalpaq tariyxı ushın tariyxtıń kóz aldımızda janlanıwshı, hár qıylı ekspanatlar arqalı tariyxtıń sózsiz tilge kiriwshi ornı esaplanadı.

(1-súwret)

N.V.Savitskiy atındağı qaraqalpaq kórkem-óner muzeyi.

Nókis qalası.

1966-jılı qala orayında jańa muzey qurıladı hám bul muzeyge 1984-jılı N.V.Savitskiy atı beriledi. Bul muzey Nókis qalası turziminiń symbolı. Bunıń tiykarǵı sebebi, hár jılı bul muzeydi tamashalaw ushın AQSH, Germaniya, Fransiya, Italiya hám Ispaniya hám basqa mámleketlerden mınlaǵan turistler qalaǵa keledi.

Nókis qalası Qaraqalpaqstan Respublikasınıń paytaxt qalası esaplanıp, turizmge songı waqıtları úlken itibar qaratılıwı náiyjesinde qalada sawǵalar hám suvinerler dúkanlarınıń sanı kóbiydi. Bul dúkanlarda qaraqalpaq milliy kiyim ónermentshiliginen shógirme, kók kóylekler hám qaraqalpaq xalıq muzikası ásbablarınan duwtar hám girjekti, sonday-aq birneshe qol ónermentshilik buyımların, qaraqalpaq milliy naǵısları túsirilgen gilemlerdi tamashalawıńız, estelik ushın olardı satıp alıwıńızda múmkin. Nókis qalasındağı sawǵalar hám suvinerler dúkanlarınıń tiykarǵı geografıyalıq jaylasqan ornı: qalanıń úlken oraylıq kósheleri, hár qıylı turistik oraylardıń átirapı hám qalanıń oraylıq bazarı aymaǵı esaplanadı.

JUWMAQLAW

Joqarıdaǵılardadı esapǵa alıp, sonı aytıw tiyis, usı ilimiy izertlew jumısımızda Nókis qalası rawajlanıwınıń tariyxı dawamında birneshe waqıya hám hádiyselerdi basınan keshirgen, bul waqıya hám hádiyseler óz aldına tariyxıy geografıyalıq áhmiyetke iye ekenligi dálilep berildi. Usı maqala arqalı qalanıń geografıyalıq jaylasıw ornınıń qolaylı hám qolaysız tárepleri, qalada júz bergen ekonomikalıq rawajlanıwınıń tariyxıy geografiya ushın áhmiyeti tárepleri ilimiy túsindirildi.

PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Hakimov Q. M., Mirakmalov. M.T. Toponimika: o‘quv qo‘llanma. Toshkent: «Tafakkur avlodi». – 2020 – C. 352.
2. Iskenderov A., Uzakbaev K. Ulíwma jer bilimi. – Toshkent: Fan va texnologiya. – 2019 – C. .
3. Iskenderov A.B., Uzaqbaev Q.K., Sharibaev A.M., Djanabaev I.B. “Turizm hám rekreaciyalıq geografiya” páninen oqıw-metodikalıq qollanba. – Nókis. – 2019. – C. 128.
4. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati». – 2019 – C. 320.
5. Saidboboyev Z. Tarixiy geografiya va kartografiya. – Toshkent: ShafolatNur Fayz. – 2020. – C. 160.

ILIMIY MAQALA HÁM KONFERENCIYA MATERIALLARÍ:

6. Baltabaev O., Uzakbaev K., Jaksimuratov A., Eshiniyazov B. Qoraqalpog‘iston joy nomlarining geografik jihatdan tadqiq qilinishi //Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023.
7. Eshiniyazov B. TOURISM POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT //Экономика и социум. – 2023. – №. 8 (111). – C. 76-78.
8. Iskenderov A. B., ulı Jaksimuratov A. B. ANTIK DÁWIRDE ÁMIWDÁRYANÍŃ GEOGRAFIYALÍQ IZERTLENIW TARIYXÍ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 6. – C. 221-224.
9. Iskenderov A. B., ulı Jaksimuratov A. B. ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍNDÁ SOCIALLÍQ TARAWDÍ RAWAJLANDÍRÍWDA ÁMELGE ASÍRÍP ATÍRĠAN IS-ILAJLAR //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 6. – C. 225-229.
10. Iskenderov A. B., Uzaqbaev Q. K. CURRENT STATUS OF MEDICAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Science and education in Karakalpakstan. – 2020.– №. 1. – C. 98-100.
11. Iskenderov A.B., Jaksimuratov A.B., Shamshetova D.M. TARIYXÍY GEOGRAFIYA TARAWÍNDÁ TOPONIMLERDÍŃ ILIMIY ÁHMIYETI //Science promotion. – 2023. – T. 1. — C. 13-18.
12. Iskenderov A.B., Saliev E.P., Jaksimuratov A.B. QARAQALPAQSTAN GEOGRAFIYASÍ SABAGÍNDÁ ARAL TENİZINIŃ GEOGRAFIYALIQ

ÚYRENILIW TARIYXI //Aniq va tabiiy fanlarni masofaviy o‘qitishning dolzarb masalalari. – 2023. – №. 11-3084. – С. 150-153.

13. Jaksimuratov A. TARIXIY GEOGRAFIYANING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH TARIXI //Interpretation and researches. – 2023. – Т. 1. – №. 13.

14. Jaksimuratov A., Amidullaev B., Turdimuratova A. TURIZM GEOGRAFIYASING KELIB CHIQISH VA RIVOJLANISH TARIXI //Ноучний импелос. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 389-392.

15. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev Q. K., Niyazimbetova G. CURRENT STATUS OF MEDICAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Science and education in Karakalpakstan. – 2020.– №. 2. – С. 104-108.

16. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev Q. K., Oteuliev M. O. TERRITORIAL FORMATION OF THE EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Экономика и социум. – 2020. – №. 12 (79). – С. 276-279.

17. Tursinbaevna G. R., Uli U. Q. K. Territorial Location Of Medical Services To The Population In The Republic Of Karakalpakstan //The American Journal of Applied sciences. – 2020. – Т. 2. – №. 11. – С. 28-33.

18. uli Jaqsimuratov A. B. ORTA AZIYA AYMAĞINDA ORTA ÀSIRLERDE GEOGRAFIYANIŃ RAWAJLANIWI //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 838-841.

19. Uzakbaev K. K., Qurbaniyazov Q. A., Xidirbaeva N. A. GEOGRAPHICAL LOCATION OF OIL-GAS RESOURCES THE REPUBLIC KARAKALPAKSTAN AND THEIR USE IN INDUSTRY //Экономика и социум. – 2023. – №. 3-2 (106). – С. 325-328.

20. Uzakbaev K.K., Jaksimuratov A.B. QORAQALPOG‘ISTON GEOGRAFIYASINI O‘RGANISHDA XORAZMIY VA BERUNIYNING GEOGRAFIK ILMIY MEROSLARINING AHAMIYATI //Aniq va tabiiy fanlarni masofaviy o‘qitishning dolzarb masalalari. – 2023. – №. 11-3084. – С. 165-168.

21. Баллиева Р., Искендеров А.Б. Значение топонимии для изучения природопользования Приаралья в XIX и началеXXвв //Аспирант и Соискатель М. 2002 № 3. - С. 29-30.

22. Баллиева Руза, Искендеров Алишер. История исследования природных ресурсов и природопользования в Приаралье //Актуальные проблемы современной науки. – 2003/2. С. 22-25.

23. Вахобов Хурбой Вахобович, Вахобов Улугбек Хурбоевич, Искендеров Алишер Базарбаевич. Типизация горнодобывающих и горно-перерабатывающих сооружений по степени их влияния на окружающую среду //Табиий

географиянинг регионал муаммолари Илмий конференция материалари тўплами. – 2002. С. 103-105.

24. Искендеров А.Б. Инженерлик географияда табиий ресурслардан фойдаланиш масалалари// География ҳам геоэкология пәниниң регионаллык машқалалари атамасындағы Республикалық илмий-әмелий конференция материаллари. Н.ҚМУ.2009. Б. – 244-245.

25. Искендеров А.Б. Қорақалпоғистон Республикаси гидроминерал ресурсларининг географик жойлашишининг ўзига хос хусусиятлари //Вестник ККО АН РУз., № 3-4. – Нукус, 2004. – С. 49-50.

26. Искендеров А.Б., Раджапов М.Я., Низекеев Д.К. Минерал ресурсларни инженер-географик жиҳатдан баҳолаш муаммосининг ҳозирги ҳолати// Ҳозирги замон географияси: Назария ва амалиёт. Фан фидойиси Н.Долимовнинг 100 йиллигига бағишланган илмий-амалий конф.материаллари. – Т.: ЎзМУ., 2006. – Б.132-133.

27. Искендеров, А. Б., & Абдираманов, Б. С. У. (2022). ЖАНУБИЙ ОРОЛЬЎЙИДАГИ ТАБИЙ ГАЗ КОНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10), 335-339.

28. Қурбаниязов А., Искендеров А.Б., Айтмуратов Б. Қорақалпоғистон Республикасида рекреация ресурсларидан фойдаланиш масалалари //Жанубий Ўзбекистонда география мактабининг шаклланиши ва ривожланиши. Илмий-амалий конф.материаллари. – Термиз.ТерДУ., 2006. –Б.116-117.

29. Раджапов М.Я., Умаров Е.К., Искендеров А.Б. Қорақалпоғистон худудининг географик ўрганилиш тарихи// Ўзбекистон география жамияти ахбороти, № 22. – Т., 2002. – Б. 74-76.

30. Умаров Е.К., Искендеров А. Б., Раджапов М.Я., Айтуганова А.К. Қорақалпоғистон Республикаси халқ хўжалигини худудий такомиллаштириш муаммолари// Ўзбекистон География жамияти ахбороти, № 22. - Т., 2002. - Б. 57-59.

INTERNET TARMAQLARÍ:

31. <https://daryo.uz>

32. <https://karakalpakstan.travel>

33. <https://kun.uz>

34. <https://meros.uz>

35. <https://uzbekistan.travel>

КРЕДИТ МОДУЛЬ ТИЗИМИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ АХБОРОТ КОМПЕТЕНТЛИЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Якубов Бахтиёр Бахриддин ўғли

190111, Термиз давлат университети

Амалий математика ва интеллектуал технологиялар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада бугунги таълим тизими бўлган кредит модуль тизимида талабаларнинг ахборот компетентлигини ривожлантириш масалалари ҳамда талабаларнинг ахборот компетентлигини ривожлантиришга оид тавсиялар ишлар чиққан педагог олимларнинг мулоҳазалари келтирилган бўлиб, бу талабаларнинг ахборот компетентлигини ривожлантириш масалаларини ёритишга алоҳида ўрин эгаллаган.

Калит сўзлар: кредит, модуль, компетентлик, ривожлантириш, жамият, шахс, педагог, педагогик фаолият, бўлажак ўқитувчилар.

КИРИШ

Ривожланган давлатлар экспериментлари асосида Ўзбекистон олий таълим муассасаларида ўқитиш амалиётида кредит – модуль тизимини жорий этиш масалаларини ёритишга қаратилган. Биринчи навбатда, биз муҳокама қилинадиган тушунчаларни очиб беришимиз лозим. Зеро, ўрта асрларда яшаб ўтган ингиллиз файласуфи Френсис Бекон шундай деган эди: кучли низоларни бартараф этишнинг асосий калити, муаммодаги ҳар бир терминологияни мантиқан тўғри таҳлил этишдир. Уларни қолганларга тўлалигича тушунтириб бера олиш эса, муаммони олдиндан ҳал этади [1].

Кредит — модуль тизими – мустақил таълим олишга қаратилган ва индивидуаллик асосида билимни ижодий ўзлаштириш, ўқув жараёнини қатъий белгиланган ҳолда таълим йўлини танлаш ва кредит ҳолида билим ҳажмини белгиловчи тизимдир. Бу тизим ҳозирги кунда ривожланган мамлакатлар таълим тизимида умумий йўлга қўйилган, вақт синовларида ўзини етарлича оқлаган ва бир биридан фарқ қилувчи, лекин бир – бирини ўзаро тўлдирувчи иккита – модуль ва кредит ўқитиш технологияларини бирлашишидан ҳосил бўлган.

Модуль – алоҳида ўқув фани (ёки унинг қисми) бўлиб, ўзида тегишли билим ҳамда касбий жиҳатларга доир маълумотларни камраб олади.

Ўқитишнинг модуль тизими талабанинг фан дастурини ўрганиши натижасида шаклландиган билим, кўникма ва малакаларни назорат қилишнинг тегишли тури билан яқунланади. Масалан, талабаларнинг билим савияси ва ўзлаштириш даражасининг давлат таълим стандартларига мувофиқлигини таъминлаш учун жорий, оралик ва якуний назорат турлари ўтказилинади.

Инсоният жамиятида қадимий касблардан бири бўлган педагог касби ҳар доим мураккаб ва масъулияти ҳисобланган. Қадимги мутафаккирларнинг илмий меросларида ёшларга устозлик қилиш йўлини танлаган одам нафақат муайян хусусиятларга эга, мазкур қобилият турига мойил бўлиши, балки тегишли тайёргарликка ҳам эга бўлиши кераклиги таъкидланган.

Биз компетентликни бутун инсон ҳаёти давомида ижтимоий омилларнинг таъсири остида шаклландиган шахс хоссалари сифатида талқин қиламиз. Шахс компетентлиги юзага келадиган муаммоларни самарали ҳал қилиш мақсадида исталган ҳаётий вазиятда бошқа одамлар билан коммуникатив ҳамжиҳатлик учун зарур инсоннинг интеллектуал ва жисмоний хислатлари ва ўзига хосликларига таянади. Шубҳасиз, бунинг учун зарур билимлар, қобилиятлар ва кўникмалар фақат моддий ишлаб чиқариш ва истеъмолни эмас, бутун ҳаётий фаолият соҳаларини қамраб олиши керак.

Психологик-педагогик фанга "компетентлик" тушунчаси мамлакат ва чет эллик олимларнинг тадқиқотлари муносабати билан кириб келган, улар ўз илмий ишларида ривожландиган шахснинг хоссаларидан бири сифатида компетентлик шаклланиши муаммоларини белгилаб берган.

Шахс психологиясида гуманистик йўналишга мансуб (Маслоу А., Олпорт Г., Роджерс К., Франкл В.) чет эллик олимларнинг тадқиқотларида (1-жадвал) шундай умумий фикр билдириладики, инсон хулқ-атворининг етакчи тамойили «муҳим кадриятлар» – адолат, ҳақиқат, эзгулик, ҳаёт мазмуни каби кадриятларни топишга интилишдан иборат [115, 156].

Клилэнд Д. [181] 1958 йилда компетентликни кўп компонентли категория сифатида талқин қилади, унинг кўплаб компонентлари бир-бирига нисбатан мустақил эканини таъкидлайди. Уларнинг энг жиддийлари сифатида когнитив, аффектив ва ирода компонентларини ажратиб кўрсатади.

Бандура А. [169] таклиф қилган ўз ўзича самарадорлик концепциясига кўра, компетентлик специфик вазифа ёки вазиятга мос хулқ-атвор яратишдан иборат одамларнинг қобилияти сирасига киритилади. «Ташқи атрофдан келадиган ундайдиган мотивларни уюштириб, кўллаб-қувватлашнинг когнитив хусусиятини генерация қилган ҳолда ўз хатти-ҳаракатларининг оқибатларини баҳолаб, одамлар ўзларининг хулқ-атворларини маълум даражада назорат

қиладилар» [13]. Фаол ўзлаштирилган билимлар ёки ҳаракатлар айниқса кучли компетентлик манбаи ҳисобланади.

Равен Ж. [117] компетентликни конкрет предмет соҳасидаги конкрет ҳаракатларни бажариш учун зарур ҳамда тор ихтисослашган билимлар ўзига хос предмет кўникмалари, тафаккур усули, шуниндек ўз ҳаракатлари учун масъулиятни тушунишни ўз ичига оладиган специфик қобилият сифатида талқин қилади.

Чет эллик олимларнинг «компетентлик» атамасига берган таърифлари

1 - жадвал

Муаллиф	Асосий ғоялар
Маслоу А. [180]	У «ўзлигига долзарб тус бериш» тушунчасини киритган, бу тушунча шахс психологиясидаги таҳлил марказини психологик соғлом ва ўзини тўла намоён қиладиган ижодий шахсни кўриб чиқиш, унинг ривожланишини фаол ва самарали хусусиятини таъкидлашга ўтказишга қаратилган. Вазифа – «инсонга ўзи қобилиятли бўлган даражага чиқишида ёрдам беришдан иборат».
Олпорт Г. [168]	Инсоннинг юксалиши – бу бутун умр узлуксиз давом этадиган жараён. Етук шахснинг хусусияти – ўзини ривожлантира олади, илик, самимий ижтимоий муносабатда бўлади, ўз фаолияти соҳасида тегишли малака ва билимларга, компетенцияга эга бўлади.
Роджерс К. [120]	Ўзлигига долзарб тус бера оладиган одамлар вақт нуқтаи назаридан компетентли бўлишади, яъни ўтмиш ҳозирги замонга қандай муносабатда бўлиши ҳақида мулоҳаза юритадилар ва узоқ муддатли режаларни жорий масалалар билан реалистик боғлай оладилар.
Франкл В. [175]	Логотерапия доирасида шаклланган шахс концепцияси инсонга ҳаёт мазмунини топишда ёрдам кўрсатишни мақсад қилиб кўяди .

Эриксон Э. [156] фикрига кўра, инсон ўз тараққиёти жараёнида атроф билан ҳамжиҳатлик қилар экан, тобора компетентли бўлиб боради.

Мартене Р. [89] ижтимоий компетентли шахс шаклланишини асосий ижтимоийлашув натижаси сифатида талқин қилган. «Жамиятнинг мақсади – ижтимоийлашув жараёни ёрдамида компетентли шахсни шакллантиришдан иборат». Бунда «компетентлик» инсоннинг ҳам жисмоний, ҳам ижтимоий муҳит билан муваффақиятли ҳамжиҳатлик қилиш қобилиятини англатади.

Фромм Э. [152] таъкидлашича, ижтимоий хусусиятга эга тушунча ижтимоий тараққиётни таҳлил қилиш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга ҳисобланади.

«Инсоннинг эркин ва бахтли бўлишга оид дахлсиз ҳуқуқлари унга хос: ривожланиш, ўз салоҳиятларини рўёбга чиқариш хислатлари, унда ривожланадиган тарихий эволюция жараёнида мужассам ҳисобланади» [115].

«Компетентлик» тушунчаси Америка адабиётида жуда кенг талқин қилинган [171]. Жумладан, «компетентли шахс»га оид билимларни ҳамда улар билан боғлиқ қобилиятлар, психомотор вазифаларни, касбий, когнитив ва аффектив фаолиятни, шахслараро муомалани бажариш учун зарур кўникмаларни ўзлаштирган бўлади. Умуман, олимлар компетентликни тарқоқ қобилиятлар билан боғланмайди, балки асосан индивиднинг умумий характеристикаси жумласига киритади. Аксарият муаллифлар ўз назарияларида компетентлик муаммосини кўриб чиқар эканлар, ёш мутахассисдан касбий шаклланиши йўлида эмоционал барқарорлик, интеллуқтуал сафарбарлик, ахлоқий қатъиятлилик, ижодий мулоҳазакорлик талаб қилинишини таъкидлайдилар.

Шахсинг касбий шаклланиши ва касбий фаолиятга тайёрлиги масалалари кўплаб йиллар мобайнида қатор мамлакат олимлари тадқиқотларининг объекти ҳисобланади [103]. Компетентлик табиати кўпқиррали, лекин у шундайки, фақат инсон қадриятлари билан уйғун яхлитликда, яъни мазкур фаолият туридан инсон теран шахсий манфаатдорлиги шарти билан намоён бўлиши мумкин. Бу ҳаётий фаолият турли жиҳатларини тадқиқ қилишда компетентлик шаклланиши муаммоларига бағишланган махсус тадқиқотлар муҳимлиги ва зарурлигини англаш имконини беради.

Чет эл ва мамлакат олимарининг психологик-педагогик тадқиқотларида у ёки бу соҳада касбий компетентли ходимни шакллантириш йўллари ва методларини, шунингдек аниқ методикаларини ишлаб чиқишга катта аҳамият берилади.

Равен Ж. ўз илмий ишларида, хусусан, «Замонавий жамиятда компетентлик: уни аниқлаш ривожланиши ва амалга оширилиши» [186] китобида компетентлик, мотивация ва хулқ-атворнинг янги назарий моделини ҳамда уларни баҳолашга янгича ёндошишни тадиқ қилган. Равен Ж.да [117] компетентлик тушунчаси қуйидагилар зарурлиги тўғрисида тўртта муҳим оқибатни ифодалаш имконини берадиган етакчи мазмун асоси сифатида майдонга чиқади:

биринчидан, ҳар бир боланинг имкониятига оид фикрларни қайта кўриб чиқишни, чунки барча ўқувчилар компетентли бўлишлари, жуда кенг билимлар спектридан ўз танловларини қилишлари мумкин;

иккинчидан, таълим мақсадларини қайта ифодалаш; бунда таълимни индивидуаллаштириш асосида шахсни ривожлантириш вазифаси биринчи ўринга чиқади;

учинчидан, таълим методларини ўзгартириш, булар ўқувчиларнинг мойилликлари ва қизиқишларига боғлиқ равишда уларнинг компетентлигини аниқлашга ва шакллантиришга ёрдам бериши керак; бунда асосий дидактик восита сифатида лойиҳалар методидан фойдаланиш таклиф қилинади;

тўртинчидан, ўқувчиларни тестлаштириш ва таълим дастурларини баҳолаш анъанавий тартибидан радикал равишда воз кечиш.

Юқорида келтирилган таҳлил кўрсатадики, касбий компетентлик шахс ривожланишининг олдинги даврлари, унинг ижтимоий ҳамжиҳатлиги ва шахсий ўзига хосликлари билан яқиндан боғлиқ.

Тегишли билимлар, қобилиятлар, кўникмалар, шахснинг ички дунёси шаклланган ҳолатдагина касбий компетентлик ҳақида гапириш мумкин. Шундай қилиб, хулоса қилиш мумкинки, тури муаллифлар компетентлик тушунчасини инсон томонидан у ёки бу фаолият, ёки билимлар тизимини эгаллаганлик юқори даражаси сифатида қўллайдилар. Биз юқорида келтирилган компетентлик турлари улар характерлайдиган фаолиятга бевосита боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳасанова М., Жуманова М. Кредит – модуль тизими ва унинг амалиётга жорий этиш тамойиллари (олий таълим муассасаларида математика ўқитишда). "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - (3) III/2020
2. Ўзбекистон Республикасининг Президентининг «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5349-сон Фармони
3. У.Якибова. Бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-педагогик компетентлиги. ТДПУ илмий ахборотлари. 2023, №3.
4. Н.Рузикогува. Бошланғич синф ўқувчиларининг ахборотлар билан ишлаш компетенциясини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш. Дисс.иши.-Тошкент: ТДПУ, 2020.
5. О.Қўйсинов. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари. Дисс.иши.-Тошкент: ТДПУ, 2019.
6. Ж.Усаров. Таянч ва фанга оид компетенциялар асосида таълим мазмунини такомиллаштириш ва ўқувчилар компетентлигини ривожлантириш. Дисс.иши.-Тошкент: ТДПУ, 2019.
7. У.Рахматов. Масала ва машқлар орқали умумий ўрта таълим мактаблари биология ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштириш. Дисс.иши.-Тошкент: ТДПУ, 2020.

MEDIATA'LIM TARIXI VA NAZARIY ASOSLARI

Djumanov Xojiakbar Dospulatovich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mediata'limning rivojlanish tarixi, mediata'limning nazariy asoslari, mediata'limning ahamiyati, konseptual jihatlari o'rganilgan va tahlil qilingan. Mediata'limning ahamiyati yuqoriligi, ayniqsa, 21-asr axborot asrida yoshlarda mediamadaniyati va mediasavodxonligini shakllantirish va mediadan to'g'ri foydalanishning dolzarbligi, binobarin, mediata'limni tashkil etish soha olimlarining fikr-mulohazalari asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, mediamadaniyati, mediasavodxonligi.

Mediata'lim kontseptsiyasi birinchi marta 1930-yillardan boshlab Angliya, Avstraliya, Janubiy Afrika, Kanada va Amerikada ishlab chiqilgan va Gollandiya, Italiya, Gretsiya, Avstriya va Shveytsariya kabi davlatlar tomonidan katta qiziqish bilan davom ettirilgan. U ommaviy axborot vositalarining yomon ta'siri ostida qolgan odamlarni himoya qilish uchun ta'lim vositasi sifatida yaratilgan. 1968 yilga kelib tanqidiy pedagogika kontseptsiyasi rivojlanishi bilan mediata'limga bo'lgan talab ortgan.¹

20-asrning 60-yillaridan boshlab dunyoning yetakchi mamlakatlari pedagogika fanida maktab o'quvchilari va talabalarga mediamadaniyat olamiga yaxshiroq moslashishga, ularning tilini o'zlashtirishga yordam beradigan media ta'limning o'ziga xos yo'nalishi ommaviy axborot vositalari, ommaviy axborot vositalari matnlarini tahlil qila olish va hokazo shakllandi. XX asrning 90-yillarida media-ta'limi Kanada va Avstraliyadagi barcha o'rta maktablarda (1-sinf dan 12-sinf gacha) ta'limning majburiy tarkibiy qismiga aylandi. Media ta'limi Buyuk Britaniya maktablarida ona tili darslariga birlashtirilgan bo'lib, bu yerda, masalan, har yili 25 000 o'rta maktab o'quvchilari va 8 000 universitet talabalari yakuniy imtihonlari uchun media kursini tanlaydilar. Shu bilan birga, Amerika ommaviy axborot vositalarining kengayishi ko'plab mamlakatlarda media-ta'limning jadal rivojlanishiga ta'sir qilar ekan, cheksiz OAVlarining salbiy ta'sirini kamaytirish uchun ko'plab Yevropa OAV o'qituvchilari chet eldagi ommaviy madaniyat ta'siriga qarshi turishga yordam berish uchun o'quvchilarning "tanqidiy fikrlashlarini" rivojlantirdilar.²

¹Barnes C., Flanegen B., Corcoran F., O'Neill B., Critical Media Literacy in Ireland, 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1326>

²Федоров А.В. Медиаобразование: история и теория. М.: МОУ "Информация для всех", 2015. – С. 5.

Mediata'limning ahamiyati va qo'llab-quvvatlashi YUNESKO qaror va tavsiyalarida bir necha bor qayd etilgan. YUNESKOning 2002 yilgi tavsiyalarida ta'kidlanishicha, "mediata'limi har bir mamlakat fuqarosining so'z va axborot erkinligiga bo'lgan asosiy huquqining bir qismi bo'lib, demokratiyani qo'llab-quvvatlashga hissa qo'shadi. Turli mamlakatlarda media-ta'limning yondashuvlari va rivojlanishidagi farqlarni e'tirof etgan holda, uni imkon qadar milliy o'quv dasturlari doirasida, shuningdek, insonning butun hayoti davomida qo'shimcha, norasmiy ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash doirasida joriy etish tavsiya etiladi".¹

Rossiya pedagogik entsiklopediyasida media-ta'lim pedagogikaning "ommaviy aloqa shakllarini (matbuot, televidenie, radio, kino, video va boshqalar)ni o'rganishni targ'ibqiluvchiyo'nalish sifatida belgilaydi. Mediata'limning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: yangi avlodni zamonaviy axborot sharoitida hayotga tayyorlash, turli xil ma'lumotlarni idrok etish, insonni uni tushunishga o'rgatish, uning psixikaga ta'siri oqibatlarini anglash, texnik vositalardan foydalangan holda muloqotning og'zakibo'lmagan shakllariga asoslangan muloqotqilish usullarini o'zlashtirish", dep ko'rsatib o'tilgan.²

Oksford entsiklopediyasi media-ta'limni "media yordamida an'anaviy o'rganishdan farq qiladigan ommaviy axborot vositalarini o'rganish" deb ta'riflaydi. Mediata'lim mediamatnlar qanday yaratilishi va tarqatilishi haqidagi bilimlar bilan ham, ularning mazmunini sharhlash va baholash bo'yichatahliliy ko'nikmalarnirivojlantirish bilan ham bog'liq. Ommaviy axborot vositalarini o'rganish (media studies) odatda OAV matnlarini yaratish bo'yicha amaliy ishlar bilan bog'liq. Mediata'lim ham, media o'rganish ham mediasavodxonlik (media literacy) maqsadlariga erishishga qaratilgan".³

Tadqiqotchi Silverblatt mediasavodxonlikning 5 ta asosiy tamoyilini belgilaydi: (1) ommaviy axborot vositalarining jamiyatga ta'sirini tushunish, (2) ommaviy axborot vositalarini madaniyatni tushunish uchun manba sifatida ko'rish, (3) ommaviy kommunikatsiya mexanizmlarini tushunish, (4) ommaviy axborot vositalari xabarlarini tahlil qilish va muhokama qilish strategiyalari va (5) bularning barchasi natijasida media mazmunini talqin qilish va idrok etish qobiliyatini oshirish".⁴

Eng nufuzli media-pedagoglardan biri va media nazariyotchilaridan biri L. Masterman zamonaviy dunyoda media-ta'limning ustuvorligi va dolzarbligining yettita sababini asoslab berdi:

¹ UNESCO. The Seville Recommendation. In: Youth Media Education. Paris: UNESCO, 2002.

² Manba: Федоров А.В., Состояние медиаобразования в мире: мнения экспертов. Журнал «Медиаобразование», № 1/2007. – С. 44.

³ Dorr A. Media Literacy. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Eds. N.J. Smelser & P.B. Baltes. Oxford, Vol. 14/2001, pp.9494-9495.

⁴ Silverblatt A. Media Literacy. Keys to Interpreting Media Messages. London: Praeger, 1995, p.36.

1. Ommaviy axborot vositalaridan foydalanishning yuqori darajasi va zamonaviy jamiyatlarning ommaviy axborot vositalari bilan to‘yinganligi.
2. Ommaviy axborot vositalarining mafkuraviy ahamiyati, ularning tarmoq sifatidagi auditoriya ongiga ta’siri.
3. Ommaviy axborot vositalarida axborot hajmining tez o‘sishi, uni boshqarish va tarqatish mexanizmlarini kuchaytirish.
4. Asosiy demokratik jarayonlarga ommaviy axborot vositalarining kirib borish intensivligi.
5. Vizual aloqa va axborotning barcha sohalarda ahamiyatini oshirish.
6. Maktabo‘quvchilarini / talabalarni kelajak talablarini qondirishga qaratilgan holda tayyorlash zarurati.
7. Axborotni xususiylashtirishning milliy va xalqaro jarayonlarini oshirish.¹

Tadqiqotchilar A.S.Amonova, N.B.Qobulovalarning yozishicha, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘qitish va o‘rganish jarayonida multimediao‘llash vositalarining ba’zi afzalliklari quyidagicha umumlashtiriladi:

1. Mavhum tushunchalarni aniq tarkibga aylantirish qobiliyati
2. Cheklangan vaqt ichida katta hajmdagi ma’lumotlarni kamroq harakat bilantaqdim etish qobiliyati
3. Qobiliyatli o‘quvchilarning o‘rganishgabo‘lganqiziqishini rag‘batlan-tirish
4. O‘qituvchiga o‘quvchilarning ta’limdagi pozitsiyasini bilish qobiliyatini beradi.²

Media ta’limni quyidagi asosiy yo‘nalishlarga bo‘lish mumkin: 1) matbuot, radio, televideniye, kino, video va internet olamidagi bo‘lajak mutaxassislar – jurnalistlar, muharrirlar, rejissyorlar, prodyuserlar, aktyorlar, operatorlar va boshqalarni mediatarbiyalash; 2) oliy o‘quv yurtlari va pedagogika institutlaridagi bo‘lajak o‘qituvchilarning media madaniyati kurslarida oliy o‘quv yurtlari va maktablar o‘qituvchilarining malakasini oshirish jarayonida media-ta’lim; 3) oddiy maktablarda, o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida, oliy o‘quv yurtlarida tahsil olayotgan maktabo‘quvchilari va talabalarining umumiy ta’limining bir qismi sifatida ommaviy axborot vositalari ta’limi, bu o‘z navbatida an’anaviy fanlar yoki avtonom (maxsus, ixtiyoriy, to‘garak va boshqalar) bilan birlashtirilishi mumkin; 4) qo‘shimcha ta’lim muassasalari va dam olish markazlarida (madaniyat uylari, maktabdan tashqari mashg‘ulotlar, estetik va badiiy tarbiya markazlari, yashash joyidagi klublarda va boshqalar) ommaviy axborot vositalarida ta’lim; 5) matbuot, televidenie, radio, video,

¹Iqtibos manbasi: Федорова А.В. Медиаобразование: история и теория, 2015, o‘shamanba, 7-bet.

²Amonova A.S., Qobulova N.B., Boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishda multimedia vositalarining ahamiyati. “Science and Education” Scientific Journal, December 2021 / Volume 2, Issue 12, 2012, 528-b.

DVD, internet tizimi yordamida maktab o'quvchilari, talabalar va katta yoshdagilarga masofaviy media ta'lim berish (bu yerda ommaviy axborot vositalari tanqidi katta rol o'ynaydi); 6) mustaqil/uzluksiz media-ta'lim (nazariy jihatdan insonning butun hayoti davomida amalga oshirilishi mumkin).¹

Mediata'lim nafaqat pedagogika va badiiy ta'lim bilan, balki gumanitar bilimlarning san'at tarixi (shu jumladan kino tanqidi, adabiyotshunoslik, teatrshunoslik), madaniyatshunoslik, tarix (jahon badiiy madaniyati va san'ati tarixi), psixologiya (san'at psixologiyasi, badiiy idrok, ijod) va boshqalar kabi tarmoqlari bilan ham chambarchas bog'liq. Shaxsni rivojlantirishda zamonaviy pedagogika ehtiyojlariga javob beradigan media-ta'lim o'quvchilar bilan mashg'ulotlar o'tkazish usullari va shakllari doirasini kengaytiradi. Matbuot, kino, televidenie, video, internet, kompyuterning virtual dunyosini har tomonlama o'rganish (deyarli barcha an'anaviy ommaviy axborot vositalarining xususiyatlarini sintez qilish), masalan, an'anaviy san'at ta'limining bir tomonlama, bir-biridan ajratilgan adabiyot, musiqa yoki rasmio'rganish, muayyan asarni tahlil qilishda shakl ("ifodali vosita" deb ataladigan) va mazmuni alohida ko'rib chiqish kabi jiddiy kamchiliklarini tuzatishga yordam beradi.²

Sanoatlashuv va urbanizatsiya bilan xilma-xil va murakkab bo'lgan ta'lim ommaviy axborot vositalarining kuchayishi bilan yanada murakkablashadi. Kundalik hayotning muhim qismiga aylangan ommaviy axborot vositalari ta'lim jarayoniga kirib kelishi va uning shaxsning ijtimoiylashuviga ta'siri kundan-kunga ortib bormoqda. Shu bois, ommaviy axborot vositalari va ta'lim vositalarining jamiyatning sotsializatsiya va ta'lim jarayonlariga va muloqot madaniyatiga ta'siri keng muhokama qilinmoqda.³ Bu borada har bir sohada bo'lgani kabi ta'lim sohasida ham ommaviy axborot vositalarining ta'siri katta. Ayniqsa, bolalarga ta'sir etuvchi ommaviy axborot vositalari jamiyatning xabardorligini oshirish uchun nazorat qilinishi kerak bo'lgan darajaga yetdi. Mediasavodxonlik bu ma'noda xabardorlikni ta'minlaydigan asosiy tushunchalardan biri sifatida paydobo'ladi. Ommaviy axborot vositalari va ta'lim o'rtasidagi munosabatlarni ijobiy tartibga solish uchun bolalar ommaviy axborot vositalarini to'g'ri talqin qilish va ommaviy axborot vositalari xabarlarini ishlab chiqarish qobiliyatiga ega bo'lishlari muhimdir.⁴

Bugungi kunda media-ta'lim asosan maktab va kasb-hunar ta'limi sohalari bilan ishlashga qaratilgan bo'lib, u ko'pinchamaktab ta'lim dasturlariga, qo'shimcha kasbiy ta'lim dasturlariga yoki bir martalik loyihalar va tadbirlarga kiritilgan. K. V.

¹Федорова А. В., 2015, o'shamanba, 9-bet.

²Федорова А. В., 2015, o'shajoyda.

³ Vollbrecht R., Aufwachsen in Medienwelten. In: Karsten, Fritz/ Kersting, Stephan/ Vollbrecht, Ralf (Hrsg.): Mediensozialisation. Pädagogische Perspektiven des Aufwachsens in Medienwelten. Opladen 2003, p. 13.

⁴Vollbrecht R., 2003, p.14.

Xomutovaning fikricha, media-ta'limning salohiyati zamonaviy ommaviy axborot vositalarini shaxsning o'z taqdirini o'zi belgilash, atrofdagi jamiyatda ijtimoiy yo'naltirish, uning qadriyatlarini, muammolari (ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy, jamiyat, fuqarolik ta'limi), shaxsning madaniy rivojlanishi va individualligini oshirish bilan o'lchanadi.¹

Xulosa qilganda, mediata'lim ta'limni tashlik etishning eng muhim va mazmunli turi bo'lib, mediasavodxonlik orqali bilim va dunyoqarashni kengaytirish, fanlarni o'zlashtirishda qiziqarli kontent yaratish, audiovizual, taqdimot va boshqa multimedialardan keng foydalanish, axborot olish va axborotlarni saralay olish, tahlil qilish, salbiy axborotlarga qarshi o'quvchida immunitetning shakllanishi, media matnlar tayyorlash va yetkazishni bilish, ta'sir ko'rsata olish va boshqa vazifalarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Amonova A.S., Qobulova N.B., Boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda multimedia vositalarining ahamiyati. "Science and Education" Scientific Journal, December 2021 / Volume 2, Issue 12.
2. Barnes C., Flanegen B., Corcoran F., O'neill B., Critical Media Literacy in Ireland, 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1326>
3. Dorr A. Media Literacy. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Eds. N.J. Smelser & P.B. Baltes. Oxford, Vol. 14/2001, pp.9494-9495.
4. Silverblatt A. Media Literacy. Keys to Interpretating Media Messages. London: Praeger, 1995.
5. UNESCO. The Seville Recommendation. In: Youth Media Education. Paris: UNESCO, 2002.
6. Vollbrecht R., Aufwachsen in Medienwelten. In: Karsten, Fritz/ Kersting, Stephan/ Vollbrecht, Ralf (Hrsg.): Mediensozialisation. Pädagogische Perspektiven des Aufwachsens in Medienwelten. Opladen 2003.
7. Федоров А.В. Медиаобразование: история и теория. М.: МОО «Информация для всех», 2015.
8. Федоров А.В., Состояние медиаобразования в мире: мнения экспертов. Журнал «Медиаобразование», № 1/2007.
9. Хомутова К. В. Медиаобразование 2013: Сб. трудов Международного форума конференций «Медиаобразование 2013». Москва, 31 октября — 02 ноября 2013 г. / Под редакцией И. В. Жилавской. М.: РИЦ МГГУ им. М. А. Шолохова, 2013.

¹ Хомутова К. В. Медиаобразование 2013: Сб. трудов Международного форума конференций «Медиаобразование 2013». Москва, 31 октября — 02 ноября 2013 г. / Под редакцией И. В. Жилавской. М.: РИЦ МГГУ им. М. А. Шолохова, 2013. — С. 267.

MODERN INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES THE INFORMATION SOCIETY IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

Rakhimov Oktyabr Dustkabilovich,

Professor, Karshi engineering economics institute

Dostqabilov Shakhboz

Institute of counter-engineering economics

Direction of oil and gas processing technology student

***Abstract.** In the article are shown meaning and tasks of the process of globalization, informatizations of society and education, the role of modern ICT in the education system, the direction of the effective using of ICT, personal development and requirements for specialists in informatization society.*

***Key words:** information, communication, digital technology, education, information society, information education.*

INTRODUCTION

Today, the 21st century is described as the age of high technologies, the age of thinking, the age of general information, the age of globalization. The term "Globalization" was first mentioned by the American scientist T. Levitt in 1983 in an article published in the "Harvard Business Review" magazine. This is what the author called the process of unification of various product markets produced by large multinational corporations. But in the present era, globalization is gaining a different meaning and importance. Globalization is a global process that has arisen as a result of human consciousness and thinking, it is a process of transition to an information society that does not know borders and territories, does not recognize systems, is continuously growing and developing. Thinking is a window showing the level of development of society. Both successes and failures are clearly visible in this window. It's no secret that a person's dignity and perfection is determined by the level of thinking. Information is the main factor influencing the extent to which human thinking and thinking ability are formed. Therefore, the development of the modern civilized society in the present period is characterized by the process of informatization.

METHODS AND MATERIALS

Pedagogical observation, comparative analysis, generalization, pedagogical experiment-test, mathematical-statistical analysis, mental cards, expert survey of foresight, development of scenarios, future box, and Delphi methods were used in the research process.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSIONS

Informatization of society is a global social process and a leading type of activity in the field of public production, a complex of processes of information collection, processing, storage, transmission and use with the help of modern microprocessor and computer techniques and other various technical means used in information exchange.

The emergence and development of the information society creates opportunities for the following in human life activities:

- the possibility of broad and active use of the intellectual potential accumulated in printed form during the systematic and constantly expanding and developing scientific, production and other activities of mankind;

- by integrating science, education, production on the basis of information and communication technologies, intensive development of all spheres of production of society, directing human labor from physical labor to mental labor, intellectualizing all types of human activity;

- to raise the information service to a higher level, to create an opportunity for any member of the society to access and use the source of reliable information, to visualize the provided information, to ensure the validity and viability of the information used.

Currently, the open information system, which is designed to use the information space possible for some areas of society, leads to the improvement of society's management mechanisms, its humanization and democratization, and the improvement of the standard of living of society members. The processes related to the informatization of society allow not only the development of scientific and technical progress, but also the intellectualization of all types of human activity, and the creation of a completely new information environment in terms of quality. It ensures the development of a person's creative potential. Informatization of education is one of the leading directions of the process of informationalization of society.

Informatization of education is a process aimed at the implementation of the spiritual and pedagogical goals of the educational process on the basis of methodologically and practically providing the educational field with modern information and communication technologies and technical means and using them effectively, which includes:

- improvement of the educational system management mechanism based on the use of scientific-pedagogical information, information-methodical materials and the automated data bank of communication networks;

- improvement of educational system methodology, organizational forms and strategy of educational content in accordance with the development goals of the learner in the conditions of modern information society;

- to create a methodical system aimed at developing the intellectual potential of the learner based on the independent acquisition of knowledge and the implementation of information-educational, research-research work, the formation of independent information processing abilities in various fields of his activity;

- creation and use of a computer-testing system of monitoring and evaluating the student's knowledge.

The following software devices and devices operating on the basis of microprocessors, computing techniques and other modern technical means of information exchange can be included in the modern information and communication technical means:

- digital technical means, including computers and personal computers;
- a complex of terminal devices designed for all classes of digital technical means, local computing networks, data input and transmission devices, text and graphic data input and manipulation tools, large-volume data storage tools and other peripheral devices of modern EHM;

- means of transferring data from graphic or sound form to numerical data (or vice versa), audiovisual data manipulation tools and devices based on multimedia and "Virtual reality" technology;

- artificial intelligence systems;
- modern means of communication;
- machine graphics system, software packages (programming languages, translators, compilers, operating systems, application packages, etc.)

The widespread use of flexible automated systems, microprocessors, software control devices and robots in production has ensured the development of scientific and technical progress in the current period. This process sets before modern pedagogy the important task of preparing personnel who are fast-acting and quickly adaptable to the demands of the times at a qualitatively new stage of development based on the information of the society. This task, in turn, is considered a social order of the society and mainly depends on the provision of educational institutions with modern information and communication technical means and the level of readiness of learners to quickly receive and process the constantly growing flow of information. Therefore, one of the important tasks is to organize the effective use of modern ICT technical tools in order to increase the efficiency and quality of the educational process and intensification.

The relevance of the above tasks is determined not only by the social order of society, but also by the personal needs of the learner, which is related to the formation of self-development, improvement and assessment skills in a person-oriented education system.

The effective use of modern information and communication technical tools in the educational process provides ample opportunities for:

- establishment of rapid feedback between modern information and communication technical means and their users;
- computer visualization, virtualization of educational information about a certain object, technological processes or process laws;
- storage of large amounts of information in the archive and its transfer, easy access to the central data bank of the user and the possibility of working on the data;
- automation of the information search and calculation process, multiple and multi-factor processing of the results of training and experience, the possibility of repeating it;
- automation of informational and methodological support of the educational process, organization of management and control and evaluation of learning results.

These opportunities show that the use of modern information and communication technologies in the educational process is more effective in the following directions:

- recording, collecting, storing, processing information about the studied object, event, situation, as well as transferring large amounts of information in various forms;
- interactive dialogue, that is, communication, interaction between the software system and its user;
- management of real objects (for example, educational robots, simulated industrial devices and mechanisms, etc.);
- managing various objects, events, processes, including actual processes by displaying them on the screen;
- automated control over the results of educational activities, processing of control results, monitoring, training, testing, etc.

CONCLUSION

The types of activities listed above are based on the informed interaction between the student, the teacher and new information technologies, and they serve to realize educational goals. Therefore, it will not be a mistake to call the directions related to these types of activities information-educational goals.

In the conditions of the information society, the development of the learner's personality based on ICT requires special attention to the following tasks:

- development of thinking and thinking abilities of the learner;
- development of cultural education based on computer graphics, multimedia technologies;
- formation of the ability to make optimal decisions in complex non-standard situations or to make specific proposals for problem solving (for example, by using computer games aimed at optimizing activities, etc.);
- development of the student's research activity using the possibilities of computer modeling;
- forming the learner's information culture, the ability to use and process information correctly.

Timely resolution of the above-mentioned issues related to the informatization of society, in other words, the fulfillment of the social order of society, the training of qualified personnel in the field of information-communication and computer engineering, and the correct and effective use of all users of modern information technology technical means (including the population). shows that skill development is one of the most urgent and important tasks of today.

REFERENCES

1. The concept of creating a new generation of educational literature for the system of higher and secondary special, professional education. // Order No. 278 of OO'MTV, August 2, 2013.
2. E.S. Bolat, M. Yu. Buharkin. Sovremennye pedagogicheskie i informatsionnye tehnologii v sistem obrazovaniya./M.: "Akademiya", 2008g., 364 p.
3. O.D. Rakhimov and others. Modern pedagogical technologies./T.: "Science and technology" publishing house, 2013, 170 p.Rakhimov OD, Murodov MO, Ruziev KhJ. Quality of education and innovative technologies. Tashkent, "Science and technologies" publishing house. 2016. -page 208.
4. Rakhimov O. D., Chorshanbiev Z. E. Prospects for the application of digital technologies in training the "labor protection" course //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2021. – Volume. 2. – pp. 34-40.
5. Rakhimov O. D. et al. Unused opportunities: distance education in Uzbekistan // Scientific journal. – 2021. – No. 3 (58). – P. 72-75.
6. Rakhimov O. et al. Positive and negative aspects of digitalization of higher education in Uzbekistan //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2022. – T. 2432. – №. 1.

TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO YOUNG LEARNERS FROM THEIR YOUNG AGE

Madaminjonova Feruza Madaminjon qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

xorijiy til va adabiyot ingliz tili fakulteti 2-bosqich talabasi

***Annotation:** Learning language is getting more developed day by day and there is a fact that if children learn it in their early age, it will be much easier process, thus in this article I am going to give reasons about this wide-spread perception.*

***Key words:** primary curriculum, obligatory, constructive teaching, communicative teaching, activities, formal education.*

In recent years, with the influence of globalization and the increasing importance of English as an international language in world communication, many European and asian countries have taken steps to introduce the teaching of English to children at an earlier age. For instance, European union countries introduced English to their primary curriculum and the age of beginning instruction became in 2002. Similarly, foreign language policy has undergone changes in Turkey as well. Under the new law that took effect in 1997, and in a way renewed in 2005. It became obligatory for primary school students to start studying a foreign language as part of the core primary curriculum from Grade 4.

This new reform in Turkey necessitated a new foreign language education curriculum at primary level based on the constructivist and communicative perspectives. Accordingly, a new course in pre-service English Language Teaching programs at universities - “teaching English to young learners” was introduced and a series of in-service education seminars were organized by the Ministry of National Education to familiarize the English language teachers with the new curriculum goals and the constructivist and communicative teaching philosophies and to equip them with special skills to be able to teach young learners. Normally developing children can learn another language at an early age given sufficient exposure and intraction. A number of resource books on teaching English to young learners emphasize the

following principles all of which derive from recent theorizing in the field with a focus on classroom practice:

- Activities should be fun and enjoyable
- Activities should create a desire or need to communicate
- Young learners should feel relaxed in a classroom
- Language use should be illustrated by use of objects, pictures, actions or gestures.

When it comes to foreign language education in primary school, it means that classes on their own are not enough, if the child no longer has any contact with the language after school, anything they have learned will soon start to disappear, this applies to all school subjects, and particularly to foreign languages. So you need to encourage your child to use the words they learn as often as possible outside the classroom because the best way to learn any language is to use it. Of course, the role of parents can be crucial here. First the key thing is to motivate the child, not force them. When they are young, children acquire knowledge best in stress-free and pressure-free environments through play. Therefore, it is necessary to create a stimulating and supportive environment for learning a foreign language. A child should feel safe and protected and learn a second language outside of a school in a completely natural way, similar to the way they've acquired their native language. We need to praise and reward the child for everything they do right. If they encounter an obstacle, it is important to support them and overcome it together. If you feel the child is tired, let them have some rest and enjoy other activities. Simply, learning a language outside the classroom should be more like play than formal education. Include target language songs and chants throughout your day. These are great for quick warm-ups, cool downs and breaks between larger activities. Tell or read target language stories that engage their imaginations. To up the engagement level even further, go outside and teach movement vocabulary or nature vocabulary. Sometimes a change of scene and fresh air is all kids need to stay on track. Anyone who has ever raised one, been on an airplane with one or had one in the classroom knows how true this is. Of course, each individual child is unique and has their own balance of activity and energy, but if you are teaching young learners you can generally expect your students to outlast you every day of the week. In fact, requiring kids to sit for long periods of time actually makes them less able to learn.

So, working with this characteristic rather than against it is key in your language classroom. That is where total physical response comes into play. This teaching method is built on the idea of students using their bodies in response to foreign language instruction. The teacher gives an instruction in the target language and the students perform the action. A simple way to get started with total physical response is to share action-focused sentences with your class and demonstrate what they mean. Then have students repeat the same. Have your kids walk around and associate body movements with the language structures you are teaching.

References:

1. Belma Hazhedar, Hacer Hande Uysal - Embracing theory and practice in teaching languages to young learners. p - 1-7
2. Allisonacademy.com
3. www.fluentu.com

HARAKATLAR STRATEGIYASI DOIRASIDA O‘ZBEKISTONDA AHOLI BANDLIGINI TA’MINLASH MASALALARI

Valiyev Akbar Xalilovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti
O‘zbekiston tarixi kafedrasida katta o‘qituvchisi
akbarxon1962@mail.ru

***Annotatsiya:** Maqolada hozirgi davrning dolzarb mavzularidan biri bo‘lgan Harakatlar strategiyasi doirasida O‘zbekistonda aholi bandligini ta‘minlash masalalari mavjud manba va adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Maqola ijtimoiy himoya va aholi bandligi sohasidagi faoliyat ko‘rsatayotgan tadqiqotchilar uchun qiziqarli hisoblanadi.*

***Kalit so‘zlar:** Harakatlar strategiyasi, ijtimoiy himoya, bandlik va mehnat munosabatlari, mehnat migratsiyasi, Xalqaro Mehnat Tashkiloti.*

ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТЬЮ НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ В РАМКАХ СТРАТЕГИИ ДЕЙСТВИЙ

Валиев Акбар Халилович

Джизакский Государственный Педагогический Университет
старший преподаватель кафедры История Узбекистана
akbarxon1962@mail.ru

***Аннотация:** В статье на основе доступных источников и литературы анализируются вопросы обеспечения занятости населения в Узбекистане в рамках Стратегии действий, которая является одной из актуальных тем. Статья интересна исследователям, работающим в сфере социальной защиты и занятости населения.*

***Ключевые слова:** Стратегия действий, социальная защита, занятость и трудовые отношения, трудовая миграция, Международная организация труда.*

ISSUES OF PROVIDING EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN UZBEKISTAN WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ACTION STRATEGY

Valiev Akbar Khalilovich

Jizzakh State Pedagogical University
senior lecturer of the department
History of Uzbekistan
akbarxon1962@mail.ru

Abstract: *The article, based on available sources and literature, analyzes the issues of ensuring employment of the population in Uzbekistan within the framework of the Action Strategy, which is one of the current topics. The article is of interest to researchers working in the field of social protection and employment.*

Key words: *Action strategy, social protection, employment and labor relations, labor migration, International Labor Organization.*

Ma'lumki Respublikamizda ro'yobga chiqarilayotgan iqtisodiy islohatlarning bosh yo'nalishi mamlakatimiz aholisini moddiy ahvolini yaxshilash, uning ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgandir. Mamlakatimiz rahbariyati tomonidan ishsiz fuqorolarimizga munosib ish o'rinlarini yaratish, ularga o'zlarining ishlab ciqarishlarini yo'lga qo'yishlari uchun imtiyoz asosida kam foizli va uzoq muddatga mo'ljallangan kreditlarni taqdim etilishi, ma'lum darajada aholi bandligini ta'minlash borasida samarali natijalarni bermoqda. Sobiq sovet tuzumi davrida aholi bandligini ta'minlash borasida to'liq davlat ulushi hukmron bo'lgan bo'lsa, bugungi ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy sektorning ustivorligini ta'minlanishiga erishildi.

Respublikamiz Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoev tashabbuslari bilan amalga oshirilayotgan tadbirlarning o'zagini 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Respublikamizni rivojlantirishning 5 ta ustivor yo'nalishlari borasidagi Harakatlar strategiyasi tashkil etib, unda fuqorolarga munosib ish o'rinlarini yaratish va aholi bandligi masalalariga ham katta e'tibor qaratilgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2018-yilning dekabr oyida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishda "Aholini bandligini ta'minlash, ishsizlikni qisqartirish bo'yicha tezkor chora-tadbirlar ko'rishimiz zarur. Savol tug'iladi: mamlakatimizda ishsizlarning haqiqiy soni qancha? Aholining necha foizi norasmiy sektorda band? Qanchadan-qancha vatandoshlarimiz horijga ish izlab ketgan? Bitta ishsiz odam o'nta muammo ekanligini tushunishimiz kerak. Oilaga, mahallaga, jamiyatga yetkazilishi mumkin bo'lgan zararni baholasangiz, bu masala naqadar dolzarb ekanini ko'rasiz" [1.].

Hozirgi vaqtda bandlik va ish bilan ta'minlashning huquqiy asosi yaxlit tizim bo'lib, u bandlik va ishga joylashtirishni bevosita tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar, shuningdek, mehnat munosabatlariga ta'sir etuvchi alohida qoidalarni o'z ichiga olgan boshqa ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativi huquqiy aktlarni o'z ichiga oladi [2. 200].

Respublikamiz aholisi yuqori darajada o'sib borayotganligi va yiliga salkam 500 ming o'rta va maxsus ta'lim muasasalari bitiruvchilarini bandligini ta'minlash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Respublikamizda 2021 yilning boshida mehnat zahiralari

19 milliondan ortiq kishi bo‘lib, iqtisodiy jihatdan faol aholi salkam 15 million, ish o‘rinlariga ega bo‘lgan aholi soni 13 milliondan ortiq kishini tashkil etdi. Ish bilan band aholini iqtisodiyotimizning rasmiy sektoridagi ulushi 5 million 700 kishini, norasmiy sektorda esa 5 million 600 mingni, ish o‘rinlariga ehtiyojmand bo‘lgan fuqorolar 1 million 600 mingni tashkil etib, horijdagi O‘zbekistonlik mehnat migrantlari 1 million 800 ming kishidan iborat bo‘lgan.

2017-2021 yillar davomida barcha tarmoqlarda bo‘lgani kabi, aholi bandligini ta‘minlash borasida ham keng qamrovli ishlar amalga oshirilganligini ko‘rish mumkin. Aholi bandligi va mehnat munosabatlari vazirligi va uning Respublikamiz viloyatlaridagi boshqarmalari o‘zlarining faoliyatlarini raqamlashtirib, XMT qarorlari talablari asosida tashkil qilganligini ko‘rishimiz mumkin. Bu o‘z navbatida yangi davr sharoitida aholini ish bilan ta‘minlash mexanizmlarini takomillashib, jahon standartlari talablariga yaqinlashayotganligini ko‘rsatadi.

Ta‘kidlash joizki, bandlik va mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi yangi tahrirdagi qonunda davlatimizning aholi bandligi va mehnat munosabatlari borasidagi siyosati belgilangan bo‘lib, u zamonaviy davrning bandlik va mehnat qonunchiligi talablariga mos holda ishlab chiqilgan. Unda aholi bandligi va mehnat munosabatlarini amalga oshirishning zamonaviy mexanizmlari, tadbirkorlikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, band bo‘lmagan aholini turli sohadagi kasblarga o‘qitish kabi masalalar o‘z aksini topgan.

Harakatlar strategiyasi doirasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun ushbu sohaga ma‘sul bo‘lgan idora faoliyatida ham nofaol bandlik siyosatidan faol aholi bandligining siyosatiga o‘tish jarayoni boshlandi. Nofaol bandlik siyosatida asosiy e‘tibor ishsiz aholini faqat nafaqa va yordam pullari asosida qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lsa, aktiv bandlik siyosatida aholini ish bilan ta‘minlash keng qamrovli bo‘lib, yaxshi va samarali natijalar beradi. Harakatlar strategiyasidagi vazifalarni amalga oshirish jarayonida aynan aktiv bandlik siyosatidan foydalanildi.

Respublikamiz Prezidenti tashabbusi bilan birinchi marotaba Respublikamizda noformal aholi bandligi hamda yashirincha iqtisod masalalari ko‘rib chiqildi hamda uning hajmini pasaytirish borasida amaliy ishlar qilina boshlandi. Norasmiy ravishdagi aholi bandligi dunyoning taraqqiy etgan davlatlarida ham bor bo‘lib, faqat salbiy bo‘lmasdan, o‘ta muhim bo‘lgan ijobiy vazifalarni ham amalga oshirgan.

Respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoevning «Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida» gi farmoni, shuningdek «Tadbirkorlik faoliyati va o‘zini o‘zi band qilishni davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» gi hamda «Kambag‘al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish,

ularning mehnat faolligini oshirish va kasb-hunarga o'qitishga qaratilgan hamda aholi bandligini ta'minlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» qabul qilgan qarorlari mamlakatimizda xufiyona iqtisodiyot va norasmiy bandlik darajasini kamaytirish va uni oldini olishga qaratilganligi bilan katta ahamiyatga egadir.

Yuqorida qayd etilgan farmon va qarorlarda xufiyona iqtisodiyot va noformal bandlik bilan shug'ullanishga to'rachilik yondoshuvi hamda taqiq qo'yish orqali hal qilmasdan, uning qonuniylik asosida iqtisodiy nuqtai nazardan qulay bo'ladigan muhitni vujudga keltirish bilan shaffoflikni ta'minlashga sharoit yaratadi.

Respublikamizda 2020 yili noformal mehnatdagi bandlikning ko'rsatgichi 2001 yildagiga qaraganda 52,6 % ko'paygan, iqtisodning rasmiylik tarmog'ida aholi bandligi 3,3 % pasaygan. Bu davrda O'zbekistondan horijga mehnat qilishga borganlar 8 marotabaga, ish joyiga ega bo'lmaganlik ko'rsatgichi 42 marotabaga, iqtisodiy aktiv fuqoralar 62 % ko'paygan. Iqtisodiyotdagi aktiv aholini yalpi mehnatdagi zahiralariga nisbatan 2001 yili 71,6 % hamda 2020 yili 77,3 % teng bo'lgan [3.].

Mamlakatimizda noformal mehnatda band aholining ijtimoiy hamda demografik ahvolidan tahlillari shuni ko'rsatadiki ulardan 32,1 % - umumiy o'rta, 61,1 % - o'rta-maxsus hamda 6,8 % - oliy ma'lumotga ega bo'lgan fuqorolarning bo'lishi aholi ma'lumoti hamda bilimining ko'rsatgichi yuqori darajada bo'lsa, mehnat munosabatlarida noformal mehnat bilan ish bilan ta'minlanganlik ko'rsatgichlari mos ravishda kamayib borishini ko'rsatadi.

Aholi bandligini ta'minlash borasidagi olib borilgan keng qamrovli tadbirlar natijasiga ko'ra 2017-2020 yillar davomida bandlik va mehnat munosabatlari tashkilotlari tomonidan aholini ma'lum sohalardagi kasblarga o'qishga yo'naltirgan aholi soni 8,8 barobarga ko'paygan. Ishsiz fuqorolarni turli xildagi jamoatchilik ishiga joylashtirish 65 barobariga oshgan. O'rganilayotgan davrda oliy ta'lim muasasalariga qabul qilish ko'rsatgichlari 2016 yilga qaraganda 2,5 marotaba ko'payib, yoshlarni oliy o'quv yurtlari muasasalariga jalb qilish ko'rsatgichlari 9 % dan 25 % ga ko'tarilgan.

Respublikamiz aholisini noformal mehnat sohasi bilan bandligini kamaytirishdagi asosiy turlaridan nostandartli ishlar bilan band qilish turidan kengroq foydalanilsa hamda (masofavi tarzda, belgilangan ishlar jadvallari asosida, aholini o'z o'zini bandligini ta'minlashi, mavsumli va xonodondagi bandlik) aholi tomonidan o'zini o'zi band qilishning usullaridan foydalanish o'zining samarali natijalarini beradi.

Misol tariqasida o'zini bandligini ta'minlagan fuqopolarni ro'xatlarga qo'yish tartibi to'g'risida xabarlar belgilangan maxsus mobilli iliovalar, soliq to'lovchilarning o'zlariga kabinetlari bo'yicha bajarilib, bazaviy hisob-kitob hajmining bir barobari bo'yicha ikki yuzu qirq besh ming so'm miqdorida ijtimoiy soliqni to'lashlari asosida

ularni mehnati faoliyatlari natijasi bo'yicha olinadigan daromadi jismoniy shaxslarning yalpi daromadi tarkibiga kirmasligi belgilab qo'yilgan.

Bugungi davrda o'zini mehnat bilan band qilayotgan fuqorolarga 68 turdagi mehnat faoliyati (yumushlar, xizmat ko'rsatish) sohalarining yo'nalishlari belgilangan. Uni kelgusida yanada takomillashtirish borasida Respublikamiz miqyosida chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2021 yilning 1 iyuliga qadar 852400 aholi o'zini ish band qilib ro'yxatda qayd qilingan. Ulardan 310100 tasini 30 yosh atrofiga to'lgan yigitlar va xotin-qizlardan iborat bo'lgan. [3.].

Xalqaro Mehnat Tashkilotining e'tirofiga asosan, jahon bo'yicha o'zini ish bilan bandligini ta'minlaganlar 42,5 % iboratdir. Misol uchun, Yevropadagi davlatlar hamda Amerika Qo'shma Shtatlarida o'zini ish bilan band qilgan fuqorolar, aholi uchun katta hajmdagi xizmatlarning turini ko'rsatishib, ular 400 tadan ko'proqdir. Qayd etish kerakki, Respublikamizda ham mehnat faoliyatining xuddi shunday shakllaridan foydanishning imkoni mavjuddir [3.].

Respublikamiz miqyosida ilk marotaba mehnat munosabatlariga kirib kelayotgan yoshlarga munosib ish o'rinlarini yaratib, kasbu-korga o'rgatib ularning bandligini ta'minlash masalalari dalatimiz siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Respublikamiz Prezidentining tashabbuslari bilan o'tgan 2021 yilda yoshlar bandligini amalga oshirish uchun 1 gektardan er ajratildi va bu o'zining samarali natijalarini berdi.

Yangi asrimizning boshlaridan boshlab yurtdoshlarimiz horijiy mamlakatlarda mehnat qilish uchun chiqishari doimiy ravishda amalga oshirila boshlandi. Biroq ushbu horijiy mehnat migratsiyasi masalalariga uzoq yillar davomida e'tibor berilmadi. Shunday qilib, horijiy mamlakatlardagi O'zbekistonlik mehnat migrantlariga bo'layotgan munosabat ijobiy tomonga o'zgarib, ular har tomonlama qo'llab-quvvatlandi, ularni horijiy davlatlardagi huquq hamda manfaatlarini himoya qilish borasida amaliy ishlar qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Закон «О занятости населения» 20 октября 2020 г., № ЗРУ-642. (Национальная база данных законодательства, 20.10.2020 г., № 03/20/642/1396)
2. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Тошкент “O zbekiston” нашриёти, 2021. С. 200 бет.
3. <https://review.uz/uz/post/2016-2021-yillarda-mehnat-bozorida-amalga-oshirilgan-ishlar-va-erishilgan-natijalar-sharhi>
4. Валиев А. Х. Решение вопросов занятости населения в условиях Узбекистана //Будущее сферы труда: глобальные вызовы и региональное развитие. – 2019. – С. 274-279.
5. Валиев А. Х. ВОПРОСЫ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ УЗБЕКИСТАНА //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 270-279.
6. Валиев А. Х. МОЛОДЁЖНАЯ ЗАНЯТОСТЬ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 437-442.
7. Валиев А. Х. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА УЗБЕКИСТАНА В СФЕРЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ //Коммуникативная культура: история и современность. – 2021. – С. 117-122.
8. Валиев А. Х., Хамраев Г. Г. АМИР ТЕМУР ФАОЛИЯТИДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯЛАШ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2021. – №. SI-2.
9. Валиев А. Х. Ижтимоий ҳимоя масаласининг ислом динидаги талқини //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2019. – №. 20.
10. Валиев А. Х. КОРОНОВИРУС ПАНДЕМИЯСИ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ БАНДЛИГИ МАСАЛАЛАРИ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2021. – №. SI-2.
11. Кобзева О. П., Валиев А. Х. ИЗ ИСТОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ НОРМАТИВНЫХ АКТОВ ПО ВОПРОСАМ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ //ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ. – С. 217.

CONTEMPORARY ASPECTS OF THE TREATMENT OF ODONTOGENIC JAW CYSTS IN CHILDREN

Saparbaev M.K.,¹ Yuldashev A.A.²

¹. Basic doctoral student

<https://orcid.org/0009-0008-6540-0976>

². Doctor of Medical Sciences, Professor

<https://orcid.org/0009-0009-8947-2592>

Tashkent State Dental Institute

ANNOTATION

This review describes methods of treatment of odontogenic cysts of the jaw bones in children and surgical rehabilitation of patients with this pathology. Literary data on various methods of surgical treatment of odontogenic cysts of the jaw bones in children are summarized. The prospects for recognizing odontogenic cysts using computed tomography are noted; the decisive preference in making a diagnosis is given to mandatory patho-histological examination.

Key words: odontogenic cysts, rehabilitation, cystectomy, children.

Relevance of the problem. According to the authors' data, among odontogenic cysts in children, inflammatory cysts are more common (radicular cysts - 49.4% and tooth-containing cysts - 37.7%). Odontogenic cysts are equally common in boys (54.9%) and girls (45.1%) with predominant localisation on the mandible. Children with radicular cysts sought inpatient surgical care at the age of 12-18 years (87.5%), with tooth-containing cysts at the age of 6-11 years (86.9%), and with follicular cysts equally often at the age of 6-11 and 12-18 years (47.6 and 52.4%) (Kushner A.N., Lapkovsky V.I., Petrovich N.I., 2020).

Due to the widespread occurrence of odontogenic jaw cysts, the urgent problem of maxillofacial surgery is the improvement of treatment methods for this pathology (Khatskievich G.A., 2009; Solntsev M.A., 2010; Vasiliev G.A., 2011), as well as with the presence of significant damage to the structures of the jawbone, complicated by premature loss of teeth, impaired chewing function, jaw deformation and the threat of pathological fracture (Mirsaeva F.E., 1999; Mukovozov I.N., 2002). The suppuration

of odontogenic cysts is often complicated by the development of sinusitis of the upper jaw, osteomyelitis of the jaw bones, abscesses and phlegmons that are life-threatening to the patient [2,3,7]. The development of central jaw cancer has been discussed as the epithelial lining of the cyst maligns. The problem is urgent because the lack of reliable information about the effectiveness of various methods of surgical intervention makes it difficult to develop accurate recommendations for the application of techniques of surgical treatment of odontogenic jaw cysts [4,6,19,24]. The main condition for a successful postoperative period in patients with jaw cysts is the restoration of regional blood circulation in the wound tissues after the incision in order to provide access to the cyst of the mucosa, periosteum and detachment of the mucosal-periosteal flap [14,16,20,25,26].

According to some authors, keratocysts of the jawbones account for 5.4 to 17.4% of all odontogenic cysts (Kreidler J.F., 2013; Cawson R.A., Odell E.W., 2018). Sometimes keratocysts in congenital pathology are included in the symptom complex (Gorlin syndrome, Marfan syndrome). A characteristic feature of the clinic of keratocysts is due to the fact that these formations do not have clear symptoms that allow to accurately diagnose them before surgery. Only in those cases when the cyst reaches a large size, symptoms appear in the form of teething disorders or their displacement, jaw deformity (V.V. Roginsky, 2015).

Small keratocysts are sometimes localised in periapical tissues, like periapical inflammatory cysts surround the tissues of an unerupted tooth, similar to a follicular cyst (tooth-containing cyst). It is a known fact that jaw keratocysts tend to recur many years after surgery (S.N. Fedotov, 2009). In the histological classification of odontogenic tumours - keratocysts are classified as tumours and are called "benign keratocystic odontogenic tumour" (WHO, 2005). Patho-histological examination of the diagnostic surgical material is crucial in making the diagnosis, but sometimes previous surgery and/or the characteristic sign of suppuration make patho-histological verification difficult because their characteristic epithelial lining is destroyed. There is also no consensus on the treatment of keratocysts. Different authors propose different methods of treatment: cystectomy, treatment of the cystic cavity with chemical preparations, with cryodestruction, etc. Some authors, taking into account the tendency of keratocysts to recur, favour a radical approach to treatment - resection of the jawbone (Donoff R.B., 1972).

According to M. Azimov (2015), patients with odontogenic maxillary sinusitis accounted for 4-6% of all patients treated. L.M. Emelyanenko (2010) and Kozlov B.C. (2013) provide data on the annual increase in the number of patients in this category, which is 1-2%. Despite the large growth of the disease, the results of surgical treatment

of patients with odontogenic maxillary sinusitis cannot be recognised as optimal. This information is confirmed by the data of M.M. Solovyov, P.Y. Shimchenko (2015) - 32% of patients in the distant period after the operation of radical sinusotomy according to Caldwell-Luke present the following complaints: a feeling of heaviness, a sense of pressure, sometimes twitching pain in the area of the operated maxilla; purulent nasal discharge; lacrimation, numbness of the upper lip, nose.

The above symptoms occur due to the fact that after removal of pathologically altered sinus mucosa there is no persistent regeneration, and this leads to prolongation of chronic inflammatory process (Malakhova M.A., 2005; Bykanova T.G., 2003; Gaivoronsky A.V., 2012; Palchun V.T. et al., 2012) and can lead to carcinoma (Sagalovich B.M., 2007). Painful symptoms also arise due to the fact that during Caldwell-Luke sinusotomy a part of the anterior wall of the sinus together with the mucous membrane is removed (Bogatov A.I. et al., 2003), in this case the total area of the sinus mucous membrane defect increases significantly and conditions for its poor regeneration arise again. Thirdly, long-term existence of chronic foci of odontogenic infection in the periodontium of the lateral group of teeth of the upper jaw leads to destruction of bone structures of the sinus floor and lesions of its mucous membrane.

G.B. Troshkova and V.A. Kozlov (2007) demonstrated that the severity of the process and its prevalence depend on the period of oroantral communication occurring after tooth extraction before its operative elimination.

Some patients who have undergone the classic Caldwell-Luke sinusotomy have complaints of paresthesia in the suborbital region, which can be explained by the traumatic nature of the intervention and the inflammatory process in the innervation zone of the suborbital nerve.

G.B. Troshkova (1997) suggested replacing the defect of the sinus wall with an allogeneic demineralized bone graft to prevent the soft tissues of the cheek and the formation of scar adhesions.

In order to improve the results of treatment of patients with odontogenic maxillary sinusitis, it is necessary to implement urgent measures, which include sanitation of foci of odontogenic infection of the upper jaw; prevention of the occurrence and timely elimination of oroantral communication after tooth extraction (Petropavlovskaya M.Y., 2019); minimization of traumatic surgical intervention of surgical treatment of maxillary sinusitis of odontogenic etiology. Lopatin A.S. (1998), Ippolitov V.P. et al. (2005); Kozlov B.C. (2003); Garrel R. et al. (2003) recommend the use of endoscopic technique, with the help of which it is possible to visualise the sinus through trepanation holes and to perform extirpation of the pathologically altered shell.

Cavity masses in the jaw bones are detected incidentally on radiographs performed for other purposes, some of them provoke the appearance of symptoms in the clinic: painful and painless swelling with a probable tendency to grow. Differential diagnosis of medium and small cysts of dysontogenetic origin is difficult, because odontogenic cysts "grow" slowly for many months or even years and do not bother the patient (T.G. Robustova 2003, I.S. Karapetyan et al. 2004, R.E.Mac-Donald, D.E.Avery 2003, K.V.Vgappop 2003). Long-term experience shows that the radiological picture of large cavity formations does not always allow to establish a preliminary diagnosis accurately and correctly, because the cavity syndrome can be a consequence of various pathological conditions: radicular cysts, keratocysts, follicular cysts, ameloblastomas, ameloblastic fibromas, neoplasms of different histological structure, this predetermines and aggravates the further fate of patients.

A lot of works are devoted to the radiological diagnosis of diseases of cysts of the maxillary sinuses (Rabukhina N.A., Chuprynina N.M., 1991). Diagnosis of peri-root cysts is most significantly represented by the following studies (Oliverio P.S., 2003; Ikeshima A., 2005). Literature data still show that diagnostic errors occur quite often (Ovrutsky G.D., Livshits Y.N., 2006). This fact is caused by some peculiarities of the clinical course of jaw cysts and their insufficient radiological semiotics [14,16,22]. A significant percentage of cysts has complications in the form of inflammation of the cystic cavity and sinus, thinning deformation of the maxillary sinus walls, sprouting into the nasal cavity, which makes it necessary to diagnose them more accurately and objectively in order to develop optimal treatment. Thus, objective assessment of the nature and dynamics of development of such odontogenic cysts is difficult and insufficiently studied [10,12,13]. At the same time, radial methods of research play a significant role in identifying the nature of odontogenic cysts, assessing their course, as well as the peculiarities of reparative osteogenesis in the postoperative period.

In the publications of scientists noted the prospect of recognising odontogenic cysts by computed tomography (Fig.1) [Anyutin R.G. et al., 1993; Kuznetsov V. et al., 1997; Lopatin A.S., Artsybasheva M.V., 2006; Ruston V.E., Horner K., 2007; Yoshiura K., Higuchi Y., Araki K., 2009].

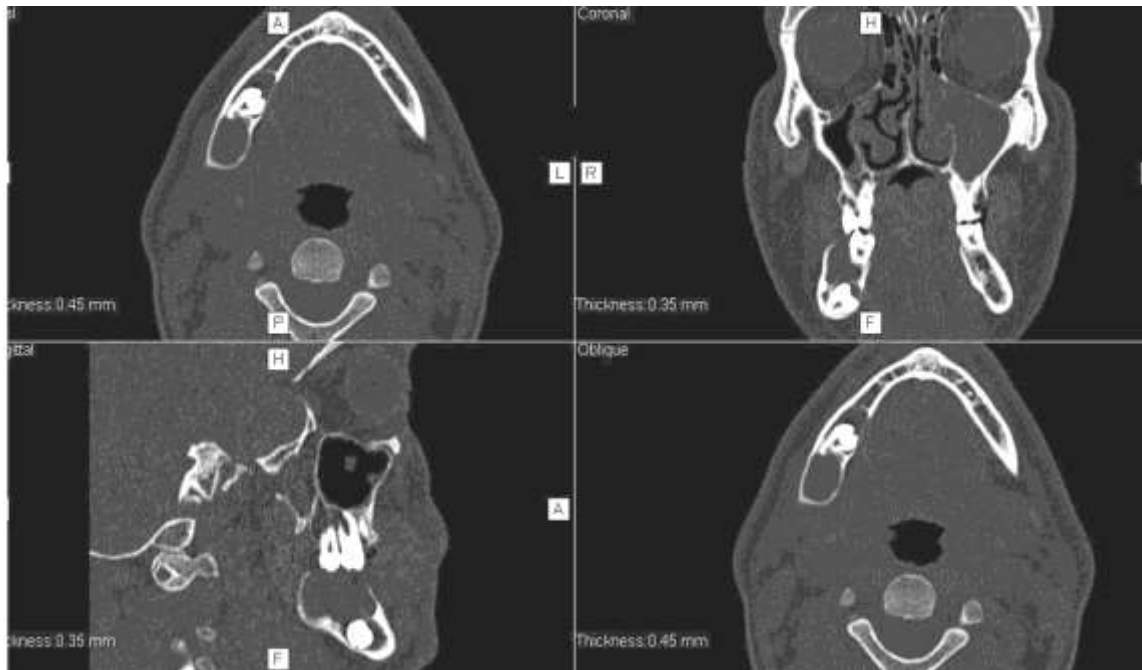

Fig.1 Follicular cyst of the mandible on the right side with the presence of homogeneous soft tissue content and a formed tooth. MSCT.

Computed tomography is performed to determine the size, contours and depth of cyst penetration into the adjacent soft tissues, this study provides an opportunity to determine the listed parameters layer by layer and accurately (Fig. 2) (A.A.Kulakov, N.A.Rabukhina, O.V.Adonina 2015, P.J.Boyne, D.Nou, C.Moretta, T.Pritchard 2019).

Fig.2 Computed tomography, odontogenic cyst on the left, nasolabial projection.

However, the final decisive preference for the diagnosis is the mandatory pathological examination [1,6,8]. The significance of X-ray contrast examinations in children in the diagnosis of odontogenic cysts, which undoubtedly provide valuable information about the distribution and localization of cysts (Fig. 3), is not sufficiently detailed.

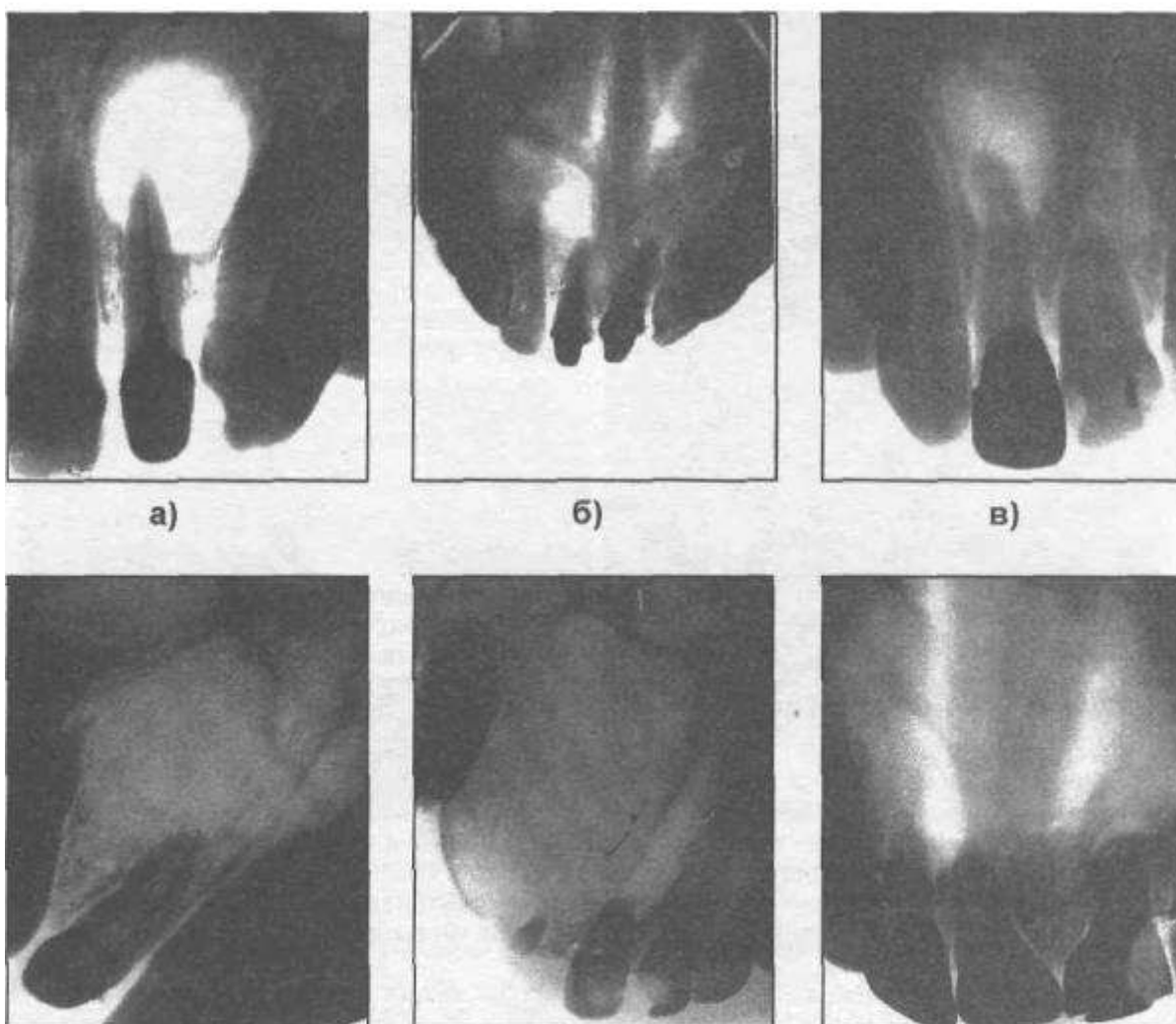
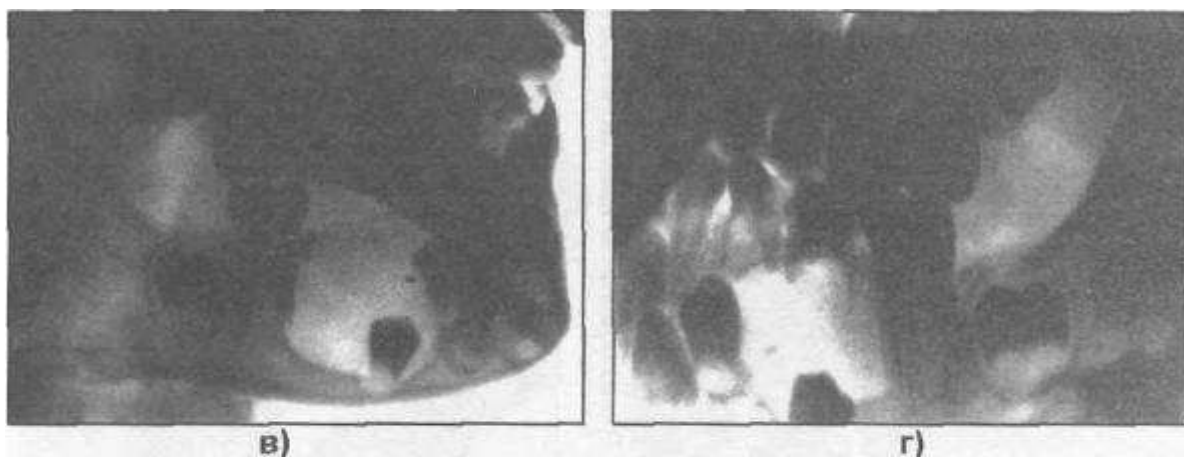

Fig.3

Radiological studies of cyst localization and size

The literature we have studied reflects little clinical and radiological characteristics of surgical treatment for the long-term results of odontogenic cysts of the maxilla and their sequelae. Meanwhile, such information is extremely important for clinical practice [3,5,7].

Fig.4 Radiograph. Root radicular cyst of the mandible.

To date, there is no unified approach to the treatment of large odontogenic cystic masses of the jaw bones and some types of benign tumours. The main reason for this is the high recurrence rate of the disease. The value of the recurrence rate, according to the literature, of keratocysts ranges from 0 to 63.5 % depending on the chosen technique. At the end of cystectomy (Fig.5), the value of recurrence rates can be 18.9% (Zhao Y.F. et al. 2012) and even 54.5% (Morgan T.A. et al. 2015), while a recurrence index of 0-2% (Zhao Y.F. et al., Kolokyta et al. 2017) is obtained after jaw block resection and decompression (cystotomy) [2,4,19,21,24,25].

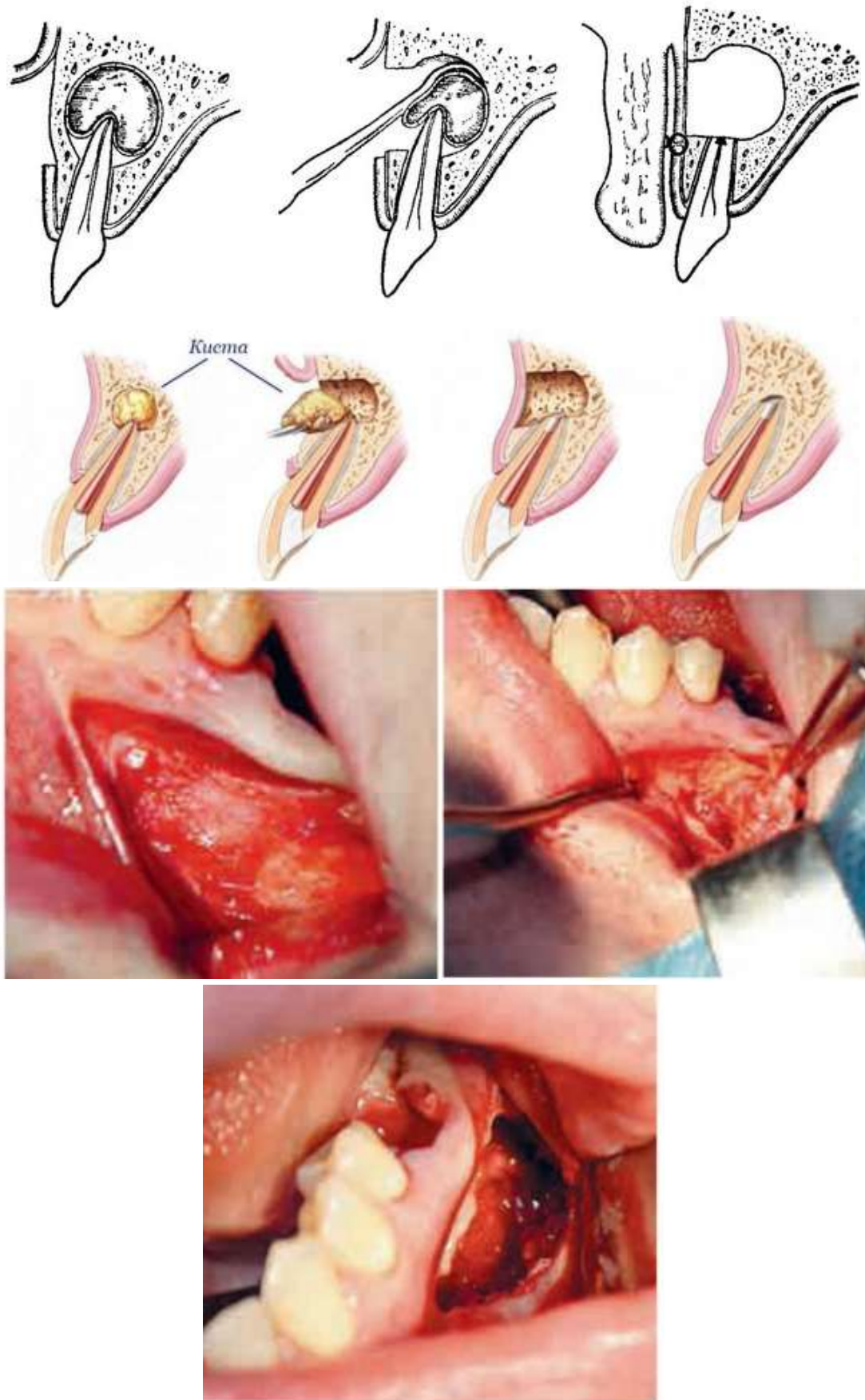

Fig .5.Cystectomy.

The greatest number of maxillofacial surgeons prefer radical resective techniques for surgery of extensive jaw cysts and benign tumours, which are more often crippling and require a multi-stage rehabilitation period.

In the socio-economic conditions of modern times, patients prefer outpatient treatment to a hospital stay and to reduce the period of disability associated with surgical intervention. Therefore, the dental surgeon must simultaneously offer an effective, least traumatic and affordable method of treatment [9,11,13,20].

Conclusions. *Summing up the above-mentioned, it follows that at present the urgent task of surgical dentistry and maxillofacial surgery is to improve diagnosis and to choose the optimal method of treatment of extensive odontogenic cystic lesions and benign neoplasms of the jaws, based on the most complete clinical and radiological picture.*

REFERENCES

1. Абу Бакер К.Ф. Применение биорезорбируемой мембраны "Пародонкол" для оптимизации заживления дефекта челюсти после цистэктомии. Автореф. дис. канд.мед.наук. М., 2007, 22с.
2. Вернадский Ю.И. Фолликулярные кисты. Особенности одонтогенных кист у детей. М.: 2008,23с.
3. Губайдулина Е.Я., Цегельник Л.Н, Лузина В.В., Топленинова О.Ю. Опыт лечения больных с обширными кистами челюстей. //Стоматология. 2019. №3, 51-53с.
4. Карапетян И.С., Губайдулина Е.Я., Цегельник Л.Н. II Опухоли и опухолеподобные поражения органов полости рта, челюстей, лица и шеи. М.; МИА. 2014.
5. Кац А.Г., Стародумова, Д.А. Дорофеев, В.А. Ирмияев, А.В. Тимофеев, А.А. Чечулин. К вопросу о патогенезе кератокист челюстей.//Российский стоматологический журнал.// 2021. №1.С. 4-6
6. Козлова С.И., Демикова Н.С. Наследственные синдромы и медико-генетическое консультирование. Изд. 3-е. М., 2017. С. 205-312.
7. Кулаков А.А., Рабухина Н.А., Адонина О.В. Диагностические возможности КТ в изучении одонтогенных кист, проросших в полость верхнечелюстных пазух.//Стоматология. 2019. №1. С. 36-40.
8. Мирсаева Ф.З. Хирургическое лечение одонтогенных кист с применением трансплантатов. Сборник статей: «Новое в стоматологии». 2009.№ 1.
9. Никитин А.А., Титова Н.В., Карачунский Г.М. Хирургическое лечение кистозных образований челюстей у детей с использованием биокомпозиционных материалов. //Стоматология. 2019. №2. С. 40-43.

10. Рогинский В.В., Лапшин С.Д., Рабухина Н.А., Налапко В.И. Одонтогенные кератокисты у детей и подростков. // Московский центр детской челюстно-лицевой хирургии 10 лет: результаты, итоги, выводы. Сборник статей. Москва. Детстомиздат. 2018, 213-217с.
11. Супиев Т.К., Ботабаев Б.К. Возрастные особенности эстетической реабилитации пациентов с полной аденией челюстей. //Стоматология детского возраста и профилактика. 2017. №3. С.45-50.
12. Хасанов Р.А. Роль компьютерной и магнитно-резонансной томографии в выборе тактики лечения у больных злокачественными опухолями полости носа и околоносовых пазух. Автореферат дисс. канд.мед.наук. Москва, 2016. 1-25с.
13. Черниговская Н.В., Ульянов С.Л., Кременецкая Л.Е., Шорстов Я.В. Особенности проявления кератокист челюстных костей у детей и подростков. // В сборнике научных статей конференции «Врожденная патология головы, лица и шеи у детей: актуальные вопросы комплексного лечения». МЗ РФ. МГМСУ. Москва, 2016. С. 179-180.
14. Черниговская Н.В., Шорстов Я.В. Кератокисты челюстей и их связь с сопутствующей патологией у детей. // Материалы XXIX итоговой конференции молодых ученых МГМСУ. М.; 2017. С.458.
15. Тутуева. Т.А., Черниговская Н.В., Беляева Н.Л. Этиология и патогенез множественных кератокист. // Материалы VI международного симпозиума: актуальные вопросы черепно-челюстно-лицевой хирургии и нейропатологии. Москва, 2018. С. 166.
16. Черниговская Н.В., Кременецкая Л.Е. Морфологическая характеристика кератокист челюстных костей у детей. //Cathedra. Том 8.2009. №1. С.20-22.
17. Шорстов Я.В. Гигантоклеточные опухоли челюстных костей у детей — принципы диагностики и лечения. Автореферат дисс. канд.мед.наук., Москва. 2019, 3-21с.
18. Штраубе Г.И. Эффект использования различных групп биогенных композиционных материалов при хирургическом лечении околокорневых кист челюстей. Роль эндодонтической подготовки зубов к операции. Санкт-Петербург. 2022. С. 15.
19. Alan R, Gould, Hoon Myoung, Sam-Ppyo Hong and etc. Odontogenic keratocyst: Review of 256 cases for recurrence and clinicopathologic parameters. Oral surgery, Oral medicine, Oral pathology, vol 91, № 3. March. 2021.
20. Barnes L., Eveson J.: Pathology and Genetics of Head and Neck Tumours. Lyon LARC Press.; 2015, p. 284.
21. Cameron A.C., Widmer R.P.; Developmental odontogenic cysts. Pediatric dentistry. 2013, p.135-136.
22. Dolphine Oda. Odontogenic keratocyst (OKC). J. Cont. Dent. Pract. 2000. №2.
23. Goichini Tsukamoto. A radiologic analysis of dentigerous cysts and odontogenic keratocysts associated with a mandibular third molar. Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol. Oral Radiol Endod. 2021. 91:743-47.

24. Gorlin R. J., Cohen M.M., Levin L.S. Syndromes of the Head and Neck 3 ed Edition. New York. 2021.
25. Dushmukhamedov M.Z., Yuldashev A.A., Khasanov A.I., Murtazaev S.S., Dushmukhamedov D.M. (2021). Long-term results of bone grafting of the alveolar process defect in patients with cleft lip and palate. *Ukrainian Journal of Surgery*, (2), 60-62.
26. Bobonazarov N.X., Dushmukhamedov D.M., Dushmukhamedov M.Z., Dushmukhamedova D.K., Omonov R.A. To the question about the treatment of odontogenic cysts of the jaws in children. *Journal of Bio medicine and Practice*. 2021, vol. 6, issue1, pp.327-334
27. Амануллаев, Р. А., Икрамов, Г. А., Насриддинов, Ж. Х., & Хатамов, У. А. (2020). КЛИНИКО-МИКРОБИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛОСТИ РТА У ДЕТЕЙ С ВРОЖДЕННОЙ РАСЩЕЛИНОЙ ВЕРХНЕЙ ГУБЫ И НЕБА ДО И ПОСЛЕ УРАНОПЛАСТИКИ. *Stomatologiya*, (1), 48-50.
28. ХАТАМОВ, У. А., AND Д. М. ТУЙЧИБАЕВА. "ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВРОЖДЕННЫХ РАСЩЕЛИН ВЕРХНЕЙ ГУБЫ И НЕБА В РАЗНЫХ СТРАНАХ МИРА (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)." *RESEARCH AND EDUCATION 1.9* (2022): 404-411.
29. Khatamov, Ulugbek Altibayevich. "MICROBIOLOGICAL ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE TREATMENT OF PATIENTS WITH CONGENITAL CLEFT LIP AND PALATE BEFORE AND AFTER URANOPLASTY." *Educational Research in Universal Sciences 1.7* (2022): 343-351.
30. Ikramov G. A., & Khatamov U. A. (2022). EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF AEROSOL "HEXORAL" AND DENTAL ADHESIVE PASTE "SOLCOSERYL" IN CHILDREN WITH CONGENITAL CLEFT LIP OF THE PALATE AFTER URANOPLASTY. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(9), 273–281. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/XYQTI>
31. Икрамов, Г., У. Хатамов, and М. Уринов. "Improving the prevention of inflammatory complications after uranoplasty in children." *Дни молодых учёных 1* (2022): 9-12.
32. Икрамов, Г., and У. Хатамов. "Изучение чувствительности микрофлоры полости рта к некоторым лекарственным препаратам." *Stomatologiya 1.1* (2022): 22-25.
33. Икрамов, Г. А., and У. А. Хатамов. "Клинико-цитологическая характеристика течения раневого процесса после уранопластики у детей с врожденной расщелиной верхней губы и неба." *Интегративная стоматология и челюстно-лицевая хирургия 1.1* (2022): 39-42.
34. ИКРАМОВ, ГА, and УА ХАТАМОВ. "ИНТЕГРАТИВНАЯ СТОМАТОЛОГИЯ И ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВАЯ ХИРУРГИЯ." *ИНТЕГРАТИВНАЯ СТОМАТОЛОГИЯ И ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВАЯ ХИРУРГИЯ Учредители: ООО" Scientific Innovations"* 1.1 (2022): 39-42.

35. Ikramov, G. A., U. A. Khatamov, and G. Olimjonov Sh. "PREVENTION OF INFLAMMATORY COMPLICATIONS AFTER URANOPLASTY IN CHILDREN WITH CONGENITAL CLEFT PALATE." *CUTTING EDGE-SCIENCE* (2020): 39.
36. Икрамов, Г., and У. Хатамов. "ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ ПОКАЗАТЕЛЕЙ АНТИОКСИДАНТНОЙ СИСТЕМЫ В СЛЮНЕ У ДЕТЕЙ ПОСЛЕ УРАНОПЛАСТИКИ С ПРИМЕНЕНИЕМ АКТОВЕГИНА." *Stomatologiya* 1.2 (75) (2019): 30-32.
37. Амануллаев, Р., Юлдашев, А., Икрамов, Г., & Хатамов, У. (2019). МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕЧЕНИЯ РАНЕВОГО ПРОЦЕССА ПОСЛЕ УРАНОПЛАСТИКИ У ДЕТЕЙ ВРОЖДЕННОЙ РАСЩЕЛИНОЙ ВЕРХНЕЙ ГУБЫ И НЕБА. *Stomatologiya*, 1(2 (75)), 44-46.
38. Khatamov, Ulugbek Altibayevich, and Shahlo Altibayevna Khatamova. "EPIDEMIOLOGISCHE MERKMALE ANGEBORENER LIPPEN-KIEFERGAUMENSPALTEN BEI KINDERN." *RESEARCH AND EDUCATION* 2.5 (2023): 210-215.
39. Буриев, Н. З., Пулатова, Б. Ж., Абдухаликзаде, Н. Ш., & Хатамов, У. А. (2023). ЭУБИОТИКИ ПРИ ЛЕЧЕНИИ ПЕРЕЛОМОВ НИЖНЕЙ ЧЕЛЮСТИ В СОЧЕТАНИИ С ДИСБИОЗОМ КИШЕЧНИКА. *RESEARCH AND EDUCATION*, 2(5), 216-223.
40. Khatamov, U. A. (2022). ANALYSIS OF COMPLICATIONS AFTER URANOPLASTY IN CHILDREN WITH CONGENITAL CLEFT LIP AND PALATE BASED ON CLINICAL AND CYTOLOGICAL STUDIES. *Проблемы биологии и медицины*, 6, 225-229.
41. Ikramov G. A., & Khatamov U. A. (2022). EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF AEROSOL "HEXORAL" AND DENTAL ADHESIVE PASTE "SOLCOSERYL" IN CHILDREN WITH CONGENITAL CLEFT LIP OF THE PALATE AFTER URANOPLASTY. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(9), 273–281. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/XYQTJ>
42. Khatamov, Ulugbek Altibayevich, and Shahlo Altibayevna Khatamova. "BACTERIAL SCREENING OF SALIVA FROM POSTOPERATIVE WOUNDS IN CHILDREN WITH CONGENITAL ANOMALIES." *RESEARCH AND EDUCATION* 2.9 (2023): 166-172.
43. Икрамов, Г., & Хатамов, У. (2022). Изучение чувствительности микрофлоры полости рта к некоторым лекарственным препаратам. *Stomatologiya*, 1(1), 22-25.
44. Икрамов, Г. А., and У. А. Хатамов. "ИЗУЧЕНИЕ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ МИКРОФЛОРЫ ПОЛОСТИ РТА К НЕКОТОРЫМ ЛЕКАРСТВЕННЫМ ПРЕПАРАТАМ."
45. Икрамов , Г., & Хатамов , . У. (2023). Изучение чувствительности микрофлоры полости рта к некоторым лекарственным препаратам. *Stomatologiya*, 1(1), 22–25. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/stomatologiya/article/view/20485>.

PEDAGOGIK TA'LIM KLASTERI MUHITIDA ARALASH TA'LIMNI QO'LLASH TEXNOLOGIYASI

Yusupova Nargiza Nigmatovna

Toshkent davlat O'zbek tili va adabiyoti

Universiteti "xorijiy tillar"

kafedrası ingliz tili o'qituvchisi

Yusupova_n@navoiy-uni.uz

nargizanigmatovna@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy o'qitish metodlarini va texnologiyalarini aralash ta'limda qo'llash va tadbiriq qilishga qaratilgan. Aralash ta'lim afzallik va kamchilik tomonlari alohida qayt etilgan. Chet tilini o'qitishda samarali metod - o'qituvchi talabalarga bir necha yechimlarni o'z ichiga olgan vazifa bergan holda, munozarali va muammoli o'qitish metodlari hisoblanadi

Kalit so'zlar: o'qitish metodlari, aloqa, aralash talim, zamonaviy innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. Данная статья посвящена использованию и применению современных методов и технологий обучения в смешанном образовании. Отдельно приведены преимущества и недостатки смешанного образования. Эффективным методом обучения иностранному языку являются спорные и проблемные методы обучения, когда преподаватель дает учащимся задачу, содержащую несколько решений.

Ключевые слова: методы обучения, коммуникация, смешанное обучение, современные инновационные технологии.

Annotation. This article is devoted to the use and application of modern teaching methods and technologies in blended education. The advantages and disadvantages of mixed education are given separately. An effective method of teaching a foreign language is controversial and problem-based teaching methods, when the teacher gives students a task containing several solutions.

Key words: teaching methods, communication, blended learning, modern innovative technologies.

Hozirgi kunda doimiy o'zgaruvchan sharoitda jamiyat va ta'lim tizimining jadal rivojlanish sur'atlari mustaqil qaror qabul qilishga tayyor, malakali shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan yangi metodlarni o'rgatishni talab etmoqda. "Uchinchi Renessans" davrini qurayotgan avlodning yangi standartlarini tatbiq etishda asosiy maqsadlar o'quv jarayonida talabalar tomonidan olingan kompetensiyalardir. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvda talaba o'zini yanada mustaqil "roli"ni o'ynaydi. Talaba nafaqat o'qituvchidan olingan BMKlarni ko'paytirishi, balki original va nostandart tarzda fikrlashni o'rganishi va haqiqiy hayotiy vaziyatlarga tayyor bo'lishi kerak. Mamlakatimizda yangidan qabul qilingan DTS (davlat ta'lim standarti)da talabani ham, o'qituvchini ham «hayot davomidagi ta'lim» modelini shakllantirishga imkon beradi. Bu konsepsiya butun hayot davomida uzluksiz, doimiy va izchil o'qishga ehtiyoj zarurligini nazarda tutadi. Har bir talaba keyingi hayotida va rivojlanishlarida zarur bo'lgan ma'lum bir kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak¹. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2021-yil 17- dekabrda 406-son buyrug'ining 2-ilovasiga ko'ra malaka talablari ishlab chiqilgan bo'lib, unda aynan kompetensiyaga asoslangan yondashuv yordamida o'quvchilar tomonidan sinflar bo'yicha o'zlashtirilishi zarur bo'lgan BMKlar aniq belgilab berildi. Ushbu hujjatda tayanch tushunchalar sifatida kiritilgan kompetensiyaning bir necha turlari o'quv reja, o'quv dasturi mazmunida o'z aksini topishi talab etiladi.

Aralash ta'limning afzallik va kamchilik tomonlari albatta mavjud. Aralash ta'lim afzallik tomonlari juda ham ko'p va foydali. Ularga: moslashuvchanlikning oshishi, hamkorlikning rag'batlantirilishi, vaqtdan unumli foydalanish, o'quvchilarga qulay ritm, tezlikda o'rganish imkoni va albatta talabalarni mustaqil ishlashga o'rgatish. Lekin aralash ta'limning kamchilik tomonlari ham mavjud bo'lib, ular esa: internetga bog'liqlik, texnika (kompyuter, planshetlarga katta talab, qo'shimcha AT bo'yicha BMK talabi, qo'shimcha mutaxassislariga bo'lgan talab, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi "jonli" aloqaning yuqolishi, talabalar tartib-intizomini nazorat qilish imkonining pasayishidir. (2.3-rasm).

¹ Qarang. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining buyrug'i «Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar» O'zbekiston Respublikasining Davlat standartini tasdiqlash to'g'risida, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2021 yil 27 oktyabrda hisobga olindi, hisob raqami 43. <https://lex.uz/docs/5705038>

2.3-rasm. Aralash ta'limning afzallik va kamchilik tomonlari

An'anaviy ta'limda talabani o'qitishadi, aralash ta'limda esa – o'qishga o'rgatishadi, mustaqil faoliyatini tashkil qilishadi. Blended learningda – talaba (student-centered) ya'ni markazda bo'ladi, an'anaviy ta'limda esa markazda – o'qituvchi (teacher - centered) bo'ladi. Yana afzallik tomonlaridan biri bu; qulay o'qish tempi. Talaba o'z vaqtini o'zi belgilaydi va nazorat qila oladi. O'quv resurslaridan kuniga 24 soat foydalanishi mumkin bo'ladi. An'anaviy ta'limda bunday imkoniyatlar mavjud emas.

Kamchilik tomonlari ham albatta mavjud, bu internetga bog'liqlik, chekka qishloqlarda hali internet tarmoqlari etib bormagan joylar ham mavjud, shunday ekan talabalarda muammo bo'lishi mumkin. Ayrim talabalarda texnika muammolari ham bo'lishi mumkin, ayniqsa, Imkoni bo'magan talabalarda. Lekin hozirgi kunda barcha insitut va universitetlarda axborot texnologiya markazlari mavjud. O'qishni istagan talaba imkon topa oladi. Axborot texnologiya markazlarida, kutibxonalarda va internet kafelarda ishlashi va o'qishi mumkin.

Muammoni muhokama qilish paytida talabalar mustaqil ravishda uning yechimini topadilar, vazifani hal qilishning ko'plab yechimlari qabul qilinadi. O'qituvchining roli munozarani mu'tadillashtirish, bu jarayonni to'g'ri yo'naltirishdan iborat. Shuningdek, munozarada qatnashayotgan talabalarning psixologik o'zini yaxshi his etishi ham muhim ahamiyatga ega. Chunki haqiqiy muloqot har bir kishi muhokama qilinayotgan masalalar bo'yicha o'z nuqtai nazarini bildirishdan, bahslashishdan, suhbatdoshga e'tiroz bildirishdan qo'rqmaydigan joyda sodir bo'ladi. Mashg'ulotda psixologik noqulaylikning mavjudligi o'quv va kognitiv faoliyat uchun

stimullarning buzilishiga olib keladi. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarning asosiy ahamiyati ularning o'zaro ta'siridir, yechimlarni birgalikda izlash, muvaffaqiyatlar va muammoli munosabatlarni birgalikda tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bunday holda, talaba tashabbuskor "sherik"ka aylanadi. Talabalar katta qiziqish bilan o'quv faoliyatini oshirish va intensivlashtirishga asoslangan turli xil ishbilarmonlik o'yinlarida qatnashadilar. Sohaviy manbalarni o'rganishdan ayon bo'ladiki, mashg'ulotlarning dars shaklida o'yin texnikasi va vaziyatlarini amalga oshirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- o'yin vazifasi shaklida talabalar uchun didaktik maqsad qo'yiladi;
- o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi;
- o'quv materiali uning vositasi sifatida ishlatiladi, musobaqa elementi ichiga kiritiladi, bu esa, o'z o'rnida, didaktik vazifani o'yinga aylantiradi; didaktik vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi o'yin natijasi bilan bog'liq bo'ladi.

Ishbilarmonlik o'yinini tayyorlash ssenariyni ishlab chiqishdan boshlanadi. Uning tarkibiga quyidagilar kiradi: darsning o'quv maqsadini to'g'ri qo'yish, o'rganilayotgan muammoning tavsifi, vazifani asoslash, ishbilarmonlik o'yini rejasi, o'yin jarayonining umumiy tavsifi, vaziyatning mazmuni va ishtirokchilarning xususiyatlari. Keyinchalik o'yinga kirish, ishtirokchilar va mutaxassislarining joylashuvi amalga oshiriladi. Ishning algoritmi aniqlanadi, darsning asosiy maqsadi shakllantiriladi, muammoni shakllantirish va vaziyatni tanlash asoslanadi. Qo'shimcha materiallar, masalan, yo'iqnomalar, qoidalar taqdim etiladi.

Ingliz tilini o'qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish juda muhim sanaladi. Shuning uchun zamonaviy Davlat ta'lim standartlari talabalarning elektron axborot-ta'lim tizimiga majburiy kirish talabini kiritdi. Chet tilini o'qitishda kompyuterlardan foydalanish imkoniyatlari juda ko'pligini hozirgi kun tadqiqotlari tasdiqlaydi¹. Misol sifatida ulardan ba'zilariga to'xtalsak, ingliz tilidagi saytlarga kirish o'rganilayotgan tilning tarixi, madaniyati, siyosiy tuzilishi va asosiy diqqatga sazovor joylari to'g'risida ma'lumot olishning asosiy vositalaridan biri ekanligini aytishimiz mumkin. Jumladan, pandemiya tufayli masofadan xizmat ko'rsatish, onlayn servislar rivojlanib, san'at va madaniyatga qiziquvchilar orasida onlayn muzeylar ommalashdi. Londonlik dasturchi Mak Grenfell yaratgan yangi – Virtual Museums sayti² virtual sayohat qilish mumkin bo'lgan onlayn muzeylarni o'zida jamlashni maqsad qilgan. Endi uydan chiqmagan holda smartfon, noutbuk, planshet yoki kompyuter orqali turli

¹ Learningapps [Электронный ресурс]. Режимдоступа: <https://www.itpedagog.ru/learningapps>

² <https://virtualmuseums.io/>

muzeylarni 3D formatida tomosha qilish imkoniga egamiz. Bu kabi imkoniyat mahalliy muzeylarimizda ham mavjudligi diqqatga sazovor¹.

Qo'llaniladigan zamonaviy innovatsion texnologiyalarning muvaffaqiyat ko'rsatkichlari ularning samaradorligi; tejamkorligi (muayyan vaqt birligida katta hajmdagi ma'lumotni o'zlashtirish); ergonomikligi (hamkorlikda o'rganish, zo'riqib ishlamasdan qulay emotsional mikroiklimning mavjudligi); fanni o'zlashtirishda ijobiy motivatsiyani shakllantirish, bu esa o'z samarasini berib tinglovchilarning shaxsiy fazilatlarini "kashf etish", o'qitishda tezkor rivojlanish zonasiga ta'sir o'tkazish imkoniyatini yaratib beradi.

Internetda ishlash talabalar orasida ko'plab ijobiy his-tuyg'ularni yuzaga keltiradi, bu esa dars samaradorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash kerakki, virtual sayohat paytida o'qituvchi dars davomida talabalar tomonidan bajariladigan zarur minimal vazifalarni belgilaydi. Vazifalarni tez uddalagan talabalar ko'rgazma zallari atrofida «sayr qilish», qiziqadigan har qanday eksponat to'g'risidagi ma'lumotlar bilan tanishish imkoniyatiga ega. Bunda bo'lajak dizaynerlar va sayyohlik xodimlari uchun kelajakdagi kasbiy faoliyatida foydali bo'lishi mumkin bo'lgan jihatlarga e'tibor qaratishi maqsadga muvfiqdir. Bu yerda mashg'ulotlarga individual yondashuv ham amalga oshiriladi. Dars davomida turli AKTlardan foydalaniladi. Chet tillarni o'rganishning asosiy maqsadi sifatida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan turli xil munozaralar ham samarali bo'ladi. Masalan, bu taxminiy ssenariy asosida ishbilarmonlik yoki rolli o'yinlar bo'lishi mumkin. O'zbekiston Davlat muzeylariga bir guruh sayyohlar sayohat uchun keladi. Buning uchun chiptalarni o'yin tarzida sotib olish, har bir muzeyning ish jadvallari haqida bilib olish, har bir muzeyning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash kerak bo'ladi. Muzey xodimlari vazifasini bajaruvchi talabalar muzeylar haqida ishonchli ma'lumot berishlari, zallarga sayohatlar uyushtirishlari, turli eksponatlarni kasbiy lug'at boyliklaridan foydalanib tasvirlashlari lozim. Ushbu darsda qo'llaniladigan kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari talabalarning kasbiy va kommunikativ kompetensiyasini o'zlashtirishga, o'rganilayotgan materialni muhokama qilishda faol va ijodiy ishtirok etishiga qaratilgan².

Dars davomida ijtimoiy-madaniy kompetensiya (o'rganilayotgan tilning mamlakat madaniyati bilan tanishish), o'quv-kognitiv kompetensiya (umumiy va

¹ Yusupova Nargiza Nigmatovna

<https://journal.bilig.uz/isepsmi/article/view/1013> ZAMONAVIY O'QITISH METODLARIDA ROL O'YINLARINI KENG QO'LLANILISHI

² Strategies for assessing the effectiveness of an online education program R. S. Turdieva and G.R. Razzakova E3S Web of Conf., 413 (2023) 03003 DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202341303003>

maxsus o'quv ko'nikmalarini rivojlantirish, universal faoliyat usullari) rivojlanadi.¹ Kasbiy kompetensiyalar takomillashtiriladi (chet tilida professional muloqotni amalga oshirish; madaniy-ma'rifiy vazifalarni hal qilishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ommaviy axborot vositalaridan foydalanish). Talabalar chet tillari va xorijiy madaniyatlarni mustaqil o'rganishning mavjud usullarini yangi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'zlashtiradilar. Chet tilida odatiy, biznes va kasbiy muloqotni amalga oshirish uchun mustaqil ravishda bilim olish qobiliyati rivojlanadi, shuningdek, ta'lim mustaqilligi, internet orqali o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyati oshadi. Bunday darslar talabalarning motivatsiyasini yanada oshiradi, ularning bilim va tadqiqot qobiliyatlarini faol rivojlantiradi. Shunday qilib, zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish zamonaviy DTSni amalga oshirish uchun juda samaralidir.²

Audio va vizual materiallardan foydalanish: o'qituvchilar talabalar tasavvur olamini kengaytirishni maqsad qilishi zarurligi sababli ular g'oyani yaxshiroq tushunishni ta'minlash uchun o'z mashg'ulotlariga audiovizual metodlar va materiallarini kiritishlari maqsadga muvofiq bo'ladi. Audiovizual materiallarga asoslanib talabalarning tinglash, o'qish va tushunish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon tug'iladi. Shuningdek, ingliz tilida so'zlashuvchilarni taklif qilish orqali so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni "jonli" o'rganish, bundan tashqari, taqdimotlar, ma'lumotlar namoyishlari, hatto diagramma yoki plakat taqdimotlaridan foydalanish mumkin. O'qituvchi ushbu vizual yoki tovushli materialning dominant rolini yo'qotishiga yo'l qo'ymasligi kerak, chunki bu materiallar unga faqat o'z ishida yordam beradi, lekin uning rolini almashtirmaydi. Audiovizual materiallar har doimgidek samarali usullardan biri bo'lib, bu talabalarga o'rgangan narsalarini amalda qo'llashda imkon berib, talabalarga imo-ishoralari, ko'z bilan aloqa qilish va yuz ifodalari yordamida ma'no yetkazish uchun muloqot qilish imkoniyatini beradi³.

¹ Yusupova Nargiza Nigmatovna

ARALASH TA'LIMNING KIRIB KELISHI VA TEXNOLOGIYA SOHASIDAGI SO'NGGI O'ZGARISHLA

² Y.N.Nigmatovna. ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ МУҲИТИДА АРАЛАШ ТАЪЛИМНИ ҚЎЛЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

³ Roza Turdiyeva. (2022). O'ZBEK, INGLIZ VA QORAQALPOQ TILLARIDA MILLIYLIKGA YO'NALTIRILGAN NUTQ TAKTIKASI SIFATIDA TILAK VA ILTIFOT. Innovative development in educational activities, 1(6), 356–358.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7496957>

Adabiyotlar.

1. Бурдаева Т. В., Жесткова Т. М. Геймификация в преподавании иностранных языков в техническом вузе // Наука и образование транспорту. 2018. № 2. С. 242–245.
2. Мильруд Р. П. Организация ролевых игр на уроке // Иностранные языки в школе. 1987. № 3. С. 8–13.
3. Стронин М. Ф. Обучающие игры на уроках английского языка. М., 1994. 231 с.
4. Ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonundan hamda boshqa qonun ... haqida"gi qarori [Electron resurs] Kirish tartibi: <https://www.lex.uz/docs/-16188>
5. The Guardian [Electron resurs]. Kirish tartibi: <https://www.theguardian.com/football/live/2018/mar/03/liverpool-v-newcastle-united-premier-league-live>
6. Yusupova Nargiza Nigmatovna. ZAMONAVIY O'QITISH METODLARIDA ROL O'YINLARINI KENG QO'LLANILISHI
<https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/view/1013>
7. Roza Turdiyeva. (2022). O'ZBEK, INGLIZ VA QORAQALPOQ TILLARIDA MILLIYLIKGA YO'NALTIRILGAN NUTQ TAKTIKASI SIFATIDA TILAK VA ILTIFOT. Innovative development in educational activities, 1(6), 356–358.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7496957>
8. Yusupova Nargiza Nigmatovna. Методология функциональных подходов инновационного кластера педагогического образования
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=6hnQqEQAAAAJ&citation_for_view=6hnQqEQAAAAJ:UeHWp8X0CEIC

MEVA-SABZAVOTCHILIK TARMOG‘INING EKSPORT SALOHIYATINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI (TOSHKENT VILOYATI MISOLIDA)

UDK: 17.022.1:008-053.81(575.1)

<https://orcid.org/0009-0002-3543-9438>

Ergashev Jamshid Axmadaliyevich

Toshkent Davlat Agrar Universiteti tayanch doktoranti.

e-mail: jamshidergashev010@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolamizda meva-sabzavotchilik tarmog‘ining eksporti qishloq xo‘jaligini yuksaltirishdagi o‘rni va ahamiyati borasidagi masalalarga atroflicha to‘xtalib o‘tilgan. Shuningdek, meva-sabzavotchilik mahsulotlarini tashqi bozorlarda sotish hisobiga mamlakat valyuta tushumining sezilarli oshishi yangi texnologiyalarni joriy qilinishi va qishloq xo‘jaligi jadal rivojlanayotganligi guvohi bo‘lmoqdamiz meva-sabzavotchilik tarmog‘ining eksportini tasniflash bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan.*

***Kalit so‘zlar:** meva-sabzavotchilik tarmog‘i, eksport, import, statistika, iqtisod, strategiya, aholi bandligi, ishsizlik, qishloq xo‘jaligining samaradorli, foydali ish unumdorligi yuqori bo‘lgan texnologiyalar, internet olami.*

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЭКСПОРТНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ ПЛОДООВОЩНОЙ СЕТИ

***Резюме:** В данной статье подробно рассматривается роль и значение экспорта плодоовощной продукции в развитии сельского хозяйства. Также о значительном увеличении валютных доходов страны за счет реализации плодоовощной продукции на внешних рынках свидетельствует внедрение новых технологий и бурное развитие сельского хозяйства..*

***Ключевые слова:** плодоовощная промышленность, экспорт, импорт, статистика, экономика, стратегия, занятость населения, безработица, эффективные и полезные сельскохозяйственные технологии с высокой производительностью, мир Интернета.*

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF MANAGING THE EXPORT AUTHORITY OF THE FRUIT AND VEGETABLE NETWORK

Resume: *In this article, the role and importance of the export of fruits and vegetables in the development of agriculture is discussed in detail. Also, we are witnessing a significant increase in foreign currency income of the country due to the sale of fruit and vegetable products in foreign markets, the introduction of new technologies and the rapid development of agriculture.*

Key words: *fruit and vegetable industry, export, import, statistics, economy, strategy, population employment, unemployment, efficient and useful agricultural technologies with high productivity, internet world.*

Kirish (Introduction). Bugungi kunda jahonda yuqori texnologiyalar asrida qishloq xo‘jaligi hamon jahon iqtisodiyotining ajralmas tarmog‘i bo‘lib qolmoqda. Agrosanoat dunyoning meva-sabzavotga bo‘lgan ehtiyojini ta‘minlabgina qolmay, eksport qiluvchi mamlakatlarga ham yuqori daromad keltirmoqda. Qishloq xo‘jaligining yana bir e‘tiborga molik jihati shundaki, u kamdan-kam talab tebranishlaridan aziyat chekadi, ya‘ni u o‘z mamlakatining barqaror ichki iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlay oladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 15.12.2021 yildagi PQ-52-sonli qarori Meva-sabzavotchilik sohasini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, tarmoqda klaster va kooperatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarorlari mazkur faoliyatni rivojlantirishdagi belgilangan vazifalarni amalga oshirishda xizmat qiladi.¹ Daromadli qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga tayangan holda, hukumatlar o‘z davlatlarini kuchli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun mustahkam baza bilan ta‘minlaydi.² Birlashgan Millatlar Tashkilotining Meva-sabzavotchilik va qishloq xo‘jaligi assotsiatsiyasi ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo aholisining 67% qishloq xo‘jaligida band. Yalpi ichki mahsulotning 39,5 foizini, jahon eksportining 43 foizini qishloq xo‘jaligi sektori tashkil qiladi.³ Shu bilan birga, global hududlarning 11 foizi o‘simlikchilikka, 26 foizi esa yaylovga berilgan. 2022-yil uchun agrosanoat tarmog‘i to‘rtta muhim guruh – meva-sabzavotchilik, xomashyo, tola va yoqilg‘i yetkazib beruvchi hisoblanadi. Ma‘lumki, mamlakatimizdagi mavjud tabiiy-iqlim sharoiti qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini, xususan, meva-sabzavotchilikni barqaror rivojlantirish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumati tomonidan sohani bozor

¹ <https://lex.uz/ru/docs/-5774700> O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 15.12.2021 yildagi PQ-52-sonli qarori, 11.12.2019 yildagi PQ-4549-sonli qarori

² <https://lindeal.com/>

³ <https://com-stil.com/blogs/eksport-ovoshhej-fruktov>

munosabatlariga o'tish jarayonida meva-sabzavotchilikni rivojlantirishga ustuvor yo'nalishlar sifatida katta e'tibor qaratilmoqda. Zero, meva-sabzavotchilik mahsulotlarini tashqi bozorlarda sotish hisobiga mamlakat valyuta tushumining sezilarli rivojlantirishning ustuvorligidan dalolat beradi. Meva-sabzavotlar eksportining qiymat jihatidan eng katta hajmi Rossiya Federatsiyasiga to'g'ri keldi (meva va sabzavotlar eksporti umumiy hajmining 22,2 % i), bu Turkiyaga eksport hajmidan 10,4 % ga ko'p. Meva-sabzavot mahsulotlarining eksport geografiyasi (2022- yil yanvar-fevral)¹. Vazirlar Mahkamasining "Meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish tartibi to'g'risidagi nizomga o'zgartirish kiritish haqida"gi qarori loyihasi e'lon qilindi. "Xalqaro savdo - xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimining bir elementi bo'lib, ancha murakkab va ko'p qirrali holat hisoblangani uchun uning turli ta'riflari mavjud. Umum e'tirof etilgan ta'rifga ko'ra xalqaro savdo dunyoning barcha mamlakatlari tashqi savdolarining yig'indisini ifodalaydi. Xalqaro savdo – bu muayyan mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan savdosi bo'lib, u tovarlar, ishlar va xizmatlarni mamlakatdan olib chiqish (eksport) va mamlakatga olib kirishdan (import) tashkil topadi.²

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Mamlakatimizda agrosanoat majmuasi ulkan eksport salohiyatiga ega bo'lib, bu serquyosh zaminda yetishtirilayotgan mevalar, sabzavot va poliz mahsulotlari, meva-sabzavotlarni qayta ishlash natijasida olingan meva-sabzavotchilik mahsulotlari dunyo bozorlarida mustahkam o'rin egallashi mumkin. Mamlakatimizning tabiiy-iqlim sharoiti jahon bozorlarida raqobatbardosh bo'lgan meva va sabzavotlarni yetishtirishga imkon yaratadi. Bugungi kunda, biz dunyoning 80 ta davlatiga 180 turdan ortiq sarxil meva-sabzavot va ularni qayta ishlash asosida tayyorlangan mahsulotlarni eksport qilmoqdamiz. E.Y.Sidorova xalqaro savdoni mamlakatlarning chegaralar orqali tovarlar va xizmatlar bilan ayriboshlash jarayoni deb qaraydi. Uning fikricha, turli mahsulotlarni ishlab chiqarishda mamlakatlararo raqobat ustunliklaridagi (yoki nisbiy ustunliklardagi) farqlar xalqaro mehnat taqsimotiga asos yaratadi va mamlakatlar orasidagi eksport hamda import oqimini belgilab beradi.³ Eksportning iqtisodiy samaradorligi shu bilan aniqlanadiki, mamlakat ishlab chiqarishning milliy xarajatlari jahon xarajatlaridan past bo'lgan mahsulotlarni chetga chiqaradi. Bunda eksportdan olinadigan yutuq hajmi mazkur tovar bo'yicha milliy va jahon narxlarining nisbatiga, mazkur tovarning xalqaro aylanmasida ishtirok etuvchi mamlakatlarning mehnat

¹ <https://samstat.uz/uz/>

² И.В.Кокушкина, М.С.Воронин. Международная торговля и мировые рынки. Учебное пособие. –СПб.: Техническая книга, 2017. -11 с

³ Е.Ю.Сидорова. Международная торговля. Учебное пособие. –М.: Экзамен, 2020. – 8 с.

unumdorligiga bog‘liq”.¹ “Eksport” so‘zi lotin tilidagi “exporto” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, tarjimada “chiqaraman” degan ma‘noni anglatadi. Odatda bu so‘z zamirida bir mamlakatdan boshqa bir mamlakatga tovar-moddiy qimmatliklar, kapital, bilim, ishchi kuchi va boshqalarni olib chiqish tushuniladi. Shu bois nazariy ayrim A.Klinin, V.Sibulskiy, A.Djahangirov, S.Baranovskiy, A.Yasheva, E.Mukarramova, D.Lipatov, L.Usenko, L.Zakolodnaya, B.Pleshkov, D.Enshteyn, T.Uskova, A.Nastin singari olimlarning tadqiqotlarida ko‘rish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqot ishimiz jarayonida Mazkur tadqiqotda meva-sabzavot eksport qiladigan korxonalari rivojlanish qonuniyatlari tadqiqot etilgan bo‘lsada meva-sabzavotchilik tarmog‘ining eksport salohiyatini samaradorligini oshirishni o‘ziga xos yo‘nalishlariga e‘tibori o‘rni va ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, ilmiy tadqiqot natjalaridan meva-sabzavot tarmog‘ining eksporti xususida zaruriy fikrlar keltirib o‘tilgan. Shuningdek maqolada kuzatish, Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, omilli tahlil, ekspert tahlil, so‘rov, tanlama kuzatuv, koralatsion –regression tahlil singari ususullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Avvalombor mamlakatlar o‘zlaridagi ichki iste‘moldan ortiqcha raqobatbardosh mahsulotlarni xalqaro bozorlarda sotish orqali valyuta ishlab topib, o‘zlarida ishlab chiqarilmaydigan tovarlarni xarid qilishga harakat qiladilar. Turli mamlakatlar turli pul birliklarini ishlatishlarini e‘tiborga olsak, xalqaro bozorlarda amalda bo‘lgan valyutalarni ishlab topish uchun mahsulotlarni eksport qilishga to‘g‘ri keladi.

Agrosanoat majmuasi meva-sabzavotchilik mahsulotlarini jahon bozorlariga eksport qilish zaruriyati va shart-sharoitlarini tahlil qilishdan oldin “Eksport” tushunchasining iqtisodiy mohiyati va xususiyatlarini o‘rganish lozim bo‘ladi.

“Eksport” tushunchasiga ta‘rif berishda turli manbalarda bir-biriga yaqin va o‘xshash yondoshuvlar uchraydi. Xususan, Rossiyalik iqtisodchi olimlar Ye.V.Vavilova L.P.Borodulinalarning ta‘rif berishicha: “Eksport deganda tovarlar va xizmatlarni tashqi bozorlarda sotish uchun mamlakatning milliy chegarasi orqali olib chiqish tushuniladi. Eksport predmetlari bo‘lib mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlar (xizmatlar) hamda tashqaridan mamlakatga olib kirilib, qayta ishlab tashqariga sotishga mo‘ljallangan tovarlar hisoblanadi. Ekportning alohida shakli sifatida reeksport, ya‘ni mamlakatga oldin olib kirilgan tovarlarni qayta ishlamasdan tashqariga chiqarib sotish yuzaga chiqadi”.²

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan Sh.Shodmonov va U.V.G‘ofurovlarning

¹ E.В.Вавилова ва Л.П.Бородулина. Международная торговля. Учебное пособие.М.: Гардарики, 2016. 39 с.

² E.В.Вавилова ва Л.П.Бородулина. Международная торговля. Учебное пособие. М.: Гардарики, 2016. – 39 с.

fikricha, “Eksport – bu tovarlarni chet ellik mijozlarga sotish bo‘lib, bunda mazkur mamlakatlarda ishlab chiqarilgan tovar mamlakatdan tashqariga chiqariladi”.¹ Boshqa bir iqtisodchi olimlarimiz A.O‘lmasov va A.Vahobovlarning ta’rificha, “Eksport – bu tovarlarni mamlakat tashqarisiga chiqarib sotish”².

Jahon meva-sabzavotchilik bozorlariga kirib borish va unda mustahkam o‘rin egallash ko‘p jihatdan eksport strategiyasini to‘g‘ri belgilab olishga bog‘liq. Ilmiy adabiyotlarni o‘rganish asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, eksport strategiyasi deganda eksportchi firmaning o‘z mahsulotlarini jahon bozorlariga olib kirish va sotish borasidagi maqsadlari, ularni amalga oshirish vositalari va muddatlarini o‘z ichiga olgan kompleks chora-tadbirlar tizimi tushuniladi Eksportga chiqariladigan mahsulot turlari va eksport salohiyatini aniqlash quyidagi ko‘rsatkichlar asosida amalga oshiriladi: jahon bozorlarida talab yuqori mahsulotlar turlari va ularning xususiyatlari; qaysi turdagi mahsulotlarni qancha miqdorda eksportga chiqarish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligiga baho berish; eksport mahsulotining ichki va jahon bozorlaridagi narxlari, ularni ishlab chiqarish va eksportga chiqarish xarajatlari, boj yig‘imlari va soliqlar asosida olinadigan foydani tahlil qilish.. Mutaxassislar fikriga qaraganda, eksport strategiyasini ishlab chiqishda firma:

- o‘zining eksport salohiyatiga baho berishi;
- eksport bo‘yicha ekspertlar ko‘magiga tayanishi;
- maqsadli bozor yoki bozorlarni tanlashi;
- maqsadlarni aniqlashtirib o‘z mahsulotini tanlangan bozorlarga olib kirilishini ta’minlashi zarur.

Eksport strategiyasini ishlab chiqishda, odatda quyidagi to‘rt omil hisobga olinadi:

- 1) Eksportdan ko‘zda tutilgan maqsad – qisqa va istiqbolli;
- 2) Firmaning aniq taktikasi;
- 3) Firmaning belgilangan maqsadlariga erishishiga yordam beruvchi chora-tadbirlar va ularni amalga oshirish muddatlarining reja-grafigi;
- 4) Eksport bilan bog‘liq faoliyatning turli shakllari bo‘yicha resurslarni taqsimlash ”.³

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Ma’lumki, mamlakatimizdagi mavjud tabiiy-iqlim sharoiti qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini, xususan, meva-sabzavotchilikni barqaror rivojlantirish imkonini beradi. O‘zbekiston

¹ Sh.Sh.Shodmonov, U.V.Ubaydullaev. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. –T.: Iqtisod- Moliya, -2010. - 610 b.

² A.O‘lmasov, A.Vahobov. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (to‘ldirilgan va qayta ishlangan nashri). –T.: Iqtisod-Moliya, 2014. – 392 b.

³ Д.Дэниэлс, Л.Х. Радеба. Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции. Пер. с англ., 6-изд. – М.: Дело ЛТД, 2014. -453 с.

Respublikasi Prezidenti va hukumati tomonidan sohani bozor munosabatlariga o'tish jarayonida meva-sabzavotchilikni rivojlantirishga ustuvor yo'nalishlar sifatida katta e'tibor qaratilmoqda. Zero, meva-sabzavotchilik mahsulotlarini tashqi bozorlarda sotish hisobiga mamlakat valyuta tushumining sezilarli qismi shakllanayotganligi ham sohani tubdan isloh qilish va jadal rivojlantirishning ustuvorligidan dalolat beradi.

Umuman olganda, tarmoqda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar quyidagi iqtisodiy-ijtimoiy masalalarni hal qilish imkonini yaratmoqda:

iqtisodiy masalada – meva-sabzavotchilik jami ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 32,2 foizini (mamlakat yalpi ichki mahsulotining 8,7 foizi) tashkil etgani holda qishloq joylarida aholining asosiy daromadlaridan biri hisoblanadi. Sanoatning qator tarmoqlarini rivojlanishiga o'zining bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, ushbu tarmoq mamlakat qishloq xo'jaligi eksportida asosiy o'rinlarni egallaydi;

ijtimoiy masalada – meva-sabzavotchilikni barqaror rivojlantirish samaradorligi, nafaqat qishloq aholisining turmush darajasiga, balki mamlakat barcha aholisining ijtimoiy farovonligini ham oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yakuniy natijada ushbu islohotlardan pirovard maqsad mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlanib, yangi O'zbekiston rivojlanishining barcha jarayonlarida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning ijobiy natijalarida yaqqol namoyon bo'ladi hamda aholi turmush darajasining oshib borishini o'zida aks ettiradi.

Shu bilan bir qatorda "... sohada ayniqsa, meva-sabzavotchilikni rivojlantirishda samarali bozor mexanizmlari tizimli yo'lga qo'yilmaganligi, ilmiy yondashuvning yetarli emasligi tarmoqning mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmasligiga olib kelmoqda. Hisob-kitoblarga ko'ra, 1 gektar maydonda yetishtirilgan paxta xom ashyosiga nisbatan uzumdan 7 baravar, gilosdan 6 baravar, yong'oqdan 5 baravar ko'p daromad olish imkoniyati mavjud". Shuningdek, ushbu mahsulotlarni qayta ishlash, saqlash hamda eksport qilishda mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanilyapti, deb bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Bugungi kunda yurtimizda yetishtirilayotgan meva-sabzavotning atigi 15 foizi qayta ishlanib, 8 foizi eksport qilinmoqda, xolos. Ayniqsa, Sirdaryo, Jizzax, Xorazm, Qashqadaryo va Toshkent viloyatlarida bu ko'rsatkichlar hamon pastligicha qolmoqda. Joriy yilda 860 ming tonna yoki 620 million dollarlik meva-sabzavot eksport qilingani bizning imkoniyat va salohiyatimizga mosmi? Yo'q, albatta! Rivojlangan davlatlar tajribasi asosida bog'lar va tokzorlarga ishlov beradigan va yig'ishtirib oladigan texnikalar mavjud emas. Fermer, dehqon xo'jaliklariga yoqilg'i-moylash mahsulotlari, mineral o'g'itlar, urug'lik yetkazib berish, kasallik va zararkunandalarga qarshi kurash ishlari talab darajasida tashkil etilmagan"

BIBLIOGRAFIYA

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 15.12.2021 yildagi PQ-52-sonli qarori, 11.12.2019 yildagi PQ-4549-sonli qarori.
2. И.В.Кокушкина, М.С.Воронин. Международная торговля и мировые рынки. Учебное пособие. –СПб.: Техническая книга, 2017. -11 с.
3. И.В.Кокушкина, М.С.Воронин. Международная торговля и мировые рынки. Учебное пособие. –СПб.: Техническая книга, 2017. -11 с
4. Е.Ю.Сидорова. Международная торговля. Учебное пособие. –М.: Экзамен, 2020. – 8 с.
5. Е.В.Вавилова ва Л.П.Бородулина. Международная торговля. Учебное пособие.М.:Гардарики, 2016. 39 с.
6. Е.В.Вавилова ва Л.П.Бородулина. Международная торговля. Учебное пособие. М.: Гардарики, 2016. – 39 с.
7. Д.Дэниэлс, Л.Х. Радеба. Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции. Пер. с англ., 6-изд. – М.: Дело ЛТД, 2014. -453 с.
8. Sh.Sh.Shodmonov, U.V.Ubaydullaev. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. –Т.: Iqtisod- Moliya, -2010. - 610 b.
9. А.О‘lmasov, А.Вahobov. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (to‘ldirilgan va qayta ishlangan nashri). –Т.: Iqtisod-Moliya, 2014. – 392 b.
10. <https://lex.uz/ru/docs/-5774700>
11. <https://lindeal.com/>
12. <https://com-stil.com/blogs/eksport-ovoshhej-fruktoy>
13. <https://samstat.uz/uz/>

ШАРЛОТТЕ БРОНТЕ ИЖОД ҚИЛГАН ВИКТОРИЯ ДАВРИ

Darvishova Gulchehra Kenjabayevna

PhD in Philology

The University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan

Аннотация: Қиролича Виктория боиқаруви остида барча соҳалар қаторида адабиёт ва адабий муҳитнинг юксалиши юз берди ва айнан бу даврда кўплаб инглиз ёзувчилари ва шоирлари етишиб чиқди. Мақолада Шарлотте Бронте ижод қилган Виктория даври инглиз адабиёти, Виктория даврининг инглиз ва жаҳон адабиётига қўшган ҳиссаси, ушбу давр адабиётининг ўзига хослиги, даврнинг мавзуси ва адабий ривожланиш жараёнлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: адабиёт, адабий муҳит, Виктория даври, жаҳон адабиёти, ҳисса қўшмоқ, адабий ривожланиш.

Аннотация: Среди всех областей, находившихся под властью королевы Виктории, наблюдался подъем литературы и литературной среды, и именно в этот период обучались многие английские писатели и поэты. В статье освещается английская литература викторианского периода, вклад викторианского периода в английскую и мировую литературу, своеобразие литературы этого периода, тематика периода и процессы литературного развития.

Ключевые слова: литература, литературная среда, викторианская эпоха, мировая литература, вклад, литературное развитие.

Annotation: Among all the areas under Queen Victoria's rule, there was a rise in the literary and literary milieu, and it was during this period that many English writers and poets were trained. The article outlines British literature from the Victorian period, the contribution of the Victorian period in English and world literature, the originality of the literature of this period, topics of the period and the process of literary development.

Key words: literature, literary environment, the Victorian era, world literature, contribution, literary development.

Инглиз адабиётининг муҳим даврларини қамраб оладиган, Британия империясида адабиёт равнақи билан характерланадиган, 1837-1901 йилларда тобора адабий муҳитнинг гуллаб-яшнаган даври сифатида ёдга олинадиган давр ҳисобланган Қиролича Виктория бошқаруви билан характерланадиган Виктория даври бугунги кун тадқиқотчилари учун энг долзарб адабий мавзулардан бири сифатида сақланиб қолмоқда.

“Виктория даври” атамасининг келиб чиқиши XX аср бошларига бориб тақалсада, адабиётга нисбатан ушбу термин биринчи мартаба Э.К. Стедманнинг 1876 йилда чоп этилган «Викториан поэзияси» антологиясида қўлланилиши билан кириб келган.

Адабиётшунос олимлар фикрига кўра, «Викторианизм» тушунчаси нафақат қиролича Виктория ҳукмронлигидан, балки Англия чегарасидан ҳам ташқарига чиқиб, бу ҳолат Британия учун ноёб ҳодисага айланди. Д.Фаулз таъкидлаганидек «Виктория даври маданияти Ғарбнинг барча ерларида мавжуд эди». Олимлар бунга асосий сабаб сифатида қироличанинг адабиёт ва саъатга нисбатан бўлган эътибори натижасида адабий муҳит таъсирининг кенгайиши, омма ўртасида адабиётга иштиёқнинг ошишини келтиришади

Ҳақиқатда, XIX асрнинг иккинчи ярмида Франция, ўз даврининг энг катта мустамлакачи давлати ҳисобланган Голландия, Россия ва Усманийлар империясини мағлубиятга учратиб, мустамлакаларидан келадиган катта миқдордаги бойликларга “чўмилаётган” Британия империяси учун бу давр жуда катта тарихий ютуқлар асри бўлганлигини қайд этишимиз лозим. Нафақат иқтисодий, балки мамлакатнинг сиёсий ва халқаро майдондаги ўрни ва шон-шавкатли юришлари ютуқлар билан ҳамоҳанг тарзда давом этган. Ушбу даврда Британияда миллий ўзликни англаш билан боғлиқ жараёнлар шиддатли тус олганлигини ва бу ўз навбатида иқтисодий ривожланиш, ижтимоий тараққиёт, миллий юксалишга сабаб бўлганлиги ёзувчи ва адиблар асарларида, олимлар адабиётларида ўз аксини топган. Келтириб ўтганимиздек, ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий тараққиёт нафақат мамлакатнинг гуллаб яшнашига, маданият ва адабиётнинг юксалишига, балки жамиятда вужудга келадиган турли ихтилофларни, ижтимоий емирилишларни, зиддиятларнинг олдини олишда ҳам катта аҳамият касб этган эди.

Бу давр Қиролича Викториянинг Британия тахтини бошқарган даврга тўғри келганлиги юқоридаги параграфларда таҳлил этилди. Виктория даврининг парадокслиги шунда эдики, бу даврда бир вақтнинг ўзида дуювийлик ва диний қарашлар тўқнашуви кучайган. Олимлар, ёзувчию, мутафаккирлар дунёвийликни тарғиб қилишларига қарамасдан, мамлакатда диний

қарашларнинг ўрни тобора мустақамланиб борар, бунга асосан руҳонийлар ва тахт ворисларининг таъсири кучли эди. Ёш олимлар, замонавий фикрловчилар дунёвийликни тарғиб қилсаларда, диний догма тарафдорлари, руҳонийлар ва диндорлар табиий фанлар, тиббиёт, фалакиёт, физика ва бошқа дунёвий илмларга жуда қаттиқ қаршилик кўрсатар, аҳоли орасида уларга нисбатан салбий фикрларни намоён қилар эди.

Энг ёмони, бир томонда олимлар жамият ва давлатни, инсон руҳини черков таъсиридан озод қилиш лозимлигини, инсоният бир вақтда ҳам черковга ва илмга хизмат қилиши мумкин эмаслигини уқтиришга ҳаракат қилсалар, иккинчи томонда диний қарашлар ҳимоячилари доим уларга қарши кенг курашни авж олдираддилар

Масаланинг нозиклиги ҳам шунда эдики, қиролича Виктория ўз ҳокимиятини мустақамлаш ва жамият барқарорлигини сақлаш учун черков томонида туришга мажбур эди. Бундай вазиятда илм аҳлининг ҳимоячиси фақатгина маълум бир қисм маърифат тарафдорлари бўлди. Кучлар мувозанатининг тенг эмаслиги, мамлакатдаги юзлаб қобилиятли адиб, ёзувчи ва мутафаккир олимларнинг барвақт сўнишига ёки руҳонийлар шартларига бўйсинишларига мажбур қилар эди. Бундан фойдаланган Черков кўпсонли диний муассасалар, таълим даргоҳлари ташкил қилар, уларни диний таълимга муккасидан кетган талабалар билан тўлдириб, диндорлар сонини бир неча минг баробарга оширишга эришган.

Даврнинг мураккаблиги, замоннинг ўта бешафқатлиги, аристократиянинг трансформациялашув жараёнлари, феодализмга барҳам берилиши ва янги буржуазия вакилларининг вужудга келиши натижасида мамлакатдаги аҳвол янада чигаллашди.

Мавзунинг мантикий давоми сифатида XIX асрда инглиз адабиётига назар ташласак, Инсоният тақдирида тамомила янги давр ҳисобланган XIX аср нафақат табиий фанларда, балки ижтимоий – гуманитар фанлар ва санъатда ҳам инқилоб ясади. Ушбу даврда инглиз адабиётида ижтимоий реал ҳаётини воқеаларни акс еттирувчи романлар асосий етакчи ўрин тутди.

Бадий адабиётда етакчилик қилган ижодкор адиблар инсон тақдири ва унинг поэтик тасвирида мўъжиза яратдилар. Виктория даврининг энг машғур ёзувчилари Англия адабиётида ўзига хос мактаб яратган Чарльз Диккенс, Уильям Мейкпис Теккерея, Томас Карлейл, опа-сингил Бронтелар, Элизабет Гаскелл, Джордж Элиот, Томас Гарди, Оскар Уайльдлар ўзларининг дурдона асарлари билан жаҳон адабиёти хазинасини бойитди. Уларнинг асарларида

Англия жамиятининг турли муносабатларида яшаётган одамлар тақдири, ҳаёти, орзу-умидлари ва ўй-фикрлари ўз аксини топган.

Юқоридагилардан шундай хулосага келиш мумкинки, адиблар ўзларининг шоҳ асарлари билан инглиз адабиёти хазинасини бойитишга муваффақ бўлишди. Ёзувчилар ижодида образлар характери, қаҳрамонлар тизимининг таҳлилини амалга ошириш учун қатор образлар, характерлар ва типларнинг яратилиш тарихи ҳамда уларнинг герменевтик шаклланиш имкониятларини таснифлаштириш намоён бўлган.

Улар даврнинг мураккабликлари ва зиддиятларига қарамасдан ўзларининг самарали ижодларини кўрсата олдилар ҳамда омма орасида, адабиётшунослар даврасида катта эҳтиромга сазовор бўлдилар. Ёзувчилар яратган асарларда юқори аҳлоқ талабларга бўлган муносабат акс этиб тобора илгарилаб бораётган тараққиётнинг ёрқин келажакни олиб келишига нисбатан шубҳа билан қараш, мамлакатнинг эртанги куни шиддатли тараққиёт билан эмас, балки олдинги “оққўнгил қадимий Англия” билангина чароғон бўлиши кенг ёритилар эди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ширинова, Нилуфар Джаббаровна. "Предметность и качество: от синкретности к дискретности." Филологические науки. Вопросы теории и практики 2 (2010): 198-201.
2. Shirinova, Nilufar Djabbarovna, Shirinova, Nargiza Djabbarovna LISONIY PARALLELIZM HODISASIGA DOIR // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lisoniy-parallelizm-hodisasiga-doir> (дата обращения: 10.10.2023).
3. Sheremetyeva, Anna, et al. "Word-Forming Bases and their Variability (on the Material of the Russian language)." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.2 (2020): 338-349.
4. Атаева, Рануша Рашидовна. "Структурное своеобразие русских поливершинных словообразовательных гнезд асимметричного типа." Вестник Челябинского государственного университета 6 (428) (2019): 23-31.
5. АТАЕВА, Рануша Рашидовна. "Словообразовательное гнездо как комплексная единица словообразовательной системы русского языка." Иностранные языки в Узбекистане 1 (2019): 33-45.

6. Атаева Р. Р. ВОПРОСУ О ПОЛИВЕРШИННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ РУССКОМ ЯЗЫКЕ //XIV Виноградовские чтения. – 2018. – С. 25-27.
7. Kenjabayevna, Darvishova Gulchehra. "USING VIDEOS IN EFL LESSONS." Journal of new century innovations 25.3 (2023): 91-93.
8. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна ШАРЛОТТА БРОНТЕ АСАРЛАРИДА БАДИЙ МАҲОРАТ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-asarlarida-badiiy-ma-orat> (дата обращения: 10.10.2023).
9. Магдиева С. С., Латипов О. Ж. Русский язык //Методическое руководство для учителей лицеев и колледжей по всем направлениям специальности. – 2012.
10. Nasimovich, Radjabov Nasir. "ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ОЛДИ УНЛИЛАР ДИСТРИБУЦИЯСИ." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 5.4 (2022): 117-120.
11. Раджабов, Насир Насимович ЎЗБЕК ТИЛИДА УНЛИ ФОНЕМАЛАРНИНГ ПОЗИЦИОН КЎРИНИШЛАРИ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-tilida-unli-fonemalarning-pozitsion-k-rinishlari> (дата обращения: 10.10.2023).
12. Anvarovich, Mavlonov Otabek, and Radjabov Nasir Nasimovich. "Reciprocal Study of Theology and Linguistics in Uzbekistan." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.09 (2020).
13. Radjabov N. N. REDUCTION IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES //Контактная информация организационного комитета конференции. – С. 73.
14. Туйчибаева, Ш. Ш. "Семантика фразеологических оборотов в русском и узбекском языках." Хорезмской академии Маъмуна 6/3 (2022): 90.
15. Туйчибаева, Шахноза Шакировна. "Методика работы над текстами в практическом курсе русского языка студентов национальных групп технических вузов." (1994).
16. Умарова, Ф. З. "МЕТОДИЧЕСКАЯ РАЗРАБОТКА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ТЕМУ «НАРЕЧИЕ. РАЗРЯДЫ НАРЕЧИЙ»." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 18.1 (2023): 34-40.
17. Умарова, Ф. З. "КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ–ВАЖНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА." Oriental renaissance:

- Innovative, educational, natural and social sciences 2.Special Issue 28 (2022): 429-434.
18. Умарова, Фарида Зикириллаевна. "РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В РАЗВИТИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ." Academic research in educational sciences 2.6 (2021): 63-68.
 19. Ширинова, Наргиза. "ҲАРБИЙ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ КУРСАНТЛАРИНИНГ БИЛИШ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА "ФАОЛЛИК" ТУШУНЧАСИ ТАЛҚИНИ." Talqin va tadqiqotlar 1.8 (2023).
 20. Djabarovna, Shirinova Nargiza. "Synonymous pairs of lexical units." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 910-913.
 21. Shirinova, Nargiza. "USING GAMES IN TEACHING ENGLISH VOCABULARY FOR STUDENTS OF ENGINEERING." Irrigatsiya va Melioratsiya 3 (2018): 89-92.
 22. Еркаев, Элмирза. "Таржимани ўргатишда лингводидактик ёндашув." Общество и инновации 2.3 (2021): 120-124.
 23. Элмирза Еркаев Лингводидактический подход в обучении переводу // ОИИ. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvodidakticheskiy-podhod-v-obuchenii-perevodu> (дата обращения: 10.10.2023).
 24. Хаюдаровна, Rashidova Munavvar. "Sociolinguistic competence as the main component of intercultural communicative competence." EPRA International Journal of multidisciplinary Research 7.3 (2021): 4-6.
 25. Хаюдаровна, Rashidova Munavvar, and Namozova Dilnoza Berdimurotovna. "Teaching technical subjects through English." Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар 10 (2022).
 26. Akhmedov, Doniyor A., et al. "Simulation of the effect of turning steering wheel intensity on the vehicle stability." International journal of recent technology and engineering (IJRTE) 9.2 (2020): 242-247.
 27. Булычёва, Маргарита Фаритовна. "Система использования наглядности в условиях краткосрочных форм обучения [начальный этап]." Вестник науки и образования 24-1 (102) (2020): 71-76.

КОННОТАЦИИ С КОМПОНЕНТОМ-ЗООНИМОМ «КОРОВА» В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

Латипов Окил Журакулович

доцент кафедры Изучения языков

Университета общественной безопасности

Республики Узбекистан,

кандидат филологических наук

latipovoqil1970@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Концепт «корова» занимает особое место в системе зоонимической лексики, так как с данным компонентом во всех народах образовано несчетное количество метафорических выражений, составляющих богатство и неповторимость любого языка. Данная статья посвящена изучению семантической структуры тематической группы «корова/cow/сигир» в русском, английском и узбекском языках. В ней раскрыты коннотативные значения данных слов-зоонимов в составе фразеологизмов и паремий, приведены примеры их функционирования в текстах художественной литературы.

Ключевые слова: коннотация, концепт, образ, паремия, семантика, фразеологизм.

Издавна человек живет в гармонии с природой, и в этом отношении следует особо отметить неопределимую роль домашних животных в человеческом быту, в частности, животного коровы, которая является героем множества литературных произведений. Неспроста в народе говорят: по тому, как хозяин обращается со своей скотиной, можно судить о самом хозяине. О корове сложено несчетное количество пословиц и поговорок, стихов, загадок, шуток-прибауток, мультфильмов и других. В произведениях русских писателей мы также встречаем образ коровы, которая выступает едва ли не самым близким и чутким другом героев литературных произведений. Писатели изображают ее существом, способным мыслить, страдать и чувствовать, подобно человеку. Образ коровы дополняет повествование о главном герое, человеке, помогает автору раскрыть его характер, отношение к окружающему миру. Образы коровы встречаются во многих произведениях русских писателей: С. Романовского «Сухая грива», А. Платонова «Корова», В. Белова «Рогулина жизнь», «Рассказы о

всякой живности», В. Астафьева «Пеструха», К.Д. Ушинского «Бодливая корова» и других, где описываются взаимоотношения человека и коровы, и где речь идет о том, как образ этого домашнего животного помогает авторам раскрыть внутренний мир человека. В научной литературе мы не встречали исследований по данной теме. Но в этом направлении проводилась работа кандидата филологических наук, доцента ЕНУ им. Л.Н. Гумилева г. Астана Нурикмал Исиной «Мифологема *корова/бык* в художественном тексте» [2].

Описывая взаимоотношения хозяина и животного, писатели наиболее полно раскрывают внутренний мир главных героев, дают им характеристику, показывая их лучшие человеческие качества: любовь к животным, сочувствие, внимание, заботу, способность сопереживать.

Первые рассказы о животных восходят к народной мифологии. У разных народов существуют мифы о корове. Корова/бык считалась древним символом материнского молока и космических сил, сотворивших мир. В культурах некоторых народов она является воплощением Матери-Земли. Корова символизирует луну и небо: ее рога напоминают полумесяц, а молоко ассоциируется с Млечным Путем. В древних преданиях в виде коровы изображались богини. В славянской мифологии корова олицетворяет материнское начало. «Божественная корова – мать Велеса от Единого Рода, создана Родом одновременно со Сварогом, Ладой, Тарусой, Бармой, а также Матерью-Сырой-Землей, Звездами, Месяцем» [5].

У славян корова – одно из первых сельскохозяйственных животных. Стадо тучных коров считалось первым богатством скотовода. Поэтому и имён у коровы много, и обращаются к ней, как правило, ласково: «Бурёнушка», «Ласка». «Звёздочка», «Зорька», «Дочка», «Будёнушка», «Красавица». Не случайно этот образ часто встречается в устном народном творчестве: загадках, пословицах, поговорках, приметах:

Черная корова весь мир поборола. (ночь)

Корова комола (безрога), лоб широкий, глазки узеньки, в стаде не пасется, в руки не дается. (медведь)

Купил мужик корову, привел домой, стал доить, ан бык; ин так и быть

Долог у коровы язык, да не велели говорить

Та бы корова молчала, что под медведем была

И одна корова, да жрать здорова

Которая корова пала, та по три удоя давала

Утка в юбке, курочка в сапожках, селезень в сережках, корова в рогоже, да всех дороже [3].

Черная корова идет вечером впереди стада – к ненастью, пестрая – к переменной погоде, белая или рыжая – к вёдру [1].

В толковом словаре русского языка дана следующие дефиниции слова-зоонима «корова»: «1. Самка крупных жвачных парнокопытных животных семейства полорогих (быков), а также некоторых других парнокопытных (например, лося, оленя). 2. Домашнее молочное животное, самка домашнего быка» [4, с. 298]. Также зафиксированы поговорки типа: «у коровы молоко на языке (посл.: хороший удой зависит от хорошего корма); *чья бы корова мычала, а чья бы молчала* (посл. о том, кому лучше бы помолчать о других, так как сам небезгрешен); *как корова языком слизнула кого-что-нибудь* (о том, кто (что) куда-то делся (делось), неизвестно где находится; прост. шутл.); *как корова на льду кто-нибудь* (о том, кто скользит, у кого разъезжаются ноги; разг. шутл.); *как корове седло идет что-нибудь кому-нибудь* (обычно об одежде: совершенно не идёт, не к лицу или не годится; прост, неодобр.); *как на корове седло сидит что-нибудь на ком-нибудь* (о нескладно сидящей одежде; прост, неодобр.); *корова на заборе* (о неуклюжем всаднике: разг. пренебр.); *этакая корова* (перен.: о толстой, неуклюжей женщине; прост, пренебр.)» [4, с. 298].

Гипотетически можно предполагать, что многофункциональность данного животного (корова дает молоко, мясо, шерсть, мех и другие) легла в основу образования метафорических выражений, метко отражающих взаимоотношение человека и животного, о чем свидетельствуют пословицы и поговорки, сложившиеся на протяжении веков, и несущие как положительный, так и отрицательный эмоциональный семантический заряд:

- Корова во дворе, так еда на столе.
- Будет корова – будет и подошник.
- Молоко в корове не прокиснет.
- От черной коровки да белое молочко.
- Пестрава красива, а Буренка с молочком.
- Хоть трижды подой – все тот же удой.
- Корми с осени коров, сытнее весна будет.
- Баловливая корова все стадо балует.
- Корове седло не пристало.
- Не корова, так и не мычи.
- Не дуйся корова, не быть бычком.
- У коровы молочко на язычке.

- Слизала как корова языком.
- Зарекалась корова дростать, да не перестать.
- Ходит как корова за теленком.
- Ласковый теленок двух маток сосет, а неласковому ни одной не попадет.
- Корова без клички – мясо.
- Корова в тепле – молоко на столе.
- Корова и сама достанет, если видит на сарае сено.
- Корова ляжет, а хвоста положить некуда.
- Корова на дворе – харч на столе.
- Корова пестра, да и та без хвоста.
- Корова ревет, медведь ревет, а кто кого дерет, сам черт не разберет.
- Корова рогата, да молоком богата.
- Корова с кошку доит по ложке.
- Корова с медведем тягалась: остались рога да копыта.
- Корова с молоком, а баба с донником.
- Коровки с поля – и пастуху воля.
- Корову не накормишь – молока не надоишь.
- Была бы коровушка, будет и молочко.
- Если есть за коровой уход, от коровы получишь доход.
- Что положишь в кормушку, той в подойнике принесешь.
- Корова доит не выменем, а рылом.
- Корову палкой бить – молока не пить.
- Гладь корову не рукой, а жмыхом и мукой.
- Корми корову сытнее – молоко будет жирнее.
- Корми с осени коров сытнее – весна будет прибыльнее.
- Иной пирожок и корова не ест.

Смысл данных паремий можно свести к тому, что в домашнем хозяйстве не обойтись без коровы, и что за ней нужен постоянный уход и забота, так как продуктивность удоя зависит от отношения ее хозяина, следовательно, как говорится, каков вопрос, таков и ответ.

Однако в языке функционируют также паремии с отрицательным эмоциональным значением, характеризующее поведение данного животного с негативных позиций:

- Дело телячье – поел и в загородку.
Бодливой корове Бог рог не дает.
- Виноват медведь, что корову съел, а не права и корова, что за поля ходила.

- Баловливая корова все стадо балует.
- Коровушка с кошку, надоила с ложку.
- Не дуйся, коровка, не быть бычком.

С компонентом «бык/корова» также сложено множество фразеологизмов, загадок и скороговорок: брать быка за рога, сказка про белого бычка; бык тупогуб, у быка губа тупа; бык тупогуб, тупогубенький бычок, у быка бела губа тупа.

Загадки:

Для меня цветут луга,
Для меня сметут стога,
Чтоб и в зной, и в январе
С молочком быть детворе. (корова)

Середь двора
стоит копна,
спереди – вилы,
сзади – метла. (бык, корова)

Загадки-обманки про коров
Говорят они: "Му-му!
Молочка налить кому-у?
Поняли, детишки?
Эти звери - ... (коровы).

В английском языке функционируют следующие пословицы с данным компонентом:

A curst cow has short horns.

У проклятой коровы рога коротки.

An ox is taken by the horns, and a man by the tongue.

Быка берут за рога, а человека – за язык.

He that will steal an egg will steal an ox.

Кто украдет яйцо, украдет и быка.

If you agree to carry the calf, they'll make you carry the cow.

Согласишься нести теленка – всю корову взвалят.

If you sell the cow, you sell the milk too.

Продаешь корову – значит, и молоко ее продаешь.

Many a good cow has a bad calf.

Плохие телята и от хороших коров рождаются.

Take the bull by the horns.

Бери быка за рога.

The cow knows not what her tail is worth until she has lost it.

Корова не ценит свой хвост, пока не потеряет его.

You cannot sell the cow and drink the milk.

Невозможно продать корову и пить молоко.

В узбекском языке со словом-зоонимом сигир (корова), бузоқ (теленок) образованы следующие клишированные единицы: сийлаганни сигир билмас; сигирнинг сути – тилида, эрнинг қути – элида [6, 3т., с. 529]; “яхши бузоқ икки онани эмади (хороший теленок двух маток сосет); сигирнинг сутида бузоқнинг ҳақи бор (не только хозяин коровы, но и теленок имеет право на материнское молоко); аммамнинг бузоғи (о человеке-растяпе); бузоқнинг югургани сомонхонагача (беззащитный человек бессилён что-либо сделать); номаъқул бузоқнинг гўштини ебсиз (вы несете вздор); қўйни боқсанг, қўзилар, молни боқсанг, бузоқлар” [6, 1т., с. 432] (от овцы рождается ягненок, а от коровы - теленок).

Второе переносное значение слова ҳўкиз несёт негативное эмоциональное значение оскорбительного характера (ср.: -Анави ҳўкизни қаранг-у, манави парини! – деди Заврак анча нарида ўз чодирини ёнида турган Худододбекни яна кўрсатиб... – бийрон ва шаддод қиз ўшанинг қўлига тушяпти. Мирмуҳсин, Меъмор). [6, 5т., с. 608].

В ходе анализа коннотативного характера образных выражений с компонентом-зоонимом «корова» были выявлены следующие соответствия: ласковый теленок двух маток сосет, а неласковому ни одной не попадет – яхши бузоқ икки онани эмар; бояться воров, не держать коров – чумчуқдан қўрққан тариқ экмайди; молоко коровы на языке – сигирнинг сути – тилида, эрнинг қути – элида; *take the bull by the horns* – бери быка за рога.

Таким образом, во всех трех данных языках лексема «корова» составляет богатый семантический пласт, так как она выступает в качестве ключевого слова в составе множества клишированных единиц, несущих как позитивную, так и негативную эмоционально-экспрессивную оценку, что объясняется тем, что животное корова занимает особое место в человеческом хозяйстве. Освоение аналогичных вариантов образных выражений с данным компонентом-зоонимом в языках разной системы способствует восприятию содержания текста, облегчает процесс коммуникации носителей данных языков, а также может внести коррективы в решении вопросов переводческой деятельности.

Литература:

1. Mengliyeva S. S. HARBIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O 'QITISH ORQALI INNOVATSION METODLARNI QO 'LLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – Т. 30. – №. 2. – С. 22-25.
2. Savranbekovna, Mengliyeva Sunbula. "WAYS OF TEACHING VOCABULARY AND MILITARY TERMS TO CADETS IN ENGLISH." Open Access Repository 8.2 (2022): 139-141.
3. Ширинова, Нилуфар Джаббаровна. "Предметность и качество: от синкретности к дискретности." Филологические науки. Вопросы теории и практики 2 (2010): 198-201.
4. Nilufar, Shirinova, Shirinova Nargiza, and Radjabov Nosir. "Study Of The Gradual Relations In Differentiation Of Substance And Attributive Meanings In The English And Uzbek Languages." JETT 14.3 (2023): 504-512.
5. Шереметьева, А. Г., and Р. Р. Атаева. "ВАРИАНТНОСТЬ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН." доктор физико-математических наук, профессор, заведующий кафедрой технологии материалов электроники Московского института стали и сплавов (2018): 217.
6. Атаева Р. Р. ВОПРОСУ О ПОЛИВЕРШИННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ РУССКОМ ЯЗЫКЕ //XIV Виноградовские чтения. – 2018. – С. 25-27.
7. Kenjabayevna, Darvishova Gulchehra. "USING VIDEOS IN EFL LESSONS." Journal of new century innovations 25.3 (2023): 91-93.
8. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна ШАРЛОТТА БРОНТЕ АСАРЛАРИДА БАДИИЙ МАҲОРАТ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-asarlarida-badiiy-ma-orat> (дата обращения: 10.10.2023).
9. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна. "THE ISSUES OF WOMEN AND SOCIETY IN THE NOVELS OF CHARLOTTE BRONTE." МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 4.4 (2021).
10. Магдиева С. С., Латипов О. Ж. Русский язык //Методическое руководство для учителей лицеев и колледжей по всем направлениям специальности. – 2012.

11. Латипов, Окил. "К ВОПРОСУ ОБ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ ПОСРЕДСТВОМ ВЫЯВЛЕНИЯ АНАЛОГИЙ." АКТУАЛЬНОЕ В ФИЛОЛОГИИ 4.4 (2021).
12. Nasimovich, Radjabov Nasir. "ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ОЛДИ УНЛИЛАР ДИСТРИБУЦИЯСИ." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 5.4 (2022): 117-120.
13. Nasimovich, Radjabov Nasir. "A SIMPLE CLASSIFICATION OF ENGLISH UNSTRESSED VOWEL PHONOLOGICAL OPPOSITIONS." INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION (2022): 60.
14. Раджабов, Насир Насимович ЎЗБЕК ТИЛИДА УНЛИ ФОНЕМАЛАРНИНГ ПОЗИЦИОН КЎРИНИШЛАРИ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-tilida-unli-fonemalarning-pozitsion-k-rinishlari> (дата обращения: 10.10.2023).
15. Anvarovich, Mavlonov Otabek, and Radjabov Nasir Nasimovich. "Reciprocal Study of Theology and Linguistics in Uzbekistan." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.09 (2020).
16. Nasimovich, Radjabov N. "Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners." International Journal on Integrated Education, vol. 4, no. 8, 2021, pp. 16-21, doi:[10.31149/ijie.v4i8.2109](https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109).
17. Умарова, Ф. З. "МЕТОДИЧЕСКАЯ РАЗРАБОТКА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ТЕМУ «НАРЕЧИЕ. РАЗРЯДЫ НАРЕЧИЙ»." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 18.1 (2023): 34-40.
18. Умарова, Ф. З. "КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ–ВАЖНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА." Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 2.Special Issue 28 (2022): 429-434.
19. Широнова, Наргиза. "ЎЗБЕК ТИЛИДА УНЛИ ФОНЕМАЛАРНИНГ ПОЗИЦИОН КЎРИНИШЛАРИ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uzbek-tilida-unli-fonemalarning-pozitsion-k-rinishlari> (дата обращения: 10.10.2023).
20. Shirinova N.D., Shirinova N.D. GRADUAL MORPHOLOGICAL DEMARCATION OF SUBSTANTIVE AND ATTRIBUTIVE MEANINGS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gradual-morphological-demarcation-of-substantive-and-attributive-meanings-in-uzbek-and-english-languages> (дата обращения: 10.10.2023).

21. Shirinova, Nargiza. "USING GAMES IN TEACHING ENGLISH VOCABULARY FOR STUDENTS OF ENGINEERING." *Irrigatsiya va Melioratsiya* 3 (2018): 89-92.
22. Эркаев, Элмирза, Нурзод Дустмуродов, and Бекзод Нуриимбетов. "НЕМИС ТИЛИ ЎРГАТИШДА СОҶАВИЙ ТЕРМИНЛАР." (2023): 190-194.
23. Эркаев, Элмирза, and Иззатилло Мавлонов. "ЧЕТ ТИЛДА НУТҚ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРЖИМАНИНГ ЎРНИ." *Journal of new century innovations* 18.4 (2022): 45-48.
24. Xaydarovna, Rashidova Munavvar. "Sociolinguistic competence as the main component of intercultural communicative competence." *EPRA International Journal of multidisciplinary Research* 7.3 (2021): 4-6.
25. Xaydarovna, Rashidova Munavvar, and Namozova Dilnoza Berdimurotovna. "Teaching technical subjects through English." *Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар* 10 (2022).
26. Akhmedov, Doniyor A., et al. "Simulation of the effect of turning steering wheel intensity on the vehicle stability." *International journal of recent technology and engineering (IJRTE)* 9.2 (2020): 242-247.
27. Булычёва, М. Ф. "К вопросу о рациональных приёмах запоминания учебного материала." *Science and Education* 4.2 (2023): 1359-1369.

ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА АКУСТИК ЖИХАТДАН ЎХШАШ УНЛИЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Раджабов Насир Насимович

филология фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Республикаси
Жамоат хавфсизлиги университети
Тилларни ўрганиш кафедраси

Мақола ўзбек ва инглиз тилларида акустик жиҳатдан ўхшаши унлиларнинг ўзига хос жиҳатларини тадқиқ қилишга бағишланган. Унда акустик жиҳатдан ўхшаши унлиларнинг артикуляцияси ҳамда позицион кўринишлари ўрганилган. Мақолада унли фонемаларнинг позицион кўринишлари Москва фонология мактаби назарияси асосида тадқиқ қилинган. Ўзбек ва инглиз тилларида акустик жиҳатдан ўхшаши /i/, /e/, /ʌ/, /ɒ/, /ʊ/ унли фонемаларининг ҳар бири алоҳида-алоҳида тадқиқ қилиниб, уларнинг инвариант, вариант ҳамда вариация кўринишлари аниқланган. Унли фонемаларнинг инвариант, вариант, вариация кўринишлари борасидаги фикрлар ишонарли мисоллар билан асосланган. Мақолада /i/, /e/, /ʌ/, /ɒ/, /ʊ/ унлилари инглиз тилида, асосан, бештадан олтигача, ўзбек тилида эса, асосан, уч хил позицион кўринишларга эга бўлиши таъкидланган.

Калит сўзлар: унли, ундош, жарангли ундош, жарангсиз ундош, фонема, инвариант, вариация, вариант.

Чет тил ўрганиш жараёнида энг муҳим омиллардан бири она тили билан ўрганилаётган чет тилини назарий жиҳатдан чоғиштирма тадқиқ қилиш саналади. “... Чунки назарий тадқиқотлар тилни амалий ўрганиш масаласида катта ёрдам беради” [1, 6]. Тилларни чоғиштириш, айникса, қардош бўлмаган тилларни ўрганишда янада аҳамиятлидир. Жумладан, инглиз ва ўзбек тилларида вокализм тизимининг фонетик жиҳатдан чоғиштирма тадқиқи ҳам мазкур тиллардаги унли фонемаларнинг ўхшаши ва фарқли жиҳатларини ойдинлаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

Инглиз адабий тили вокализм тизими мураккаб характерга эга бўлиб, урғули ҳолатда 19 та фонемани, урғусиз ҳолатда 20 та фонемани ўз ичига олади. Унли фонемаларни урғули ва урғусиз ҳолатда сон жиҳатдан фарқланиши инглиз

тили вокализм тизимини урғули вокализм ва урғусиз вокализм каби икки кичик тизимга ажратиб тадқиқ қилишни тақозо қилади. Ўзбек адабий тили вокализм тизими эса тузилиши жиҳатдан содда кўринишга эга бўлиб, фақат монофтонглардан ташкил топган олтига фонемадан иборатдир. Урғусизлик ўзбек тилида унлиларнинг сифат ва миқдор жиҳатдан кескин ўзгаришига сабаб бўлмайди. Бу ҳолат ўзбек тилида унлилар тизимини инглиз тилидаги сингари урғули вокализм ва урғусиз вокализм каби икки кичик тизимга ажратиш заруратини келтириб чиқармайди. Инглиз тилидаги 20 та унли фонеманинг 15 таси (/ɑ:/, /ɔ:/, /æ/, /z:/, /ə/, /i:/, /u:/, /eɪ/, /aɪ/, /ɔɪ/, /aʊ/, /əʊ/, /ɪə/, /eə/, /ʊə/) ўзбек тилида; ўзбек тилидаги 6 та унли фонеманинг биттаси (/o'/) инглиз тилида ўзининг муқобилига эга эмас. Акустик (эшитилиши) жиҳатдан инглиз тилидаги /l/, /e/, /ʌ/, /r/, /ʊ/ фонемалари ўзбек тилида ўзининг муқобилига эга бўлади, лекин уларнинг артикуляция хусусиятлари ҳамда позицион кўринишлари қийсланаётган тилларда ўзаро фарқ қилади. Мазкур фонемаларнинг инглиз ва ўзбек тилларида артикуляциясига кўра таснифи қуйидаги ўзига хосликларга эга:

/l/ унлиси инглиз тилида тил олди-бироз орқага силжиган, юқори кўтарилишнинг кенг шакли; ўзбек тилида тил олди, юқори кўтарилишдаги тор унли тарзида ҳосил бўлади;

/e/ унлиси инглиз тилида тил олди, ўрта кўтарилишнинг тор шакли; ўзбек тилида тил олди, ўрта кўтарилишдаги кенг унли тарзида юзага келади;

/ʌ/ унлиси инглиз тилида тил орқа-бироз олдинга силжиган, ўрта кўтарилишнинг кенг шакли; ўзбек тилида тил олди, қуйи кўтарилишдаги кенг унли тарзида талаффуз қилинади;

/r/ унлиси инглиз тилида тил орқа, қуйи кўтарилишнинг тор шакли; ўзбек тилида тил орқа, қуйи кўтарилишдаги кенг унли тарзида ҳосил бўлади;

/ʊ/ унлиси инглиз тилида тил орқа-бироз олдинга силжиган, юқори кўтарилишнинг кенг шакли; ўзбек тилида тил орқа, юқори кўтарилишдаги тор унли артикуляциясига эга бўлади;

Инглиз ва ўзбек тилларида акустик жиҳатдан ўхшаш унлиларнинг позицион кўринишлари ҳам ўзига хос хусусиятларга эга. Нутқ товушларини позицион кўринишларини тадқиқ қилишда уларнинг кучли ва кучсиз ҳолатдаги фонетик хусусиятлари муҳим аҳамият касб этади. Фонемаларнинг кучли ва кучсиз позицияси Москва фонология мактаби (МФМ) назариясининг асосий тамойилларидан бири бўлиб, унга кўра унли фонемаларнинг урғули ҳолати кучли позиция, урғусиз ҳолати кучсиз позиция саналади [2, 251]. МФМ назариясида фонемаларнинг учта позицион кўриниши фарқланади: инвариант, вариация, вариант [3, 20]. Инвариант фонеманинг асосий кўриниши бўлиб, у

маълум бир фонетик контекстда артикуляцион-акустик жиҳатдан қай даражада ўзгаришига кўра вариация ёки вариант тарзида ифодаланади. Маълум бир фонеманинг асосий кўриниши (инвариант) ўзининг позицион ўзгариши туфайли бошқа бир фонемага ўхшаш бўлиб қолса, бундай кўриниш ўша фонеманинг варианты; ўхшаш бўлмаса, унинг позицион вариацияси ҳисобланади [2, 252]. МФМ назариясига кўра инвариант кучли позицияда, вариант кучсиз позицияда учрайди. Позицион чегараланиш борасида вариация нейтрал характерга эга. Шу боисдан у кучли позицияда ҳам, кучсиз позицияда ҳам юзага келиши мумкин. Масалан, рус тилидаги барча унлилар кучли позицияда ўзларининг асосий кўринишида (инвариант), шунингдек, ёндош келган қаттиқ ёки юмшоқ ундошга боғлиқ ҳолда юзага келадиган фонема вариациялари тарзида намоён бўлади. Кучсиз позицияда фақат /l/ ва /ʊ/ фонемалари вариация кўринишида, қолган унлилар ўзларининг позицион вариантларида юзага келади [2, 258]. Мазкур назарияга кўра инглиз ва ўзбек тилларида ўхшаш фонемаларнинг позицион кўринишлари қуйидаги ўзига хосликларга эга:

Инглиз тилида /l/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгисига кўра қисқа унли бўлиб, нутқда унинг олтига позицион кўриниши учрайди:

/l/: [l] инвариант: city [ˈsɪtɪ];

[ɫ] вариация (жарангли ундош билан тугаган ёпик бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ талаффуз қилинади): pig [pɪg], bin [bɪn];

[l̥] вариация (жарангсиз ундош билан тугаган ёпик бўғинда инвариантга нисбатан анча қисқа талаффуз қилинади): sit [sɪt], pick [pɪk];

[l̥] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): pity [ˈpɪtɪ];

[ə] вариант (урғусиз ҳолатда): geopolitical [dʒi:əpəˈlɪtɪkəl] → geopolitics [dʒi:əˈpɒlətɪks];

[ɫ̥] вариант (урғусиз ҳолатда): peculiar [pɪˈkju:lɪə].

Ўзбек тилида эса /l/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгиси жиҳатдан қисқа ҳам эмас, чўзиқ ҳам эмас, ўрталикдаги унли бўлиб, нутқда ўзининг асосан уч хил позицион кўриниши орқали ифодаланади:

/l/: [l] инвариант: бир [bɪr], кир [kɪr];

[ɫ] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): бироз [bɪˈroz], кирди [kɪrˈdɪ];

[l̥] вариация (жарангсиз ундошлардан иборат CVC, CV-CV тузилишидаги бўғинларда жуда қисқа талаффуз қилинади): чиқ /tʃɪq/, шиши /ʃɪ(ɫ)ʃɪ/.

/ɪ/ фонемасининг фонетик жиҳатдан чоғиштирма тадқиқи шуни кўрсатадики, унинг инглиз ва ўзбек тилларидаги позицион кўринишларида ўзаро ўхшаш жиҳатларга нисбатан фарқли жиҳатлар салмоқли ўрин эгаллайди. Мазкур тилларда /ɪ/ фонемасининг инвариант кўриниши, шунингдек, жарангсиз ундош таъсиридаги ҳамда урғусиз ҳолатдаги вариациялари ўзаро қисман эквивалент бўлиши мумкин. Инглиз тилидаги /ɪ/ фонемасининг жарангли ундош билан тугаган ёпик бўғиндаги вариацияси¹, [ə] ва [ɪ^е] вариантларига ўзбек тилидаги /ɪ/ фонемасининг мос келадиган позицион кўринишлари мавжуд эмас. Мазкур ҳолат чоғиштирилаётган тилларда /ɪ/ фонемаси бир типдаги товушлар мажмуи сифатида тўлиқ эквивалент эмаслигидан далолат беради.

Инглиз тилида /e/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгисига кўра қисқа унли бўлиб, нутқда унинг, асосан, олтита позицион кўриниши фарқланади:

/e/: [e] инвариант: very ['veri];

[e] вариация (жарангли ундош билан тугаган ёпик бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ талаффуз қилинади): red [red];

[e] вариация (жарангсиз ундош билан тугаган ёпик бўғинда инвариантга нисбатан анча қисқа талаффуз қилинади): ret [ret];

[e] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): septet [sep'tet];

[ə] вариант (урғусиз ҳолатда): necessary ['nesəsəri] → necessity [nə'sesɪti].

[ɪ] вариант (урғусиз ҳолатда): edit ['edit] → edition [ɪ'dɪʃən].

Ўзбек тилида /e/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгиси жиҳатдан қисқа ҳам эмас, чўзиқ ҳам эмас, ўрталикдаги унли бўлиб, нутқда унинг асосан учта позицион кўриниши қўлланади:

/e/: [e] инвариант: тер [ter];

[e] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): терди [ter'di];

[e] вариация (жарангсиз ундошлардан иборат CVC тузилишидаги бўғинда қисқа талаффуз қилинади): тепмоқ /tepmoq/.

/e/ фонемасининг инглиз ва ўзбек тилларидаги позицион кўринишлари мазкур фонеманинг чоғиштирилаётган тилларда ўхшаш жиҳатларидан кўра фарқли жиҳатлари кўпроқ эканлигини кўрсатади. Уларнинг ўхшаш жиҳатлари бўлган /e/ фонемасининг ҳар икки тилдаги инвариант кўринишлари, шунингдек, жарангсиз ундош таъсиридаги ва урғусиз ҳолатдаги вариациялари ўзаро қисман эквивалент бўлади. Лекин инглиз тилидаги /e/ фонемасининг жарангли ундош

¹ Ундош товушларнинг жарангли-жарангсиз белгиси инглиз тилида ўзгармас, ўзбек тилида нейтралзация қилиниши ўзбек тилида унлиларнинг жарангли ундош билан тугаган бўғиндаги кўринишини алоҳида вариация сифатида талкин қилиш заруратини келтириб чиқармайди.

билан тугаган ёпиқ бўғиндаги вариациялари ҳамда вариант [ə], [ɪ] кўринишлари ўзбек тилида ўзининг товуш муқобилига эга эмас. Демак, чоғиштирилаётган тиллардаги /e/ фонемаси бир типдаги товушлар мажмуи сифатида тўлиқ эквивалент бўла олмайди.

Инглиз тилида /ɒ/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгисига кўра қисқа унли бўлиб, нутқда унинг асосан бешта позицион кўриниши қўлланади:

/ɒ/: [ɒ] инвариант: operate ['ɒpəreɪt];

[ɒ] вариация (жарангли ундош билан тугаган ёпиқ бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ талаффуз қилинади): pod [pɒd];

[ɒ] вариация (жарангсиз ундош билан тугаган ёпиқ бўғинда инвариантга нисбатан анча қисқа талаффуз қилинади): pot [pɒt];

[ɒ] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): operation [ɒpə'reɪʃən];

[ə] вариант (урғусиз ҳолатда): synonymous [sɪ'nɒnɪməs] → synonym ['sɪnənim].

Ўзбек тилида /ɒ/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгиси жиҳатдан қисқа ҳам эмас, чўзиқ ҳам эмас, ўрталикдаги унли бўлиб, нутқда унинг асосан учта позицион кўриниши фарқланади:

/ɒ/: [ɒ] инвариант: бор [bɒr];

[ɒ] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): борди [bɒrdɪ];

[ɒ] вариация (жарангсиз ундошлардан иборат CVC тузилишидаги бўғинда қисқа талаффуз қилинади): топ /tɒp/.

Инглиз ва ўзбек тилларида /ɒ/ фонемасининг фонетик жиҳатдан чоғиштирама тадқиқи мазкур тилларда унинг ўхшаш жиҳатларидан кўра фарқли жиҳатлари кўпроқ эканлигини изоҳлайди. Мазкур тилларда /ɒ/ фонемасининг инвариант ҳамда жарангсиз ундош таъсиридаги ва урғусиз ҳолатдаги вариация кўринишлари ўзаро ўхшаш бўлиб, улар қисман эквивалент бўла олади. Инглиз тилидаги /ɒ/ фонемасининг жарангли ундош билан тугаган вариациялари ҳамда вариант кўринишлари ўзбек тилида ўзининг муқобилига эга эмас. Ҳар икки тилдаги позицион кўринишларининг ўзаро тўлиқ мос келмаслиги /ɒ/ фонемасини чоғиштирилаётган тилларда бир типдаги товушлар мажмуи сифатида тўлиқ эквивалент бўлмаслигидан дарак беради.

Инглиз тилида /ʊ/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгисига кўра қисқа унли бўлиб, нутқда унинг асосан бешта позицион кўриниши учрайди:

/ʊ/: [ʊ] инвариант: butcher ['bʊtʃə];

[ʊ] вариация (жарангли ундош билан тугаган ёпик бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ талаффуз қилинади): good [gʊd];

[ʊ] вариация (жарангсиз ундош билан тугаган ёпик бўғинда инвариантга нисбатан анча қисқа талаффуз қилинади): put [pʊt];

[ʊ] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): hooray [hʊ'rei], to [tʊ];

[ə] вариант (урғусиз ҳолатда): could STRONG FORM [kʊd], WEAK FORM [kəd].

Ўзбек тилида эса /ʊ/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгиси жиҳатдан қисқа ҳам эмас, чўзиқ ҳам эмас, ўрталикдаги унли бўлиб, нутқда ўзининг, асосан, учта позицион кўриниши орқали ифодаланади:

/ʊ/: [ʊ] инвариант: тур [tʊr], хур [hʊr];

[ʊ] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): турди [tʊr'di], бурди [bʊr'di];

[ʊ] вариация (жарангсиз ундошлардан иборат CVC тузилишидаги бўғинда жуда қисқа талаффуз қилинади): тут /tʊt/.

/ʊ/ фонемасининг инглиз ва ўзбек тилларидаги позицион кўринишларида ўзаро ўхшаш жиҳатларга нисбатан фарқли жиҳатлар кўпроқ ўрин тутаяди. Инглиз тилидаги /ʊ/ фонемасининг инвариант кўриниши ва жарангсиз ундош таъсиридаги ҳамда урғусиз ҳолатдаги вариациялари ўзбек тилидаги /ʊ/ фонемасининг мазкур кўринишларига ўхшаш бўлиб, улар қисман эквивалент бўла олади. Бироқ, инглиз тилидаги /ʊ/ фонемасининг жарангли ундошга ундош билан тугаган ёпик бўғиндаги вариациялари ва вариантига мос келадиган муқобили ўзбек тилида мавжуд эмас. Бу ҳолат /ʊ/ фонемасини бир типдаги товушлар мажмуи сифатида чоғиштирилаётган тилларда тўлиқ эквивалент эмаслигидан далолат беради.

Инглиз тилида /ʌ/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгисига кўра қисқа унли бўлиб, нутқда у, асосан, бешта позицион кўринишга эга:

/ʌ/: [ʌ] инвариант: cover ['kʌvə];

[ʌ] вариация (жарангли ундош билан тугаган ёпик бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ талаффуз қилинади): come [kʌm];

[ʌ] вариация (жарангсиз ундош билан тугаган ёпик бўғинда инвариантга нисбатан анча қисқа талаффуз қилинади): cut [kʌt];

[ʌ] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): unable [ʌn'eɪbl];

[ə] вариант (урғусиз ҳолатда): company ['kʌmpəni] → companion [kəm'pænjən].

Ўзбек тилида /л/ фонемаси чўзиқ-қисқа белгиси жиҳатдан қисқа ҳам эмас, чўзиқ ҳам эмас, ўрталикдаги унли бўлиб, нутқда унинг, асосан, учта позицион кўриниши учрайди:

/л/: [л] инвариант: жўра [jõ'ra], терак [te'ra:k];

[л] вариация (урғусиз бўғинда инвариантга нисбатан қисқароқ ва кучсизроқ талаффуз қилинади): дала [dla'la];

[л] вариация (жарангсиз ундошлардан иборат CVC тузилишидаги бўғинда қисқа талаффуз қилинади): хат /xat/.

/л/ фонемасининг инглиз ва ўзбек тилларидаги позицион кўринишлари мазкур фонеманинг чоғиштирилаётган тилларда ўхшаш жиҳатларидан кўра фарқли жиҳатлари кўпроқ эканлигини кўрсатади. Уларнинг ўхшаш жиҳатлари бўлган /л/ фонемасининг ҳар икки тилдаги инвариант кўринишлари, шунингдек, жарангсиз ундош таъсиридаги ҳамда урғусиз ҳолатдаги вариациялари ўзаро қисман эквивалент бўлади. Лекин инглиз тилидаги /л/ фонемасининг жарангли ундош билан тугаган ёпик бўғиндаги вариациялари ҳамда вариант [ə] кўриниши ўзбек тилида ўзининг товуш муқобилига эга эмас. Демак, чоғиштирилаётган тиллардаги /л/ фонемаси бир типдаги товушлар мажмуи сифатида тўлиқ эквивалент бўла олмайди.

Хулоса қилиб айтганда, инглиз ва ўзбек тилларида акустик жиҳатдан ўхшаш унлилар /l/, /e/, /a/, /o/, /u/ фонемалари бўлиб, улар чоғиштирилаётган тилларда бир қатор ўзига хосликларга эга. Мазкур ўзига хосликлар /l/, /e/, /a/, /o/, /u/ унлиларининг артикуляцияси ҳамда позицион кўринишларида намоён бўлади. /l/, /e/, /a/, /o/, /u/ унли фонемаларининг артикуляцияси, позицион кўринишларидаги қайд этилаган тафовутлар мазкур унлилар акустик жиҳатдан ўхшашлигига қарамасдан бир типдаги товушлар мажмуи сифатида инглиз ва ўзбек тилларида тўлиқ эквивалент бўла олмаслигидан далолат беради. Шу нуқтаи назардан, инглиз ва ўзбек тилларида акустик жиҳатдан ўхшаш бўлган /l/, /e/, /a/, /o/, /u/ унлилари ўзаро ярим эквивалент мақомида бўлади.

Адабиётлар:

1. Mengliyeva S. S. HARBIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O'QITISH ORQALI INNOVATSION METODLARNI QO'LLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – T. 30. – №. 2. – С. 22-25.
2. Savranbekovna, Mengliyeva Sunbula. "WAYS OF TEACHING VOCABULARY AND MILITARY TERMS TO CADETS IN ENGLISH." Open Access Repository 8.2 (2022): 139-141.
3. Ширинова, Нилуфар Джаббаровна. "Предметность и качество: от синкретности к дискретности." Филологические науки. Вопросы теории и практики 2 (2010): 198-201.
4. Nilufar, Shirinova, Shirinova Nargiza, and Radjabov Nosir. "Study Of The Gradual Relations In Differentiation Of Substance And Attributive Meanings In The English And Uzbek Languages." JETT 14.3 (2023): 504-512.
5. Атаева Р. Р. ВОПРОСУ О ПОЛИВЕРШИННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ РУССКОМ ЯЗЫКЕ //XIV Виноградовские чтения. – 2018. – С. 25-27.
6. Kenjabayevna, Darvishova Gulchehra. "USING VIDEOS IN EFL LESSONS." Journal of new century innovations 25.3 (2023): 91-93.
7. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна ШАРЛОТТА БРОНТЕ АСАРЛАРИДА БАДИИЙ МАҲОРАТ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-asarlarida-badiiy-ma-orat> (дата обращения: 10.10.2023).
8. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна. "THE ISSUES OF WOMEN AND SOCIETY IN THE NOVELS OF CHARLOTTE BRONTE." МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 4.4 (2021).
9. Магдиева С. С., Латипов О. Ж. Русский язык //Методическое руководство для учителей лицеев и колледжей по всем направлениям специальности. – 2012.
10. Магдиева, С. С., Ю. У. Матенова, and О. Ж. Латипов. "Методика преподавания русского языка в АЛ и ПК." Учебное пособие (2012).
11. Nasimovich, Radjabov Nasir. "ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ОЛДИ УНЛИЛАР ДИСТРИБУЦИЯСИ." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 5.4 (2022): 117-120.
12. Nasimovich, Radjabov Nasir. "A SIMPLE CLASSIFICATION OF ENGLISH UNSTRESSED VOWEL PHONOLOGICAL OPPOSITIONS." INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION (2022): 60.
13. Раджабов, Насир Насимович ЎЗБЕК ТИЛИДА УНЛИ ФОНЕМАЛАРНИНГ ПОЗИЦИОН КЎРИНИШЛАРИ // ORIENSS. 2022.

- №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-tilida-unli-fonemalarning-pozitsion-k-rinishlari> (дата обращения: 10.10.2023).
14. Nasimovich, Radjabov N. "Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners." *International Journal on Integrated Education*, vol. 4, no. 8, 2021, pp. 16-21, doi:[10.31149/ijie.v4i8.2109](https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109).
 15. Radjabov N. N. REDUCTION IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES //Контактная информация организационного комитета конференции. – С. 73.
 16. Умарова, Ф. З. "МЕТОДИЧЕСКАЯ РАЗРАБОТКА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ТЕМУ «НАРЕЧИЕ. РАЗРЯДЫ НАРЕЧИЙ»." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 18.1 (2023): 34-40.
 17. Умарова, Ф. З. "ГРАФИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАТОРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ." *Journal of new century innovations* 21.4 (2023): 238-240.
 18. Умарова, Ф. З. "КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ–ВАЖНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.Special Issue 28 (2022): 429-434.
 19. Ширинова, Наргиза. "ЎРГАНИЗАЦИОННИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ КУРСАНТЛАРИНИНГ БИЛИШ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА "ФАОЛЛИК" ТУШУНЧАСИ ТАЎҚИНИ." *Talqin va tadqiqotlar* 1.8 (2023).
 20. Djabarovna, Shirinova Nargiza. "Synonymous pairs of lexical units." *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.2 (2021): 910-913.
 21. Эркаев, Элмирза, Нурзод Дустмуродов, and Бекзод Нурибегов. "НЕМИС ТИЛИ ЎРГАТИШДА СОЎАВИЙ ТЕРМИНЛАР." (2023): 190-194.
 22. Эркаев, Элмирза, and Иззатилло Мавлонов. "ЧЕТ ТИЛДА НУТҚ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРЖИМАНИНГ ЎРНИ." *Journal of new century innovations* 18.4 (2022): 45-48.
 23. Эркаев, Э. Т. "ТАРЖИМАНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШГА ДОИР." *ЯНОН ИLM-FANI TARAQQIYOTIDA TARJIMASHUNOSLIKNING ANAMIYATI* (2021): 131.
 24. Эркаев, Элмирза. "Таржимани ўргатишда лингводидактик ёндашув." *Общество и инновации* 2.3 (2021): 120-124.
 25. Haydarovna, Rashidova Munavvar. "Discourse competence as the component of communicative competence." *EPRA International Journal of Research and Development* 6.3 (2021): 39-41.
 26. Haydarovna, Rashidova Munavvar, and Namozova Dilnoza Berdimurotovna. "Teaching technical subjects through English." *Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар* 10 (2022).
 27. Булычёва, М. Ф. "К вопросу о рациональных приёмах запоминания учебного материала." *Science and Education* 4.2 (2023): 1359-1369.

ON THE ISSUE OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AT THE ELEMENTARY LEVEL

Tuychibaeva Sh.Sh.

Associate professor of the Department of Uzbek Language and Literature,
Tashkent State University of Oriental Studies

ABSTRACT

This article examines one of the most important aspects of teaching Russian as a foreign language. The purpose of the article is to reveal the role of mastering skills that affect the process of communication and mastering the Russian language in general. During the research, comparative and descriptive methods were used. The author reveals the purpose of the introductory phonetic course, where the foundations of speech hearing and pronunciation are laid. It is indicated that an introductory phonetic course can be built with or without taking into account the native language of students; when teaching pronunciation, a special technique is needed, focused not only on correcting, but also on preventing errors. The groups of exercises used to develop the skills of correct pronunciation are highlighted. The author also reveals the main difficulties faced by foreign listeners. The orthoepic norms of the Russian language associated with the pronunciation of vowels and consonants, staging of stress and intonation are considered. Recommendations are given on the organization of work on practicing pronunciation.

KEYWORDS

Introductory phonetic course, spelling, pronunciation, phonetics, phoneme, articulation, intonation, stress, vowel sound, consonant sound.

INTRODUCTION

Foreign students from China, Japan, and the Republic of Korea and other countries study annually at Tashkent State University within the framework of international cooperation. At the same time, they have different levels of proficiency in Russian and different goals of learning it. Mastering the correct pronunciation, "striving for perfect phonetic design of students' speech" is one of the conditions for the development of skills in all types of speech activity. Teaching pronunciation in the process of teaching any language as a foreign language involves taking into account the phonetic features of the language systems of the native and target languages. At present, this means the principle of selection and organization of material, highlighting the most difficult phenomena in the study of the Russian language and the phenomena necessary for listeners [Костомаров 5, 80]. Working on pronunciation is an integral and important part of teaching foreign languages, including Russian. According to the

linguistic dictionary, pronunciation is the features of the articulation of speech sounds, a set of orthoepic norms inherent in a particular type of language [Розенталь 7,342]. The traditional system of teaching the pronunciation of Russian as a foreign language was described in the methodological and teaching aids of S.I. Bernshtein, T.V. Buzanova, N.B. Karavanova, V.G. Kostomarov, A.A. Leontyev, O.D. Mitrofanova, L.V. Moskovkin, Yu.G. Ovsienko, A.N. Shchukin and others. In our work we rely on the achievements of pedagogical science and practice, as well as our many years of teaching experience.

Practicing pronunciation depends on the goals and objectives of the training. So, when the task of mastering written speech is highlighted in order to read and understand special literature, deep and accurate knowledge, automatic skills in the field of pronunciation are not required. If the listener is faced with the need to communicate with native speakers or acquire professional skills as a teacher of Russian as a foreign language, then mastering adequate communication with native speakers by pronunciation becomes of paramount importance. At the initial stage, serious attention is paid to working on pronunciation, which is due to the goals and objectives of the course. Students need to communicate with native speakers, as well as receive education in Russian.

The formulation and correction of pronunciation is carried out at three stages of training, which are designated as an introductory phonetic course in phonetics, an accompanying course in phonetics and a corrective course in phonetics. In each of the sections of the course, the study of sounds, sound combinations and rhythmic patterns of words is combined with the study of intonation structures. Teaching the Russian language to foreign students begins with an introductory phonetic course. The goals and objectives of this course are that it acquaints the listeners with the system of phonetics of the Russian language, the articulation of sounds; features of stress and its implementation in various types of words, the main types of intonation structures. It is advisable to work out, first of all, phonetic features in accordance with their real functioning in Russian speech and relevant for communication, and in the system, for example: [d] together with [t], [t] together with [t'], etc. From the point of view of the methodology, it is not the very fact of comparison that is important, but the forecasting on its basis of phonetic errors and the choice of optimal options for eliminating them.

As part of the introductory phonetic course, the skills of speaking, reading and writing are also developed. Foreign students should be able to read syllables, words, phrases, sentences and short texts based on the studied vocabulary; ask questions on the topic covered and answer them; write syllables, words and short sentences; compose a short text (4 – 5 sentences) on the studied situations. It should be noted that

the selection of vocabulary and grammatical phenomena in the introductory phonetic course is subordinated to the tasks of teaching pronunciation. Each word is entered, as a rule, after all the sounds that make up it have been worked out. A similar condition is met with respect to accent patterns and intonation structures. The vocabulary should be common, specific and uncomplicated in terms of grammatical interpretation. Of course, work on setting the pronunciation continues in the future. This is due to the fact that the introductory phonetic course does not cover all, even essential, phonetic features of the Russian language. Correct pronunciation skills cannot be practiced and automated in a short time.

We conduct the basic part of the course on the basis of the manual by N.B.Karavanova "Correction course of the phonetics of the Russian language", the purpose of which is to ensure the correction of auditory-pronunciation skills in the field of sounds, word rhythm and intonation in the process of teaching various types of speech activity. In addition, the course aims to develop students' phonetic hearing, automate pronunciation skills, reading skills and speech perception. To this end, students perform various types of exercises that develop practical skills, and also focus on a specific phonetic phenomenon [3].

The main goal of acquiring the correct pronunciation is knowledge and corrects use in practice of orthoepic norms, as well as the development of the ability not only to hear, but also to understand the speech of a native speaker. "It depends on the teacher's attention to the phonetic and intonational aspects of speech at the initial stage of learning whether in the future the students' speech will be characterized by an accent, to correct, to eliminate which turns out to be very difficult at subsequent stages" [5, 39].

Phonetics, as a science that studies the sounds of speech, the methods of their formation and alternation, syllables, stress and intonation, is one of the aspects of the linguistic competence of foreign students. Phonetics teaching assumes that students have theoretical knowledge and practical skills. To master the pronunciation of the Russian language means to master its articulatory base, that is, a set of pronunciation skills characteristic of it. The way of speech organs, necessary for sound production, in each language has its own characteristics: the degree of tension, the force of exhalation, the nature of the work of the vocal cords, etc. are different.

To achieve correct pronunciation, it is necessary to form not only pronunciation, but also auditory skills, although in practice both processes are carried out in parallel. Exercises for consolidating pronunciation skills are usually divided into two large groups: exercises in listening and exercises in reproduction. Both of them are interrelated and are necessary for the development of both auditory and pronunciation

skills. Control over the level of formation of phonetic skills is carried out in listening, speaking and reading aloud. The number of types of phonetic exercises proper in listening is relatively small (the improvement of auditory skills is carried out when performing exercises in listening), they are mainly aimed at the development of phonetic hearing and the establishment of differential signs of repeated phonemes and intones. Listening should be active and always accompanied by a task that concentrates the listener's voluntary attention on a specific characteristic of a phoneme or intonem. The exercises can be performed only by ear or using a graphic support (handout with words / sentences / text).

Correct literary pronunciation in Russian corresponds to its orthoepic norms. Literary pronunciation depends on the phonological system of the language: the inventory of phonemes, the rules for their distribution, alternation, compatibility, functional load. For example, in Russian, one of the features of the phonological system is the alternation of voiced consonants with voiceless consonants at the absolute end of a word: *drug* – *dru[k]*, *zub* – *zu[p]*. Students need to explain the rules of vowel pronunciation depending on the stressed or unstressed position in the word. For example, in an unstressed position, *o* is pronounced as [a]: *voda* – *v[a]da*, *tvoya* – *tv[a]ya*; *e*, in some cases *ya* / *a* are pronounced [i]: *prepodavatel* – *pr[i]podavat[i]l*, *umenya* – *u m[i]nya*, *chasi* – *ch[i]si*. The orthoepic norm of pronunciation of vowels of the Russian language is characterized by reduction (weakening of pronunciation) in an unstressed position: *horosho* – *h[ʊ]r[a]sho*. The tasks that are given to listeners when working on pronunciation reflect these features of the phonetic system of the Russian language, the vocabulary in them is selected taking into account the compliance with certain orthoepic norms, frequency of use, and the stage of training. Along with this, tasks are performed to practice the pronunciation of paired voiceless / voiced, soft / hard consonants; combinations of consonants.

The requirements for pronunciation are very high, because the violation of the phonetic aspect of sounding speech in the target language complicates the communication process. The abundance of blunders reduces the interest in communication not only on the part of the listener, but also on the part of the speaker himself, experiencing discomfort due to articulation difficulties. A stable, sufficiently intelligible pronunciation that does not hinder verbal communication is provided by automated, stable skills that guarantee the correct sound, accent-rhythmic and intonation design of the utterance. The importance of teaching phonetics in the course of Russian as a foreign language is dictated by its role in the linguistic structure, since "the linguistic form is the way of existence of the human language." The main task of phonetics is "the development of articulatory automatism, sufficient to ensure a

particular type of speech activity" [Бернштейн 1, 113]. At the same time, the main goal of teaching phonetics is to develop associations between grammatical and phonetic categories of the language in the minds of listeners. It is also advisable to practice pronunciation in the listening course, which is usually highlighted in a separate aspect, just like writing. The perception of the text by ear is associated with overcoming a number of difficulties, among which one can note the phonemic ones, caused by the discrepancy between the graphic and acoustic appearance of the word in conditions of an incomplete pronunciation style; rhythmic and intonation features that complicate perception; lexical difficulties caused by the recognition of homophones, homonyms, ambiguous words, paronyms, proper names. Listening begins with speech perception. But correct vocalization to oneself is possible only if the listener has developed pronunciation skills in external speech. Therefore, at the initial stage, listening should develop in close connection with speaking, reading aloud, which not only ensures the formation of clear pronunciation skills, but also contributes to the establishment of strong connections between articulatory and auditory sensations.

Awareness of articulatory movements is especially necessary when studying sounds that are absent in the students' native language or that differ significantly in the nature of articulation. When studying similar articulations, it is possible to use imitation, which should be entered after explaining the pronunciation of a sound. At the same time, the formulation of the word should be combined with complex work on the sounds: in the process of including the correct articulations of sounds in monosyllabic words, the smoothness of the adjoining of consonants to vowels, the pronunciation of consonant combinations, their stunning and voicing, switching articulation from a hard consonant to a soft one and vice versa are practiced. The work with rhythmic models begins from the moment the practiced sounds are included in two-syllable words. First, you need to teach the student to pronounce all intonational constructions correctly, and then consolidate their use when reading various sentences. As for stress, when pronouncing stressed syllables in Russian, it is necessary to draw students' attention to the change in the duration, tension of stressed and unstressed vowels, to a clearer articulation of the stressed vowel.

When setting the vowels [a], [e], [o], [y], [i], the main task is to teach students to distinguish between these sounds and not mix them. Some students do not distinguish between sonorous [l], [r], mix the sounds [i], [b] - [v], [z] - [g]. Careful work is required to formulate the correct pronunciation of the sounds [k], [g], [h], [sh], [j], [ch], [z]. Chinese students most often mix and confuse the sounds [r] and [l] For Japanese and Korean students, it is difficult to distinguish between sonorants; sounds [b] - [v]. Practicing pronunciation is not limited to simple repetition. It is advisable in

such cases to use a visual explanation - to show the position of the language when pronouncing a certain sound.

When setting the pronunciation of consonants, it is difficult to pronounce soft consonants. In this situation, a peculiar principle of "support" is used, which is the sound [i]: *li - mi - di - ti - vi - pi* etc., as well as a number of consonants when practicing pronunciation [r]: *tarelka, doroga, vorota, trava, karandash, koridor, horosho, poradok* etc. Such consonants before the sound [r] provide support for the repulsion of the tongue and the correct positioning.

Difficulty for some students causes the distinction of consonants by voicing / deafness, which leads to errors such as: [b]eremena (*peremena*), [b]a[b]ka (*papka*) and vice versa, gru[b]a (*gruppa*), m[unoka] (*mnogo*), [B]e[g]in (*Pekin*), etc. In this case, students mix words that in Russian differ only in the deafness/voicedness of one or several consonants: *dom - tom, dochka - tochka* etc.

At each employment, phonetic "exercises" are usually carried out, both group and individual. She doesn't take long and needs to date. This warm-up includes exercises for articulatory gymnastics, the development of phonamatic hearing, and working out intonation. Here they often choose: from repetition after teaching rare sounds, words, sentences to more complex tasks - the choice by ear of one sound from the text. To practice the definition of sound, you can pick up the tongue twisters in which it is most often found. The rhyme itself should be quickly memorized and interesting. To master the system of vowel backgrounds, exercises are performed to separate audible words into syllables.

There are many phonetic exercises, and the task of the teacher is to see the problem and choose tasks that will help solve it. It is also necessary to pay attention to intonation, since sentences in Russian and native languages may sound different. The effectiveness of communication involves the listener guessing the intentions of the interlocutor. In this case, a special role is played by the intonation of the message, with which the speaker can express agreement or disagreement, motivation, statement, question. It is necessary to clearly and clearly distinguish Russian sentences with descending and ascending tones, to explain the concept of the "semantic center of the utterance". The semantic center of the utterance or the core of the utterance is distinguished by a special intonation: descending or ascending. The core of the utterance is also distinguished by phrasal stress. The teacher should point out that there are different types of sentences in the Russian language: narrative, interrogative, motivational. The intonation depends on the type of sentence for the purpose of the utterance. For clarity, you can use a table that indicates the type of tone in a particular sentence. For example, affirmative sentences (*Yes, this is my friend*), constructions

containing interrogative words (*Where is the book?*), motivation (*Close the window!*) they are pronounced with a descending tone. Interrogative sentences/general questions are pronounced with an ascending tone (*Is this your brother?*). Such a classification will allow listeners to understand where it is necessary to raise or lower the intonation of the utterance. For effective memorization, various exercises are offered for the development and automation of rhythmic-intonation skills.

CONCLUSION

Thus, the task of mastering the Russian language cannot be successfully solved without knowledge of its pronunciation norms. And this is especially important at the first, initial stage of training. Difficulties at the phonetic level are a serious obstacle not only for communication between foreigners and native speakers of the target language, but also for learning the language in general. Correct pronunciation contributes to the rapid perception of oral speech, facilitates the process of communication between people. Therefore, the methodology of teaching Russian as a foreign language in its phonetic and intonation aspect should be based on teaching the specific features of its phonetic system, in contrast to the phonetic system of the students' native language and the intermediate language. This approach helps to determine the reasons, typology, degree of admissibility and ways of correcting pronunciation errors in Russian speech. It is necessary to work out phonetic features that are really relevant for communication in accordance with their real functioning in Russian speech. Teaching pronunciation is based on the conscious mastering of the articulation of Russian sounds, rhythmic patterns, and intonation systems. The task for the listeners is to understand the articulatory movements in unity with their sound correspondences, to understand the difference in the pronunciation of the sound in the native and Russian languages. It is imperative that students master the ability to analyze their pronunciation of sounds in both their native and target languages. Pronunciation of a foreign language sound should become a conscious operation, which later becomes an automated skill. Working on intonation is a very important part of working on correct pronunciation. It facilitates and accelerates the process of language acquisition, makes it more conscious, gives a good phonetic effect, since it concentrates all phonetic aspects of learning: the sound and rhythm of a word, the unity of the pronunciation of words in a syntagma, melodic voice movements in a sentence. Work on pronunciation and development of rhythmic and intonation skills should be carried out at all stages of teaching Russian as a foreign language.

REFERENCES

1. Mengliyeva S. S. HARBIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O 'QITISH ORQALI INNOVATSION METODLARNI QO 'LLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – T. 30. – №. 2. – С. 22-25.
2. Менглиева, Сунбула. "Increasing the professional competence of cadets through the method of projects." Общество и инновации 3.10/S (2022): 296-300.
3. Ширинова, Нилуфар Джаббаровна. "Предметность и качество: от синкретности к дискретности." Филологические науки. Вопросы теории и практики 2 (2010): 198-201.
4. Шереметьева, А. Г., and Р. Р. Атаева. "ВАРИАНТНОСТЬ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН." доктор физико-математических наук, профессор, заведующий кафедрой технологии материалов электроники Московского института стали и сплавов (2018): 217.
5. Darvishova, Gulchexra Kenjabayevna SHARLOTTA BRONTE IJODIDA AYOLNING IJTIMOIY MAVQEI // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-ijodida-ayolning-ijtimoiy-mavqe> (дата обращения: 10.10.2023).
6. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна ШАРЛОТТА БРОНТЕ АСАРЛАРИДА БАДИИЙ МАҲОРАТ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-asarlarida-badiiy-ma-orat> (дата обращения: 10.10.2023).
7. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна. "THE ISSUES OF WOMEN AND SOCIETY IN THE NOVELS OF CHARLOTTE BRONTE." МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 4.4 (2021).
8. Латипов, Окил. "RUS, O 'ZBEK, TOJIK VA INGLIZ TILLARIDA "DOG/IT/SAG" ZONIM SO 'ZINING KONSEPTUAL TALQINI." Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali 1 (2023): 454-461.
9. Nasimovich, Radjabov Nasir. "A SIMPLE CLASSIFICATION OF ENGLISH UNSTRESSED VOWEL PHONOLOGICAL OPPOSITIONS." INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION (2022): 60.

10. Anvarovich, Mavlonov Otabek, and Radjabov Nasir Nasimovich. "Reciprocal Study of Theology and Linguistics in Uzbekistan." *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 24.09 (2020).
11. Nasimovich, Radjabov N. "Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners." *International Journal on Integrated Education*, vol. 4, no. 8, 2021, pp. 16-21, doi:[10.31149/ijie.v4i8.2109](https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109).
12. Туйчибаева, Ш. Ш. "DEVELOPMENT OF HEARING-PERFORMANCE SKILLS WHILE TEACHING RUSSIAN LANGUAGE." *Издатель «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА* 5.24 (2022): 965-976.
13. Туйчибаева, Шахноза Шакировна, Бахромбоева, Сабринабону Аббос Кизи ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКИХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ // *ORIENSS*. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-obucheniya-kitayskih-studentov-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> (дата обращения: 10.10.2023).
14. Туйчибаева, Шахноза Шакировна. "Методика работы над текстами в практическом курсе русского языка студентов национальных групп технических вузов." (1994).
15. Туйчибаева, Шахноза Шакировна. "ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ И СРЕДСТВ НАГЛЯДНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ." *World scientific research journal* 13.1 (2023): 126-140.
16. Умарова Ф. З. РАЗРАБОТКА ОДНОГО ПРАКТИЧЕСКОГО ЗАНЯТИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ // *Journal of new century innovations*. – 2023. – Т. 25. – №. 3. – С. 97-103.
17. Умарова, Ф. З. "ГРАФИЧЕСКИЕ ОРГАНАЙЗЕРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ." *Journal of new century innovations* 21.4 (2023): 238-240.
18. Shirinova N.D., Shirinova N.D. GRADUAL MORPHOLOGICAL DEMARCATION OF SUBSTANTIVE AND ATTRIBUTIVE MEANINGS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES // *ORIENSS*. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gradual-morphological-demarcation-of-substantive-and-attributive-meanings-in-uzbek-and-english-languages> (дата обращения: 10.10.2023).
19. Djabarovna, Shirinova Nargiza. "Synonymous pairs of lexical units." *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.2 (2021): 910-913.

20. Shirinova, Nargiza. "USING GAMES IN TEACHING ENGLISH VOCABULARY FOR STUDENTS OF ENGINEERING." *Irrigatsiya va Melioratsiya* 3 (2018): 89-92.
21. Эркаев, Элмирза, Нурзод Дустмуродов, and Бекзод Нуриббетов. "НЕМИС ТИЛИ ЎРГАТИШДА СОҶАВИЙ ТЕРМИНЛАР." (2023): 190-194.
22. Эркаев, Элмирза, and Иззатилло Мавлонов. "ЧЕТ ТИЛДА НУТҚ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРЖИМАНИНГ ЎРНИ." *Journal of new century innovations* 18.4 (2022): 45-48.
23. Эркаев, Э. Т. "ТАРЖИМАНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШГА ДОИР." *JAHON ILM-FANI TARAQQIYOTIDA TARJIMASHUNOSLIKNING ANAMIYATI* (2021): 131.
24. Эркаев, Элмирза. "Таржимани ўргатишда лингводидактик ёндашув." *Общество и инновации* 2.3 (2021): 120-124.
25. Xaydarovna, Rashidova Munavvar. "Discourse competence as the component of communicative competence." *EPRA International Journal of Research and Development* 6.3 (2021): 39-41.
26. Xaydarovna, Rashidova Munavvar, and Namozova Dilnoza Berdimurotovna. "Teaching technical subjects through English." *Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар* 10 (2022).
27. Akhmedov, Doniyor A., et al. "Simulation of the effect of turning steering wheel intensity on the vehicle stability." *International journal of recent technology and engineering (IJRTE)* 9.2 (2020): 242-247.

РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КУРСАНТОВ ВОЕННЫХ ВУЗОВ

Умарова Ф.З.,

кандидат педагогических наук, доцент

Университет общественной безопасности Республики Узбекистан

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы реализации личностно-ориентированного обучения, его отличие от традиционного, необходимость непрерывного профессионального развития педагогов. Существуют различные формы профессионального развития. Эффективным среди них сегодня признается «обучение на рабочем месте».

Ключевые слова: непрерывное образование, профессиональное развитие, компетенции, обучение на базе школы, креативность, личностно-ориентированное обучение, индивидуальность, самоактуализация, рефлексия.

IMPLEMENTATION OF A PERSON-ORIENTED APPROACH IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE TO CADETS OF MILITARY HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation. The article deals with the implementation of student-centered learning, its difference from the traditional one, the need for continuous professional development of teachers. There are various forms of professional development. One of the most effective among them today is “training in the workplace”.

Key words: lifelong learning, professional development, competencies, school-based learning, creativity, student-centered learning, individuality, self-actualization, reflection.

Воспитание и развитие высококультурных, конкурентоспособных, квалифицированных кадров – актуальная задача системы непрерывного образования. Основные направления образовательных реформ нацелены на реализацию «Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы» [1].

«Современный специалист должен быть готов не только занять какую-то социальную ступеньку, но и быть способным решать нестандартные жизненные, профессиональные и производственные задачи. Следовательно, содержание образования, технологии, которые применяются в образовательном процессе,

должны ориентироваться на подготовку выпускников, способных легко адаптироваться к меняющимся условиям производства и рынка труда» [4, С. 430-431]. Именно поэтому одним из приоритетных направлений развития Нового Узбекистана определено обеспечение качества образования. Как отметил Глава нашего государства в своем выступлении, «и впредь в центре нашего внимания будут находиться реализация справедливой социальной политики, обеспечение качественного образования и воспитания как важнейшего фактора развития человеческого капитала» [2].

Индивидуальный подход к образованию требует сравнивать не одного человека с другим, а одного и того же человека на разных этапах его жизненного пути. Раскрытие индивидуальности, создание оптимальных условий ее становления и развития – одна из главных задач образования, в том числе обучения русскому языку курсантов военных вузов.

Исследователи описывают два масштабных подхода к преподаванию: концепцию преподавания, сконцентрированную на преподавателе/материале, и концепцию, ориентированную на обучающегося/процесс обучения. Суть второго подхода в том, что обучающиеся сами строят свои знания, а преподаватель должен скорее содействовать обучению, а не предоставлять им информацию.

Харден и Кросби [3, с.335] описывают стратегии, сконцентрированные на преподавателе, как процесс передачи знаний от эксперта – новичку. Личностно-ориентированное обучение, напротив, они описывают как процесс получения знаний учащимся: *«то, что учащиеся делают для получения результатов, а не то, что делает их преподаватель для передачи им знаний»*. Такое определение подчеркивает идею *работы* обучающихся.

В восточной педагогике ещё в IX-XI вв. важную роль в воспитании гармонично развитой личности ученые-энциклопедисты отводили саморазвитию и самоактуализации личности преподавателя. Отсюда идет изречение «Личность может воспитать только личность». Один из величайших умов средневековья, Имам Исмаил аль-Бухари, считал, что важным занятием является обучение людей, нужно указать не сложный, а легкий путь учения. Сегодня эта функция педагога называется фасилитаторством (от английского *facilitate* – облегчать, помогать) [8].

Целью ЛОО-процесса является личностный рост всех участников образовательного процесса. Личностный рост нами понимается как стремление человека становиться более способным и компетентным, как выстраивание жизненной линии собственными возможностями и силами личности. ЛОО

подразумевает физическое, эмоциональное, когнитивное, социальное и нравственное развитие личности.

Как осуществлять личностно-ориентированное обучение?

Таблица 1: Шкала личностно-ориентированного и сконцентрированного на преподавателе подходов к обучению

Обучение, сконцентрированное на преподавателе	Личностно-ориентированное обучение
Низкий уровень свободы выбора обучающегося	Высокий уровень свободы выбора обучающегося
Обучающиеся пассивны	Обучающиеся активны
Решения принимает главным образом преподаватель	Решения принимают главным образом обучающиеся

При рассмотрении этих концепций на практике имеет смысл подумать, насколько далеко по направлению к одному или другому концу шкалы можно продвинуться в условиях учебного процесса, не нарушая контекста.

Один из личностно-ориентированных подходов к разработке учебных программ и планов, проблемно-ориентированное обучение (Problem-Based Learning), дает некоторую возможность выбора направлений обучения в рамках программы. Этот подход позволяет обучающимся самим определить некоторые из целей обучения и запланированных результатов, в зависимости от уже имеющихся знаний.

Смена акцентов отражается в упоре на процесс и компетенции, а не на содержание. Так как современный специалист должен быть готов не только занять какую-то социальную ступеньку, но и быть способным решать нестандартные жизненные, профессиональные и производственные задачи. Следовательно, содержание образования, технологии, которые применяются в образовательном процессе, должны ориентироваться на подготовку выпускников, способных легко адаптироваться к меняющимся условиям производства и рынка труда, владеющих определенными компетенциями [4; 6].

В таблице 2 показаны некоторые примеры результатов личностно-ориентированного обучения.

Таблица 2: Цели и результаты обучения русскому языку при традиционном и лично-ориентированном подходах

Результаты лично-ориентированного обучения	Цели традиционного обучения
<i>К концу прохождения этих модулей вы (обучающиеся) сможете:</i>	<i>Курс включает следующие материалы:</i>
Составлять диалогическую и монологическую устную и письменную речь	Монолог, диалог; устная речь, письменная речь
Рецензировать одно из стихотворений Пушкина/Навои/Рудаки	Избранные стихотворения Пушкина/Навои/Рудаки
Выделять композиционную структуру эпических, драматических, лирических произведений	Виды и жанры литературы: эпос, лирика, драма
Читать выразительно стихотворения классиков и современных поэтов	Творчество классиков и современных поэтов
Писать сочинения, изложения, эссе, деловые бумаги на русском языке	Стили речи. Официально-деловой стиль. Текст-описание, текст-повествование, текст-рассуждение

Эффективность и недостатки лично-ориентированного подхода к обучению русскому языку. Судя по всему, использование лично-ориентированного обучения отвечает требованиям современного общества, в котором большое значение придается возможности выбора и демократичности. Результаты многих исследований, в которых сравнивались традиционное и активизирующее преподавание, показали, что группа, в обучении которой использовалось активизирующее преподавание, получила более эффективные навыки обучения и более глубокое понимание, хотя в самом начале отставала от

контрольной группы; курсанты демонстрировали повышенную активность, мотивацию, и получали высокие оценки; по их словам, в этом подходе ощущается больше уважения к учащимся, он интересней, увлекательней, и с его помощью они добились большей уверенности в себе [7; 10].

Несмотря на свою популярность, личностно-ориентированное обучение имеет и недостатки. Во-первых, при обучении русскому языку в условиях отсутствия языковой среды для применения личностно-ориентированного подхода на практике требуются определенные ресурсы, большая подготовка педагога и курсантов до занятия и активность во время занятий. В ходе проведенного нами констатирующего среза эксперимента выяснилось, что педагоги, использующие подход, ориентированный на преподавателя, считают, что обучающиеся должны усваивать информацию вместо того, чтобы создавать и изменять свои концепции и понимание. Для тех преподавателей, которые используют в преподавании личностно-ориентированный подход, верно обратное утверждение. Также мы определили, что 60 % всех преподавателей не осознают разницы между традиционным и личностно-ориентированным обучением.

Выходом из данной ситуации видится создание самообучающегося педагогического коллектива, живущего по правилам культуры сотрудничества и взаимоподдержки. Сегодня исследователи отмечают эффективность «обучения на рабочем месте» в процессе профессионального развития кадров. Здесь делается акцент на всестороннее использование обучающего потенциала самой рабочей среды [9].

Обучение на базе школы (вуза) рассматривается сегодня как эффективный механизм непрерывного профессионального развития педагогов. Известно, что непрерывное образование – это целостный процесс, обеспечивающий поступательное развитие творческого потенциала личности и всестороннее обогащение его духовного мира. В качестве основной цели непрерывного образования рассматривается обогащение творческого потенциала личности.

Преимущества обучения на базе школы (вуза) проявляются не только в экономии временных и финансовых ресурсов, но и в самой организации и содержании такого обучения. Формы обучения на базе школы (вуза) могут быть разнообразными: это научно-практические конференции, форумы, семинары, круглые столы, речевые практики, наблюдение и анализ уроков коллег; посещение различных курсов повышения квалификации; стажировка; обмен опытом; творческий отпуск для саморазвития и самообучения, завершения научно-методической работы; участие в конкурсах, например, таких как

«Лучший учитель года», «Лучший словесник», «Лучший наставник», «Пушкинский конкурс»; самостоятельное образование и др. Эффективно внедрение системы наставничества для поддержания и помощи в развитии молодых специалистов, хотя иной раз и молодой специалист может стать наставником в некоторых направлениях педагогической деятельности.

Уже сейчас на переподготовку и повышение квалификации специалистов в развитых странах отводится 15-20% рабочего времени. Национальный научный фонд США, в частности, рекомендует специалистам выделять 10 часов в неделю на изучение литературы по специальности и 40-80 часов в год на участие в какой-либо форме непрерывного образования. Безусловно, что в условиях быстрого устаревания знаний это требование непосредственно относится и к педагогам. Креативный педагог развивает в себе такие профессиональные компетенции как коммуникативность, работа в команде, рефлексия, самообучение.

При внедрении ЛОО в обучении русскому языку курсантов военных вузов эффективно дать обучающимся возможность выбора тем сочинений и экзаменационных вопросов, применять альтернативные формы оценивания, вариативность домашних заданий, возможность выбора тем, форм творческих заданий, привлечение общественности и партнерские организации к организации образовательного процесса.

В заключение скажем, что принятие личностно-ориентированного подхода к обучению является непростой задачей. Необходимо также разработать механизм непрерывного профессионального развития педагога в применении личностно-ориентированного подхода.

Список использованной литературы:

1. Shirinova, Nilufar Djabbarovna, Shirinova, Nargiza Djabbarovna LISONIY PARALLELIZM HODISASIGA DOIR // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lisoniy-parallelizm-hodisasiga-doir> (дата обращения: 10.10.2023).
2. Nilufar, Shirinova, Shirinova Nargiza, and Radjabov Nosir. "Study Of The Gradual Relations In Differentiation Of Substance And Attributive Meanings In The English And Uzbek Languages." JETT 14.3 (2023): 504-512.
3. Sheremetyeva, Anna, et al. "Word-Forming Bases and their Variability (on the Material of the Russian language)." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.2 (2020): 338-349.
4. АТАЕВА, Рануша Рашидовна. "Словообразовательное гнездо как комплексная единица словообразовательной системы русского языка." Иностранные языки в Узбекистане 1 (2019): 33-45.
5. Darvishova, Gulchexra Kenjabayevna SHARLOTTA BRONTE IJODIDA AYOLNING IJTIMOIY MAVQEI // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-ijodida-ayolning-ijtimoiy-mavqei> (дата обращения: 10.10.2023).
6. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна ШАРЛОТТА БРОНТЕ АСАРЛАРИДА БАДИИЙ МАҲОРАТ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-asarlarida-badiiy-ma-orat> (дата обращения: 10.10.2023).
7. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна. "THE ISSUES OF WOMEN AND SOCIETY IN THE NOVELS OF CHARLOTTE BRONTE." МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 4.4 (2021).
8. Магдиева, С. С., Ю. У. Матенова, and О. Ж. Латипов. "Методика преподавания русского языка в АЛ и ПК." Учебное пособие (2012).
9. Латипов, Окил. "RUS, O 'ZBEK, TOJK VA INGLIZ TILLARIDA "DOG/IT/SAG" ZONIM SO 'ZINING KONSEPTUAL TALQINI." Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali 1 (2023): 454-461.
10. Латипов, Окил. "К ВОПРОСУ ОБ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ ПОСРЕДСТВОМ ВЫЯВЛЕНИЯ АНАЛОГИЙ." АКТУАЛЬНОЕ В ФИЛОЛОГИИ 4.4 (2021).

11. Nasimovich, Radjabov Nasir. "A SIMPLE CLASSIFICATION OF ENGLISH UNSTRESSED VOWEL PHONOLOGICAL OPPOSITIONS." INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION (2022): 60.
12. Nasimovich, Radjabov N. "Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners." International Journal on Integrated Education, vol. 4, no. 8, 2021, pp. 16-21, doi:[10.31149/ijie.v4i8.2109](https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109).
13. Туйчибаева, Ш. Ш. "DEVELOPMENT OF HEARING-PERFORMANCE SKILLS WHILE TEACHING RUSSIAN LANGUAGE." Издатель «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА 5.24 (2022): 965-976.
14. Туйчибаева, Шахноза Шакировна, Бахромбоева, Сабринабону Аббос Кизи ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКИХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-obucheniya-kitayskih-studentov-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> (дата обращения: 10.10.2023).
15. Умарова Ф. З. РАЗРАБОТКА ОДНОГО ПРАКТИЧЕСКОГО ЗАНЯТИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ // Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 25. – №. 3. – С. 97-103.
16. Умарова, Ф. З. "ГРАФИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАТОРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ." Journal of new century innovations 21.4 (2023): 238-240.
17. Умарова, Фарида Зикириллаевна. "РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В РАЗВИТИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ." Academic research in educational sciences 2.6 (2021): 63-68.
18. Shirinova N.D., Shirinova N.D. GRADUAL MORPHOLOGICAL DEMARCATION OF SUBSTANTIVE AND ATTRIBUTIVE MEANINGS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gradual-morphological-demarcation-of-substantive-and-attributive-meanings-in-uzbek-and-english-languages> (дата обращения: 10.10.2023).
19. Djabarovna, Shirinova Nargiza. "Synonymous pairs of lexical units." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 910-913.
20. Эркаев, Элмирза, Нурзод Дустмуродов, and Бекзод Нуриббетов. "НЕМИС ТИЛИ ЎРГАТИШДА СОҶАВИЙ ТЕРМИНЛАР." (2023): 190-194.

21. Эркаев, Элмирза, and Иззатилло Мавлонов. "ЧЕТ ТИЛДА НУТҚ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРЖИМАНИНГ ЎРНИ." *Journal of new century innovations* 18.4 (2022): 45-48.
22. Эркаев, Э. Т. "ТАРЖИМАНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШГА ДОИР." *ЖАНОН ИLM-FANI TARAQQIYOTIDA TARJIMASHUNOSLIKNING АНАМИЯТИ* (2021): 131.
23. Эркаев, Элмирза. "Таржимани ўргатишда лингводидактик ёндашув." *Общество и инновации* 2.3 (2021): 120-124.
24. Элмирза Эркаев Лингводидактический подход в обучении переводу // ОИИ. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvodidakticheskiy-podhod-v-obuchenii-perevodu> (дата обращения: 10.10.2023).
25. Хайдаровна, Rashidova Munavvar. "On linguistic competence as the component of communicative competence." *EPRA International Journal of multidisciplinary Research* 7.3 (2021): 165-167.
26. Хайдаровна, Rashidova Munavvar. "Discourse competence as the component of communicative competence." *EPRA International Journal of Research and Development* 6.3 (2021): 39-41.
27. Akhmedov, Doniyor A., et al. "Simulation of the effect of turning steering wheel intensity on the vehicle stability." *International journal of recent technology and engineering (IJRTE)* 9.2 (2020): 242-247.

ИНГЛИЗ ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ҲАРБИЙ ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИ КУРСАНТЛАРИНИНГ ГАПИРИШ КЎНИКМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Наргиза Ширинова

Жамоат хавфсизлиги университети доценти

АННОТАЦИЯ

Мақола инглиз тили дарсларида ҳарбий олий ўқув юртлари курсантларини гапиришга ўргатиш муаммоларига бағишланган. Олий ўқув юрти курсантларини гапиришга ўргатишнинг аҳамияти кўрсатилиб, гапиришга ўргатиш бўйича ўқув-топишириқлари ишлаб чиқилган. Ишлаб чиқилган замонавий ўқув-топишириқлари курсантларнинг гапириш кўникмасини шакллантиришга хизмат қилади.

Таянч сўзлар: гапириш кўникмасини шакллантириш, инглиз тили ўқитишда ўйин-топишириқларининг самарадорлиги, ихтисосий ўқитиш, курсантларнинг қизиқишини ошириш.

THE METHODS OF DEVELOPING SPEAKING SKILLS OF CADETS IN HIGHER EDUCATION

ABSTRACT

Article deals with the methods of developing speaking skills of cadets in higher education. There was indicated the importance of developing speaking skills of cadets in higher education and worked out the exercises directed to the developing of speaking skills of cadets in higher Military education. Given modern educational games can serve for developing of speaking skills of cadets.

Key words: developing of speaking skills, effectiveness of the educational games, specialized teaching, increasing of interest of cadets.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ПО УСТНОЙ РЕЧИ КУРСАНТОВ В ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

АННОТАЦИЯ

Статья освещает проблемы, связанные с формированием навыков по устной речи курсантов в высших военных учебных заведениях. Представлена система упражнений по формированию навыков по устной речи курсантов в высших военных учебных заведениях. Названные в статье образовательные игры, способствуют обучению устной речи курсантов.

Ключевые слова: формирование навыков по устной речи, эффективность образовательных игр в процессе обучения английскому языку, специализированное обучение, повышение интереса курсантов.

Айни кунда хорижий тилларни ўрганишга бўлган катта эътибор Республикамизнинг ривожланиши, унинг янада юқори босқичга кўтарилиши билан боғлиқдир.

Шунингдек, Ватанимиз ҳимоячилари бўлмиш ҳарбий кадрларни ҳар томонлама ривожлантириш бош мақсадлардан бири экан, бу ғоя курсантларга хорижий тилларни ўқитиш мақсадлари билан ҳамоҳангдир.

Бизга маълумки, тил материални ўзлаштириш ва дарсларимиз давомида бажарадиган ҳар бир амалимиз инглиз тилида нутқ юритишимиз учун хизмат қилади, яъни инглиз тилида гапириш ва ёзма нутқ юритиш учун зарурдир.

Шуларни инобатга олган ҳолда, ушбу мақолада курсантларнинг гапириш кўникмасини шакллантиришга бағишланган усуллар ёритилган. Бу эса, инглиз инглиз тили ўқитишни ташкиллаштириш жараёнида, инглиз тили ўқитиш методикаси бўйича илмий ишларни олиб бориш учун хизмат қилиши мумкин.

Ўқитувчи курсантларга гапиришни ўргатиш жараёнида замонавий усуллардан, яъни курсантларнинг ижодий ишлашига йўналтирилган топшириқлардан фойдаланса, уларнинг инглиз тилига бўлган қизиқишини оширишга эришиши мумкин. Шунингдек, ўқитувчи қолипдаги жумлалар билан чегараланса, курсантларнинг тилга нисбатан қизиқиши сўниб, пассив тарзда маълумот етказувчи вазифасини бажаради.

Гапиришни ўргатиш жараёнида ўқитувчи курсантларнинг индивидуал-психологик омилларини ҳам ҳисобга олиши ва улардаги муаммоларни бартараф қилиш учун зарурий методлардан фойдаланиши зарур. Дарс жараёнида курсантлар грамматик ва лексик кўникмаларни эгаллаган бўлишса-да, лекин гапиришда, яъни уларни қўллашда улардаги ишончнинг етишмаслиги ўқитувчидан индивидуал ёндаша олишдаги маҳоратини талаб қилади.

Юқорида айтилганидек, курсантларнинг мустақил ва ижодий ишлашларига йўналтирилган топшириқлар уларнинг тилни ўрганишга бўлган қизиқишларини оширишга хизмат қилади. Шундай экан, курсантларнинг гапириш кўникмасини шакллантиришга хизмат қилadиган усулларни қўйида кўриб чиқишни лозим топдик.

Масалан, “My uniform” мавзуси бўйича курсантларнинг гапириш кўникмасини шакллантириш мақсадида “My, how you’ve changed!” технологиясидан фойдаланса бўлади.

1-босқич. Ўқитувчи курсантларни жуфтликларга ёки гуруҳларга ажратади.

2-босқич. 2-гуруҳдаги курсантга ҳарбий кийимни синчиклаб қараб олиш учун 1 дақиқа вақт берилади.

3-босқич. Курсантга кўзини юмиб ҳарбий формани тасвирлаш вазифаси берилади.

4-босқич. 1-гуруҳдаги курсант кийимида аҳамиятга эга бўлмаган ўзгартириш киритади ва у нимадан иборат эканлиги сўрайди. Масалан, оёқ кийимидаги ипни очиб қўйиш ёки камарини олиб қўйиш кабилар.

5-босқич. Курсант ҳарбий формадаги ўзгаришни айтиб, унинг тўғрилиги гуруҳ аъзолари томонидан текширилади.

Машқдан сўнг ўқитувчи гапириш жараёнида курсантларнинг мавзу юзасидан грамматик ва лексик хатолари устида ишлайди. Курсантлар “My Uniform” мавзуси бўйича қуйидаги лексик материални ҳам мустаҳкамлаб, уларни нутқда қўллашни ўрганиб боради.

Beret, T-shirt, trousers, boots, belt, cap, jacket, badge of rank, cap, badge, name tag, epaulette, blood ID, chevron.

Ўқитувчи томонидан курсантларга турли хилдаги ҳаракатлар бўйича инглиз тилида буйруқ бериш ва уни тушуниш вазифаси “Do the opposite” технологияси орқали берилади. Масалан,

1-босқич. Ўқитувчи гуруҳни айлана шаклда туришини талаб қилади.

2-босқич. Ўқитувчи курсантлардан айтилган ҳаракатларнинг тескарисини бажаришларини сўрайди. Масалан, “Go two steps forwards!”, “Turn to your right!” каби топшириқларни бажаришни сўрайди.

3-босқич. Курсантлар 2 қадам орқага ёки чап тарафга бурилишади.

4-босқич. Ўйин-топшириғи шундай тарзда давом этади. Масалан, “Stand on your left leg!” вазифаси берилганда, курсантлар ўнг оёғида туради.

Шунингдек, “Shout, I love this game”, “Whisper, I hate this game”, “Stand up!”, “Sit down!” ёки “Go two steps backwards!” каби топшириқлардан

Шунингдек, “Weapons and equipments” мавзусини оғзаки нутқда машқ қилиш босқичида “What can it be?” ўйин-топшириғидан фойдаланса бўлади. Масалан,

1-босқич. Гуруҳ иккига бўлинади.

2-босқич. Анжомлар солинган сумка биринчи гуруҳга топширилади. Масалан, antenna, compass, map, radio.

3-босқич. Биринчи гуруҳдаги курсантлар сумка ичидан бир анжомни олиб, кетма-кет тарзда уни тасвирлай бошлайди. Масалан,

It is shaped like telephone.

It is made of plastic.

It is used for communication.

4-босқич. Иккинчи гуруҳдаги курсантлар инглиз тилида турли хил савол ва изоҳлар бериш орқали унинг нима эканлигини топишга ҳаракат қилишади. Масалан,

I'd say it's a

I'm guessing that it is a....

Oh my god! It is a ..., isn't it?

This might sound stupid/mad/crazy, but I think it's a

I know what it is, but I can't remember/don't know the word.

5-босқич. Иккинчи гуруҳдаги курсантлар анжом ёки аслаҳанинг “Radio” эканлигини топганларидан кейин, ўйин шундай тарзда давом эттирилади.

Ушбу жараёнда “Weapons and equipment” мавзуси бўйича лексик материал машқ қилинади ҳамда гапириш кўникмасини ривожлантиришга хизмат қилинади.

Юқорида келтирилган топшириқлар курсантларнинг гапириш кўникмасини шакллантиришга хизмат қилади. Ушбу топшириқлардан ўқитувчи дарснинг турли босқичларида унумли фойдалана олиши, қўллаш методикаси билан қуроллантирилиш зарур.

АДАБИЁТЛАР:

1. Менглиева, Сунбула. "Increasing the professional competence of cadets through the method of projects." *Общество и инновации* 3.10/S (2022): 296-300.
2. Savranbekovna, Mengliyeva Sunbula. "WAYS OF TEACHING VOCABULARY AND MILITARY TERMS TO CADETS IN ENGLISH." *Open Access Repository* 8.2 (2022): 139-141.
3. Shirinova, Nilufar Djabbarovna, Shirinova, Nargiza Djabbarovna LISONIY PARALLELIZM HODISASIGA DOIR // *ORIENSS*. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lisoniy-parallelizm-hodisasiga-doir> (дата обращения: 10.10.2023).
4. Шереметьева, А. Г., and Р. Р. Атаева. "ВАРИАНТНОСТЬ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН." доктор физико-математических наук, профессор, заведующий кафедрой технологии материалов электроники Московского института стали и сплавов (2018): 217.
5. Darvishova, Gulchexra Kenjabayevna SHARLOTTA BRONTE IJODIDA AYOLNING IJTIMOIY MAVQEI // *ORIENSS*. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-ijodida-ayolning-ijtimoiy-mavqei> (дата обращения: 10.10.2023).
6. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна. "THE ISSUES OF WOMEN AND SOCIETY IN THE NOVELS OF CHARLOTTE BRONTE." *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА* 4.4 (2021).
7. Магдиева, С. С., Ю. У. Матенова, and О. Ж. Латипов. "Методика преподавания русского языка в АЛ и ПК." *Учебное пособие* (2012).
8. Латипов, Окил. "RUS, O 'ZBEK, TOJIK VA INGLIZ TILLARIDA 'DOG/IT/SAG' ZONIM SO 'ZINING KONSEPTUAL TALQINI." *Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali* 1 (2023): 454-461.
9. Nasimovich, Radjabov Nasir. "A SIMPLE CLASSIFICATION OF ENGLISH UNSTRESSED VOWEL PHONOLOGICAL OPPOSITIONS." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* (2022): 60.
10. Nasimovich, Radjabov N. "Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners." *International Journal on Integrated Education*, vol. 4, no. 8, 2021, pp. 16-21, doi:[10.31149/ijie.v4i8.2109](https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109).

11. Туйчибаева, Ш. Ш. "DEVELOPMENT OF HEARING-PERFORMANCE SKILLS WHILE TEACHING RUSSIAN LANGUAGE." Издатель «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА 5.24 (2022): 965-976.
12. Туйчибаева, Шахноза Шакировна, Бахромбоева, Сабринабону Аббос Кизи ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКИХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-obucheniya-kitayskih-studentov-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> (дата обращения: 10.10.2023).
13. Умарова Ф. З. РАЗРАБОТКА ОДНОГО ПРАКТИЧЕСКОГО ЗАНЯТИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ // Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 25. – №. 3. – С. 97-103.
14. Умарова, Ф. З. "ГРАФИЧЕСКИЕ ОРГАНАЙЗЕРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ." Journal of new century innovations 21.4 (2023): 238-240.
15. Умарова, Фарида Зикириллаевна. "РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В РАЗВИТИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ." Academic research in educational sciences 2.6 (2021): 63-68.
16. Умарова, Ф. З. "КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ПРАВСТВЕННОСТЬ КАК ВЗАИМОДОПОЛНЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РАБОТНИКА." Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2016.
17. Shirinova N.D., Shirinova N.D. GRADUAL MORPHOLOGICAL DEMARCATION OF SUBSTANTIVE AND ATTRIBUTIVE MEANINGS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gradual-morphological-demarcation-of-substantive-and-attributive-meanings-in-uzbek-and-english-languages> (дата обращения: 10.10.2023).
18. Djabarovna, Shirinova Nargiza. "Synonymous pairs of lexical units." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 910-913.
19. Saydaliev, Tulkin Khayriddinovich, Elmira Temirovich Erkaev, and Dilshod Mamadiyarovich Djuraev. "Review of abdulla kadiri's poetics in the novel" Days Gone By" in Russian translations." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.4 (2021): 754-763.
20. Эркаев, Элмирза, Нурзод Дустмуродов, and Бекзод Нуриббетов. "НЕМИС ТИЛИ ЎРГАТИШДА СОҶАВИЙ ТЕРМИНЛАР." (2023): 190-194.

21. Эркаев, Элмирза, and Иззатилло Мавлонов. "ЧЕТ ТИЛДА НУТҚ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРЖИМАНИНГ ЎРНИ." *Journal of new century innovations* 18.4 (2022): 45-48.
22. Эркаев, Э. Т. "ТАРЖИМАНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШГА ДОИР." *JAHON ILM-FANI TARAQQIYOTIDA TARJIMASHUNOSLIKNING ANAMIYATI* (2021): 131.
23. Эркаев, Элмирза. "Таржимани ўргатишда лингводидактик ёндашув." *Общество и инновации* 2.3 (2021): 120-124.
24. Xaydarovna, Rashidova Munavvar. "On linguistic competence as the component of communicative competence." *EPRA International Journal of multidisciplinary Research* 7.3 (2021): 165-167.
25. Xaydarovna, Rashidova Munavvar. "Discourse competence as the component of communicative competence." *EPRA International Journal of Research and Development* 6.3 (2021): 39-41.
26. Akhmedov, Doniyor A., et al. "Simulation of the effect of turning steering wheel intensity on the vehicle stability." *International journal of recent technology and engineering (IJRTE)* 9.2 (2020): 242-247.
27. Булычёва, М. Ф. "К вопросу о рациональных приёмах запоминания учебного материала." *Science and Education* 4.2 (2023): 1359-1369.

ЧЕТ ТИЛНИ МУЛОҚОТ АСПЕКТИ СИФАТИДА ЎРГАТИШДА МУСТАҚИЛ ЁНДАШУВ

п.ф.н., доцент, **Эркаев Э.Т.**

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети

Ушбу мақолада чет тил ўргатиш масалалари, чет тилни ўргатишнинг мустақил ёндашув асосидаги баъзи фикр-мулоҳазалар баён этилган.

Таянч сўзлар: чет тил, мулоқот аспекти, мустақил ёндашув, тажриба, нутқий кўникма, чет тил ихтисослиги.

В данной статье описаны вопросы обучения иностранному языку, некоторые мнения, основанные на самостоятельном подходе к обучению иностранному языку.

Ключевые слова: иностранный язык, коммуникативный аспект, самостоятельный подход, опыт, разговорные навыки, иностранная языковая специализация.

This article describes issues of teaching a foreign language, some opinions based on an independent approach to teaching a foreign language.

Key words: foreign language, communicative aspect, independent approach, experience, speaking skills, foreign language specialization.

Маълумки, тилни амалий жиҳатдан мустақил эгаллаш шу тилда нутқий кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш демакдир. Кўникмалар лексика, грамматика, талаффуз бўйича, малакалар эса тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзув фаолиятларида шакллантирилади.

Нутқ фаолиятининг ёрдамчи тури бўлмиш таржимани мустақил ўрганиш эса чет тил ихтисослиги бўйича касбий малакани эгаллаш, деб қаралиши мумкин, яъни таржимонлик бўлимлари (факультетлари)да таҳсил олувчилар учун бу соҳа махсус мақсад саналади.

Оддийроқ айтганда, чет тилда гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш ва ёзувни нутқ фаолияти турлари сифатида мустақил эгаллаш алоҳида машқларни талаб этади. Чунончи, тил ва нутқ бирликлари ҳисобланмиш сўз, жумла, матн кабиларни ўрганишда машқларнинг бажарилиши методик жиҳатдан ўзини оклайди.

Бу эса касбий йўналиш доирасида тил билиш, сўзлашув кўникмаларига эга бўлиш ва ижтимоий–маданий ва коммуникатив–мулоқот малакаларини такомиллаштиришга хизмат қилади. Нутқ фаолиятини ташкил қилувчи унсурлар – тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш ва ёзув кўникмаларини ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор берилади ва тегишли кўникма ва малакалар такомиллаштирилади. Чет тилни амалий ўрганишда тор илмий соҳадаги хорижий манбалардан ахборот олиш, умумпедагогик, ижтимоий-сиёсий ва мутахассисликка оид (масалан: техника, қишлоқ хўжалигига оид) матнларни луғатсиз ва луғат ёрдамида ўқий олиш ва ўрганилган материал асосида оғзаки суҳбатлашиш ва ўзгаларга ахборот бера олиш малакаларини ривожлантириш кўзда тутилган.

Нолисоний олий ўқув юртларида чет тилни мустақил ёндашув асосида ўргатишдан кўзланган мақсад – ўрганилаётган тилдан фикр алмашиш воситаси сифатида фойдаланиш малакаларини шакллантириш, талабаларни билиш фаоллигини ошириш, уларда касбий кўникма ва малакаларни такомиллаштиришдан иборатдир.

Тилни икки йўл билан ўрганиш хусусида Л.С.Виготский куйидагиларни таъкидлайди: олий ихтисослик таълимида тил “юқоридан куйига қараб” ўрганилади, тил бирликлари ва уларни қўллаш қоидалари онгли тарзда ўзлаштирилгандан сўнг улар нутқда автоматизация қилинади ва турли мулоқот вазиятларида эркин (онг иштирокисиз) қўлланади. Хорижий тилни умумтаълим ўқув предмети мақомида ўргатишда эса “қуйидан юқорига қараб” ўрганилади.

Нутқий мавзулар ўрта мактаб шароитида (“Теварак-атроф”, “Мамлакатимиз”, “Тили ўрганилаётган мамлакат” ҳақида) чегараланган бўлса, олий ўқув юрти талабалари мазкур мавзулардан ташқари ўз соҳасида ҳам мулоқот юрита олиши керак. Чет тил олий ўқув юртида эса нутқий мавзулар чегараланган эмас, чунки талабалар эркин мулоқот олиб боришни, ҳатто оғзаки/ёзма таржима қила олишни ўрганадилар [1:357].

Нолисоний олий ўқув юртида матнни ўқиш иккита даражадан иборатлиги хусусида фикр-мулоҳазалар билдирилган: 1) тилни тушуниш даражаси; 2) мазмунни тушуниш даражаси. Биринчи даражада тил бирликлариниг ўзаро боғлиқлиги содир бўлади. Иккинчи даражада эса рецептив – ўзга шахс нутқини идрок этиб, яъни ўқиб ёки тинглаб тушунишга эришилади. Биринчи йўналиш матн мазмуни ҳақида қисқача маълумотга эга бўлади. Иккинчи йўналишда эса олинган маълумотни қайта кўриб чиқиш имкониятига эга бўлади [6].

Нутқий мавзуларни танлашда, албатта, ўқитиш методикасининг муайян мезонларига асосланади: (1) мавзулар нутқ малакаларини шакллантириш учун

хизмат қилиши лозим; (2) ўқитиш шароити ва имкониятларининг мавжудлиги ҳисобга олинади; (3) мавзуларни танлашда ўзлаштиришнинг рецептив ва (ре)продуктив хусусиятларига эътибор қаратилади. Бинобарин, оғзаки нутқ ва ўқиш учун алоҳида мустақил тарзда бажариладиган мавзулар танланади.

Чет тилда нутқ фаолиятининг репродуктив (гапириш, ёзув) ва рецептив (тинглаб тушуниш ва ўқиш) турларини эгаллаш бир-биридан фарқ қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Менглиева, Сунбула. "Increasing the professional competence of cadets through the method of projects." Общество и инновации 3.10/S (2022): 296-300.
2. Savranbekovna, Mengliyeva Sunbula. "WAYS OF TEACHING VOCABULARY AND MILITARY TERMS TO CADETS IN ENGLISH." Open Access Repository 8.2 (2022): 139-141.
3. Shirinova, Nilufar Djabbarovna, Shirinova, Nargiza Djabbarovna LISONIY PARALLELIZM HODISASIGA DOIR // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lisoniy-parallelizm-hodisasiga-doir> (дата обращения: 10.10.2023).
4. АТАЕВА, Рануша Рашидовна. "Словообразовательное гнездо как комплексная единица словообразовательной системы русского языка." Иностранные языки в Узбекистане 1 (2019): 33-45.
5. Darvishova, Gulchexra Kenjabayevna SHARLOTTA BRONTE IJODIDA AYOLNING IJTIMOY MAVQEI // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-ijodida-ayolning-ijtimoiy-mavqei> (дата обращения: 10.10.2023).
6. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна. "THE ISSUES OF WOMEN AND SOCIETY IN THE NOVELS OF CHARLOTTE BRONTE." МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 4.4 (2021).
7. Магдиева, С. С., Ю. У. Матенова, and О. Ж. Латипов. "Методика преподавания русского языка в АЛ и ПК." Учебное пособие (2012).
8. Nasimovich, Radjabov Nasir. "A SIMPLE CLASSIFICATION OF ENGLISH UNSTRESSED VOWEL PHONOLOGICAL OPPOSITIONS." INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION (2022): 60.

9. Nasimovich, Radjabov N. "Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners." *International Journal on Integrated Education*, vol. 4, no. 8, 2021, pp. 16-21, doi:[10.31149/ijie.v4i8.2109](https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109).
10. Туйчибаева, Ш. Ш. "DEVELOPMENT OF HEARING-PERFORMANCE SKILLS WHILE TEACHING RUSSIAN LANGUAGE." Издатель «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА 5.24 (2022): 965-976.
11. Туйчибаева, Шахноза Шакировна, Бахромбоева, Сабринабону Аббос Кизи ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКИХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-obucheniya-kitayskih-studentov-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> (дата обращения: 10.10.2023).
12. Туйчибаева, Шахноза Шакировна. "ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ И СРЕДСТВ НАГЛЯДНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ." *World scientific research journal* 13.1 (2023): 126-140.
13. Умарова Ф. З. РАЗРАБОТКА ОДНОГО ПРАКТИЧЕСКОГО ЗАНЯТИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ // *Journal of new century innovations*. – 2023. – Т. 25. – №. 3. – С. 97-103.
14. Умарова, Ф. З. "ГРАФИЧЕСКИЕ ОРГАНАЙЗЕРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ." *Journal of new century innovations* 21.4 (2023): 238-240.
15. Умарова, Фарида Зикириллаевна. "РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В РАЗВИТИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ." *Academic research in educational sciences* 2.6 (2021): 63-68.
16. Умарова, Ф. З. "КОМПЕТЕНТНОСТЬ И НРАВСТВЕННОСТЬ КАК ВЗАИМОДОПОЛНЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РАБОТНИКА." *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*. 2016.
17. Shirinova N.D., Shirinova N.D. GRADUAL MORPHOLOGICAL DEMARCATION OF SUBSTANTIVE AND ATTRIBUTIVE MEANINGS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gradual-morphological-demarcation-of-substantive-and-attributive-meanings-in-uzbek-and-english-languages> (дата обращения: 10.10.2023).
18. Djabarovna, Shirinova Nargiza. "Synonymous pairs of lexical units." *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.2 (2021): 910-913.

19. Saydaliev, Tulkin Khayriddinovich, Elmirza Temirovich Erkaev, and Dilshod Mamadiyarovich Djuraev. "Review of abdulla kadiri's poetics in the novel" Days Gone By" in Russian translations." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.4 (2021): 754-763.
20. Эркаев, Элмирза, Нурзод Дустмуродов, and Бекзод Нурымбетов. "НЕМИС ТИЛИ ЎРГАТИШДА СОҶАВИЙ ТЕРМИНЛАР." (2023): 190-194.
21. Эркаев, Элмирза, and Иззатилло Мавлонов. "ЧЕТ ТИЛДА НУТҚ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРЖИМАНИНГ ЎРНИ." Journal of new century innovations 18.4 (2022): 45-48.
22. Эркаев, Э. Т. "ТАРЖИМАНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШГА ДОИР." ЈАНОН ИLM-FANI ТАРАҚҚИYOTIDA ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ АНАМИYАТИ (2021): 131.
23. Эркаев, Элмирза. "Таржимани ўргатишда лингводидактик ёндашув." Общество и инновации 2.3 (2021): 120-124.
24. Хайдаровна, Rashidova Munavvar. "On linguistic competence as the component of communicative competence." EPRA International Journal of multidisciplinary Research 7.3 (2021): 165-167.
25. Хайдаровна, Rashidova Munavvar. "Discourse competence as the component of communicative competence." EPRA International Journal of Research and Development 6.3 (2021): 39-41.
26. Akhmedov, Doniyor A., et al. "Simulation of the effect of turning steering wheel intensity on the vehicle stability." International journal of recent technology and engineering (IJRTE) 9.2 (2020): 242-247.
27. Булычѐва, М. Ф. "К вопросу о рациональных приѐмах запоминания учебного материала." Science and Education 4.2 (2023): 1359-1369.

SOHAVIY TERMINLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI

S. Mengliyeva

O‘zbekiston Respublikasi

Jamoat xavfsizligi universiteti o‘qituvchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada terminologiyaning dolzarb masalalari keng yoritilgan bo‘lib uning tarixi va hozirgi kundagi holati keltirilgan. Shuningdek terminlarning yasash qoidalari va misollar berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** terminologiya, “Davlat tili haqida”gi Qonun, soha terminologik tizimi, lug‘aviy birlik.*

Terminologiya zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning aktual yo‘nalishlaridan biridir. Hozirgi vaqtda terminologiya masalasining o‘zining borishi, bir tomondan, ilm-fanning dinamik rivojlanishi tufayli yangi tushunchalarning ko‘payib borishi sababli deb qaralsa, ikkinchi tomondan, terminlarning shakllanish jarayoni, rivojlanishi va funksiyasi kabi masalalarning yetarli darajada o‘rganilmaganligi bilan bog‘liq hodisa deb izohlanadi.

Ijtimoiy hayotning rivojlanishi tilning rivojlanishiga hamisha turtki berib turgan va ayniqsa XXI asrda globallashuv ijtimoiy hayotga juda katta ta‘sir ko‘rsatdi, bu– tilning rivojlanishidagi yetakchi qonuniyat. Har bir milliy tilning leksikasi doim harakatda, o‘zgarishda bo‘ladi. Tilda yangi so‘zlar paydo bo‘lib, ular leksikani to‘ldiradi, boyitadi. Yangi so‘z hayotning talabi bilan tug‘iladi. Ayniqsa, terminologiyada bu jarayon ko‘zga yaqqol tashlanadi. Jamiyatda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan termin va terminologiya masalalariga davlat miqyosida e‘tibor qaratib kelingan.

Jumladan, O‘zbek tili Terminologiyasi ma‘lum taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. O‘zbek tili terminologiyasi sohasidagi ishlarni o‘tgan asrning 50-yillarida O‘zbekiston SSR Oliy Sovet Prezidiumi huzuridagi Til va Terminologiyasi qo‘mitasi boshqargan (1931—1937 yillarda faoliyat ko‘rsatgan), keyinchalik O‘zbekiston FA Til va adabiyot instituti qoshidagi Terminologiya bo‘limi (1964 yildan) olib bordi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Respublika atamashunoslik qo‘mitasi 1988 yildan 2004 yilgacha o‘zbek tili Terminologiyasini tartibga solish va takomillashtirish bilan shug‘ullanib keldi (2004 yil yanvardan mazkur qo‘mita faoliyati to‘xtatildi). 2004-yil yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-3358-son Farmoniga (Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to‘g‘risida) va Vazirlar Mahkamasi qaroriga asosan mazkur qo‘mita faoliyati to‘xtatilib, atamashunoslikka oid ishlarni tartibga solishni muvofiqlashtirish va ilmiy-amaliy

tavsiyalar ishlab chiqish vazifasi “Davlat tili haqida”gi Qonunni joriy etish komissiyasi zimmasiga yuklatildi.

2019-yil 21-oktabrda e’lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-sonli farmonlaridan so‘ng terminologiya sohasi muammolariga e’tibor yanada oshishi shubhasizdir. Zero shunday ekan termin muammolarini hal qilish va ularni qo‘llash masalalarini o‘rganish tilshunoslar oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Terminologiyaning rivojlanishi, boyish yo‘llari har xil: boshqa tillardan so‘z olish, yangi so‘z yasash, ayrim kategoriyalarning leksikalashuvi, so‘z birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqalardir. Bugungi kunda o‘zbek terminologiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so‘z olish va ichki so‘z yasash hisobiga ro‘y bermoqda. U yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omil uning tartibga solinganligi va muntazamligidir. Terminologiyaning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud.

Masalan, umumadabiy tilda sinonimiya, omonimiya va ko‘p ma’nodlilik tilning boyligi bo‘lsa, terminologiyada bular salbiy hodisa hisoblanadi. Masalan, birgina tushunchani ifodalash uchun o‘zbek tilida yarimo‘tkazgich — chalo‘tkazgich — nimo‘tkazgich terminlari qo‘llanmoqda. Bu, o‘z navbatida, o‘qish va o‘qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi. Shu sababli ham terminologiya ma’lum darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma’lum terminologik me’yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminologiya rivojida fan sohaslariga oid maxsus lug‘atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega.

O‘zbek tilshunosligida termin va uning lisoniy belgi-xususiyatlarini o‘rganishga doir ko‘pgina tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shunga qaramay bu sohada hali o‘z tadqiqini kutib yotgan muammolar talaygina. Chunonchi, gidrotexnik terminlarning lisoniy xususiyatlari muammosi ham shular jumlasidan. Tilshunoslikda termin tushunchasi hozirgacha turlicha talqin qilib kelinmoqda. Ba’zi tilshunoslar terminga ilm va fan-texnikaga oid so‘z va iboralarnigina emas, balki barcha uy-ro‘zg‘or asboblari nomlari, ishlab chiqarishning vositalaridagi nomlari, shuningdek, o‘tmishdagi ibtidoiy qurollarning barcha nomlarini, ya’ni kasb-hunarga oid so‘zlarni ham kiritadilar.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da terminga quyidagicha izoh beriladi: “Termin (lot. Terminus – chek, chegara) fan, texnika, kasb-hunarning biror sohasiga xos muayyan bir tushunchaning aniq va barqaror ifodasi bo‘lgan so‘z yoki so‘z birikmasi; atama”. Bizga ma’lumki, termin so‘z, ibora singari tilning lug‘aviy birligi hisoblanadi. Termin deb atalgan maxsus lug‘aviy birlikni oddiy ko‘p ma’nodlilik xususiyatiga ega lug‘aviy birlik hisoblangan so‘zga qarama-qarshi qo‘yish orqali uning o‘ziga xos belgi-xususiyatlari o‘rganib kelinmoqda.

Hozirgi kunda termin so‘zi bilan bir qatorda atama, istiloh so‘zlari ham ayni ma’noda qo‘llanmoqda. Lekin ular termin so‘zining hozirgi ma’nosini to‘liq ifoda eta olmaydi. Atama,

termining xususiyatlarini aniq ifodalay olmaydi. Termin atamaga nisbatan torroq tushuncha hisoblanadi. Yanada aniqroq aytadigan bo'lsak, termin bugungi kunda ilmiy tushunchalarga nisbatan qo'llaniladi. Bizningcha termin va atama tushunchalarini bir-biridan ajratgan holda qo'llash maqsadga muvofiq bo'lar edi. Binobarin, termin so'zini tor doirada ilmiy-texnikaviy, ilm-fan, san'at va adabiyotga oid ilmiy tushunchalarni ifodalovchi so'z va so'z birikmalarga nisbatangina qo'llab, boshqa turli nomlarga nisbatan atama so'zini qo'llash o'rinli bo'lar edi. Masalan kasb-hunar atamasini bunga misol qilib keltirishimiz mumkin. Atama so'zi keng ma'noda bo'lib, geografik obyektlarning atoqli nomlariga nisbatan ham qo'llaniladi. Istiloh so'zini esa termin ma'nosida tarixiy mavzulardagi matnlar (masalan, adabiyot tarixi, Sharq falsafasi va boshqalar)da bemalol qo'llash mumkin. Terminni faqat leksikografik sathda tekshirish yetarli emas, deb o'ylaymiz, chunki termin ham keng ma'noda lug'aviy birlik hisoblanar ekan, u leksik va grammatik sathda ham ko'rib chiqilishi zarur. Shunga ko'ra termin bir qator lisoniy belgi-xususiyatlarga ega:

1. Terminlar fan va texnika, san'at, qishloq xo'jaligi, qo'yingki, ma'lum soha va fanga xoslangan bo'ladi.

Masalan, gidrotexnik terminlar, lingvistik terminlar, adabiyotshunoslik terminlari, siyosiy terminlar, geografik terminlar, yuridik terminlar, harbiy terminlar va hokazo. Termin tushunchalarni aniq, konkret va lo'nda ifodalaydi, chunki uning aniq izohi, ta'rifi bor. Masalan, gidrolokatsiya (gidro... va lot. locatio – tarqalish) – suv osti obyektlari (suvga cho'kkan kema) vaziyatini obyektlarning o'zi tarqatayotgan (sust lokatsiya) yoki sun'iy hosil qilingan akustik signallarning suv obyektlaridan qaytishi natijasida yuzaga keladigan (faol lokatsiya) akustik signallar vositasida aniqlash. Gidrolokatsiya kemalar harakatida ko'rinmaydigan suv osti to'siqlarini oshkor qilishda, baliq to'dalarini aniqlashda, okeanning fizik xossalarini tadqiq qilishda, cho'kkan kemalarni izlash va boshqalarda katta ahamiyatga ega.

2. Terminlar monosemantik xarakterga ega, lekin bu qat'iy emas, chunki bunday qoidaning buzilish hollari ham uchraydi. Umumxalq tilidagi so'zlarning ma'nosini maxsuslashtirish orqali hosil qilingan terminlarda bunday holni kuzatish mumkin. Shuningdek, terminlar etimologiyasida sinekdoxa va metonimiya hodisalarini kuzatish mumkin. Lekin terminologik leksika ko'p ma'nolilikning barcha ko'rinishlarini qabul qilmaydi, hamda terminlar bir ma'noli bo'lishi shart.

3. Ayrim terminlar, jumladan, gidrotexnik terminlar tarixiy-etimologik jihatdan asosan o'zlashma bo'ladi. Masalan, lotin tilidan: gidrolokator, gidrolokatsiya, gidromodul; yunon tilidan: gidrostat, gidrosiklon kabi; rus tili va u orqali boshqa tillardan: teatr, drama, muzika, roman, dialog kabi terminlar o'zbek tiliga o'zlashgani kabi.

4. Terminlar ilmiy uslubda keng qo'llaniladi, ya'ni ular ilmiylik uslubga xoslangan. Masalan, monolog-yakka shaxsning ayni paytda javob berilishini talab qilmaydigan, o'zgalari replikalari bilan bo'linmagan nutqi.

5. Terminlar iste'mol doirasi chegaralangan leksika sirasiga kiradi, chunki ular termin sifatida ma'lum sohadagina ishlatiladi.

6. Terminlar faqat nomlash vazifasini bajaradi. Ular emotsional-ekspressiv vazifada qo'llanish xususiyatiga ega emas.

7. Terminlar tuzilishiga ko'ra sodda, qo'shma, juft, so'z birikma tarzida bo'lishi mumkin: masalan, sodda shaklidagi terminlar: leksema, morfema va boshqalar; qo'shma shaklidagi terminlar: radioaloqa, radiostansiya, radioto'lqin kabi.

Bundan tashqari prepozitiv termin elementlar ham uchraydi: gidrotexnika, gidrolokatsiya, gidrolokator, gidrostat, gidrofon, gidrosiklon, gidroterapiya, gidromonitor, gidromodul, gidrografiya, gidroakustika, gidrouzel va hokazo (bu terminlar tarkibidagi gidro so'zi yunon tilida mustaqil ma'noli so'z hisoblanib, bizning tilimizda esa gidro so'ziga qo'shilayotgan so'z bilan birgalikda sodda so'z hisoblanadi); birikma shaklidagi terminlar: gidravlik transport, gidravlik taran, gidravlik zulfin, gidrotexnik zulfin, gidrologik stansiya, gidrologik rejim, gidro akkumulyatsiyalovchi elektr stansiya (GAES), gidroelektr stansiya (GES), gidrotexnika betoni, gidravlik turbina va boshqalar.

8. Terminlar yasash xususiyatiga ega. Masalan, adabiyot + shunos + lik = adabiyotshunoslik, navoiy + shunos = navoiyshunos kabi.

9. Bir termin bir necha sohaga mansub bo'lishi mumkin. Unda u har bir sohada alohida tushunchani ifodalaydi. U nomlagan obyekt turlicha bo'ladi. Masalan, morfologiya termini tilshunoslik sohasida so'zlarning o'zgarish shakllari tizimi, grammatikaning so'z shakllarining yasash usullari hamda so'z yasash qoidalari haqidagi bo'lim, botanika sohasi termini sifatida esa tuproqning tuzilishi va shaklini o'rganadigan fan, biologiya sohasi termini sifatida esa organizmlarning tuzilishi va shaklini o'rganadigan fan. Lekin ko'ramizki, turli sohada turli tushuncha ifodalashiga qaramay umumiy semaga ega. Ana shu umumiy sema uni turli fan sohasida ham bir xilda qo'llash imkonini beradi.

10. Termin muqobilsiz leksika sirasiga kiradi. Bu fikr albatta, bir til doirasida lekin keyingi paytlarda terminning muqobil variantlari kuchayib ketdi. Terminologiyada bu hodisa salbiy hodisa hisoblanib, bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi. Bu esa terminologiyada hal qilinishi lozim bo'lgan dolzarb vazifalardan biridir.

11. Terminlar aniq bir ma'no ifodalagani uchun ularda sinonimiya, omonimiya, polisemiya kabi hodisalar bo'lmasligi shart.

Binobarin, tilimizda ko'p ma'nolilik, omonimiya, sinonimiya hodisalarini nutqning o'ziga xos ko'rinishlari, ko'rkamligi, jozibadorligi, nutqiy ta'sirchanlikni ta'minlovchi ijobiy hodisalar sifatida baholansa, terminlar masalasida bunday baho berib bo'lmaydi. Shunga qaramay terminologiyada ham uning shakllanish davrida, ayniqsa, bir tildagi terminologik tushunchalarni boshqa tilda ifodalash, tarjima qilish jarayonlari bilan bog'liq terminlarning

sinonim va dublet variantlari paydo bo'lib qolgan. Shu bilan birga terminlarda sinonimiya va dubletlik holatlarini kuzatish mumkin.

Masalan, birgina tushunchani ifodalash uchun o'zbek tilida kitobiyot—biblografiya; tilak, g'oya — ideya; hissiylik — santimentalistik; ramzchi shoir—simvolist; mubolag'a — giperbola; majoz—trap; kinoya—allegoriya; uslub—stil; ajnabiylik —varvarizm; qabilachilik —provintsializm; burung'ulik—arxaizm; bitim—qofiya; mazmun — syujet; tuzilma — sistema; majmua — al'manax; nido — undash — xitob terminlari qo'llanmoqda. Bu o'z navbatida, o'qish—o'qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi. Shu sababli ham ma'lum darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. U yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omil uning tartibga solinganligi va muntazamligidir. Tartibga solish ma'lum terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminologiya umumxalq tilining leksikasi negizida vujudga keladi, boyiydi.

O'z navbatida, u umumxalq tilining boyishi uchun xizmat qiladi. Terminologiyaning rivojlanishi, boyishi yo'llari har xil: boshqa tillardan so'z olish, yangi so'z yasash, ayrim grammatik kategoriyalarning leksikalashuvi, so'z birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqalar. Terminologiya rivojida fan sohalariga oid maxsus lug'atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega. Terminologik leksika umumxalq tili leksikasining ajralmas qismi sifatida u bilan birga rivojlanadi, jamiyat va til taraqqiyotidagi barcha jarayonlarni boshdan kechiradi. Ma'lum bir soha yoki fan yuqori darajada taraqqiy etgandagina o'sha tilda maxsus terminologiya vujudga keladi. Har bir til terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishi mazkur tilning so'z yasash qonuniyatlari asosida hamda uning leksikasi bilan mustahkam aloqada kechadi, chunki "har qanday fan xalq tafakkuri va nutqi erishgan natijalardan boshlanadi, keyingi rivojlanish jarayonida ham xalq tilidan ajralmaydi". Shu bilan birga, terminologik leksika ham xalq tili leksik tarkibining boyishiga katta ta'sir etadi. Bu esa til bilan terminologiya o'rtasidagi aloqaning ikki tomonlama ekanligini bildiradi. Mazkur aloqa umumiste'moldagi leksikaning terminologik leksika bilan o'zaro munosabatida ayniqsa yaqqol ko'rinadi. Bugungi kunda o'zbek terminologiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so'z olish va ichki so'z yasash hisobiga ro'y bermoqda.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. Менглиева, Сунбула. "Increasing the professional competence of cadets through the method of projects." *Общество и инновации* 3.10/S (2022): 296-300.
2. Savranbekovna, Mengliyeva Sunbula. "WAYS OF TEACHING VOCABULARY AND MILITARY TERMS TO CADETS IN ENGLISH." *Open Access Repository* 8.2 (2022): 139-141.
3. Ширинова, Нилуфар Джаббаровна, and Мухайё Хасановна Давлатова. "МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ ПРЕДМЕТНОСТИ И КАЧЕСТВЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА." *Muassis: Vuxoro davlat universiteti TAHRIRIYAT: Muharrirlar: MQ Abuzalova MA Bokareva NN Voxidova* 40.
4. Shirinova, Nilufar Djabbarovna, Shirinova, Nargiza Djabarovna LISONIY PARALLELIZM HODISASIGA DOIR // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lisoniy-parallelizm-hodisasiga-doir> (дата обращения: 10.10.2023).
5. Атаева, Рануша Рашидовна. "Структурное своеобразие русских поливершинных словообразовательных гнезд асимметричного типа." *Вестник Челябинского государственного университета* 6 (428) (2019): 23-31.
6. Атаева Р. Р. ВОПРОСУ О ПОЛИВЕРШИННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ РУССКОМ ЯЗЫКЕ //XIV Виноградовские чтения. – 2018. – С. 25-27.
7. Kenjabayevna, Darvishova Gulchehra. "USING VIDEOS IN EFL LESSONS." *Journal of new century innovations* 25.3 (2023): 91-93.
8. Darvishova, Gulchexra Kenjabayevna SHARLOTTA BRONTE IJODIDA AYOLNING IJTIMOIY MAVQEI // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-ijodida-ayolning-ijtimoiy-mavqei> (дата обращения: 10.10.2023).
9. Latipov O. J. Analysis of the semantic structure of the thematic spaces of "domestic animals" in different languages (On the material of Russian, Uzbek and Tajik languages): Author. dis. kand. filol. science //Т., 1997.-28 p. – 1997.
10. Латипов, Окил. "RUS, O 'ZBEK, TOJIK VA INGLIZ TILLARIDA "DOG/IT/SAG" ZONIM SO 'ZINING KONSEPTUAL TALQINI." *Farg'ona davlat universiteti ilmiy jurnali* 1 (2023): 454-461.

11. Nasimovich, Radjabov Nasir. "ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ОЛДИ УНЛИЛАР ДИСТРИБУЦИЯСИ." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 5.4 (2022): 117-120.
12. Раджабов, Насир Насимович ЎЗБЕК ТИЛИДА УНЛИ ФОНЕМАЛАРНИНГ ПОЗИЦИОН КЎРИНИШЛАРИ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-tilida-unli-fonemalarning-pozitsion-k-rinishlari> (дата обращения: 10.10.2023).
13. Anvarovich, Mavlonov Otabek, and Radjabov Nasir Nasimovich. "Reciprocal Study of Theology and Linguistics in Uzbekistan." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.09 (2020).
14. Туйчибаева, Ш. Ш. "Семантика фразеологических оборотов в русском и узбекском языках." Хорезмской академии Маъмуна 6/3 (2022): 90.
15. Туйчибаева, Шахноза Шакировна. "Методика работы над текстами в практическом курсе русского языка студентов национальных групп технических вузов." (1994).
16. Умарова Ф. З. РАЗРАБОТКА ОДНОГО ПРАКТИЧЕСКОГО ЗАНЯТИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 25. – №. 3. – С. 97-103.
17. Умарова, Ф. З. "МЕТОДИЧЕСКАЯ РАЗРАБОТКА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ТЕМУ «НАРЕЧИЕ. РАЗРЯДЫ НАРЕЧИЙ»." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 18.1 (2023): 34-40.
18. Умарова, Ф. З. "КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ–ВАЖНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА." Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 2.Special Issue 28 (2022): 429-434.
19. Умарова, Фарида Зикириллаевна. "РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В РАЗВИТИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ." Academic research in educational sciences 2.6 (2021): 63-68.
20. Широнова, Наргиза. "ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ОЛДИ УНЛИЛАР ДИСТРИБУЦИЯСИ." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 5.4 (2022): 117-120.
21. Shirinova, Nargiza. "USING GAMES IN TEACHING ENGLISH VOCABULARY FOR STUDENTS OF ENGINEERING." Irrigatsiya va Melioratsiya 3 (2018): 89-92.

22. Shirinova, N. "ORGANIZATION OF THE ENGLISH TEACHING PROCESS." *Irrigatsiya va Melioratsiya* 2 (2018): 61-64.
23. Эркаев, Э. Т. "ТАРЖИМАНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШГА ДОИР." *JAHON ILM-FANI TARAQQIYOTIDA TARJIMASHUNOSLIKNING AHAMIYATI* (2021): 131.
24. Элмирза Еркаев Лингводидактический подход в обучении переводу // ОИИ. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvodidakticheskiy-podhod-v-obuchenii-perevodu> (дата обращения: 10.10.2023).
25. Рашидова, Мунаввар Хайдаровна. "Из истории развития скаффолдинга." *International conferences. Vol. 1. No. 16.* 2022.
26. Xaydarovna, Rashidova Munavvar, and Namozova Dilnoza Berdimurotovna. "Teaching technical subjects through English." *Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар* 10 (2022).
27. Булычёва, Маргарита Фаритовна. "Система использования наглядности в условиях краткосрочных форм обучения [начальный этап]." *Вестник науки и образования* 24-1 (102) (2020): 71-76.
28. Булычёва, М. Ф. "К вопросу о рациональных приёмах запоминания учебного материала." *Science and Education* 4.2 (2023): 1359-1369.

PHONETIC COMPETENCE IN CONDITIONS OF ARTIFICIAL MULTILINGUALISM

**Namozova Dilnoza Berdimurotovna,
Rashidova Munavvar Xaydarovna**

University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan, senior teachers at the
Department of Languages

***Annotation.** The article explores the features of teaching the pronunciation part of speech in the conditions of contact of three or more languages. These conditions are referred to as artificial multilingualism. The goal of teaching phonetics in artificial multilingualism, as well as in teaching the first foreign language, is to form phonetic competence, which includes specific skills (auditory and pronunciation), knowledge and skills. Special attention is paid to the interaction of phonetic skills of contacting languages. The result of this interaction is phonetic interference.*

***Key words:** phonological signs, articulatory base, foreign language accent, phonetic skill, phonetic competence, artificial multilingualism, pronunciation.*

In the conditions of linguistic lyceums, linguistic universities and faculties, in the study of foreign languages, a situation of artificial multilingualism develops, by which we mean proficiency in two or more foreign languages as a result of purposeful learning. This type of multilingualism is characterized by “asymmetric communicative competence in relation to languages in contact and the controlled nature of its formation”.

Within the framework of the competence-based approach, the goal of teaching a foreign language (first, second, etc.) is communicative competence, which is the basis for the development of multilingual competence. Multilingual competence should be understood as a network of complex relationships of knowledge and linguistic experience that a person acquires gradually and in stages. An integral component responsible for the competent design of an utterance is linguistic competence, consisting of phonetic, lexical, and grammatical.

Phonetic competence includes phonetic skills, knowledge and ability to perceive and reproduce the following elements:

- phonemes and their implementation in a specific context (allophones);
- phonetic signs that distinguish some phonemes from others (sonority, nasality, labialization, etc.);

- prosody; the phenomena of assimilation at the moment of articulation, reduction of unstressed vowels, phrasal stress and rhythm; intonation, etc.

The importance of the pronunciation side of speech is due to its entry into all types of speech activity. For example, as a component of speaking, pronunciation can make words easier or more difficult for the listener to recognize. The communicative significance of the pronunciation side of speaking is to give clarity to the oral text. In listening, the pronunciation side of speech is directly involved in the process of perception. If the student perceives the spoken text incorrectly, he has difficulties in identifying, understanding and interpreting the text, i.e. insufficient level of phonetic competence makes it difficult to understand speech by ear.

In the field of phonetics, the influence of the native language on the studied foreign language is more pronounced than at other levels of the language. Difficulties in mastering the sounds of a foreign language are explained by the interference of the native language.

O. A. Yamshchikova understands phonetic interference as “violation (distortion) of the secondary and subsequent language system and its norms as a result of interaction in the speaker’s mind of phonetic systems and pronunciation systems of two or more languages”. There is an interference of auditory and pronunciation skills formed on the basis of interacting systems. Pronunciation is the most automated area of the language. In mastering pronunciation, skill plays a decisive role. Phonetic skills provide the ability to correctly perceive the audible sounds of foreign language speech and reproduce them adequately to the existing norm.

The depth and amount of interference can vary. The result of phonetic interference is a foreign language accent, which is characterized as "substitution of unknown sounds and unusual combinations of sounds with their own familiar ones and rethinking of words with their morphological composition and their meanings according to the skills of their language".

Classical phonological models are based on the concept of "phonological sieve" by N.S. Trubetskoy. N.S. Trubetskoy compared the phonological system of language to a sieve through which everything that is heard is sifted. When an individual hears speech in another language, he involuntarily applies the phonological filter of his native language to analyze what he heard. Due to the fact that the perception filter is not adapted to the new language, numerous errors and misunderstandings arise. The presence of the so-called foreign accent N.S. Trubetskoy connected not with the fact that the individual cannot pronounce a certain sound, but rather with the fact that he does not distinguish, interpret incorrectly and does not correct this sound.

The sounds of a foreign language are assimilated with the phonological categories of the native language. The named erroneous interpretation is due to the difference in the phonological structures of the native and foreign languages. Hence the need to develop auditory differential sensitivity and train phonemic hearing.

W. Weinreich distinguishes the following types of phonetic interference:

1) insufficient differentiation - mixing of two phonemes of the secondary system, as a result of which similar units of the primary do not differ as special phonemes;

2) excessive differentiation - the imposition of phonemic differences of the primary system on the sounds of the secondary, which are a variant of one phoneme;

3) misinterpretation - distinguishing phonemes of the secondary system according to features that are relevant for the primary system, and for the secondary they are secondary or redundant;

4) substitution - the substitution of units of the secondary system with units of the primary.

From the above, an important methodological conclusion follows: at the stage of presenting a new sound, it is necessary to make a clear differentiation, to achieve correct interpretation, not being limited to imitation of the sound.

To master the phonetic base of the language being studied, it is necessary, first of all, to master the articulatory structure typical for the native speakers of this language. The articulatory mode means the habitual position of the organs of speech at the moment when the speaker does not perform articulatory movements.

Acquaintance with the way of speech organs is a kind of "tuning" to a certain way of pronunciation. Therefore, we consider it expedient to devote the very first lesson on a new language to the formation of a holistic idea of its phonetic system.

Since pronunciation skills are formed on the basis of the articulatory base of the language, it is necessary to consider the features of the articulatory bases of all contacting languages in order to identify potentially complex phonetic elements, explain and remove existing difficulties. The articulatory base is understood as "a set of movements and positions of the pronunciation organs that are customary for a given language, the formation of which depends on the phonemic system of the language and, which is especially important, on the differential features used in it".

Immersion in a new language occurs from the first lesson. The features of the articulatory base of the corresponding language can be presented using the example of the alphabet. Acquaintance with the articulatory base of a new language occurs in the following sequence.

1. Each letter is spelled out and explained. Writing letters and paying attention to the differences are very important, since the developed skill of writing letters consistently interferes.

2. When explaining the pronunciation of each letter with transcription, comparisons of the studied language with the native and first (native, first and second) foreign languages are made when necessary.

For clarity, you can use articulation schemes. Thus, there is an acquaintance with almost all the features of the articulatory base in practice.

Having disassembled the alphabet, students receive memorization as homework. In the next lesson, the alphabet is checked and corrected. Further, the theoretical material on the features of the articulatory base is analyzed. Since in practice, students have already become familiar with the new articulatory base, the theoretical material is perceived by them in a natural way.

REFERENCES:

1. Namozova D.B. Phonetic competence development. – Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар. Даврий анжуманлар: 10-қисм Тошкент, январь 2022. p.56
2. Namozova Dilnoza Berdimurotovna. 2021. Difficulties cadets face while practicing listening and the ways of eliminating them. International Journal of Research and Development. Volume 6. Issue 5. pp.36-38
3. Namozova Dilnoza Berdimurotovna. 2021. Peculiarities of phonetic competence development in conditions of artificial multilingualism. Инновации в педагогике и психологии. Номер 4, Выпуск 1. С.82-86.
4. Namozova Dilnoza Berdimurotovna. 2022. Development of phonetic competence. Science and education. 3 (9) pp. 413-415
5. Namozova Dilnoza Berdimurotovna. 2023. Phonetic competence. Science and education. 4(2) pp.1676-1679
6. Rashidova Munavvar Xaydarovna. Recommendations on the use of scaffolding technology in English classes. Science and education. 2022. Volume 3. Issue 9. pp. 459-461.
7. Rashidova Munavvar Xaydarovna, Namozova Dilnoza Berdimurotovna. Teaching technical subjects through English. Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар: 10-қисм. 32-б.
8. Rashidova Munavvar Xaydarovna, Namozova Dilnoza Berdimurotovna. 2021. Effective methods of teaching. Materials of the republican 33-multidisciplinary online distance conference on “Scientific and practical research in Uzbekistan”. Part-10. pp. 23-24.

9. Utenbaeva, G. M. "The importance of listening skills in teaching Russian language to the cadets of military institute." EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), INDIA SJIF Impact Factor 6: 18-21.
10. Утенбаева, Гульжазира Мухтаровна, and ООРЯ ВБОУ. "РУЗ С Использованием инновационных педагогических технологий с целью совершенствования их стратегической компетенции." (2021).
11. Наркулова И. Р. К. Профессионально-ориентированное обучение русскому языку курсантов юридического профиля на основе интерактивной программы //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 1348-1352.
12. Закирова А. О., Наркулова И. Р. К. Роль русского языка в работе сотрудников органов внутренних дел //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 1. – С. 737-740.
13. Булычёва М. Ф. Учебные экскурсии для формирования лингвокультурологической компетенции курсантов //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 1. – С. 808-813.
14. Булычёва М. Ф. Применение на начальном этапе различных видов наглядности //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 751-758.

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК ГРАДУОНИМИЯ МАСАЛАСИГА ДОИР

Ширинова Нилуфар Джаббаровна

ЎзР ЖХУ Тилларни ўрганиш кафедраси доценти, филол.ф.н.

Аннотация. Мақолада инглиз тилида лексик градуонимия масаласи танилиши лингвист-олимларнинг изчил фикрлари асосида таснифланган бўлиб, мазкур ҳодисанинг амалий аҳамияти ҳақида хулоса қилинган.

Калим сўзлар: градуонимия, синонимия, лексик градуонимия, стилистик градуонимия, градуонимик луғат, градуоним, гипоним, гипероним.

Аннотация. Вопрос о лексической градуонимии в английском языке классифицирован в данной статье с помощью научных мнений известных лингвистов, а также сделан вывод о практической значимости данного явления.

Ключевые слова: градуонимия, синонимия, лексическая градуонимия, стилистическая градуонимия, градуонимический словарь, градуоним, гипоним, гипероним.

Annotation. The issue of lexical graduonymy in English is classified by the scientific views of famous linguists, also the decision on the practical significance of this phenomenon is made.

Key words: graduonymy, synonymy, lexical graduonymy, stylistical graduonymy, graduonymical dictionary, graduonym, hyponym, hyperonym.

Тил ҳақидаги фан қанчалик қадим тарихга эга бўлса, синонимия (ва антонимия) ҳодисасининг тадқиқи ҳам шунчалик узок даврга бориб тақалади. Бу, албатта, инсонларнинг илк гносеологик фаолияти маҳсули сифатида ўзаро ўхшаш (ва фарқли) бўлган реал ва нореал нарса, ҳодиса (ва уларнинг белги-хусусиятлари), ҳаракат (ва уларнинг ҳолатлари) каби борлиқ жараёнларини англай/фарқлай/ажрата бошлаганлари билан боғлиқ. Эътироф этиш жоизки, маънодошлик (синонимия) нафақат лексик, балки лисоний ҳодиса сифатида жаҳон тилшунослигида (Л.Мёрфи, П.Эдмондс ва Г.Хирст, С.Фельбаум, Д.Круз, Р.Сайфуллаева, И.Сиддикова, Р.Юнусов каби) анча изчил тадқиқ этилгани, нафақат босма, балки онлайн синонимик луғатлар ҳам яратилгани, шунингдек,

WordNetда синонимларни жойлаштириш бўйича анча ишлар амалга оширилаётганига қарамай, унинг лисоний даражаланиш муносабати билан алоқадорлиги, ўхшаш ва фарқли томонлари борасида, афсуски, етарлича тадқиқотлар амалга оширилган деёлмаймиз. Чунончи, бу борада Ҳ.Неъматов, О.Бозоров, Ж.Жумабаева томонидан олиб борилган изланишларни мисол келтириш мумкин [2]. Градуонимия ва синонимия ҳодисаларининг ўзаро муносабати ҳақида О.Бозоров ўз илмий ишида айрим маълумотларни беради, жумладан, у В.Г.Павловнинг фикрини қувватлаб, қуйидагича ёзади: *“Градуонимия ва синонимия ҳодисалари ўзларининг асос белгиларига кўра кескин фарқланадилар. Зеро синонимия икки ва ундан ортиқ лексема ва фраземалар семемаларининг айнанлигига асосланса, градуонимия семемалар асосий семалардаги градацияли фарқланувчига таянади. Бундан синонимларда асосий маъноларнинг тенглиги, градуонимияда эса тенг эмаслиги маълум бўлади”* [1, 57].

Айнан мана шу таъриф аслида синонимиядан ўсиб чиққан, таъбир жоиз бўлса, синонимия ва антонимиянинг ўзаро ҳамкорлигини намоён этиладиган лисоний даражаланиш ҳодисасига берилган энг сара изоҳ бўлиб, градуал муносабатларни алоҳида тил ҳодисаси сифатида тадқиқ ва таҳлил этишга йўл очади. Бундан ташқари, ҳар бир тилда, жумладан, ўзбек тилида корпус лингвистикасини ривожлантириш мақсадида синонимларнинг градуонимлардан фарқи ва ўзаро алоқадорлигини ўрганиш муҳимлиги кундан-кунга аёнлашиб бормоқда. Инглиз тилида лексик ва стилистик даражаланишни махсус тадқиқ қилган Ж.Жумабаеванинг фикрича, *“сўзлар градуонимик луғатларининг яратилиши синонимлар ва градуонимларни ажратишга ёрдам беради”*. Бугунги кунда тил фойдаланувчиларининг замонавий талабларини инобатга олган ҳолда, бу тамойил, албатта, нафақат босма, балки онлайн луғатларда ҳам акс этиши лозим, деган фикрдамиз.

Авваламбор, турли тилларда олиб борилган синонимлар таҳлилида уларнинг соф синонимлар, квазисинонимлар, контекстуал, окказионал синонимлар, мантикий синонимлар, когнитив синонимлар, стилистик синонимлар каби кўплаб турларга ажратилишини кўрамиз. Аммо бу тилларнинг барчасида яратилаётган луғат ва қомусларда ҳамма синонимлар ҳам ҳар доим бир хил маънони ифода эта олмаслиги таъкидланади. Жумладан, инглиз тилида ҳам соф синонимлар жуда камчиликни ташкил этиши эътироф этилиб, ҳар доим ҳам тезаурусларда берилган синонимлар бир-бирининг ўрнини боса олмаслиги мисоллар билан кўрсатиб ўтилади. Мисол учун *elated* ва *happy* сўзлари олинган бўлиб, *elated* ўрнига *happy* ишлатилиши мумкин, лекин *happy* – *elated* сўзининг

асл маъносини берувчи синоним сифатида қаралмаслиги таъкидланади. *Elated* сўзи *happy* сўзининг гипоними сифатида қаралиши мумкинлиги қуйидаги мисол орқали исботлашга ҳаракат қилинади: *Britt is elated. → Britt is happy. (Thus, we can't say: Britt is elated, but she's not happy) – Бритт еттинчи осмонда → Бритт бахтли. (Демак, биз Бритт еттинчи осмонда, лекин у бахтли эмас дея олмаймиз). Britt is happy. Britt is elated. (So, we can say: Britt is happy, but she's not elated.) – Бритт бахтли. → Бритт еттинчи осмонда. (Демак, биз Бритт бахтли, лекин у еттинчи осмонда эмас, дея оламиз).* Демак, *elated* сўзи *happy* сўзига қараганда юқори, кучли даражага эга бўлганлиги сабабли ҳам улар ўрин алмашганда, бирининг асл маъносини ва моҳиятини иккинчиси тўлиқ бера олмаслигини кўришимиз мумкин, бу эса, ўз-ўзидан, градуонимия ҳодисасининг инглиз тилида тадқиқ этилмаганидан далолат беради.

Инглиз тилида синонимия ва градуонимиянинг ўзаро алоқадорлигини ўрганиш мақсадида тезаурус(лар)га мурожаат қилдик ҳамда манбаларда ўзаро маънодош бирликлар орасида соф синонимлар ҳам иштирок этишининг гувоҳи бўлдик. Масалан, **abuse** v Abuse, misuse, mistreat, maltreat, ill-treat, outrage all denote to use or treat a person or thing improperly or wrongfully. Abuse and misuse are capable of wider use than the others, for they do not invariably imply either deliberateness or wantonness {I can't abuse your generosity to that extent. You're doing more than enough for me already—Mackenzie}.

Мазкур таҳлилдан кўриниб турибдики, *abuse, misuse, mistreat, maltreat, ill-treat, outrage* сўзлари синонимлар луғатидан жой олган бўлса-да, улар орасида нафақат стилистик (коннотатив) фарқланишни, балки денотатив фарқланишни ҳам кузатишимиз мумкин: бинобарин, *misuse* “subversion” маъносини (бузиш/йўқотиш/вайронкорлик/ кўпоровчилик жараёнини) ифодаловчи сўзлар ичида бирор-бир ишни нотўғри амалга ошириш, нотўғри қўллаш, ниманидир суиистеъмол қилишни назарда тутса, *abuse* бирор-бир объект/ҳаракат/ҳолатни оқибатлари билан тугатиш, йўқотишни ифодалайди, яъни, ўз-ўзидан мазкур сўз бузиш/йўқотиш/вайронкорлик/кўпоровчилик фарқловчи семаси асосида қаторланувчи элементлар ичида “кўпоровчиликнинг кучайиши” йўналишида кейинги позицияни эгаллайди. *mistreat/maltreat/ill-treat* сўзлари* эса бир-бирига жуда яқин маъноли сўзлар сифатида зулмкор-жоҳил фаолиятнинг намойиши кўринишида кейинги интенсив аъзо мақомини олади. Мазкур градуонимик занжирнинг охириги кучли учини *outrage* эгаллайди, бинобарин, бу сўз чек-чегара билмайдиган, ҳадсиз зулм, агрессия, вайронкорликни билдиради. Кўринадики,

*Биз ўзаро тенг (идентик) маъноли сўзларни тенглик, дублетлик белгиси бўлган “/” орқали ажратишни маъқул топдик.

луғатга киритилган юқоридаги маънодош лексик birlikлар орасида ҳам ўзига хос даражаланиш муносабатлари юзага келади:

Intensification of the meaning of subversion

misuse ~ abuse ~ mistreat/maltreat/ill-treat ~ outrage

Neutralization of the meaning of subversion

1-расм. Инглиз тилида “қўпоровчилик” семаси асосида даражаланувчи градуонимлар

Баъзан алоҳида ажратиладиган аналогик сўз (analogous words)лар алоҳида градуонимик қатор ҳосил қила олиши ҳам мумкин, яъни ишлатилиш кўламига кўра даражалари аниқланиб, қатор аъзолари аналогик birlikлардан иборат бўлади. Мисол тариқасида *abuse* сўзининг градуонимик қаторига кирмай қолган *hurt, injure, harm, damage, impair, mar, spoil* каби сўзлар зарар етказиш, булғаш, лат етказиш билан боғлиқ ҳолда аналогик маънодошликни намоён этгани ва шунда ҳам ўзаро даражаланиш муносабатларини намоён этгани учун алоҳида градуонимик қаторга тизилиши мумкин [3]:

hurt ~ injure ~ harm ~ damage ~ impair ~ mar/spoil

Синонимия ва градуонимия ўртасида нафақат фарқли жиҳатлар, балки умумий томонлар ҳам мавжуд. Шулардан бири: синонимик ва градуонимик қатор(лар)нинг очиклиги (чекланмаганлиги). Яъни маънодошлик қаторлари, биринчидан, давр тақозоси, нутқ, жамият талаби асосида тўлдирилиб бориши мумкин. Иккинчидан, маънодошлик қаторлари нутқнинг аташ birlikлари, фразеологик иборалар, мустақил лексема семемаларининг турлари, ясама сўзлар, сўз бирикмалари, сўзларнинг нутқий кўчма маънолари билан боғланиб, ўз қаторини нутқий маънодошлик (контекстуал синонимия) воситалари билан кенгайтириб борилади. Умумий томонлардан яна бири – ҳар иккала тур қаторлар битта бош лексема (доминанта) атрофида бирлашишидир. Бунда бош лексеманинг асосий хусусияти – бу лексема семемаси таркибидаги ифода семалари маънодошлик қаторида белгиланган, ойдинлаштирилган ифода семаларига нисбатан бефарқ (нейтрал) бўлади. Масалан, *бола – фарзанд – зурриёд* синонимик қаторида *бола* доминант сўз бўлса, *ниҳол – кўчат – дарахт* градуонимик қаторида *дарахт* бош сўз ҳисобланади.

Юқорида айтилганидек, тил ҳақидаги фанда синонимия қанчалик кенг ўрганилган бўлмасин, унинг ичидан градуонимияни ажратиш ва шу орқали тил бирликларини даражаланувчи бирликлар асосида тартиблаш тамойили ҳали ўз ечимини кутаётган масала саналади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Mengliyeva S. S. HARBIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O 'QITISH ORQALI INNOVATSION METODLARNI QO 'LLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – Т. 30. – №. 2. – С. 22-25.
2. Менглиева, Сунбула. "Increasing the professional competence of cadets through the method of projects." Общество и инновации 3.10/S (2022): 296-300.
3. Ширинова, Нилуфар Джаббаровна, and Мухайё Хасановна Давлатова. "МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ ПРЕДМЕТНОСТИ И КАЧЕСТВЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА." Muassis: Vuxoro davlat universiteti TAHRIRIYAT: Muharrirlar: MQ Abuzalova MA Bokareva NN Voxidova 40.
4. Shirinova, Nilufar Djabbarovna, Shirinova, Nargiza Djabarovna LISONIY PARALLELIZM HODISASIGA DOIR // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lisoniy-parallelizm-hodisasiga-doir> (дата обращения: 10.10.2023).
5. Атаева Р. Р. ВОПРОСУ О ПОЛИВЕРШИННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ РУССКОМ ЯЗЫКЕ //XIV Виноградовские чтения. – 2018. – С. 25-27.
6. Kenjabayevna, Darvishova Gulchehra. "USING VIDEOS IN EFL LESSONS." Journal of new century innovations 25.3 (2023): 91-93.
7. Darvishova, Gulchexra Kenjabayevna SHARLOTTA BRONTE IJODIDA AYOLNING IJTIMOIY MAVQEI // ORIENSS. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-ijodida-ayolning-ijtimoiy-mavqei> (дата обращения: 10.10.2023).
8. Latipov O. J. Analysis of the semantic structure of the thematic spaces of "domestic animals" in different languages (On the material of Russian, Uzbek and Tajik languages): Author. dis. kand. filol. science //Т., 1997.-28 p. – 1997.
9. Латипов, Окил. "RUS, O 'ZBEK, TOJK VA INGLIZ TILLARIDA "DOG/IT/SAG" ZONIM SO 'ZINING KONSEPTUAL TALQINI." Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali 1 (2023): 454-461.

10. Nasimovich, Radjabov Nasir. "ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ОЛДИ УНЛИЛАР ДИСТРИБУЦИЯСИ." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 5.4 (2022): 117-120.
11. Раджабов, Насир Насимович ЎЗБЕК ТИЛИДА УНЛИ ФОНЕМАЛАРНИНГ ПОЗИЦИОН КЎРИНИШЛАРИ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-tilida-unli-fonemalarning-pozitsion-k-rinishlari> (дата обращения: 10.10.2023).
12. Anvarovich, Mavlonov Otabek, and Radjabov Nasir Nasimovich. "Reciprocal Study of Theology and Linguistics in Uzbekistan." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.09 (2020).
13. Туйчибаева, Ш. Ш. "Семантика фразеологических оборотов в русском и узбекском языках." Хорезмской академии Маъмуна 6/3 (2022): 90.
14. Туйчибаева, Шахноза Шакировна, Бахромбоева, Сабринабону Аббос Кизи ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКИХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-obucheniya-kitayskih-studentov-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> (дата обращения: 10.10.2023).
15. Туйчибаева, Шахноза Шакировна. "Методика работы над текстами в практическом курсе русского языка студентов национальных групп технических вузов." (1994).
16. Умарова Ф. З. РАЗРАБОТКА ОДНОГО ПРАКТИЧЕСКОГО ЗАНЯТИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ // Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 25. – №. 3. – С. 97-103.
17. Умарова, Ф. З. "МЕТОДИЧЕСКАЯ РАЗРАБОТКА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ТЕМУ «НАРЕЧИЕ. РАЗРЯДЫ НАРЕЧИЙ»." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 18.1 (2023): 34-40.
18. Умарова, Ф. З. "КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ–ВАЖНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА." Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 2.Special Issue 28 (2022): 429-434.
19. Широнова, Наргиза. "ҲАРБИЙ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ КУРСАНТЛАРИНИНГ БИЛИШ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА “ФАОЛЛИК” ТУШУНЧАСИ ТАЛҚИНИ." Talqin va tadqiqotlar 1.8 (2023).
20. Shirinova, Nargiza. "USING GAMES IN TEACHING ENGLISH VOCABULARY FOR STUDENTS OF ENGINEERING." Irrigatsiya va Melioratsiya 3 (2018): 89-92.

21. Shirinova, N. "ORGANIZATION OF THE ENGLISH TEACHING PROCESS." *Irrigatsiya va Melioratsiya* 2 (2018): 61-64.
22. Эркаев, Э. Т. "ТАРЖИМАНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШГА ДОИР." *ЖАНОН ИLM-FANI ТАРАҚҚИЙОТИДА ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ АНАМИЯТИ* (2021): 131.
23. Эркаев, Элмирза. "Таржимани ўргатишда лингводидактик ёндашув." *Общество и инновации* 2.3 (2021): 120-124.
24. Рашидова, Мунаввар Хайдаровна. "Из истории развития скаффолдинга." *International conferences. Vol. 1. No. 16.* 2022.
25. Хайдаровна, Rashidova Munavvar. "Sociolinguistic competence as the main component of intercultural communicative competence." *EPRA International Journal of multidisciplinary Research* 7.3 (2021): 4-6.
26. Akhmedov, Doniyor A., et al. "Simulation of the effect of turning steering wheel intensity on the vehicle stability." *International journal of recent technology and engineering (IJRTE)* 9.2 (2020): 242-247.
27. Булычёва, Маргарита Фаритовна. "Система использования наглядности в условиях краткосрочных форм обучения [начальный этап]." *Вестник науки и образования* 24-1 (102) (2020): 71-76.
28. Булычёва, М. Ф. "К вопросу о рациональных приёмах запоминания учебного материала." *Science and Education* 4.2 (2023): 1359-1369.

ТИПЫ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Атаева Рануша Рашидовна

Университет общественной безопасности Республики Узбекистан,

г. Ташкент, Узбекистан

E-mail: ataeva.r.r@gmail.com

***Аннотация.** Статья посвящена одной из актуальных тем русского синхронного словообразования – строению словообразовательных гнезд в русском языке, в частности формальному строению поливершинных словообразовательных гнезд.*

***Ключевые слова:** словообразовательное гнездо, поливершинное словообразовательное гнездо, акцентные варианты, лексико-морфологические варианты, фонематические варианты, формальное строение подгнезд, асимметрия.*

TYPES OF DERIVATIVE NESTS IN THE RUSSIAN LANGUAGE

Atayeva Ranusha Rashidovna

University of Public Security of the Republic of Uzbekistan,

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: ataeva.r.r@gmail.com

***Annotation.** The article is devoted to one of the topical issues of Russian synchronous word formation - the structure of word-formation nests in the Russian language, in particular, the formal structure of polyvertex word-formation nests.*

***Key words:** word-formation nest, polyvertex word-formation nest, accent variants, lexical and morphological variants, phonemic variants, formal structure of subnests, asymmetry.*

Вариантность (вариативность) является фундаментальным и универсальным свойством человеческого языка вообще и отдельных языков в частности, и характеризует способ существования и функционирования отдельных единиц языка и языковой системы в целом. Диалектическое единство и противопоставленность варианта и инварианта в языковой системе базируются

на свойствах инварианта аккумулировать в себе свойства множества вариантов, существовать как некая абстракция, а не отдельно взятый объект, являться признаком сложной, высокоразвитой системно-структурной организации и быть применимым только к тем лингвистическим объектам, которые обладают общими и существенными для данных объектов свойствами.

Вариант предполагает существование инварианта и включает в себе изменчивость и в то же время устойчивость (постоянство), которые являются необходимым условием его существования.

В современной лингвистической науке существуют четкие и недвусмысленные положения, позволяющие относить те или иные модификации в слове к лексическим формам слова: наличие общего корня, наличие внутренних отличий при наличии лексико-семантической общности (когда речь идет о лексико-семантических вариантах), сосуществование формальных лексических вариантов на синхронном срезе языка, функционирование их в единой языковой системе.

Формальные лексические варианты рассматриваются как языковые факты на синхронном срезе языка, то есть сосуществуют в определенный момент времени, в то же время, отражая тот или иной эволюционный этап развития языковой системы. Формальные лексические варианты классифицируются на фонематические варианты (*бриллиант // брильянт*), акцентные варианты (*Аир // аИр*), лексико-морфологические варианты (*рельс // рельса*).

Словообразовательное гнездо является языковой единицей, в которой все компоненты определенным образом соотносятся со словом, являющимся вершиной гнезда. С точки зрения количества вершин гнезда, можно говорить о стандартных гнездах типа *валить, дом, новый* (их подавляющее большинство), поливершинных типа *ноль // нуль; бивак // бивуак; браман // брамин // брахман* и гнездах с нереализованными вершинами типа **хитить // хищать*. Словообразовательное гнездо характеризуется определенной асимметрией плана выражения и плана содержания (формы и содержания), которая выражается в целом ряде закономерных признаков: наличие избыточного количества производных с одним и тем же словообразовательным значением в пределах одного гнезда (*новьØ, нов-изна, нов-ина; ходØ, ходь-ба; клохта-нье, клокта-није*), а также лакун, то есть отсутствие предназначенного системой производного (например, *синий – синить, серый – отсутствие производного*, а также в поливершинных словообразовательных гнездах *чабр-ец (чебр-ец), халиф-ат (калиф-ат), несусветн-о (несосветн-о), но клоктун (клохт-ун отсутствует), квоч-ка (квош-ка отсутствует)*; транспозиционных отношений

типа «действие - действие» (*ходить - ход*), «признак - признак» (*белый – бел*, *новый - нов*).

Таким образом, можно сказать, что семантическая структура словообразовательного гнезда не накладывается симметрично на его формальную структуру.

Поливершинным называется такое гнездо, вершинами которого являются несколько производных слов. Это могут быть стилистически нейтральные лексические варианты типа *валериана // валерьяна, акант // аканф, бриллиант // брильянт, голавль // головль, бытие // бытиё*, формирующие одно гнездо или два и более подгнезд, выступающие по отношению друг к другу как равнозначные в структурном плане. При подаче в «Словообразовательном словаре русского языка» вершины таких гнезд графически находятся на одном уровне.

При расширенном понимании поливершинным словообразовательным гнездом мы будем называть такое гнездо, вершинами которого являются не только варианты, но и дифференциальные формы, различающиеся стилистически или по другим признакам, типа *золото // злато (устар.)*, *сквозь // скрозь (устар., обл.)*, *кофе // кофий (прост.)*.

Таким образом, поливершинные гнезда классифицируются в зависимости от характера вариативности вершины (акцентные (*тво'рог // творо'г*), фонематические (*бобр // бобёр*), лексико-морфологические (*арабеска // арабеск*), акцентно-лексико-морфологические (*кАпсула // кАпсЮля, крАтер // кратЕра*), акцентно-фонематические (*пергАмен // пергамЕнт // пергамИн*)), а также в зависимости от состава и формально-семантического строения подгнезд (симметричные (*валерьяна//валериана*), асимметричные (*алгоритм//алгорифм*), совмещенные (*георгин//георгина*)).

Поливершинные словообразовательные гнезда формируются различными способами: акцентные и лексико-морфологические варианты обычно образуют гнезда совмещенного типа, производные которых равновозможны на базе любого из вариантов; фонематические варианты способны образовывать два и более самостоятельных подгнезда с симметричной или асимметричной структурой.

Асимметрия в поливершинных словообразовательных гнездах русского языка является одним из основных свойств их структуры и носит различный характер. Она проявляется на уровне строения гнезда в целом: возможны гнезда с двумя подгнездами, одно из которых (второе) является нулевым; с двумя подгнездами, включающими производные с различной словообразовательной структурой; с двумя подгнездами, включающими производные как с различной,

так и с идентичной словообразовательной структурой. Различным может быть и формальное строение подгнезд внутри одного подтипа.

Каждый тип поливершинных гнезд характеризуется особенностями строения словообразовательных цепочек. Так, в поливершинных словообразовательных гнездах асимметричного типа с нулевым подгнездом встречаются как бинарные, так и полинарные (трех-, четырех-, пятикомпонентные) словообразовательные цепочки с преобладанием бинарных. Характерными для этих гнезд частеречными моделями являются следующие: N – N, N – A, N – V, N – A – Adv, N – A – N, N – V – V, N – V – N, N – N – A, N – N – N, N – V – V – N, N – V – V – V, N – V – V – V – V, Межд. – N, Звукоподражание – V, Межд. – V – V, Межд. – V – V – V, Межд. // Звукоподражание – V – N, Межд. – V – N.

Что касается гнезд, в которых в обоих подгнездах есть производные, то в них преобладают бинарные при наличии трех-, четырех- и пятикомпонентных цепей: N – N, N – A, A – Adv, V – N, V – V, V – A, N – V, V – A – N, N – A – Adv, V – V – V, V – V – V – N, V – V – V – V, V – V – N – N, N – N – A – N, V – V – A – Adv, V – V – V – N – N, V – V – V – Причастие – N.

Словообразовательные цепи в симметричных гнездах двухкомпонентные, построены по моделям: N – N, N – A.

В совмещенных гнездах можно отметить наличие следующих моделей: N – A, N – V, N – Adv, N – A – A, N – A – Adv, N – A – V, N – V – V, N – V – N, N – N – A, N – N – N, N – V – V – V, N – V – V – N, N – N – N – V, N – N – A – V, N – V – V – Причастие, Межд. // Звукоподражание – N, Межд. // Звукоподражание – V – V, Межд. // Звукоподражание – V – N – N, Межд. // Звукоподражание – V – N, N – N, N – A – N.

В каждом типе поливершинных словообразовательных гнезд представлены производные, образованные различными аффиксальными способами. Они составляют абсолютное большинство на всех ступенях словообразования. Сложные, сложносокращенные слова и субстантиваты менее продуктивны и проявляют избирательность по отношению к вариантности вершины.

Итак, симметричные гнезда обычно возглавляются вариантными вершинами фонематического типа; асимметричные – вершинами фонематического и лексико-морфологического типа; совмещенные – вершинами лексико-морфологического и акцентного типа.

Список литературы:

1. Mengliyeva S. S. HARBIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O 'QITISH ORQALI INNOVATSION METODLARNI QO 'LLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – Т. 30. – №. 2. – С. 22-25.
2. Менглиева, Сунбула. "Increasing the professional competence of cadets through the method of projects." Общество и инновации 3.10/S (2022): 296-300.
3. Ширинова, Нилуфар Джаббаровна, and Мухайе Хасановна Давлатова. "МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ ПРЕДМЕТНОСТИ И КАЧЕСТВЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА." Muassis: Vuxoro davlat universiteti Tahririyat: Muharrirlar: MQ Abuzalova MA Bokareva NN Voxidova 40.
4. Атаева Р. Р. ВОПРОСУ О ПОЛИВЕРШИННЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗДАХ РУССКОМ ЯЗЫКЕ //XIV Виноградовские чтения. – 2018. – С. 25-27.
5. Kenjabayevna, Darvishova Gulchehra. "USING VIDEOS IN EFL LESSONS." Journal of new century innovations 25.3 (2023): 91-93.
6. Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна ШАРЛОТТА БРОНТЕ АСАРЛАРИДА БАДИЙ МАҲОРАТ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-asarlarida-badiiy-ma-orat> (дата обращения: 10.10.2023).
7. Магдиева С. С., Латипов О. Ж. Русский язык //Методическое руководство для учителей лицеев и колледжей по всем направлениям специальности. – 2012.
8. Латипов, Окил. "RUS, O 'ZBEK, TOJK VA INGLIZ TILLARIDA "DOG/IT/SAG" ZONIM SO 'ZINING KONSEPTUAL TALQINI." Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali 1 (2023): 454-461.
9. Nasimovich, Radjabov Nasir. "ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ОЛДИ УНЛИЛАР ДИСТРИБУЦИЯСИ." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 5.4 (2022): 117-120.
10. Раджабов, Насир Насимович ЎЗБЕК ТИЛИДА УНЛИ ФОНЕМАЛАРНИНГ ПОЗИЦИОН КЎРИНИШЛАРИ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-tilida-unli-fonemalarning-pozitsion-k-rinishlari> (дата обращения: 10.10.2023).

11. Anvarovich, Mavlonov Otabek, and Radjabov Nasir Nasimovich. "Reciprocal Study of Theology and Linguistics in Uzbekistan." *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 24.09 (2020).
12. Туйчибаева, Ш. Ш. "Семантика фразеологических оборотов в русском и узбекском языках." *Хорезмской академии Маъмуна* 6/3 (2022): 90.
13. Туйчибаева, Шахноза Шакировна. "Методика работы над текстами в практическом курсе русского языка студентов национальных групп технических вузов." (1994).
14. Умарова, Ф. З. "МЕТОДИЧЕСКАЯ РАЗРАБОТКА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ТЕМУ «НАРЕЧИЕ. РАЗРЯДЫ НАРЕЧИЙ»." *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ* 18.1 (2023): 34-40.
15. Умарова, Ф. З. "ГРАФИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАТОРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ." *Journal of new century innovations* 21.4 (2023): 238-240.
16. Умарова, Ф. З. "КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ–ВАЖНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.Special Issue 28 (2022): 429-434.
17. Умарова, Фарида Зикириллаевна. "РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В РАЗВИТИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ." *Academic research in educational sciences* 2.6 (2021): 63-68.
18. Широнова, Наргиза. "ҲАРБИЙ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ КУРСАНТЛАРИНИНГ БИЛИШ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА "ФАОЛЛИК" ТУШУНЧАСИ ТАЛҚИНИ." *Talqin va tadqiqotlar* 1.8 (2023).
19. Shirinova N.D., Shirinova N.D. GRADUAL MORPHOLOGICAL DEMARCATION OF SUBSTANTIVE AND ATTRIBUTIVE MEANINGS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES // *ORIENSS*. 2022. №Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gradual-morphological-demarcation-of-substantive-and-attributive-meanings-in-uzbek-and-english-languages> (дата обращения: 10.10.2023).
20. Shirinova, Nargiza. "USING GAMES IN TEACHING ENGLISH VOCABULARY FOR STUDENTS OF ENGINEERING." *Irrigatsiya va Melioratsiya* 3 (2018): 89-92.
21. Рашидова, Мунаввар Хайдаровна. "Из истории развития скаффолдинга." *International conferences*. Vol. 1. No. 16. 2022.

22. Хайдаровна, Рашидова Мунаввар, and Намозова Дилноза Бердимуротовна. "Teaching technical subjects through English." Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар 10 (2022).
23. Akhmedov, Doniyor A., et al. "Simulation of the effect of turning steering wheel intensity on the vehicle stability." International journal of recent technology and engineering (IJRTE) 9.2 (2020): 242-247.
24. Булычёва, Маргарита Фаритовна. "Система использования наглядности в условиях краткосрочных форм обучения [начальный этап]." Вестник науки и образования 24-1 (102) (2020): 71-76.
25. Булычёва, М. Ф. "К вопросу о рациональных приёмах запоминания учебного материала." Science and Education 4.2 (2023): 1359-1369.

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA UNING RIVOJLANISH YO‘LLARI

Raxmatullayev Anaxon Hamidullo o‘g‘li

Nodavlat ta‘lim muassasi Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

anaxonrahmatullayev@gmail.com

XX asrning boshlarida shakllana boshlagan o‘zbek nazariy tilshunosligi bugungi kunga kelib, zamonaviy tilshunoslikning tarkibiy qismiga aylandi. Umumturkiy tilshunoslik uchun ham nazariy, ham amaliy manba bo‘lgan M.Qoshg‘ariy, A.Navoiy, Zamaxshariy, Abu Xayyon kabi zabardast olimlar ilmiy ishlarini eslamaslik mumkin emas. Zamonaviy o‘zbek tilshunosligi haqida fikr bildirilganda esa Fitrat, Elbek, G‘ozi Olim Yunusov, Ashurali Zohiriy, Abdulla Avloniy, Shorasul Zunnun kabi til ilmining nazariy rivojiga ma‘lum darajada hissa qo‘shgan ko‘plab o‘zbek fidoyi olimlar bilan bir qatorda E.D.Polivanov, A.K.Borovkov, N.Kononov, V.V.Reshetov, S.N.Ivanov kabi rus olimlarining nomlarini ham tilga olib o‘tish zarur. XX asrning 20-30-yillarida ijod qilgan o‘zbek adiblarining badiiy, ilmiy va publitsistik asarlarini tadqiq qilish bo‘yicha bir qator ishlar amalga oshirildi. Bunga M.Qurbonova, B.To‘ychiboev, M.Yo‘ldoshev, Yo.Sayidov, F.Bobojonov, D.Ne‘matova, T.Tog‘aev, Z.Chorieva, L.Jalolova va boshqalarning ishlarini ko‘rsatish mumkin.

Mustaqillik yillariga nazar soladigan bo‘lsak, o‘zbek tilshunosligiga hissa qo‘shgan olimlarda ilmiy asarlari o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lgan ayrim ishlar qilingan. Tilshunosligimizning ilmiy-nazariy tadqiqot ob‘ekti bo‘lishi mumkin bo‘lgan muammolar XX asrning 30-yillaridan boshlab jiddiy o‘rganila boshlandi. Aynan shu davrda o‘zbek tilshunosligida rus olimlari A.N.Kononov, S.E.Malov K.K.Yudaxin, E.D.Polivanov, A.K.Borovkov, V.Reshetov kabi yirik tilshunoslar bilan bir qatorda o‘zbek tilshunosligida o‘z maktabini yaratgan olim A.G‘ulomov iste‘dodli tilshunoslar F.Abdullaev, T.Ibrohimov, A.Ibrohimov, S.Usmonov, F.Kamolov, T.Salimov, U.Tursunov, E.Fozilovlar qatorida edi. Olim o‘zbek tili grammatik qurilishi tizimini yaratish maqsadida jahon lingvistik tahlil va tasnif usulini asosiy mezon sifatida belgilab, o‘z qarashlarini sinxron-formal tasnif metodi vositasida yaratdi. Olimning ishlariga sinchkovlik bilan e‘tibor qaratilsa, o‘zbek ilmiy tilshunosligi taraqqiyotida ham sistem struktur, ham substantsional tilshunoslikning haqiqiy asoschilaridan ekanligiga amin bo‘lamiz. Sinxron-formal tasnif metodi XX asrning 40-80 yillariga qadar o‘zbek tilshunosligida yetakchilik qilganligiga qaramay, 70-yillardan boshlab Sh.Shoabdurahmonov, G‘.Abdurahmonov, M.Asqarova,

O.Usmonov, A.Rustamov, M.Mirzaev, F.Ubaeva, A.Xojiev, M.Mirtojiev, I.Qo'chqorto'ev kabi va ulardan keyingi bir qator etakchi olimlar ishlarida kuzatildi.

O'zbek tilshunosligidagi yechimini topmayotgan muammolar xususida olimlarimiz tunu kun izlanishlar olib bormoqdalar. Jumladan, tilshunos olimlaridan biri B.To'ychiboev o'zining «O'zbek nazariy tilshunosligi asoschisi yohud «Ayyubona tadqiq» xususida so'z» maqolasida «...barcha fanlar kabi tilshunoslikka ham har bir davr o'z talabini qo'ygan. Shuning uchun tilshunoslik tarixini o'z tarixi bilan bog'lab kuzatish maqsadga muvofiqdir» - deb aytib o'tgan. Masalaga shu nuqtai nazar bilan yondashadigan bo'lsak, o'tgan asrning qirqinchi yillaridan boshlab o'zbek tilini nazariy jihatdan o'rganish davr talabiga aylandi. O'zbek tili ilmiy grammatikasining nazariy asoslarini yaratish uchun esa Sharq va G'arb filologiyasining ilg'or g'oyalari bilan qurollangan, mumtoz til, xalq tili, xalq og'zaki ijodi namunalari tili va adabiy tilning ichki imkoniyatlarini, shuningdek, taraqqiyot qonuniyatlarini chuqur his qiluvchi hamda yaxshi biluvchi zabardast olim zarur edi», - deyar ekan, to'la haqli edi

«40-yillardan o'zbek tili ilmiy jihatdan atroflicha, chuqur o'rganila boshlandi. Tilshunoslikning tildagi har bir sath birliklarini o'rganishga qaratilgan fonetika, morfemika, so'z yasalishi, leksikologiya, morfologiya, sintaksis kabi bo'limlari shakllana boshladi. 1940-yilda bu davrni A.G'ulom o'zining «O'zbek tilida aniqlovchilar» mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi bilan boshlab berdi», -degan fikri ayni haqiqatdir.

Olimning A.G'ulomov haqida aytgan bu fikrlari ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan. XX asrning 40-80-yillari o'zbek tilshunosligi taraqqiyoti haqidagi ishlarda, aynan shu fikrlarning qanchalik to'g'ri ekanligini ta'kidlovchi dalillar bilan to'qnashganmiz, haqiqatan ham, A.G'ulomov o'zbek nazariy tilshunosligining poydevorini qo'ygan, favqulodda iste'dodga ega bo'lgan betakror tilshunos edi. O'zbek nazariy tilshunosligining shakllanish davri haqida gap borar ekan, A.G'ulomovdan bir yil keyin nomzodlik dissertatsiyasini yoqlagan prof.U.Tursunov ilmiy faoliyati haqida to'xtalmaslik mumkin emas. A.G'ulomov 1940-yilda nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan bo'lsa, U.Tursunov, bir yildan keyin o'z ilmiy ishini yakunlash bilan, o'zbek nazariy tilshunosligining shakllana boshlanganligini to'la namoyon etdi. Qizig'i shundaki, A.G'ulomov «O'zbek tilida aniqlovchilar» monografiyasi bilan o'zbek nazariy grammatikasining poydevorini qo'ygan, oxir-oqibat yirik tilshunoslik ilmiy maktabini asoschisiga aylangan bo'lsa, U.Tursunov yuqorida qayd etilgan tadqiqoti bilan o'zbek nazariy tilshunosligi poydevorini mustahkamladi va Samarqand tilshunoslik ilmiy maktabining asoschisiga aylandi.

O'zbek nazariy tilshunosligining shakllanishi va taraqqiyotiga, katta hissa qo'shgan boshqa olimlar faoliyatiga to'xtalishdan avval shuni alohida

ta'kidlamoqchimizki, arab tilshunosligi rivojiga hissa qo'shgan, shu bilan birga umuman, jahon tilshunosligi taraqqiyotini ta'minlagan Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Qoshg'ariy, Zamaxshariy, Navoiy, Bobur, Abubakr Sakkokiy, Yoqut Hamaviy, Abu Hayyon, Jaloliddin Abu Muhammad Abdulloh turkiy, Abu Mansur as-Saolibiy kabi ko'pgina sharq olimlarining, shuningdek, XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida tilshunoslikka oid ilmiy tadqiqotlar olib borgan rus turkologlari: F.E.Korsh, A.E.Krimskiy, M.A.Kazembek, N.I.Ilminskiy, V.A.Bogoroditskiy, N.I.Ashmarin, L.Z.Budagov, P.M.Melioranskiy, V.V.Radlov, S.E.Malov, E.D.Polivanov, K.K.Yudaxin, A.K.Borovkov, A.N.Samoylovich kabi yirik olimlar va XX asrning 20-30-yillarida tilshunoslik sohasida tadqiqotlar olib borgan va yuqorida tilga olingan o'zbek olimlari, keyingi davr o'zbek tilshunosligi taraqqiyotini belgilashda muhim o'rinni egallaydilar. O'zbek nazariy tilshunosligining shakllanishida ularning ilmiy izlanishlari asosiy manba hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotlarsiz o'zbek tilshunosligining keyingi ilmiy bosqichini belgilash qiyin. Ma'lumki, o'zbek milliy, ilmiy tilshunosligining shakllanishini ana shu olimlarning izlanishlari, qarashlari ta'minladi. Bu tadqiqotlar:

- a) turkiy tilshunoslikning shakllanishi uchun bosh manba bo'lgan;
- b) o'zbek tilshunosligining alohida ajralib chiqishini ta'minlagan;
- v) o'zbek adabiy tili mavqecini belgilash uchun xizmat qilishi mumkin bo'lgan amaliy masalalarni hal etishga qaratilgan;
- g) milliy ilmiy tilshunoslikning shakllanishiga shart-sharoit yaratgan bo'lib, mazkur jarayonda bu olimlar hissasi juda katta bo'lgan.

Bugungi kunda XX asr 40-yillaridan keyingi davr taraqqiyoti haqida fikr bildirilganda, hech shubhasiz, 1934-yilda O'zFA qo'mitasi hozirgi til va adabiyot ilmiy tekshirish institutining tashkil topishi, bu institutning o'zbek tilshunosligining yirik ilmiy markaziga aylanganligini aytib o'tish zarur. XX asrning 20-yillarida faoliyat ko'rsatgan G'ozim Olim Yunusov, E.D.Polivanov, K.K.Yudaxin, A.Zohiriy, A.Avloniy, Sh.Raximiy, Sh.Zunnun, K.Ramazon, Elbek, N.Said va boshqalarni 30-yillardan boshlab ular qatorini to'ldirgan A.K.Borovkov, V.Reshetov, S.Ibrohimov, A.G'ulomov, U.Tursunov, S.Mutallibov, O.Usmonov, F.Kamolov, S.Zufarov, T.Ibrohimov, I.A.Kissen, Z.Ma'rufovlarni hamda 40-yillarda nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qilgan V.V.Reshetov, A.G'ulomov, F.Kamolov, U.Tursunov, O.Usmonov, Z.Ma'rufov, A.Ma'rufov kabi olimlar faoliyatini, 50-60-yillarda doktorlik dissertatsiyalarini himoya qilgan va yetuk tilshunoslar sifatida tan olingan V.V.Reshetov, G'.G'ulomov, G'.Abduraxmonov, F.Abdullaev, M.Asqarova, O.Azizov, S.Usmonov, Sh.Shoabdurahmonov, M.Mirzaev, S.Ibrohimov,

S.Mutallibov, A.Hojiev, A.Rustamov va Sh.Rahmatullaev kabi olimlar o'z hissasini qo'shgan.

O'zbek tilshunosligining XX asrning 40-80-yillarida prof.A.G'ulomov, S.Usmonov va boshqa yirik olimlarning jahon tilshunosligi, shu jumladan, rus tilshunosligidagi ilg'or qarashlar, yutuqlar asosida yaratilgan nazariy fikrlari, mulohazalari tayanch manba bo'lganligi hammaga ma'lum. Jahon tilshunosligining shu davr ruhi bilan sug'orilgan jiddiy nazariy fikrlari, ilmiy asoslangan qarashlari va meroslari allaqachon o'zbek xalqining qadriyatlarini qatoridan mustahkam o'rin egallagan. A.G'ulomov deyarli barcha yutuqlaridan bahramand bo'lgan, ilg'or qarashlarga nisbatan o'z bahosini bera oladigan, o'zbek tilshunosligiga tatbiq etadigan darajada ekanligi bilan ajralib turardi. Bular merosini jiddiy tadqiq qilmay turib, ularga munosib bahoni bermay turib, o'zbek ilmiy tilshunosligining keyingi istiqbolini belgilash maqsadga muvofiq emas. Zero, bu olimlarning ilmiy-nazariy qarashlari zamonaviy ilmiy tilshunoslik taraqqiyotini belgilovchi asosiy nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. Nomi yuqorida zikr etilgan olimlarning ilmiy me'rosi, ma'lumki, birinchidan, noyob manbalarga aylanib bo'lgan; ikkinchidan, bu manbalar, ilmiy qarashlar hali jiddiy tadqiq etilmagan, to'raligicha o'quvchilarga yetkazilmagan; uchinchidan, sho'rolar davri tilshunosligidagi barcha ilmiy-nazariy qarashlar, shu jumladan yetakchi, tan olingan olimlarning ilmiy merosi mustaqillik davri milliy ruhi nuqtai nazaridan mukammal baholanishi lozimligi, 40-80 yillardagi muhim ilmiy qarashlarning zamonaviy tilshunoslikning yuzaga kelishida manba bo'ganligini asoslash masalasi ham bor. XX asr o'zbek nazariy tilshunosligi taraqqiyotini A.G'ulomov ilmiy qarashlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shundan kelib chiqib maqolada 40-80-yillar o'zbek milliy tilshunosligining ana shu vakili ilmiy merosi haqida imkon doirasida to'liq ma'lumot berishga, jiddiy ilmiy qarashlariga, ularga nisbatan bildirilgan mulohazalarga munosabat bildirishga, tahlilga tortishga harakat qildik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 21, 2019 No. PF-5850 "On measures to increase the prestige and status of the Uzbek language as a state language" // www.lex.uz.

2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 4, 2019 No PP-4479 "On the celebration of the thirtieth anniversary of the adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan" On State Language "/" "Ma'rifat" newspaper. - Tashkent, October 5, 2019. - №77.

3. Abdurahmonov F., Shukurov Sh. Historical grammar of the Uzbek language. - Tashkent: Teacher, 1973.

4. Djalolova L. Linguistic research of Abdullah Qadiri's novel "The Past": Philol. Ph.D. diss. rework. - Tashkent, 2007.

5. Qurbonova M. Fitratning tilshunoslik merosi: Filol. Ph.D. diss. rework. - Tashkent, 1993.

6. Toychiboev B. Historical numbers. - Guliston: Ziyoyi, 2011. - P. 29-39.

7. Toychiboev B. Fitrat is a linguist. - Tashkent, 1995.

8. Tog'ayev T. Ashurali Zohiriy va uning tilshunoslik merosi: Ph.D. diss. rework. - Tashkent, 2005.

9. AK Borovkoveski as a researcher of Uzbek language dictionaries // Problems of Uzbek language history. - Tashkent: Fan, 1977.

10. Chorieva Z. Linguistic, spiritual and stylistic features of the letters in Abdullah Qadiri's novel "The Past": Ph.D. diss. rework. - Tashkent, 2006.

HIGH JUMP DEVELOPMENT OF SPORTS SCHOOL STUDENTS IN VOLLEYBALL TRAINING

Khushmurodov Bekzod Abduraimovich

JDPU Faculty of Physical Culture senior lecturer

Abstract: *This article discusses the problems of developing the qualities of jumping and jump endurance of volleyball players of children and youth sports schools.*

Key words: *Children and adolescents, jumping, physical qualities, volleyball, exercise.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются проблемы развития прыжковых качеств и прыжковой выносливости у волейболистов детско-юношеских спортивных школ.*

Ключевые слова: *Дети и подростки, прыжки, физические качества, волейбол, физические упражнения.*

Anotatsiya: *Ушбу мақолада болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари волейболчиларининг сакровчанлик ва сакраш чидамкорлиги сифатларини ривожлантириши муаммолари ҳақида фикрлар билдирилган.*

Kalit soʻzlar: *Болалар ва ўсмирлар, сакраш, жисмоний сифатлар, волейболчилар, жисмоний машқлар.*

At present, the country is undergoing significant reforms in the training of young talented athletes, creating all the conditions for regular participation in sports and holding local and national competitions on the basis of current official rules.

It is known that the main strategic problem in this area is to create a scientific and methodological basis for the training of young, competitive athletes. However, this process is very complex, comprehensive and multifaceted in its organizational and technological aspects, and requires the organization of a phased and consistent approach.

In sports practice, including in the initial stage of training athletes, it is seen that the methodology of developing physical qualities, which is the basis of sportsmanship, is often based on the preference for the use of general or specific physical exercises. However, pushing for such exercises can lead to certain negative consequences. This

is because the standardized application of these exercises in a certain volume, intensity and duration does not always allow to take into account the level of physical and functional condition of children. Consequently, such a method of developing physical qualities can lead to stress, rapid fatigue, and even symptoms of illness in the learner. In the prevention of such complications and the development of physical qualities, the predominance of non-standard games, exercises was observed.

But, which exercise has more of such an advantage?

The scientific novelty of the research is:

- A specific set of non-standard exercises was selected and tested;
- The effectiveness of the selected exercises was determined;
- The advantage of selected non-standard exercises over general and special physical exercises in the formation of speed-strength (jumping) qualities was identified.

The initial training phase consists of determining the effectiveness of the formation of speed-strength (jumping) qualities of 10-11-year-old volleyball players using non-standard game exercises.

This goal was achieved on the basis of the following tasks:

1. To study the level of use of movement games in the training of young athletes;
2. To determine the effectiveness of selected non-standard exercises in the development of agility-strength (jumping, fast running) qualities of young athletes;
3. Based on the results of the study, we set ourselves the goal of developing methodological recommendations and their application in the practice of athletes.

Targeted physical training in the training of qualified volleyball players in children's and youth sports schools is one of the most important factors in the formation of technical and tactical skills and high results during the competition. However, in sports practice, it is often the case that planned exercise does not give the expected result in the development of appropriate movement qualities. One of the main reasons for this is the lack of objective assessment of the volume and intensity of exercise used in training and the degree of impact of these indicators on the body of the trainee. taking into account the possibility of planning this load in accordance with the purpose.

In the training of qualified volleyball players in sports schools for children and adolescents, special attention is paid to two interrelated aspects of the movement function:

- Training and improvement of technical and tactical skills of the athlete;
- training of physical qualities of the athlete according to features of the chosen sport.

According to VN Platonov, the concept of general physical training refers to the level of comprehensive (harmonious) development of the qualities of movement of the athlete. Such an approach to the issue is expedient from the point of view of shaping the health of ordinary people (including athletes). Of course, this is also necessary in big sports.

However, such practice and training methods based on it are likely to reduce the effectiveness of training qualified athletes and achieving high results. Because each sport has its own unique and unique characteristics, the quality of endurance plays a leading role in one sport, while the quality of endurance plays a leading role in a second sport, or the quality of flexibility in a third sport. However, this does not mean that certain physical qualities are essential in one sport and not important in another. On the contrary, each quality will have a more or less significant share in a particular sporting situation.

In the training of qualified volleyball players, especially the qualities of speed and strength (jumping, jogging) play an important role, and in the process of training these qualities play an important role in the formation of movement games.

Demonstrating effective play and achieving high results in modern volleyball can only be achieved at the expense of well-developed physical qualities. In this regard, the quality of endurance, including game endurance and jump endurance, is particularly important. According to V.A. Titar, the most important physical quality for volleyball players is jump endurance. However, no matter what special endurance (jumping, playing, speed endurance) it can be formed only on the basis of general endurance. It is therefore advisable to analyze the scientific data on the problems of developing endurance in general along with the quality of agility. It should be noted that the effectiveness of the formation of sports training depends directly on the development of all physical qualities that are interconnected. Another important condition in this regard is that the level of development of physical qualities should be assessed using appropriate test exercises.

Innovative aimed at improving the quality of jumping

M.I. Popichev, who proposed the method, tried this method on young volleyball players. He divided these volleyball players into 4 groups according to the length of their body joints:

- 1) children with short legs and long hips and body;
- 2) children with long hips and short legs;
- 3) long-legged and short-legged and children;
- 4) children with short hips and long stature and legs.

It was with these morphological features in mind that the children in each group underwent a specific majority of jumping exercises, and after a certain period of time, the effectiveness of these exercises was examined.

M.Boyirbekov, who for many years has been observing the growth of jumping endurance of qualified volleyball players, managed to draw a number of conclusions of scientific and practical significance. In particular, he said, high-skilled volleyball players jumped 306 to 600 times during a game to strike and block. The maximum number of jumps to perform these skills is 4 parties (142 times). Jumping to put an obstacle (122) is more than jumping to hit, as long as it is repeated (113 times). Observations show that the number of jumps performed during a single training session is less than the number of jumps per competition.

Therefore, the training of highly qualified volleyball players and the promotion of sports skills to a high level is directly related to the effectiveness of the initial training process.

In recent years, a radical change in the rules of volleyball competitions has given a completely new look to the performance of game activities and game skills. Nowadays, almost all game skills are performed in most situations "in the air", ie jumping (kicking, blocking, entering the ball, passing, receiving the ball, falling). The occurrence of this condition not only enhances the focus on the qualities of jumping and jump endurance in volleyball practice,

rather, it requires the creation of new scientific technologies aimed at the rapid development of these qualities.

In conclusion, we can say that in the process of many years of sports training, the effectiveness of training qualified volleyball players in children's and youth sports schools is to create new ways to perfectly develop the qualities of jumping and endurance.

The scope of scientific research and scientific literature covering the problems of developing volleyball jumping and jump endurance is very wide.

The rapid updating of indicators in modern world sports requires the search for new, more effective means, methods and forms of training young athletes.

The training of highly qualified volleyball players depends primarily on the pace of development of physical qualities. That is, the more these qualities are formed, the more effective the level of development of technical and tactical skills of participants, regardless of age.

In this regard, it was once again recognized that the qualities of jumping and special agility are inextricably linked with the indicators of technical and tactical training, and that these qualities play an important role in the progressive development of sportsmanship.

REFERENCES

1. Айрапетьянц Л.Р., Волейбол. ZAR QALAM, Т. 2005.
2. Кузнецов В.В. Специальная силовая подготовка спортсмена, М, С.Россия, 1975.
3. Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы подготовка спортсменов. Киев, 1999.
4. Насимов Р.С. Комплексная оценка технико-тактической подготовленности юных волейболистов 10-17 лет, Автореф. к.п.н., М., 1990.
5. Hasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.
6. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.
7. Hasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.

TEACHING STUDENTS HOW TO PERFORM PHYSICAL EXERCISES

Bo‘riboev Alisher Yunusovich

JDPU Faculty of Physical Culture senior lecturer

Abstract: *This article provides an overview of exercise theory based on pedagogical tasks and provides feedback on the teacher's options for choosing the most effective exercise.*

Key words: *Physical training, exercise, sports equipment, technical training, athletes.*

Аннотация: *В данной статье представлен обзор теории упражнений на основе педагогических задач и дана обратная связь о возможностях учителя по выбору наиболее эффективного упражнения.*

Ключевые слова: *Физическая культура, упражнения, спортивный инвентарь, техническая подготовка, спортсмены.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagogik vazifalarga asoslangan mashqlar nazariyasi haqida umumiy ma'lumot berilgan va eng samarali mashqni tanlashda o'qituvchining imkoniyatlari haqida fikr-mulohazalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Jismoniy tarbiya, mashqlar, sport jihozlari, texnik tayyorgarlik, sportchilar.*

As far as we know, physical education is a form of education based on the state program. Sports are carried out through special trainings and competitions based on the requirements and criteria of the classification programs. The content of physical education classes, first of all, includes parts (elements) of various exercises, games and sports. This means that physical education classes are conducted according to specific procedures and without any restrictions.

The word technique means mastery. Exercise is the process by which an athlete performs specific actions in practice to achieve a high level of skill and results in a particular type. Exercise includes physical, technical, tactical, spiritual, and volitional training. Sports technique is a method of solving movement tasks characterized by high efficiency.

Athletes' technical training is characterized by the level of mastery of the system of movements by the athlete, which ensures high sports results. Athletes' technical training is aimed at solving a number of complex tasks - improving the efficiency of maximum voltage, saving working voltage, increasing the speed and accuracy of movement in the changing conditions of competitive activities. Improving sports technique takes many years of preparation. Technical mastery means perfect mastery of the most intelligent movement techniques in the conditions of intense sports competitions. There are three stages in improving technical skills.

1. Research.
2. Stabilization
3. Improve adaptability.

Technical readiness control is important for every coach to monitor and analyze training process management loads. Managing a training process involves three steps.

1. Collect information about the site of observation and the external environment in which the object is formed.
2. Analyze the data obtained.
3. Decision making and planning.

Modern coaches today need to regularly analyze the level of training load and compare it with the performance of the competition.

Knowledge of exercise theory allows the teacher to choose the most effective exercise based on the following pedagogical tasks. The concept of exercise is defined as the relationship between a person's movements and motor activities. Movement is a motor function of the body that changes the state of the body and its parts. Free movement, not innate movement, is important for physical education, and it is a movement that depends on the will of man. As IP Pavlov puts it, "Movement from the cerebral cortex: each movement is characterized by 3 signs:

- It is a function of the mind.
 - Acquired as a result of the activities of the life process in conjunction with the learning process.
 - Movement training increases students' ability to submit to their will.
- a) Movement activity is a means to perform a specific movement task (overcoming obstacles, jumping long or high, choosing the right equipment, accurately hitting the target, and so on and so forth).
 - b) Motion activity technique is the most optimal way to perform this movement activity.
 - c) In sports, the use of sports techniques is the optimal way to perform these sports movements (exercises). Unlike the meaning of everyday (home) equipment, sports equipment has its own characteristics.

g) Individual technique is a model technique that is adapted to the characteristics of the athlete's physical development and his psychomotor qualities.

The basics of exercise biotechnology include movement techniques: bending, straightening, turning, throwing, and other specific movements. In complex motion techniques, the technical basis and technical details differ from each other.

The basis of the technique is the general contour of the entire locomotor system, that is, running, landing, flying and landing while performing the long jump exercise.

REFERENCES

1. Kerimov F.A. "Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar" T., 2003 y.
2. Kerimov. F.T. "Sport kurash nazariyasi va usuliyati" T., 2005 y.
3. Raximov M.M. "Sport mashg'ulotlari nazariyasi va uslubiyati asoslari" T., 2006 y.
4. Xasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.
5. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.
6. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
7. Buriboyev, Alisher. (2023). Komil inson tarbiyasida jismoniy madaniyatning o'rnı.

EFFECTIVE METHODS OF USING NEW TECHNOLOGIES IN FOOTBALL TEACHING

Khushmurodov Bekzod Abduraimovich

JDPU Faculty of Physical Culture senior lecturer

Abstract: *Effective ways of introducing new technologies in football teaching in order to increase the intensity of training are discussed.*

Key words: *Football, training, competitions, workouts, activities, recreation.*

Аннотация: *Обсуждаются эффективные пути внедрения новых технологий в преподавание футбола с целью повышения интенсивности тренировок.*

Ключевые слова: *Футбол, тренировки, соревнования, тренировки, мероприятия, отдых.*

Annotatsiya: *Mashg'ulotlar intensivligini oshirish maqsadida futbol o'qitishga yangi texnologiyalarni joriy etishning samarali usullari muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Futbol, mashg'ulotlar, musobaqalar, mashg'ulotlar, tadbirlar, dam olish.*

Promotion of physical culture and sports, the population, especially creating the necessary conditions and infrastructure to promote a healthy lifestyle among young people, the country's international sports Consistent measures are being taken to ensure a decent participation in the field.

Exercises that serve this process are sports in a strict sequence and sequence to the training sessions is started. The physical qualities of the players today from special tools for training, exercise, mobility and national requires the use of a set of games.

The training should be carried out systematically, according to the plan for a long time should not be stopped during. Only then can it be an important factor in improving the skills of the players. During the training, the players have a positive emotional state to bring them the purpose of the training and competitions, the results need to be explained. There are also different styles of training, use forms and tools, change conditions, training it is necessary to include elements of competition.

It is necessary to create favorable conditions for training and competitions. That's it however, it should be borne in mind that a player may encounter different

conditions many times during the tournament. Therefore, he must be able to adapt to these conditions, and this is achieved through special training.

During the training, the ability and skill of the players increased strictly pedagogical and physician throughout the entire session to attend it is necessary to establish control. The following is the purpose of the exercise

The main conditions of creation are:

1. Graduality in determining the norm of sports loads. Proper rotation of competition, training and rest.
2. Optimal rhythm of sports activities.
3. Systematization in the distribution of exercises, training and competitions and consistency
4. Sports workloads will be gradually increased by increasing the total workload, training intensity and duration.

In this case:

- A) Work slowly during each training session and competition to enter;
- B) rest, illness, injury and other interruptions in training (not training for a certain period of time) then gradually start working;
- C) sports in certain parts, stages, periods of annual cycles to increase and decrease the load gradually should.

Pre-workout and pre-competition writing exercises carried out. Its content is the status of the players and their varies depending on individual characteristics and environmental conditions.

There was a delay in their training and this delay was their work special training for players who have a negative impact on their ability mode is created, which depends on the level of preparation of the whole group continues until they reach Accelerate training rather, it is important to gradually enter training competitions.

Competitions in training cycles and inter-game cycles and from weekends to workouts, larger than the average workload the gradual transition to loaded workouts and vice versa to large loaded workouts is observed.

The cycle in which the loads are changed at two-day rest intervals, and then continues in the order approximately after the rest, is called the exercise cycle. Competition is also a training tool. Loads vary between two races, approximately each a cycle that is repeated in a post-race order is called an inter-game cycle.

Competitions are a benchmark for determining the level of sports load (target). It is known that they are in the body of the player differs from training in that it has a large impact. Heavy-duty workouts do not produce a reaction as clearly as they would

during a competition. Suffice it to say that after a moderate workout, players lose 1 kg, after a large workout - about 2 kg, and after the competition - 3 kg.

Approximately similar physiological changes can also be observed based on changes in pulse rate, blood pressure, respiratory rate, dynamometry, electrical sensitivity of the eye, and other parameters.

It is very important to know the laws of recovery processes in the body of players after various sports loads. How recovery processes occur is studied on a number of criteria (blood pressure, electrocardiogram readings, weight, measurement of arm muscle strength, vascular tone, heart rate, electrical sensitivity of the eye: the effect on additional loads, etc.).

Training and competition players experience fatigue in the body causes to be; for complete recovery, especially if the body is not given enough rest to restore nerve cells, this can lead to fatigue without fatigue.

1. Rest is an integral part of training, during which the player's body is organized in such a way that after each training session and competition it maintains an increasing ability to work.

2. The following forms of rest are observed in the player's activity: Pause between exercises (micropauses). Daily rest (during the day, during breaks in games, in training, in sleep).

3. Weekly rest (at the end, at the beginning of each cycle).

4. Annual vacation.

The first condition of the purposeful training - is to adhere to optimal continuous rest intervals between workouts, workouts, and competitions. They last too long should not be (at the same time not too short). In the body while helping to ensure the success of the recovery process, the rest should not lose track of previous work, i.e., training outcomes.

The duration and content of the holiday was held earlier is determined by the intensity of the exercise, training or competition and the level of training of the player. With the increase in the level of exercise, the recovery process in the body passes faster, so it takes less time to recover, and rest intervals can be shorter.

The doctor with the coach conducts various exercises, competitions and games how the recovery processes go after cycles between learn and the optimal intervals of rest of the players determine.

These sports loads are high and competitions are frequent to prevent fatigue and to make better use of exercises, trainings and competitions to increase the performance of players in sports and to improve their skills.

The content of the holiday should be strictly individualized.

Particular attention is paid to the organization of weekly and annual vacations, as often such vacations take place in a passive form, which greatly reduces the ability of players to work.

Competitions are great for the body, primarily for the nervous system demands even higher than the workload. Therefore, post-race rest intervals, should be more than a post-workout rest.

Row it is necessary to rest after competitions. Recreation can be in a way that distracts athletes from high sports workload, depending on the conditions of the competition (reducing the intensity of training, switching to another type of training, additional rest, etc.).

In addition, the process of recovery in the body of players special recovery measures (bathing, massage, consumption of foods rich in vitamins) are carried out for its successful passage.

It is also important to pay attention to the players 'sleep and eating habits, personal hygiene and so on.

REFERENCES

1. «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги қонунини 2015.
2. Нуримов Р.И. Ёш футболчиларни техник ва тактик тайёргарлиги. Т., ЎзДЖТИ нашриёт бўлими, 2005.
3. Азимов И.Г. Жисмоний тарбиянинг ёш физиологияси. Т., ЎзДЖТИ. 1994. Отаев А.К. Болаларни чаққон, эпчил ва бақувват қилиб тарбиялаш. Т., ўқитувчи. 1990.
4. Рихсиева О.А., Рихсиев А.И., Нурмухамедов К.А. 7-17 ёшдаги мактаб ўқувчилари қадди-қоматини жисмоний ривожланиш ва тайёргарлигини англаш. Т., 1996.
5. Ходжаев Ш.Г. Умумтаълим мактабларида махсус тиббий гуруҳга киритилган ўқувчиларга жисмоний тарбиядан ўқув қўлланмаси. Т., 2001.
6. Hasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
7. Hasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.
8. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.
9. Nomozov, Abdurashid. (2023). Sog'lom turmush tarziga sportning ahamiyati hamda o'rni qanchalik muhimligini ta'sir etuvchi omillari..

WRESTLING PREPARATION PROCESS IN SPORTS SCHOOLS

Khushmurodov Bekzod Abduraimovich

JDFU Faculty of Physical Culture senior lecturer

***Annotation.** In this article, a survey was conducted on the problems of maintaining a contingent of children involved in freestyle wrestling in sports schools.*

***Key words:** Children, sports school, freestyle wrestling, contingent, questioning.*

***Аннотация.** В данной статье проведено анкетирование по проблемам содержания контингента детей, занимающихся вольной борьбой в спортивных школах.*

***Ключевые слова:** Дети, спортивная школа, вольная борьба, контингент, анкетирование.*

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada sport maktablarida erkin kurash bilan shug'ullanadigan bolalar kontingentini saqlash muammolari bo'yicha so'rov o'tkazildi.*

***Kalit so'zlar:** Bolalar, sport maktabi, erkin kurash, kontingent, so'rovnoma.*

The national team of the Republic of Uzbekistan and its need for a reserve of promising young athletes in the near future require the optimization of the strategic development of innovative processes in the training of today's athletes.

A key factor in the smooth running of these processes is the willingness and unwillingness of students in sports schools to maintain the contingent. Experiments show that it is not possible to keep the number of trainees initially the same. In order to find answers to these questions, we aimed to conduct a survey in the freestyle wrestling sections of sports schools.

We developed two questionnaires:

for coaches working in freestyle wrestling sections;

for students undergoing basic training in freestyle wrestling sections;

Based on the questionnaire, we conducted an extensive survey. The survey involved a group of primary school students and their wide range of coaches. The children surveyed found that they were more interested in participating in freestyle wrestling, more interested in the art of freestyle wrestling, interacting with a coach, and being asked to work as a team in a group (22 coaches (94 trainers) participated.

All the participants expressed their desire to further improve their technical and tactical skills in freestyle wrestling and to learn different ways of wrestling. However, there was no consensus among the children on the following important questions in order to properly assess the situation. Accordingly, in part, 14.1% of children do not want to compete and participate in competitions. 14.2% of participants expressed a desire to partially participate in the competition. When these negative responses are obtained for athletes of different ages, there is also a proportionality to this amount.

Athletes aged 8-10, who are training at the sports school, also expressed their reluctance to participate in the competition. Almost all primary school-age children (95.8%) misjudge their level of ability and dream of becoming a freestyle wrestling champion.

Children in the early stages of preparation like: teamwork, recitation exercises, assignments, competition elements, and games (20.68). Pedagogical observations have shown that individual work with children aged 8-10 years is ineffective. It turned out that the peculiarity of children of this age is that they need to take into account the high level of willingness to communicate with their peers and the coach.

An analysis of responses from children who wrestled in elementary school age revealed the following:

the future of the child's wrestling depends on the personal activities of the coach;

It is known that the children who are involved in the training are liked by the coach, especially if the coach pays special attention to the children, if the children notice the coach's negligence during the whole training .

8-10 year olds showed complete confidence in their coaches. The child's impeccable attitude towards the coach, the fact that the coach in his opinion is the best and the most beloved person, and these circumstances strengthen the child's desire to communicate with the coach. It has been observed that the attachment of a young wrestler to a coach is so strong that even a short change in it leads to the idea of stopping the child's wrestling activities. Freestyle wrestlers believe that a coach should be kind to his students, regardless of age and category.

According to the results of our surveys, when we summarize the reasons for the increase or decrease in the interest of coaches and freestyle wrestlers in sports, we found the following:

Conclusion. Coaches play a key role in strengthening children's interest in freestyle wrestling in sports school. This is because the coaches' inability to fully express their children's love and confidence reduces the chances of maintaining the contingent. Surveys also revealed that it is difficult to maintain the contingent due to

teachers' dissatisfaction with the fact that children leave school too often, leaving school to the next level.

The results of the survey showed that children's participation in the practice of freestyle wrestling and the influence of factors that hinder this process, conditionally reduces the interest of children in training in the formation of a developing motivational sphere. These barriers are exacerbated by the fact that coaches do not have enough knowledge in this area.

The lack of perfect personal qualities of the coach is one of the reasons why children do not work on themselves and are not interested in their inner interests.

REFERENCES

1. Багаутдинов А.Н. Правила соревнований башкирско-татарской спортивной борьбы «Курэш». –Уфа: 2004.
2. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти. Дарслик. Тошкент. 2018.
3. Sh. A. Abdullayev, L. Z. Xolmurodov. Yunon-rum kurashi nazariyasi va uslubiyati. Toshkent, 2018.
4. Xasanov, Anvar. (2023). Forming a conscious attitude of adolescents towards their health. 10.13140/RG.2.2.25438.41289.
5. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
6. Xasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.
7. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.

FORMING A HEALTHY LIFESTYLE IN THE FAMILY

Atamurodov Shodiyar Oralovich

JDPI. Docent of the faculty of Physical culture

Hasanov Anvar Toxirovich

JDPU Faculty of Physical Culture senior lecturer

Abstract: *The article describes how children form a healthy lifestyle in the family.*

Key words: *Healthy lifestyle, preschool, family, physical education, educator, teacher, knowledge, skill, qualification.*

Аннотация: *В статье рассказывается, как дети формируют здоровый образ жизни в семье.*

Ключевые слова: *Здоровый образ жизни, дошкольный, семья, физическая культура, воспитатель, педагог, знания, навык, квалификация.*

Annotatsiya: *Maqolada bolalar oilada sogʻlom turmush tarzini qanday shakllantirishlari tasvirlangan.*

Kalit soʻzlar: *Sogʻlom turmush tarzi, maktabgacha tarbiya, oila, jismoniy tarbiya, tarbiyachi, oʻqituvchi, bilim, mahorat, malaka.*

Today, the formation of a healthy generation is one of the most important tasks. First of all, the formation of a healthy lifestyle, the creation of various living conditions, the establishment of a material basis for raising a healthy generation, ie the adoption of state programs with economic and financial support and their effective implementation are the main basis for educating a harmoniously developed generation. is a testament to his focus on youth, family, and a healthy generation.

Creating the necessary conditions for building a healthy and strong family, which is an important, decisive link in the upbringing of the younger generation, formed as children, individuals, nurtured in the spirit of love for the Fatherland, national and universal values, worthy representatives of their people; The issues of establishing the principles of a healthy lifestyle among young people, the implementation of comprehensive measures to protect them from drugs, dirt, the dangers and harmful effects of various evils of the inferior "popular culture" from the outside.

Today, the issue of forming a healthy lifestyle among young people is the main direction of modern pedagogical research, and a number of scientific researches are being conducted in this field in our country and abroad. In particular, S.Nishonova, M.Inomova, O.Musurmonova, V.Karimova, D.Sharipova, D.Khalikov, E.Seytkhalilov, M.Tairova, E.Sh. Pedagogical psychologists and philosophers such as Yusupov and J.Tulenov conducted scientific research, while D.Sharipova, M.Tairova, E.Seytkhalilov, A.Isimova, F.Abdurahimova studied the medical direction of the formation of a healthy lifestyle. Our observations show that the formation of a healthy lifestyle in the family of young people, especially preschool children, has not been studied as a separate area of research, but some issues of healthy lifestyle formation, the formation of healthy lifestyle skills in them have been studied by researchers R.Kh. Juraev, N.Shodiev, D Covered by Sharipova, E.Seytkhalilov, M.Tairova, M.F.Ziyaeva, N.Jalilova, M.Tilovov.

- Preschool education, family and community partnerships are important in shaping a healthy lifestyle for preschool children in the family [3]. On the basis of this cooperation, the activities of preschool education institution, family, neighborhood, preschool children in the formation of a healthy lifestyle in the family will be significantly improved; work forms and methods are enriched; mutual experience is exchanged; a critical and imitative approach to work emerges; Repetition and repetition are not allowed in educational work; quality indicators of the educational process grow; an integrated mechanism of cooperation will be created; there is a need of the time in the upbringing of preschool children in a healthy lifestyle in the family, there is an opportunity to conduct educational work at a scientific, practical, high level.

- The effectiveness of interaction in the formation of a healthy lifestyle in the family of preschool children has its own characteristics [4]. They are:

- The knowledge, skills and abilities formed in preschool educational institutions will be strengthened, enriched and improved;

- The content, form and methods of educational work are organized not on the basis of existing achievements, but on the basis of shortcomings, interests and aspirations of preschool children;

- Consistency, consistency in activities, the advantage of relying on public opinion;

- Public monitoring of the evaluation of the results of educational work.

When studying and analyzing the current state of the problem, it became clear that a negative approach to the effectiveness of educational activities carried out in collaboration with the family, community, preschool education institution is required.

- Ineffectiveness of educational work aimed at increasing the knowledge of preschool children in the spiritual, moral, medical and social preparation for school life, the formation of a healthy lifestyle;
- Insufficient number of booklets, brochures and notes and methodological materials aimed at promoting a healthy lifestyle of preschool children in families and MTCs;
- parents do not pay enough attention to the knowledge and realization of the child's lifestyle, talents, interests and abilities in the family;
- Insufficient attention of preschool children to a healthy lifestyle in the family, national traditions, universal values formed over the centuries;
- Insufficient level of medical literacy of parents and educators;
- ignorance of educators about the forms and methods of educational work on the formation of a healthy lifestyle;
- Lack of research on this problem in pedagogy, psychology, physical education, etc.

In order to prevent these shortcomings, the plan of educational work carried out in collaboration with families, neighborhoods, preschools, focused on a specific aspect of a healthy lifestyle, organized on the basis of demand and needs, formed on the basis of national and universal values, age and individual psychological characteristics. The organization of educational work in traditional and non-traditional forms, taking into account the problems of sanitary and hygienic condition of families, is also a pedagogical requirement.

Experience has shown that a special chain is formed for preschool children to form a healthy lifestyle in the family, and if there is a gap in any of them, it is impossible to achieve the expected result in ensuring continuity in educational work.

Based on the formation of a healthy lifestyle in the family of preschool children, the desired result can not be achieved without the interaction of the family, neighborhood, preschool education institution [2]. The subjects directly involved in the formation of a healthy lifestyle in the family of preschool children closely assist them in organizing, managing, directing, evaluating and monitoring the results of educational activities.

The content of this chain and its effectiveness depends on the topic chosen for the educational event, scientific and methodological resources. They are: scientific-methodical, popular literature on human spiritual and physical health, healthy lifestyle; heritage of ancient and medieval thinkers, internet materials; advanced work experience, examples of scientific achievements; visual aids (posters, booklets, handouts).

The success of educational activities based on the chain of cooperation depends on the level of preparation, worldview, relevance, responsiveness, level of knowledge, experience, self-study, level of responsibility and opportunity, creativity, attitude to work, foresight, dedication, attitude to news. .

In the formation of a healthy lifestyle in the family of preschool children:

- Supporting the interests and aspirations of preschool children, strengthening the role of state and public organizations in solving their problems;

- Carrying out regular monitoring of the work carried out in collaboration with the family, community, preschool education institution on the formation of a healthy lifestyle in preschool children in the family and the establishment of appropriate measures, strengthening their control;

- maintaining the health of family members, ensuring the healthy physical growth of preschool children;

- comprehensive spiritual, spiritual and moral upbringing of children in the family;

- Ensuring that children are involved in physical culture and sports;

- upbringing children in the spirit of respect for national and universal values, devotion to family traditions and customs;

- Creating a culture of interaction between family members, a healthy spiritual environment between spouses, parents and children, the formation of a healthy lifestyle;

- Regularly inform children about healthy lifestyles;

- It is necessary to carry out educational activities to raise the awareness of young people on issues such as achieving full economic security of the family.

Also, in ensuring the effectiveness of the content of cooperation:

- Special attention to the importance of a healthy lifestyle, the role of physical education and sports in human life, the impact of ecology on human health, the sanctity of marriage among young people, the preparation of young people for family life, the preparation of young people for family life in educational institutions. it is necessary to strengthen the demand for courses.

In conclusion, the solution of the above-mentioned social problems, the development of effective research technologies for the formation of a healthy lifestyle with preschool children and regular monitoring will determine their role in ensuring the development of society.

REFERENCES

1. "Ilk qadam" Davlat dasturi. T.: 2018.
2. Maxkamjonov K.M., Tulenova X. Farzandlarimiz soglom bulishini istasangiz. –T.: 1995.
3. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. –T.: O‘qituvchi, 1994.
4. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. –T.: O‘qituvchi, 1993.
5. Yakhshilikov, Sanjar. (2023). The Impact of a donor’s domestic political economy on its policy and practice of development cooperation comparing to the impact of international norms and principles. *Frontline Social Sciences and History Journal*. 03. 32-40. 10.37547/social-fsshj-03-01-05.
6. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура и спорт как важный аспект в формировании личности. *Форум молодых ученых*. 5. 425-428.
7. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура-надежда natsii. *Форум молодых ученых*. 5. 591.
8. Xasanov, Anvar & Mamanazarova, A. (2022). Website: www.sjird.journalspark.org WRESTLING PREPARATION PROCESS IN SPORTS SCHOOLS. *SPECTRUM Journal of Gender and Children Studies*. 19. 174.
9. Yakhshilikov, Sanjar. (2023). UNAVOIDABLE CLASHES: EXPLORING THE IMPLICATIONS OF A CHINA-RUSSIA ALLIANCE ON GLOBAL GEOPOLITICS. *Austral Brazilian Journal of Strategy & International Relations*. 12. 198-209. 10.22456/2238-6912.131366.
10. Nurmatov, Eldor. (2023). *Maqola Jurnal chet el*.
11. Xasanov, Anvar. (2023). METHODS OF FORMING A HEALTHY LIFESTYLE FOR CHILDREN IN THE FAMILY.
12. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
13. Nurmatov, Eldor. (2023). *Maqola Jurnal chet el*.
14. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
15. Xasanov, Anvar. (2023). ORGANIZING TOURIST TRIPS WITH STUDENTS Anvar Toxirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty. *Journal of Physical Education*.
16. Xasanov, Anvar. (2023). DUTIES OF FOOTBALL PLAYERS ON THE FIELD Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.

17. Xasanov, Anvar. (2023). Forming a conscious attitude of adolescents towards their health. 10.13140/RG.2.2.25438.41289.

18. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.

19. Xasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.

20. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.

21. Nomozov, Abdurashid. (2023). Sogʻlom turmush tarziga sportning ahamiyati hamda oʻrni qanchalik muhimligini taʼsir etuvchi omillari..

DEVELOPMENT OF STUDENTS 'INTEREST IN SUBJECTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Atamurodov Shodiyar Oralovich

JDPI. Docent of the faculty of Physical culture

Hasanov Anvar Toxirovich

JDPU Faculty of Physical Culture senior lecturer

Abstract: *The article reveals the importance of developing students of higher educational institutions of interest in subjects, the organization of their classes, the interaction of teachers and students, various technologies, methods, forms and means.*

Key words: *interest, independent work, opportunities, interactive methods, teachers, students.*

Аннотация: *В статье раскрывается значение развития у студентов высших учебных заведений интереса к предметам, организации их занятий, взаимодействия педагогов и учащихся, различных технологий, методов, форм и средств.*

Ключевые слова: *интерес, самостоятельная работа, возможности, интерактивные методы, учителя, студенты.*

Annotatsiya: *Maqolada oliy o'quv yurtlari talabalari o'rtasida fanlarga qiziqishni rivojlantirish, ularning darslarini tashkil etish, o'qituvchi va talabalarning o'zaro hamkorligi, turli texnologiyalar, usullar, shakl va vositalarning ahamiyati ochib berilgan.*

Tayanch so'zlar: *Qiziqish, mustaqil ish, imkoniyatlar, interfaol usullar, o'qituvchilar, talabalar.*

Self-education and self-education without the direct participation of the teacher the process of mastering the content of education is one of the main processes of the integrated pedagogical process. This is an example of this, especially since the percentage of independent work of students is growing from year to year.

Science does not stand in one place, it is constantly in development.

First of all, it is necessary to increase the interest of students in the sciences many scientists expressed their opinion about the concept of "interest".

Continuing this theme, D.V. Alexandrov writes in his definition of the concept of "interest" that the concept of "interest", like the concept of "need", reflects the practical state of necessity, but more meaningfully reflects the attitude of social actors to their existence and conditions of development.

The student learns conscientiously and independently when he is interested in himself, when he feels the need for it. O.S. Grebenyuk explains the conditions for the emergence of cognitive interest and consciousness: "It is important to pay attention in the pedagogical aspect," the ability to manage a person's motives, linking them to prospective goals comes to the fore.

If we look at the latest trends in education, it becomes clear that the primary role shifts from teacher to student. What "reader" means is an abbreviation of the phrase "self-teaching". It is possible to put a lot of effort into teaching, but there will be no result until the student accepts this teaching for himself.

That is why it is important to cultivate individual independence in the educational process.

According to Marchenko, "mastery is also the content of the subjects for which the main purpose of teaching is". "In the general definition, cognitive interest is the field of cognition, its objective aspect, and the chosen direction of the individual focused on the process of acquiring knowledge. Cognitive interest based on positive motivation brings the student to a state of success, a state of satisfaction with their activities. Therefore, the task of the teacher is to create these situations by organizing the learning process, to combine positive emotions from the learning process".

"How to increase teaching effectiveness?" - this is an age-old question of teachers. Gashenko S.A. In an article on the resources that increase the effectiveness of teaching at the institute, he notes the following:

1. more rational organization of teaching;
2. more appropriate organization of the learning material and the actions of students with it;
3. Wider use of students' "internal" resources (opportunities).

And if all this is not interesting to the student, then there will be no effect.

Therefore, as mentioned above, "internal resources" should include, first and foremost, an interest in and interest in education. With a purposeful and rational organization of the educational process, the answers to the question should never be forgotten: What is interesting for students?

"These questions were answered by conducting a survey among 2nd year students majoring in" Biology "of our institute." Why am I studying this specialty? "There were seven suggested answers to the questions. 51 students took part in the anonymous survey.

These results suggest that at any given time we may lose because 11.5% of students have the ability to lose. Other students need to further develop their cognitive interests and receive the necessary support from those interested in the learning process.

Encourage students to work together: by all students in the group, when the end result depends on each student. With such an organization of the developmental team, it is possible to take into account the interests and capabilities of each student, and sometimes to reveal hidden opportunities that the student has not previously identified.

“Interactive” methods, techniques are always accepted with interest by all students. As the development and implementation processes evolve, consultations, production meetings, and interim reports are held at points of particular importance to the system, that is, everything becomes as realistic as possible. In this way, students begin to understand what it means for everyone to contribute to the overall team work, and how its outcome will affect the overall outcome of the work.

Students who play the role of “leader” can have such a first experience. After defending the project, we need to analyze the whole process and each student individually and give each one a score based on their work and attitude towards it. Such organization of the educational process develops the ability and interest in learning, the profession, develops teamwork skills, increases responsibility for the assigned work, teaches students to listen to opinions, work with information independently, have the ability to make decisions and implement.

Students leave this project in a different way: more serious and from the real practical work entrusted to them.

As a project engineer, the teacher must constantly monitor and understand what is happening in the development team in production, provide timely methodological assistance to each student, avoid conflict situations, constantly communicate with students, and much more. Such an “interactive” method should definitely end with good results so that students can be proud of the work done. Under unusual “general” guidance, students should ultimately enjoy the results of their work.

In conclusion, motivating the student to learn as much as possible about their future profession is one of the specific goals of the institute as a whole and of each teacher. To this end, new technologies, methods, forms and techniques of teaching are being developed and applied. In addition, teachers are trying to identify new links

between a student's personality and upbringing, which is the responsibility of teaching him or her to effectively form the necessary knowledge and skills.

The interaction of teachers and students, different technologies, methods, forms and tools provide the necessary results in the learning process.

REFERENCES

1. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти. Дарслик. Тошкент. 2018.
2. Yakhshilikov, Sanjar. (2023). The Impact of a donor's domestic political economy on its policy and practice of development cooperation comparing to the impact of international norms and principles. *Frontline Social Sciences and History Journal*. 03. 32-40. 10.37547/social-fsshj-03-01-05.
3. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура и спорт как важный аспект в формировании личности. *Форум молодых ученых*. 5. 425-428.
4. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура-надежда нации. *Форум молодых ученых*. 5. 591.
5. Xasanov, Anvar & Mamanazarova, A. (2022). Website: www.sjird.journalspark.org WRESTLING PREPARATION PROCESS IN SPORTS SCHOOLS. *SPECTRUM Journal of Gender and Children Studies*. 19. 174.
6. Yakhshilikov, Sanjar. (2023). UNAVOIDABLE CLASHES: EXPLORING THE IMPLICATIONS OF A CHINA-RUSSIA ALLIANCE ON GLOBAL GEOPOLITICS. *Austral Brazilian Journal of Strategy & International Relations*. 12. 198-209. 10.22456/2238-6912.131366.
7. Nurmatov, Eldor. (2023). *Maqola Jurnal chet el*.
8. Xasanov, Anvar. (2023). METHODS OF FORMING A HEALTHY LIFESTYLE FOR CHILDREN IN THE FAMILY.
9. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
10. Nurmatov, Eldor. (2023). *Maqola Jurnal chet el*.
11. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
12. Xasanov, Anvar. (2023). ORGANIZING TOURIST TRIPS WITH STUDENTS Anvar Toxirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty. *Journal of Physical Education*.

13. Xasanov, Anvar. (2023). DUTIES OF FOOTBALL PLAYERS ON THE FIELD Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.
14. Xasanov, Anvar. (2023). Forming a conscious attitude of adolescents towards their health. 10.13140/RG.2.2.25438.41289.
15. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
16. Xasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.
17. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.
18. Nomozov, Abdurashid. (2023). Sogʻlom turmush tarziga sportning ahamiyati hamda oʻrni qanchalik muhimligini taʼsir etuvchi omillari..
19. Buriboyev, Alisher. (2023). Komil inson tarbiyasida jismoniy madaniyatning oʻrni.

SPECIFIC ASPECTS OF EARLY DETERMINATION OF STUDENTS' SPORTS TALENT

Turg'unov Baxtiyor O'ralovich

JDPU. Sport turlarini o'qitish metodikasi kafedrasida dotsenti.

Abstract: *The main reasons for the inability of primary school children to objectively assess the capabilities of their desires are the selection of gifted students and their targeted training.*

Key words: *Secondary school, skills, athletic ability, sports.*

Аннотация: *Основными причинами неспособности младших школьников младшего школьного возраста объективно оценить возможности своих желаний являются задачи отбора и отбора из их числа талантливых учеников.*

Ключевые слова: *Средняя школа, навыки, спортивные способности, спорт.*

Annotasiya: *Umumta'lim maktablarning boshlang'ich sinf maktab yoshdagi bolalar o'zlarining xoish-istaklarini imkoniyatlarini ob'yektiv baholashga qodir emasliklari ularning asosiy qiziqish sabablarini o'rganish o'quvchilari orasidan iqtidorlilarini saralab olish (selektsiya) va ularni maqsadli tayyorlash vazifalari muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *Umumta'lim maktab, qobiliyat, sport iqtidori, sport turlari.*

The problems of selecting talented children for sports requires improvement and continuous research. The scientific basis of the methods of selecting children for sports schools, forecasting future results, starting from children's sports to high-performance sports is considered an important and indispensable step.

Children's satisfaction with the initial results in sports is directly proportional to the correct choice of the sport. Therefore, choosing the right sport is a process controlled by teachers, sports coaches, and the general public, not by trying again and again. Children's selection and sports orientation are carried out through the "sportogram" (requirements, talents and abilities of a particular type of sport for the body).

Ability is a conditional need in relation to the specified activity, efficiency as a result of quick acquisition of knowledge, skills and qualifications necessary for the tasks related to the activity.

Sports talent is a combination of activity-oriented abilities to achieve efficiency by easily performing physical movements according to the anatomo-physiological characteristics of the body.

Sports orientation is a system of activities aimed at a person's participation in a certain type of sport, forecasting his interest and satisfaction with future sports activities.

The task of developing the popularity of physical education and sports is related to the regular involvement of as many children as possible in this activity. Based on the opinions of a number of authors, among the tasks of the primary sports training stage of children's and teenagers' sports schools, it is important to determine the issues aimed at strengthening the health of students, increasing the level of physical development, and educating moral duty and voluntary qualities. is enough.

In most sports schools, it was found that 10-20% of students were not satisfied with the primary sports preparation groups. Some mistakes in the organization of the training process and general slowness of educational and promotional work were observed as the reasons for low efficiency.

According to sports coaches, it was recognized that most of the students who stopped their sports activities for some reasons can achieve high results in their first sports specialty. The reason for irrational departures from the spot should be found in the tools and methods used in the educational process and educational work. In addition, the reason for leaving sports schools early is the lack of professional skills of coaches and students. According to the results of a survey conducted among students (n = 20) who participated for a certain period of time in the group of children's sports preparation (for example, wrestling) of sports schools, 100% unanimous desire to engage in sports , along with positive attitudes towards teamwork in the group and attention from the coach, lack of desire to participate in competitions as the main reason was 25% (ages 9-10).

It was also found that children of primary (1-4th grade) school age in comprehensive schools are not able to objectively assess the possibilities of their wishes, that is, their main reason for interest is to become a champion (n=78%) is enough. In addition, among the main directions of the development program is the selection of talented athletes from among the students of educational institutions, aimed at evaluating some elements of team work, competition, debates, that is, at the early stages of student sports education. (selection) and the tasks of their targeted training are important.

Parents' relations are also considered an important factor in ensuring the effectiveness of the tasks of choosing the primary sports specialty by the students,

gradually strengthening skills in sports training. Parents of students who have observed negative interruptions at the stage of primary sports training, do not have systematic information about the impact and importance of sports on personal development, body and daily life. One of the most unpleasant situations is when we consider family life duties more important than the prospects of our children.

In educational institutions and among the general public, promotion activities are the basis of activities aimed at popularizing special knowledge about sports activities and forming children's interests. In practice, it is mainly carried out by providing short theoretical knowledge in the course of physical education lessons, working outside the classroom, in competitions (individual advice and instructions). As a result of pedagogic observations, due to the unsystematic continuity of the important process and the inefficiency in the use of the most basic non-scientific forms and methods, they could not explain the interest and aspirations of most elementary school students. That is, according to the results of the survey, only 22% of 77 elementary school students independently explain their attitude to sports.

1. The technological approach of the following order is recommended for qualifying children for sports in the course of physical education from the first grade of general education schools.
2. 1. Individual determination of abilities of 1st-4th grade students in a set of tests specific to various types of sports operating in general education schools, residences, and neighborhoods.
3. 2. Provide parents with detailed information about nearby sports clubs.
4. 3. Introducing students to Olympic sports in the content of physical education.
5. 4. To study the characteristics of the development of physical qualities characteristic of the sensitive period, which are manifested in the natural dynamics of physical abilities in the characteristics of 6-10 years old.
6. 5. Mastering the technical elements of movements specific to sports by means of action games.
7. 6. To determine the natural talents of coordination abilities, individual inclination towards physical movement activity.
8. 7. Organizing various sports competitions among students and analyzing their results at the school level.
9. 8. Based on the mental characteristics of each student, to start involving them in sports games.

During the pedagogical observations, the prospects (motivation) of elementary school students for playing sports were studied (attitudes towards sports). The received answers can be divided into two groups according to their nature:

1. It is directly related to the motivation of sports activities.
- a feeling of satisfaction from beautiful, aesthetic actions;

- ability to manage oneself in changing situations;
- to gain the attention of others by being able to show the possibility;
- imitation of famous athletes.

2. Indirectly related to the motivation of sports activities.

- to be beautiful, strong and healthy;
- according to parents' wishes.

According to A.TS.Puni, elementary school students are characterized by the dynamism (variability) of motivation. According to statistical data, if the student decides to do sports based on his personal wishes and needs, it is observed that the rate of growth of the results is positive and there are relatively few cases of absenteeism [5].

The conclusion is that the issue of a systematic approach to solving the tasks of forming the student's desires and interests among the requirements of the DTS in the content of physical culture education is essentially a necessary condition.

REFERENCES

1. Gapparov Z.G. Sport psixologiyasi T., "Mehrigiyo" M,ChJ, 2011, 33 bet.
2. Быков Б.А. Прогнозирование двигательных способностей и основа ранней ориентаций в спорте: Учебно-метод.пособие. М. 2007 год, стр.42.
3. Губа Б.П.Основы расподнания раннего спортивного таланта. Учебно-пособие длявысше.учеб.заведений физической культуры-М: Терра-спорт. 2003 год, 117 стр.
4. Xasanov, Anvar. (2023). Forming a conscious attitude of adolescents towards their health. 10.13140/RG.2.2.25438.41289.
5. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
6. Xasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.
7. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.
8. Nomozov, Abdurashid. (2023). Sog‘lom turmush tarziga sportning ahamiyati hamda o‘rni qanchalik muhimligini ta’sir etuvchi omillari..
9. Buriboyev, Alisher. (2023). Komil inson tarbiyasida jismoniy madaniyatning o‘rni.

INTEGRATED AND INNOVATIVE APPROACH TO THE IMPROVEMENT OF PRIMARY CLASS LESSONS

Sultanov Bakhtiyor Abdumurodovich

JDPI. Docent of the faculty of Physical culture

Abstract: *In this article, we discuss the process of integrating physical and spiritual education in the formation of a harmoniously developed generation.*

Key words: *Classroom, lesson, integration, pedagogy, Innovation.*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada barkamol avlodni shakllantirishda jismoniy va ma'naviy-axloqiy tarbiya integratsiyasini ta'minlash jarayonini tadqiq qilish haqida mulohaza yuritimiz*

Kalit so'zlar: *Sinf, dars, integratsiya, pedagogika, Innovatsiya.*

Аннотация: *В этой статье мы обсуждаем процесс интеграции физического и духовного образования в формировании гармонично развитого поколения.*

Ключевые слова: *Аудитория, урок, интеграция, педагогика, инновации.*

One of the important ideas of the National Personnel Training Program is the need for education to develop in harmony with modern science and technology development, market economy and production. That is why effective use of integration in the development of education is becoming an urgent task.

Integration is the merging of individual parts or elements into a single whole.

The root of the process of integration goes back to the classical pedagogy of the distant past and is represented by the idea of interdisciplinarity, which implies studying the content of the educational material and interpreting nature as a whole.

Undoubtedly, the desire to integrate educational material has a natural and leading character both in the world and in our national pedagogy.

Currently, more attention is paid to the problem of integration in the past and education. However, based on the above considerations, it can be said that integration as a process appears both in basic science and in its branches. Currently, integration in a modern school is considered as a factor that solves pedagogical problems, improves

school activities, increases the potential of the team of pedagogues, and finds optimal ways to influence them.

Innovative pedagogy is a system of knowledge that is currently known as an unofficial science, but is rapidly developing day by day, attracting the attention of experts from all over the world. The team of pedagogues, scientists, who have recognized its educational importance, are critical of the existing traditional pedagogy. Serious opinions are being expressed about this new science, which is being formed and developing these days. Its main task is to reorganize and master the theory of the prevailing educational system based on innovation. Innovative pedagogy is the basis of the ruling theory and solving practical problems. According to the innovators, it is impossible to educate the current generation in this way in the new environment, where classical pedagogical theories are outdated. This is the current situation in the field of pedagogy. In this situation, innovation is very important pedagogy is a system of knowledge, objectivity, appropriateness, consistency are its main characteristics. The main principles of the objective theory must be divided into scientific principles, but it should not be ideological.

Objectivity is the only requirement. Ideology is always the one-sided social interests of one or another social group, which they impose on others as valuable guidance and ideas. The world pedagogic theory has already recognized that the conditions of the educational process are related to the ideas of the people at the top. Education of the growing generations is a very serious matter, and it cannot be left dependent on transient things. As it turns out, one of the main shortcomings of our pedagogical theories, which guide in practice, is to greatly exaggerate the superiority of knowledge and education. got lost.

According to all the signs of the current education and the practice it leads, it is seen that it is in a state of crisis. Any move to break out of this situation is considered innovative, and in this case, they live up to their name. Innovative pedagogy is often called traditional alternative pedagogy. It is impossible not to agree with this opinion, at least according to the simplest concepts, the class, the teacher, the content of the lesson and the textbooks will not disappear. If the pedagogical system is preserved, then we can only talk about its improvement. our strategic way to improve.

It is to adhere to the creation of a didactic and pedagogic system based on the logic of development's concern for its descendants, and this is why folk pedagogy is considered to be a field that teaches nature in a broad sense as the basis of the methodological basis. How children are born depends on no one but their parents, but it is up to each person to develop enough to reach the level of a well-rounded person,

to find their own place in life and activities that they like. z spends his life in accordance with life standards, first of all depends on the school.

- Today, ensuring the integration of physical and spiritual-ethical education in the formation of a student's personality, especially the development of interdisciplinary integration in raising them to be healthy and well-rounded in all aspects, is considered an important socio-pedagogical phenomenon. The solution of this problem serves as a theoretical basis for solving the important pedagogical task facing the continuous education system. Including:
- in-depth study and justification of the process of ensuring the integration of physical and spiritual-ethical education in the formation of a mature generation as a pedagogical problem;
- development of content and pedagogical-psychological features of physical and spiritual-moral education of students;
- to determine the optimal form, methods and means of ensuring the integration of physical and moral education in the formation of the student's personality;
- development of principles and laws of ensuring the integration of physical and spiritual-ethical education in the formation of the student's personality;
- creation of moral and ethical criteria for choosing physical exercises that shape the personality of the perfect generation;
- developing a program to ensure the integration of physical and moral education in the formation of the student's personality;
- to create scientific and methodical recommendations for determining the forms, methods and means of forming spiritual and moral qualities in students through physical education.

Based on the above-mentioned points, it can be said that the research of the process of ensuring the integration of physical and spiritual-moral education in the formation of a mature generation is one of the urgent pedagogical problems waiting for its solution.

REFERENCES

1. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat. Toshkent TDPU. 2003 yil.
2. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat (O'quv qo'llanma). – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006 y. – 160 b.
3. R.A.Mavlonova, N.Raxmonqulova “Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi” T.: Ili-Ziyo 2009 y.
4. R.A.Mavlonova N.Raxmonqulova “Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi innovatsiyasi va integratsiyasi. T.: G'.G'ulom 2013 y.
5. Yakhshilikov, Sanjar. (2023). The Impact of a donor's domestic political economy on its policy and practice of development cooperation comparing to the impact of international norms and principles. *Frontline Social Sciences and History Journal*. 03. 32-40. 10.37547/social-fsshj-03-01-05.
6. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура и спорт как важный аспект в формировании личности. *Форум молодых ученых*. 5. 425-428.
7. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура-надежда нации. *Форум молодых ученых*. 5. 591.
8. Xasanov, Anvar & Mamanazarova, A. (2022). Website: www.sjird.journalspark.org WRESTLING PREPARATION PROCESS IN SPORTS SCHOOLS. *SPECTRUM Journal of Gender and Children Studies*. 19. 174.
9. Yakhshilikov, Sanjar. (2023). UNAVOIDABLE CLASHES: EXPLORING THE IMPLICATIONS OF A CHINA-RUSSIA ALLIANCE ON GLOBAL GEOPOLITICS. *Austral Brazilian Journal of Strategy & International Relations*. 12. 198-209. 10.22456/2238-6912.131366.
10. Nurmatov, Eldor. (2023). Maqola Jurnal chet el.

XALQARO TADQIQOTLAR BO‘YICHA O‘QUVCHILARDA TABIIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH

Muxitdinova Madina Majitxo‘ja qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Biologiya kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada pisa tushunchasi va uning mazmun-mohiyati, ijtimoiy-pedagogik ahamiyati va o‘quvchilarning ta’limdagi yutuqlarini baholash xalqaro dasturi haqida so‘z boradi. Muallif o‘quv jarayonida pisa xalqaro baholash dasturi topshiriqlariga o‘xshash o‘quv va sinov topshiriqlari orqali o‘quvchilarning asosiy tayanch kompetentsiyalarini rivojlantirishni takomillashtirishga to‘xtalgan.

Kalit so‘zlar: kontekstlar, kognitiv ko‘nikmalar, tabiiy fanlar savodxonligi, iqtisodiy hamkorlik, tabiiy fanlar va texnologiya, fanlararo kompetentsiya, modernizatsiya.

ПОВЫШЕНИЕ ЕСТЕСТВЕННОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация: В статье рассматриваются понятие PISA и его содержание, социально-педагогическая значимость и международная программа оценки успеваемости учащихся. Автор фокусируется на улучшении развития основных компетенций учащихся с помощью учебных и тестовых заданий, аналогичных заданиям в международной программе оценки PISA.

Ключевые слова: контексты, когнитивные навыки, естественнонаучная грамотность, экономическое сотрудничество, естественные науки и технологии, междисциплинарная компетенция, модернизация.

IMPROVING THE NATURAL LITERACY OF STUDENTS IN INTERNATIONAL STUDIES

Annotation: The article examines the concept of PISA and its content, socio-pedagogical significance and the international program for assessing student achievement. The author focuses on improving the development of students' core competencies through study and test assignments similar to those in the PISA international assessment program.

Key words: contexts, cognitive skills, science literacy, economic cooperation, natural sciences and technology, interdisciplinary competence, modernization.

Hozirgi kunda ta'lim sifatini yuqori darajaga ko'tarish uchun davlatimiz tomonidan bir qator amaliy ishlar rejasi tuzib chiqilib amaliyotga tadbiiq qilinmoqda. Xususan, respublikamiz umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlash maqsadida, ta'im- tarbiyani rivojlantiruvchi dasturlar tuzib chiqilmoqda. Bu ishlar uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 08.12.2018 yildagi 997-sonli qarori dasturi amal bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu qaror negiziga ko'ra xalqaro tadqiqotlarni baholash uchun xalqaro tadqiqotlarni quydagicha o'tkazish lozim:

Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) — boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash uchun;

Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) — 4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash uchun;

The Programme for International Student Assessment (PISA) — 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash uchun;

The Teaching and Learning International Survey (TALIS) — rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish uchun;

Tabiiy fanlar savodxonligi bo'yicha o'quvchilarning botanika, zoologiya, odam va uning salomatligi, umimiy biologiyaning barcha sohasi hamda ekologiya bo'limidan o'zlashtirgan bilimlari, ilmiy-xissiy va tajribalar orqali bilishga qaratilgan – kognitiv ko'nikmalari, ijtimoiy muhitga bo'lgan ko'nikma va ko'rsatmalari, aksiologik qadrilik timsolida namoyon bo'ladi. Quyidagi rasmda PISA topshiriqlarining tuzilishi va tarkibiy qismlari berilgan.

Kontekstlar – PISA test-savolida (topshiriqda) tasvirlangan muammoli vaziyatga tegishli bo'lgan kontekst-tematik soha. PISA kontekstlari: salomatlik; tabiiy resurslar; atrof muhit; xavf va xatar; fan va texnikaning aloqadorligi kabi asosiy bo'limlardan iborat. Bunda o'quvchilar tabiiy fanlarga doir asosiy tushunchalarni tushunishlari, yo'nalish doirasida o'rganiladigan asosiy metodlarni o'zlashtirishlari, olgan bilimlaridan turli vaziyatlarda foydalana olishlariga alohida e'tibor beriladi.

“Inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarda, - deb yozadi tadqiqotchi E.Aydarov, - jiddiy o'zgarishlar, insonni tabiat ustidan hukmronlik qilishga intilishi, “muvozanat barqarorligi” konsepsiyasining muomaladan chiqib ketishi oqibatida sayyoramizda inqirozli holatning kelib chiqishi hamda jahon sivilizatsiyasiga bo'lgan tahdid borgan sari ortib bormoqda. Bugungi kunda “ekologik ta'lim” va “ekologik madaniyat” yer yuzidagi sivilizatsiyani saqlab qolishi mexanizmlarini ishlab chaqish

mumkin bo‘lgan omillardan biridir”.¹ Bu esa o‘quvchilarning “tabiiy fanlar savodxonligi” doirasidagi fanlar ta‘limiga tegishli ijtimoiy kompetensiyalarni pedagogik ta‘lim klasteri sharoitida uzviylik va uzluksizlik asosida shakllantira borishni taqazo etadi.

Mazkur fanlarni o‘rganish jarayonida olingan asosiy bilim va ko‘nikmalarning holati, shuningdek, o‘quvchilarning fanlararo kompetensiyasini baholash (turli fanlarni o‘rganish jarayonida yoki boshqa manbalardan olingan bilimlardan foydalanish muammoni hal qilish uchun ma‘lumotlar yozma nazorat shakli (testlar) qo‘llaniladi.

Testlar tayyor javoblar va ulardan to‘g‘risini tanlash mumkin bo‘lgan topshiriqlar, shuningdek, o‘quvchi qisqa yoki to‘liq javob berishi kerak bo‘lgan topshiriqlarni o‘z ichiga oladi. Ba‘zi topshiriqlar bir xil hayotiy vaziyat bilan bog‘liq bo‘lgan turli xil qiyinchilikdagi bir nechta savollardan iborat qilib tuziladi. Testlar bir nech variantda tayyorlanishi mumkin. Bunday holda, bir xil vazifalar guruhini bir nech variantlarga kiritish ko‘zda tutiladi. Test topshiriqlari “ochiq” va “yopiq” test turlaridan, jadvallar, diagramma, rasmlardan iborat bo‘lishi mumkin.

So‘nggi yillarda maktab bitiruvchisining tayyorgarligi darajasini belgilashga doir qarashlar jiddiy o‘rganilmoqda. Maqsad maktabda o‘quvchilarning tegishli bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda o‘z bilimlaridan hayotda turli vaziyatlarda foydalana olish ko‘nikmasini shakllantirishni ta‘minlashdir. Keyinchalik bu ko‘nikmalar maktab bitiruvchisining jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga, butun hayoti davomida bilimini oshira borishiga yordam beradi.

O‘quvchilarning tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonligini baholashga doir na‘munaviy topshiriqlar quyidagilardan iborat:

PISA tadqiqotida o‘zlashtirilishi baholanadigan tabiatshunoslik bilim va ko‘nikmalari tabiiy fanlar sikli fizika (astronomiya elementlari bilan), biologiya, kimyo, geografiyani o‘rganishda shakllantiriladi.

Tabiatshunoslik fanlari savodxonligi quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: tabiiy fanlar doirasida shakllanadigan malakalari, tabiatshunoslik tushunchalari va bilimlaridan foydalaniladigan vaziyatlar. Shu jarayonda asosiy e‘tibor o‘zlashtirilgan ko‘nikma va tushunchalarni har tomonlama aniqlash va umumlashtirishga qaratiladi.

Boshqacha aytganda, tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlikka erishishda quyidagi kompetensiyalar shakllantiriladi: muayyan fanlar yuzasidan o‘zlashtirilishi ko‘zda

¹ Aydarov E.B. O‘quvchi yoshlarga tabiiy hududlarni muhofaza qilish orqali ekologik tarbiya berish texnologiyalarini takomillashtirish. P.f.f.d. dis. Aftoref. Chirchiq, 2021. – B.12

tutilgan dalil – isbotlar, ma'lumotlarni ilmiy jihatdan tushuntirish, umumlashtirish va baholash.

Quyidagi ko'nikmalar baholash uchun asos sifatida belgilanadi:

1. *Ilmiy usullar bilan o'rganilgan savollar, g'oyalari va muammolarni tan olish;*
2. *Ilmiy – amaliy mavzularda davomida dalillash yoki xulosalarni tasdiqlash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar (ob'ektlar, faktlar, eksperimental ma'lumotlar va boshqalar)ni ajratib ko'rsatish;*
3. *Taklif qilingan vaziyatni hisobga olgan holda xulosa qilish yoki allaqachon tuzilgan xulosani baholash;*
4. *Muloqot qilish qobiliyatlarini namoyish etish: xulosalar, dalillar va misollarni asosli va aniq ifodalash;*
5. *Tabiatshunoslik tushunchalarini bilish va tushunishni ko'rsatish.*

Quyida o'quv jarayonida qabul qilingan mavzularning nomlari, ularga tegishli ma'lumotlar bo'yicha tuzilgan test topshiriqlarida quyidagilar o'z aksini topadi: moddalarning tuzilishi va xossalari (issiqlik o'tkazuvchanligi, elektr o'tkazuvchanligi); atmosfera o'zgarishlari (radiatsiya, bosim o'tkazish); kimyoviy va fizik o'zgarishlar (moddaning holati, reaksiya tezligi, parchalanish); energiya konvertatsiyasi (energiyani tejash, energiya tarqalishi, fotosintez); kuchlar va harakat (muvozanatlangan / muvozanatsiz kuchlar, tezlik, tezlanish, inersiya); tuzilishi va funksiyasi (hujayra, skelet, moslashish); inson biologiyasi (sog'liq, gigiena, ovqatlanish); fiziologik o'zgarishlar (garmonlar, neyronlar); biologik xilma-xillik (turlar, genlar, evolyutsiya); genetik nazorat (hukmronlik, irsiyat); ekotizimlar (oziq-ovqat zanjiri, barqarorlik); Yer va uning koinotdagi o'rni (quyosh tizimi, kunlik va mavsumiy o'zgarishlar); geologik o'zgarishlar (materik oqimlari, ob-havo). Shunisi e'tiborga loyiqki, ba'zi mavzular maktabda turli xil tabiatshunoslik fanlari doirasida o'rganiladigan materiallarni o'z ichiga oladi.

Test topshiriqlarida taklif etilgan real vaziyatlarni tanlashda bugungi va ertangi kunning "ilmiy savodli" shaxsni tushunilishi va hal qilinishi kerak bo'lgan dolzarb muammolarni qo'yadigan fanning qo'llanish sohalaridan foydalanish nazarda tutiladi. Bunday holatlar har bir insonning shaxsiy hayotida (masalan, ma'lum bir parhezga rioya qilgan holda oziq-ovqatdan foydalanish), jamoa yoki jamiyat a'zosi sifatida (masalan, elektr stantsiyasining yaqin joyda joylashganligi) yoki dunyo fuqarosi sifatida (masalan, global isish) muammolar bilan yuzlashishga to'g'ri keladi.

PISA testlarini tuzishda shuni ta'kidlash kerakki, topshiriqlar nafaqat maktab tabiiy fanlari doirasida tuziladi, balki xayotiy vaziyatlarni xam o'z ichiga vaziyatlar xam qo'llaniladi. Quyida test topshiriqlarida qo'llaniladigan vaziyatlar bog'langan fan

sohalari ro'yxati keltirilgan: biologiya, geografiya, fizika, kimyo va fizika fanlarining integrasiyasi asosida yaratiladigan topshiriqlar majmuidan iborat.

“Tabiiy fanlar savodxonligi”ga doir fanlar yuzasidan tuzilgan topshiriqlari quyidagicha uchta bo‘limga birlashtirilsa samara berish kuzatiladi: *"Tabiiy fanlar,, hayot va salomatlik"*, *"Tabiiy fanlar, Yer va koinot"* va *"Tabiiy fanlar va texnologiya"*.

Tabiiy savodxonlikni rivojlantirishga oid topshiriqlar, yuqorida ko‘rsatilganidek, matnga oid savollar guruhini o‘z ichiga oladi, ularda tabiiy fanlar rivojlanish tarixidagi vaziyat yoki kundalik hayotdagi vaziyat tasvirlanadi. Har bir savol, qoida tariqasida, individual bilim yoki ko‘nikmalar darajasini belgilashga imkon beradi. Topshiriqlarni tuzishga bunday yondashuv ko‘proq real dunyoning murakkabligini aks ettiradi va o‘quvchilarni u yoki bu fanga tegishli muammo bilan tanishtirishga sarflanadigan vaqtni qisqartirishga imkon beradi. Ba’zi topshiriqlarda bir nechtadan savol mavjud bo‘lib, ularning har biri alohida baholanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019 y. 06/19/5712/3034-son
2. O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda № 997-sonli “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi halqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori / “Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi”, 10.12.20218 y., 09/18/997/2289-son
3. Programme for Internatsional Student Assessment
4. Trends in International Matematics and Sciens Study
5. Mirzaeva Nodira Abdukhamidovna. Practical Proposals and Results of The Sceince And Pisa International Assessment Programs for The Development of Natural Literacy of Pupils in Uzbekistan. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 4, April - 2021, Pages: 69-71
6. A.K.Rakhimov, improvement of the method of development of the natural and scientific worldview in students (on the example of teaching the subject"evolutionary doctrine") dissertation written for obtaining the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), T - 2019.

7. Mirzayeva, N. A. (2020). RELEVANCE AND PEDAGOGICAL BASIS DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE IN STUDENTS. *Science and Education*, 1(7).
8. Atanazar Karimovich Rakhimov, Dilnavoz Bakturdievna Saidova, Oygul Odil Qizi Rasulova Experimental site "School Laboratory" - the introduction of an innovative cluster project in pedagogical education // Academic research in educational sciences. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktab-laboratoriya-tazhriba-maydonchasi-pedagogik-talimda-innovatsion-klaster-loyi-asini-zhoriy-etish> (data obrashcheniya: 26.04.2021).
9. Mirzaeva, Nodira (2019) "THEORY AND PRACTICE OF ECOLOGICAL COMPETENCE IN STUDENTS," *Central Asian Journal of Education*: Vol. 3, Article3.
10. Mirzaeva, Nodira, Ecological Competence - Foundation of "Sustainable Development" and Modern World, *Eastern European Scientific Journal*, 19-22 4.Uzbek Council, MVTV and Mkkning 2005yil 7-november242/33/79-Chernihiv 2add-on.
11. Mirzaeva, Nodira Abdukhamidovna PhD and Umarov, Abdukhamid Sattarovich associate professor (2021) "PEDAGOGICAL INNOVATION EDUCATION CLUSTER IN THE DEVELOPMENT OF NATURAL SCIENCE LITERACY: THE CHIRCHIK EXPERIENCE IS IN PRACTICE.," *Central Asian Journal of Education*: Vol. 6 : Iss. 1 , Article 17.

LUG‘AT TARKIBIDAGI SO‘ZLARNI O‘RGANISHDA LEKSIKOLOGIYANING O‘RNI

Raxmatullayev Anaxon Hamidullo o‘g‘li

Nodavlat ta‘lim muassasi Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

anaxonrahmatullayev@gmail.com

Tilning lug‘at tarkibi va uni tashkil etuvchi so‘zlar bir qator umumiy xususiyatlarga egaligi bilan xarakterlanadi. Leksikologiya leksikani xuddi shu umumiy xususiyatlari nuqtai nazaridan o‘rganadi. Bu xususiyatlar quyidagilar:

1. Avalo, lug‘at tarkibini tashkil etuvchi har qanday so‘z ma‘noga ega bo‘ladi. Ana shu ma‘nosi nuqtai nazaridan so‘zlar o‘ziga xosliklarga ega bo‘ladi. So‘zning ma‘nosi (semantikasi) va u bilan bog‘liq masalalar leksikologiyadagi asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Leksikaga oid bu masala bilan leksikologiyaning semasiologiya bo‘limi shug‘ullanadi.

2. Har handay tilning taraqqiyotida uning eng o‘zgaruvchan, eng tez harakatdagi qismi leksikasidir. Til taraqqiyoti jarayonida lug‘at tarkibi yangi – yangi so‘zlar hisobiga boyib borish bilan birga, undagi ayrim so‘zlar eskiradi, shuningdek, iste‘moldan chiqib boradi. Demak, lug‘at tarkibi avvaldan o‘zlashtirilib kelingan va hozirda iste‘moldagi so‘zlar bilan birga nisbatan yangi so‘zlarga va eskirgan so‘zlarga egaligi bilan ham xarakterlanadi. Leksikologiyada leksikaning ana shu tomoni ham o‘rganiladi.

3. Lug‘at tarkibidagi so‘zlar iste‘moldagi darajasi bu nuqtai nazardan umumiylikka yoki chegaralanganlikka egaligi bilan ham o‘zaro farqlanadi. Ma‘lum so‘zlar umumxalq iste‘molida bo‘lsa (masalan, non, suv, katta, yugurmoq va b.), ayrim so‘zlarning iste‘mol doirasi ma‘lum jihatdan chegaralangan bo‘ladi. Masalan, dialektal so‘zlar territorial jihatdan chegaralangan bo‘ladi (sas – tovush, istamoq – qidirmoq, bolish – yostiq, eshik – hovli, uy va b.); terminlar ijtimoiy nuqtai nazardan chegaralangan, ya‘ni ma‘lum kasb – hunar sohasidagi kishilar nutqida qo‘llanish bilan chegaralangan bo‘ladi. (masalan, urg‘u, leksika, affiks – tilshunoslikka oid terminlar; konus, piramida, kvadrat – geometriyaga oid terminlar; kultivatsiya, barona – qishloq xo‘jaligiga oid terminlar; basketbol, gol, nokaut – sportga oid terminlar va hokazo). Leksikologiya lug‘at tarkibini shu nuqtai nazardan ham o‘rganadi.

4. Lug‘at tarkibidagi so‘zlar nutqqa, uslubga bo‘lgan munosabatlariga ko‘ra ham o‘zaro farqlanadilar. Ma‘lum so‘zlar nutq turlariga, uslubga (stilga) betaraf (neytral) munosabatda bo‘lsa (quchoq, bechora, osmon, ichmoq va b.), ayrim so‘zlar nutq uslubining ma‘lum turiga xos bo‘ladi (og‘ush – badiiy uslubga xos, boyaqish – oddiy

nutqqa xos, samo – poetik uslubga xos, adib – kitobiy uslubga xos va hokazo). Leksikologiyada soʻzlarning ana shu xususiyatlari ham oʻrganiladi.

5. Har bir soʻz tovush qiyofasi va maʼnosiga ega, yaʼni shakl va mazmunga ega. Lugʻat tarkibidagi soʻzlar ana shu shakl va mazmuni jihatidan turlicha munosabatga ega boʻlishi mumkin. Masalan, chaqqon, epchil, chechan, abjir, chapdast soʻzlarining shakli har xil, maʼnosi bir xil (sinonim); koʻk (rang), koʻk (osmon), koʻk (maysa, koʻkat) soʻzlarining shakli bir xil, maʼnosi har xil (omonim) va hokazo. Leksikologiyada soʻzlar oʻzaro ana shunday munosabatlari nuqtai nazaridan ham oʻrganiladi

Soʻzlar haqida aytib oʻtilgan xususiyatlar tildagi barcha soʻzlar uchun taalluqli hisoblanadi. Leksikologiyada ham asosan ana shu tipdagi soʻzlar oʻrganiladi. Yuqorida taʼkidlanganidek, Leksikologiya leksikani oʻrganadi, leksika esa soʻzlardan (soʻzlar majmuidan) iborat boʻladi, shunday ekan birinchi navbatda soʻzning oʻzi haqida, uning mohiyati haqida toʻxtab oʻtishga toʻgʻri keladi. Ayrim ishlarda «asosiy til birligi», «til va nutqning eng muhim elementlaridan biri», «tilning eng kichik asosiy birligi» deb umumiy tarzda va oddiygina taʼriflanadigan soʻz aslida juda murakkab xususiyatga ega. Uch – toʻrt ogʻiz soʻz, hatto uch – toʻrt jumla bilan ham soʻzga toʻla taʼrif berib boʻlmaydi. Shu vaqtga qadar lingvistik adabiyotlarda soʻzga uning boshqa hodisalardan farqini belgilovchi aniq, mukammal taʼrif yoʻqligining boisi ham ana shunda.

Soʻz til birligi sifatida juda murakkab xususiyatga ega ekan, soʻzga qandaydir umumiy yoki aniq taʼrif berishdan koʻra, uning oʻziga xos tomonlarini, boshqa til birliklaridan farqli belgi – xususiyatlarini yoritish muhimdir. Oddiy nazar tashlashdayoq soʻzning tovushdan, tovushlar majmuidan tuzilishi aniq seziladi. Barcha tillarda ham soʻz asosan birdan ortiq tovushdan tuziladi. Bir tovushdan iborat soʻzlar juda kam miqdorni tashkil etadi.

(soʻroq bildiruvchi – «a», achinish, afsuslanish bildiruvchi – «e» soʻzlari). Shuningdek, har qanday soʻzning maʼlum bir maʼno ifodalashi ham shu tilda soʻzlashuvchilar uchun sir emas. Maʼlum bir maʼnoga ega boʻlmagan har qanday tovush yoki tovushlar majmui hech vaqt soʻz boʻla olmaydi. Har qanday soʻz paydo boʻlishidayoq oʻz maʼnosi va tovush qiyofasiga (tovush qobigʻiga) ega boʻladi. Demak, har qanday soʻz, avvalo, tovush va maʼno birligiga ega boʻladi. Bu narsa soʻzning fonetik va semantik tomoni. Soʻzning tovush tomoni uning maʼnosini reallashtiruvchi (yuzaga chiqaruvchi)dir. Xuddi shu tovush tomoni (tovush qiyofasi) bilan soʻzning maʼnosi tinglovchiga yetadi, tushuniladi.

Demak, u soʻzning maʼnosi uchun, uning reallashuvi uchun xizmat qiladi. Soʻzning maʼnosi maʼlum tovushlar majmuida reallashishi sababli bu maʼnoni

tovushlar majmui, tovushlarning ma'lum tartibdagi birligi hosil qiladigandek tuyuladi. Boshqacha aytganda, tovushlar «ma'nosi»ning birligi so'zning ma'nosidan iboratdek bo'lib ko'rinadi. Haqiqatda esa bunday emas. Garchi tovushsiz so'z bo'lmasa – da, biroq u yoki bu so'zning mazmuni shu so'zni tashkil etgan tovushlar «ma'nosi»ning yig'indisidan kelib chiqmaydi. Tovushlar (fonemalar) ma'noga ega emas. Shuning uchun tovushlarning har qanday majmui ma'no ifodalayvermaydi. Masalan, “o, d, a, m” tovushlaridan iborat “odam” tovush majmui ma'lum ma'no ifodalagani (so'z bo'lgani) holda, shu tovushlarning “adom”, “admo” yoki “odma” majmui hech qanday ma'noga ega emas va ular so'z ham emas. Xuddi shu fonemalardan tashkil topgan “omad” ham ma'noga ega va so'z hisoblanadi. Lekin u “odam” so'zidan tamomila boshqa so'z

Agar so'zning ma'nosi undagi tovushlar ma'nosiga va bu tovushlarning ma'lum tartibda joylashuviga (tartibiga) bog'liq bo'lganida, har qanday so'zning ma'nosini undagi tovushlar va bu tovushlarning tartibi asosida izohlash, shu yo'l bilan so'zning ma'no asosini topish mumkin bo'lar edi. Haqiqatda esa bunday qilib bo'lmaydi. Yuqorida aytib o'tilganidek, har qanday so'z (tub so'z) aniq bir tovush qobig'iga ega bo'ladi. Bu qobiqdagi tovushlarni, ularning miqdorini, shuniigdek, tartibini kishilar, ya'ni shu tilda so'zlashuvchilar belgilamaydi. Balki ha bir so'z ma'lum ma'noni ifodalovchi sifatida o'z tovush qiyofasi (qobig'i) bilan yuzaga keladi va shu tovush qiyofasidagina u ma'no ifodalanadi, tushuniladi. Tovush qobig'idagi tovush yoki tovushlar miqdori o'zgartirilsa, shuningdek, tovushlar tartibi o'zgartirilsa, bu qobiqqa xos ma'no ham va shu qobiqdagi so'z ham yo'qoladi yoki o'zgaradi. (Masalan, osmon so'zining tovushlarini tovushlar miqdorini va tovushlar tartibini o'zgartirib ko'ring).

To'g'ri, so'zning tovush qobig'ida o'zgarish bo'lsa-da, ma'no saqlanishi, demak, so'zning o'zi ham saqlanishi mumkin. Leqin bu hodisa (tovush qobig'idagi o'zgarish) “birdaniga” (darhol) emas, balki til taraqqiyoti jarayonida yuz bersagina shunday bo'ladi. Bu hodisa tub so'zlardagina emas, balki yasama so'zlarda ham yuz berishi mumkin. Masalan, evur – o'gir (aylantir), biragu – birov, iroq – yiroq, yog'och – og'och, kiprik – kirpik, qo'imi – qo'nshi, magiz – mayiz va hokazo. So'zning tovush qobig'ida bo'ladigan bunday o'zgarishlar so'zning o'z ma'nosi bilan yashash jarayonida ma'lum qonuniyatlar asosida ro'y beradi. Shuning uchun ham bu o'zgarish ma'noning, shu bilan birga so'zning yo'qolishiga olib kelmaydi. So'z tovush qobig'ining o'zgarishi bilan (tovushning sifat yoki miqdoriy o'zgarishi, tovush tartibining o'zgarishi bilan) ma'noning o'zgarishi, yangi so'z hosil bo'lishi hodisasi ham bor: ko'r – ko'z, artmoq – arch(i)moq) artmoq – derazani artmoq, stolni artmoq; archi(i)moq; kartoshkani arch (i)moq va boshqalar.

Soʻzning ikkinchi muhim belgisi maʼlum maʼnoga egalidir. Lekin soʻzlar ifodalaydigan maʼnolar bir xil emas. Ular eng umumiy xususiyatlari bilan ham turli tipga boʻlinadi. Masalan, ayrim soʻzlar obʼektiv borliqdagi narsa – hodisa, belgi, harakat kabilarni bildiradi (shu narsa – hodisa, belgi, harakatni ataydi): bogʻ, daryo, koʻk, baland, oʻqimoq va hokazo; Undovlar faqat his – hayajon, buyruq – xitob bildiradi: oh, voy, bay-bay, balli va boshqalar; Yuklama va modal soʻzlar fikrning voqelikka munosabatini bildiradi: axir, faqat, darvoqe, shubhasiz va boshqalar; Koʻmakchi va bogʻlovchilar (uchun, tufayli, soʻng, bilan, va...) faqat grammatik maʼnoga ega va hokazo. Lekin, qanday tipdagi maʼno ifodalashlaridan qatʼi nazar, ularning hammasi ham soʻz hisoblanadi.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, yuqoridagilardan maʼlum boʻladiki, soʻz nihoyatda murakkab xususiyatlarga ega boʻlgan til birligidir. U oʻzining muhim belgi – xususiyatlari bilan tilshunoslikning maxsus boʻlimlarining oʻrganish obʼekti boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Musajon Bobojonov. Jahon tillari haqida eng, eng, englar. 27.10.2012. <https://m.ok.ru>
2. Bozorboy Oʻrinboyev. Leksikologiya. <https://qomus.info>
3. Oʻzbekiston SSR FA Tarix, tilshunoslik va adabiyotshunoslik boʻlimi tomonidan nashrga tayyorlangan Oʻzbek tili leksikologiyasi. Toshkent. 1981 yil.
4. Tursunov U. va boshqalar. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent. 1965 yil.
5. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. 1 – jild. Toshkent, 1966 y

CELLULOSE-SILICA COMPOSITES OF HYDROPHILIC- HYDROPHOBIC NATURE

Egamberdiev Elmurod Abduqodirovich

Tashkent state technical university named after Islam Karimov
Doctor of technical sciences, Professor
el0901@mail.ru

Muratkulov Olimjon Komiljonovich

Tashkent state technical university named after Islam Karimov
Assistant
olimjonmurotkulov@gmail.com

Shomurodov Dostonbek Qurbonsho o'g'li

Tashkent state technical university named after Islam Karimov
Assistant
fayzli4546@gmail.com

Sobitov Obidjon Sadridin o'g'li

Tashkent state technical university named after Islam Karimov
Assistant
obidjon@mail.ru

ABSTRACT

It is known that the study of the properties of cellulose-silica composites has attracted great interest in recent years. Because of this, cellulose-silica composites have their own characteristics. That is why it is important to obtain composite materials based on it at present. In the thesis, cellulose-silica composites were synthesized, their structure, physico-chemical properties were studied. As a result of the conducted studies, various thermodynamic properties, including the average energy of mixing A_{gm} , Gibbs energy A_{Gi} , capillary-pore indicators, and the limit of true adsorption were determined. Based on water vapor sorption properties of water-soluble cellulose-silica composites obtained in different proportions, their capillary-pore structures (capacity of monolayers, specific surface area, and total volume of pores and radius of pores) were calculated. The hydrodynamic properties of aqueous solutions of the samples under different conditions were studied.

Keywords: Cellulose, silica, composite, IR-infrared spectroscopy, MTMS-methyltrimethoxysilane, SEM - scanning electron microscope, TGA - thermogravimetric analysis.

Introduction. In recent years, due to its unique structure, attention has been paid to silica-based materials. By changing their properties (surface, porosity, structure, etc.), the areas of application can be expanded. In particular, aerogels with complex properties were obtained by controlling the hydrophilic-hydrophobicity of silica-based materials, which have unique mechanical properties, high surface area ($>1000 \text{ m}^2/\text{g}$), very low density ($0.03\text{-}0.20 \text{ g/cm}^3$) and is characterized by unique properties such as highly effective thermal insulation, high temperature resistance, non-flammability, good transparency, low refractive index and low electrical conductivity, sound absorption.

Substitution of one organoxy group in tetraorganoxysilane, which has a strong hydrophilic nature, with a hydrocarbon radical leads to a significant increase in the hydrophobicity of silica. The greater the amount of Si-O-Si, Si-C and C-H functional groups in silica, the higher their hydrophobicity. Therefore, it is advisable to use alternative precursors with a high percentage of hydrophobic groups to obtain hydrophobic materials.

Methodical part. Based on the above, methyltrimethoxysilane - ($\text{CH}_3\text{-Si}(\text{OCH}_3)_3$, MTMS) was used as a precursor for the synthesis of hydrophilic and hydrophobic silica samples by the sol-gel method.

The synthesis process was carried out in several stages. In the first step, MTMS was hydrolyzed in ethanol medium in the presence of $0.1 \text{ M NH}_4\text{OH}$. In the second stage, the resulting mass was first dried at room conditions, then at a temperature of 60°C and calcined at a temperature of 500°C . It should be noted that the hydrophilic-hydrophobicity of silica was controlled by changing the time of the condensation process.

The hydrophilic-hydrophobicity of the synthesized silica was evaluated by measuring the exposure/contact angle formed by it with a water droplet. The exposure/contact angle was found using images taken with the iPhone 14 Pro camera. In this case, the $0/2$ angle method was used to determine the limit angle.

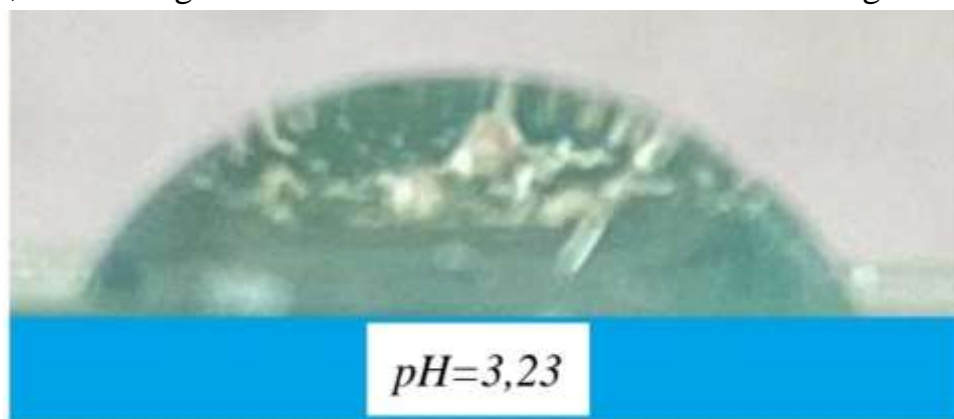

Figure 1. The layer obtained based on MTMS at $\text{pH}=3,23$ ($1 \text{ M CH}_3\text{COOH}$)

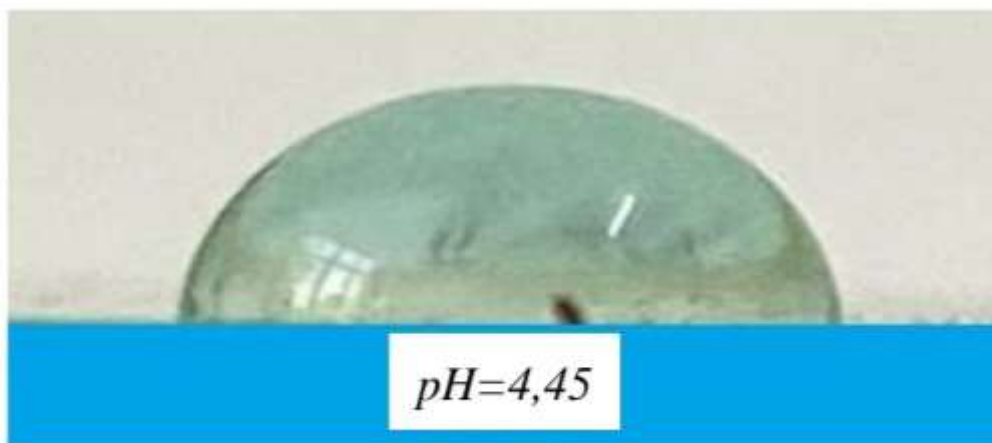

Figure 2. The layer obtained based on MTMS at pH=3,23 (0.025 M CH₃COOH)

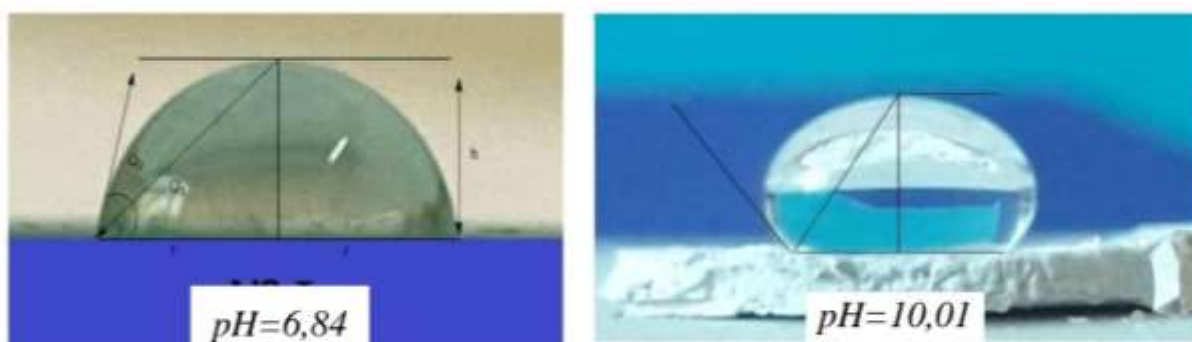

Figure 3. The layer obtained based on MTMS at pH=6.84

It was observed that carrying out the coating in different pH environments affects the angle of contact of the coating with water. It was observed that an increase in the pH value of the reaction mixture environment leads to an increase in the hydrophobicity of the layer to be removed.

It was found that as the layer based on methyltrimethoxysilane passes from an acidic to an alkaline environment, the hydrophilic properties of the unit increase, and the contact angle with water increases.

It can be seen that methyltrimethoxyilan has a great effect on the hydrophobicity of the ceramic surface. The water droplets formed on the ceramics without MTMS coating were very wide and spread over the ceramic surface, the water contact angle on the ceramic surface was 37°, after the addition of MTMS, the water droplets became more rounded the ceramic surface showed more hydrophobic property. The higher the pH, the larger the water contact angle, and the contact angles of MTMS thin films calcined at 350°C were always greater than 500°C for all pH variations.

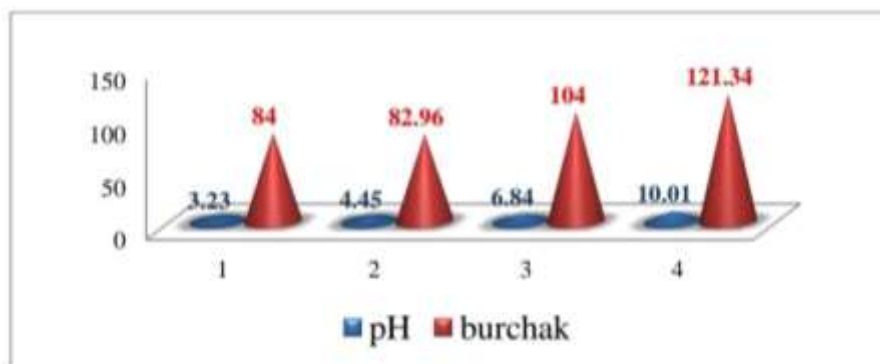

Figure 4. Dependence of the exposure/contact angle (th2) formed by silice sem with a water droplet on thr pH value of the solution medium

The relationship between exposure angle and pH is presented in Figure 4. Calcined at two different calcination temperatures. The higher the pH, the greater the contact angle with silica calcined at 350°C or 500°C.

Table 1.

The angle of contact with water of coatings formed in different environments

pH	H,mm	2r, mm	Θ ₁	Θ ₂
3.23	1.40	3.15	42.00	84.00
4.45	1.90	4.30	41.46	82.96
6.84	1.70	5.40	52.00	104.00
10.01	1.65	1.90	60.67	121.34

From the data presented in Table 1, it can be seen that the hydrophilicity of silica obtained after the hydrolysis process decreased, which is explained by the dominance of -CH₃ groups over -OH groups. In this case, the system starts the condensation process or is in a state of branching. With increasing branching, the silica surface becomes rougher, which, in turn, leads to an increase in its hydrophobicity. In other words, the lower the smoothness of the surface and the higher its roughness, the higher the hydrophobicity of the surface of the material. As a result of the unevenness of the surface, the angle of wetting with water increases, due to which the surface rises and creates a barrier to water.

Summary. The effect of environmental pH on the sol-gel polymerization of methyltrimethoxysilane was studied. In this case, it was found that with the increase in the pH value of the environment, the hydrophilicity of the obtained silica decreases, and the hydrophobic properties increase. The silica synthesized at pH=10.01 showed superhydrophobicity (02-121.34°).

REFERENCES

1. [E.Egamberdiev](#), S. Turabdjanov, D. Mirzaeva, Kh. Khaydullaev, U. Sharipova, A. Shokhakimova, and O. Bakhtiyorov.: Effect of chitosan substance on the mechanical properties of paper obtained on the basis of flax cellulose. E3S Web of Conferences <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101045> 371, 01045 (2023)
2. Igamqulova N.; Mengliev, Sh.; Egamberdiev E.: Reduction of waste disposed to the environment through recycling of unused methyldiethanolamine. E3S Web of Conferences 371, 01049 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101049>
3. Ergashev Y.; Egamberdiev E.; Mirkhodjaeva D.; Akmalova G.; Umarova M.; Kholdarov R.: Obtaining a filter material used in gas and air purification. E3S Web of Conferences 371, 01012 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101012>
4. Egamberdiev E.; Ergashev Y.; Turabdjanov S.; Abdumavlyanova M.; Makhkamov A.; Rashidov, Sh.; Karimov, Sh.: Effect of chitosan on the surface properties of cellulose-based paper obtained from the E3S Physico-chemical properties and research of acids contained in oils of Uzbekistan. E3S Web of Conferences, 2023, 371, 01021 flax plant. Web of Conferences 371, 01010 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101010>
6. Ergashev Y.; Egamberdiev E.; Turabdzhanov S.; Akmalova G.; Isanova R.; Rashidov R.; Sobitov O.: Obtaining filter material from natural fiber composition and areas of its use. E3S Web of Conferences, 2023, 371, 01047
7. Egamberdiev E.; Turabdjanov S.; Akmalova G.; Mukhtarova N.; Ayubova I.; Mirzakhmedova M.; Rakhmonberdiev G.: Obtaining paper from composition of different fibers and its analysis. E3S Web of Conferences, 2023, 371, 01004
8. Egamberdiev, E.; Ergashev, Y.; Khaydullayev, K.; Husanov, D.; Rahmonberdiev, G. Obtaining paper samples using basalt fibers and studying the effect of natural glue obtained from chitosan on paper quality. Universum: technical science 2022, 4. 14-18, <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13348>.
9. Egamberdiev E.; Akmalova G.; Rahmonberdiev G. Obtaining paper products from cellulose- containing plants and researching its field of application. 3rd International Conference on Energetics. Civil and Agricultural Engineering. ICECAE 2022 Virtual, Online 13 October 2022 10 16 October 2022 Копл 187394, DOI [10.1088/1755-1315/1142/1/012054](https://doi.org/10.1088/1755-1315/1142/1/012054)

10. Egamberdiev E.; Makhkamov A.; Rakhimjonov B.; Khusanov D.; Akmalova G.; Mirzakhmedova M.; Rahmonberdiev G. Effectiveness of cleaning of sunflower oil with filter material made from composition of organic and inorganic fibers. 3rd International Conference on Energetics, Civil and Agricultural Engineering, ICECAE [2022](#)Virtual, Online13 October [2022](#),40 16 October [2022](#)Код [187394](#), DOI [10.1088/1755-1315/1142/1/012050](#)

11. M. Mirzakhmedova., D. Tukhtaboeva., E. Egamberdiev., G. Akmalova. Study of paper technology on the basis of reed cellulose. "Harvard educational and scientific review", 2022. 149.

12. E.A. Egamberdiev., Y.T. Ergashev., [Kh.Kh.](#) Khaydullaev., G.Y. Akmalova., G.R. Rakhmonberdiev. The effect of chitosan on the surface properties of cellulose-based paper obtained from the stem of flaxseed. "Technical science and innovation", [2022. 27](#).

13. Egamberdiev E.A., Makhkamov A.R., Rakhmonberdiev G.R. Obtaining wrapping paper used in furniture wrapping and quality delivery and determining its quality indicators // Tashkent state technical university named after Islam Karimov Technical science and innovation-Tashkent,- No. 2([12](#)). [2022](#). P. [33-39](#).

14. Egamberdiev E.A., Norboyev S.K. Extraction of cellulose nanocrystals from secondary paper waste and their use in paper production // Tashkent state technical university named after Islam Karimov Technical science and innovation Tashkent, No. 3([13](#)), [2022](#).-P. 215-222.

15. Soatboev, K., Daddahodjaev, A., & Egamberdiev, E. ([2023](#)). Creation of mixed polyfunctional catalysts for hydration of acetylene in vapor phase. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), [430-433](#). Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3167>

16. Zokirbekov, J. K., Aliev, B. A., & Egamberdiev, E. A. ([2023](#)). Modified mineral sorbents for waste water treatment. Innovative Development in Educational Activities, 2(10), [155-157](#). Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1345>

17. Zokirbekov, J. K., Aliev, B., & Egamberdiev, E. ([2023](#)). Effect of temperature on sorbents. Innovative Development in Educational Activities, 2(10), [158-161](#). Retrieved <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1346> from

18. Zokirova, Z. Q. qizi, Egamberdiyev, E. A., & Sattarkulov, L. A. o'g'li. ([2023](#)). Installation of new types of basalt fiber filters in industry. SCHOLAR. 1(11), [122-125](#). Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/3281>

19. Zokirova Zilola Qaxramon qizi, Egamberdiyev Elmurod Abduqodirovich, & Sattarkulov Lazizbek Abror o'g'li. (2023). Use of cellulose based filters in the oil and gas industry. Ta'limni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati, 1(1), [261-264](#). Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/konferensiya/article/view/3388>

20. S.S. Aliev, E.A. Egamberdiyev, [G.Yu. Akmalova](#), G.U. Ilkhamov. Analysis of physical-mechanical properties of new type of wood-polymer composite materials. Vol. 3 No. 1 (2023): Harvard Educational and Scientific Review, 48-53

21. Turabdjano, S., Egamberdiyev, E., Iskandarov, A., & Zokirova, Z. (2023). Installation of new types of basalt fiber filters in industry. SCHOLAR, 1(10), [106-110](#). Retrieved

from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/3109> Rashidov

Sh.A., Egamberdiyev E.A., Turabdjano S.M. Obtaining cellulose nanocrystals and their use in paper production. Austrian Journal of Technical and Natural Sciences [1.2 2023](#), 3-8.

22. <https://doi.org/10.29013/AJT-23-1.2-3-8>

23. E Egamberdiyev, R Kholdarov, R Masharipov, O Muratkulov, G Akmalova, Ergashev Yo. M Mirzakhmedova. Effect of flocculants on stability of paper materials Austrian Journal of Technical and Natural Sciences [1.2 2023](#), [9-12](#). <https://doi.org/10.29013/AJT-23-1.2-9-12>

24. Egamberdiyev Elmurod, Ergashev Yorqinjon, Mahkamov Adham, Umarova Muattar, Akmalova Guzal. Obtaining oil filters from local fiber raw and its advantages. Universum: технические науки [8-3 \(101\) 2022](#)-P. [49-54](#).

25. Egamberdiyev Elmurod, Ergashev Yorqinjon, Khaydullayev Khurshid, Husanov Dilshod, Rahmonberdiyev Gappor. Obtaining paper samples using basalt fibers and studying the effect of natural glue obtained from chitosan on paper quality. Universum: Технические науки [4-13 \(97\) 2022](#)-P. 14-18.

26. Gulnoza Iskhakova Elmurod Egamberdiyev, Jamshid Ziyadullaev. Obtaining thermal insulation materials containing basalt fiber and cellulose. International scientific and practical conference modern views and research [2021/6](#), [10-11](#)

27. [G.R.Rakhmonberdiyev](#), [E.A.Egamberdiyev](#), [G.Yu.Akmalova](#), [Yo.T.Ergashev](#), [M.M.Shakirova](#). The influence of different natural fibers applied on the quality index of the paper. American journal of research [2021/4](#), [48-57](#)

28. [G.Akmalov](#), [S.Arslanov](#), E. Egamberdiyev. Physiologically active polymers with anti tuberculosis activity. International scientific and practical conference modern views and research [2021/2](#), [48-50](#).

29. [G.Rakhmanberdiev](#) E. Egamberdiev, [Yo.Ergashev](#). Obtaining a filter material based on basalt fiber used for the oil industry. International scientific practical conference modern views and research [2021/2](#), 63-65

30. Toyir Safarov, Elmurod Egamberdiev, Yorqin Ergashev. Study of the effect of binders on paper materials made based on mineral fibers. Internationales Deutsches Akademika Aachener. Germany [2021](#), 40-43

31. [S.Arslanov](#), E. Egamberdiev, [G.Akmalova](#). Physiologically active polymers with antituberculosis activity. Modern views and research- [2021](#), January-February, [2021](#): Egham. 48-50

32. E. Egamberdiev, [Yo.Ergashev](#), [G.Rakhmanberdiev](#), Obtaining a filter material based on basalt fiber used for the oil industry. Modern views and research - [2021](#), January-February, [2021](#): Egham. 63-65

33. Aliev S.S., Rakhmanberdiev G.R., Sharafatdinov B. Study physical and mechanical properties of wood-polymer composition materials made on the basis of local wood flours and polyvinylchloride // "Technical science and innovation". Tashkent State Technical University named after I.A. Karimov. Tashkent [2022](#), pp. 211-214.

34. Aliev S.S., Egamberdiev E.A., Akmalova [G.Yu.](#), Ilkhamov G.U. Analysis of physical-mechanical properties of new type of wood-polymer composite materials // Harvard Educational and Scientific Review. International Agency for Development of Culture, Education and Science. [0362-8027 47](#) Vol.3. Issue 3 Pages [48-53](#)

35. Aliev S.S., Egamberdiev E.A., Juraev A.B., Ismatov M.N., Zokirova Z.Q. The Effect of Wood Fillers in Individual Conditions on Wood-Polymer Composites // "Technical science and innovation", Tashkent State Technical University named after LA. Karimov, Tashkent [2023](#), pp. 208-213.

36. Aliev S.S., Egamberdiev E.A., Akmalova [G.Yu.](#) Obtaining environmentally friendly polymer composite material from local wood flour // Al-Farabi Kazakh National University NJSC Faculty of Biology and Biotechnology Department of Biodiversity and Bioresources Research Institute for Problems of Biology and Biotechnology Research Institute for Ecological Problems. Almaty, [2023](#), pp.[168-171](#)

SOME COMMENTS FROM THE HISTORY OF ANCIENT EGYPT

Tugalov Boburjon

Jizzakh State Pedagogical University Faculty of History Department of History of
Uzbekistan

Akhmadkulov Nozim

Jizzakh State Pedagogical University, 4th year student of the Faculty of History

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Qadimgi Misr tarixi bo'yicha manbalar tahlili asosida siyosiy jarayonlar bog'liq voqea hodisalar ochishga harakat qilingan.*

***Kalit so'zlar:** Qadimgi Misr, poleolit, O'rta va yangi podsholik, Snofru, Xeops, Xefren, Mikerin ehromlari, Tutmos I, Tutmos III, Amenxotep II.*

***Аннотация:** В данной статье на основе анализа источников по истории Древнего Египта предпринята попытка раскрыть события, связанные с политическими процессами.*

***Ключевые слова:** Древний Египет, палеолит, Среднее и Новое царство, Снофру, Хеопс, Хафрен, Микерин Ехромес, Тутмос I, Тутмос III, Аменхотеп II.*

***Abstract:** In this article, on the basis of the analysis of the sources on the history of Ancient Egypt, an attempt was made to uncover events related to political processes.*

***Key words:** Ancient Egypt, Paleolithic, Middle and New Kingdom, Snofru, Cheops, Khafren, Mykerin Ehromes, Thutmose I, Thutmose III, Amenhotep II.*

People have lived in Egypt since the Paleolithic era. In 10-6 thousand years BC, scattered tribes living in the savannas around the Nile were engaged in gathering, hunting, and later fishing. Among them are the tribes belonging to the Kad, Sami peoples, barbarians, and Cushites, and from their intervention, the Egyptian nation was born in the 4th millennium BC. The increase in the influence of the population accelerated the transition to animal husbandry and agriculture, which led to the emergence of territorial communities [1, B.89].

It was necessary to build canals and dams for agriculture, and for this, the labor of slaves captured in internecine wars was used. As a result, social stratification took place in the community, clan nobles separated, and tribal leaders became kings. A number of small slave states emerged. Later, as a result of the struggle between them,

the kingdoms of Lower Egypt in the north and Upper Egypt in the south were formed. In about 3000 BC, both kingdoms united and formed a single state. The subsequent history of M. is divided into 4 main periods: the First Kingdom (ca. 3000-2800 BC), the Old Kingdom (ca. 2800-2250 BC), the Middle Kingdom (ca. 2050-1700 BC), the New Kingdom (ca. 1580-1070), the Late (Libya-Sais and Iran) period (about 1070-332 BC) [2, B.28].

The first tsarist period is characterized by the development of irrigation networks, the improvement of stone and copper tools, the emergence of the pottery wheel, and the development of barter trade. During this period, the state apparatus and the officials serving it - the class of secretaries - were formed, administrative districts - names were formed and they were led by nomarkhs, regular raids were organized, including to the south - to Kush (Nubia), to the north-west - to the Libyans. and campaigns against the Bedouins of the Sinai Peninsula (where there were copper mines).

During the Old Kingdom, agriculture, crafts, trade and construction continued to develop. Private land ownership appeared. The state apparatus headed by the highest official - the minister (minister) was strengthened. The pharaohs were also high priests and considered the owners of all lands and citizens. A regular army was formed, composed of community members and partly aliens (mainly the inhabitants of Kush). The idea of the absolute power of deified pharaohs was embodied in the construction of majestic mausoleums - ehrsams. This was especially rampant during the III-IV dynasties (Snophru, Cheops, Khafren, Mykerin). The labor of slaves and peasants was widely used in their creation [3, B.112].

In the 23rd-22nd centuries BC, Egypt was divided into several conflicting names and small states. around 2050 under Mentuhotep I, the country was reunited under the hegemony of the city of Thebes. This city became the capital of M.

During the Middle Kingdom, representatives of the XII dynasty ruled. Large-scale irrigation works were carried out in the Fayyum oasis. Brass (bronze) items appeared. Relations with Syria, Crete, and Punt in the south increased. During the reign of Senusert III, a part of Kush (Nubia) was annexed to M. During the period of the first pharaohs of the XII dynasty, internal conflicts continued. Only during the reign of Amenemkhet III (2nd half of the 19th century) the rebellious nomarkhs were subdued and the central authority was strengthened. Ittown became the capital of M. However, increasing property stratification led to a revolt by the poor, which led to the country's further disintegration around 1750. around 1700 AD, the Hyksos invaded from the northeast and occupied most of the country for almost 110 years. Their kings who settled in Avaris formed the 15th and 16th dynasties. Local rulers survived in Thebes (XVII dynasty). Among the pharaohs belonging to this dynasty, Sekenenra and Kamos

started a war of liberation, which was successfully ended by their successor Yakhmos I (Amasis), the founder of the 18th dynasty. Around 1580, he expelled the Hyksos from M. After that, the restored Egyptian state was called the New Kingdom. During this period, brass began to be widely used, the first articles made of iron appeared, metalworking, weaving looms and plows were improved, wheel saws became widespread, and glassmaking developed. Raw materials were brought as tribute and barter from conquered and neighboring countries, including silver, lead, copper, timber from Syria and Palestine, gold, ivory from Kush, aromatic perfumes, and high quality saplings from Punt. An account of the fleet sent by Queen Hatshepsut to Punt has been preserved. Private slavery is extremely widespread. After successful military campaigns, 10 thousand slaves were brought. Incessant wars forced the pharaohs of the 18th-20th dynasties to think about improving the structure of the army, and the base of the army was formed by noble charioteers. A model weapon for the infantry, in particular the ulama bow, was introduced. These measures increased the fighting ability of the army. Yakhmose's successors Thutmose I, especially Thutmose III, Amenhotep II annexed Syria and Palestine in the north, and a part of Kush in the south. Regular diplomatic relations were established with the Mitanni, Babylonian and Hittite kingdoms. During the reign of Amenhotep III (2nd half of the 15th century), Egypt reached the peak of its power. The increase in the position of the temples, which received large lands, slaves, gold and other things from the pharaohs, brought the priests into conflict with the king's authority. In order to lower the status of priests and noble names, Amenhotep IV (Akhenaton) carried out religious reforms relying on small and medium landowners, in particular, he abolished the worship of old gods and introduced the worship of the only sun god - Aten. Akhenaten moved his residence to his newly built city of Akhetaton (now Al-Amarna). The struggle between the Pharaoh and the priests weakened M.; In the first half of the 14th century, it was separated from all the estates in the north. After Akhenaton's death, the priests and nobles succeeded in restoring the old religion during the reign of Pharaohs Tutankhamun and Horemheb. During the reign of Ramses I, the most famous representative of the 19th dynasty, a struggle was fought with the Hittites for the possession of Syria. In the second half of the 13th - early 12th centuries BC, during the reign of Pharaohs Merneptakh and Ramses IV, the invasion of the "Sea Peoples" and the Libyans was repelled.

Long, protracted wars have weakened Egypt economically, politically, and militarily; By the end of the 20th dynasty, the king of Syria and Kush. properties in the regions were lost. During the reign of Ramses XII (about 1070 BC), the power in Thebes actually passed into the hands of the high priest of the god Amon - Herichor [4, B.35].

In the last period (Libya - Sais and Iran), the use of iron and money circulation became widespread. In the second half of the 11th century - at the beginning of the 10th century, after the next disintegration of M., the leader of the Libyan military, Sheshoik, in the middle of the 10th century, captured the khrkimiyat in Bubastis and started the XXII dynasty. The pharaohs of this dynasty sought to unite M. into a single state. In the second half of the 8th century BC, it became subject to M. Kush (XXV dynasty), and in 671 BC it was conquered by the Assyrians. The governor of Sais, Psammetix I (663-610), succeeded in liberating and unifying the country with the help of Greek and Carian mercenaries. During the reign of him and his successor Necho II, strong trade relations were established with Greece and other countries of the Eastern Mediterranean, the settlement (colony) of Greeks was founded in Navkratis in the Delta, and the canal connecting the Nile with the Red Sea was dug; Phoenician sailors sent by Nexo II circumnavigated the African continent from Shark to the West. Nechos II, Psammetix II and Aprius fought with Babylon for possession of Syria and Palestine. However, weakened Egypt could not repulse the attack of Cambyses, the king of Iran, and was annexed to the Achaemenid state in 525 BC. In 331 BC, Alexander (Iskander the Great) conquered M. during his campaign against the Achaemenids. After that, Egypt became part of the Hellenistic world. The city of Alexandria, founded by Alexander the Great, became the largest commercial and cultural center. New centers of crafts and trade were established in Egypt, trade relations expanded (to Arabia and India), and the cultures of Western and Eastern countries were combined. By the end of the 2nd century BC, there was a decline in production, fewer markets, and economic and political depression. At the beginning of the 2nd century BC, M. was separated from most of its lands after the wars with the Sshavki state and Macedonia. Internal conflicts and public riots are on the rise in the country. During this period, Rome began to interfere in the internal affairs of Egypt. The Egyptian nobles tried to suppress the rioters with its help. This allowed the Romans to conquer M. by the Egyptian god Thoth, the creator of hieroglyphs (papyrus; London, British Museum). As a result, M. became a Roman province in 30 BC. After the division of the Roman Empire in 395 AD, it was a province of the Eastern Roman Empire (Byzantium). In 619, the king of Iran, Khusraw II, took advantage of the weakening of Byzantium and conquered M. Arabs conquered M. in 639-642. On the subsequent history of M., see the article Arab Republic of Egypt.

Ancient Egyptian rulers. The first kingdom. 1st dynasty: Meneye, Jer, Den, Semerkhet, 2nd dynasty: Hotep-Sexe-mui, Nebra, Peribsen, Hasekhem, Ha-sekhemui. Qad. kingdom 3rd Dynasty: Joser, Sexemjet, Neferka. 4th Dynasty (mid-28th-26th century BC): Snofru, Cheops (Khufu), Khafra (Kephren), Mykerinus (Menkaura),

Shebeyskaph. 5th dynasty (26th-25th centuries BC): Userkaf, Neferirkara, Neusera, Isesi, Una. 6th Dynasty: (mid 25th-23rd centuries BC); Teti I, Piopi I, Merenra I, Piopi II, Merenra II. 7th-8th-9th dynasties (mid-23rd-22nd centuries BC). 10th Dynasty (mid-22nd-21st centuries BC). 11th Dynasty: Antef 1 Sehertau, Menkhotep III Nebhepetra.

Middle Kingdom. 11th Dynasty: Mentuhotep IV Sankhkara (2015-2007), Mentuhotep V Nebtauira (2007-2000). 12th Dynasty (2000-1787): Amenemkhet I (2000-1970), Senusert I (1970-1934), Amenemkhet II (1934-1896), Senusert III (1884-1849), Amenemkhet III (1849-1801). 13th dynasty (1785-1700). 14th dynasty (before 1680). 15th and 16th (Hyksos) dynasties (1700-?). 17th dynasty (1680-1580): Senenenra, Kamos. New Kingdom. 18th Dynasty (1580-mid-14th century): Yahmose I (1580-1559), Amenhotep I (1559-1538), Thutmose I (1538-1525), Thutmose II and Hatshepsut (1523-1503), Thutmose III (1503-1491), Amenhotep III (1455-1419), Amenhotep IV (Akhnaton, 1419-1400), Tutankhamun (1400-1392), Khoremheb (mid-14th century). 19th Dynasty (1342-1206): Seti I (1337-1317), Ramses II (1290-1224). 20th Dynasty (1204-1085): Ramses IV (1204-1180), Ramses XII (1112-1070). The last kingdom (11th-4th centuries BC). 21st Dynasty (1085-950): Herichor (Thebes), Smendes (Tanis) (1035-1054). 22nd (Libyan) Dynasty (950-730): Sheshoik (950-929). Osorkon I (929-893), Takelot I (893-870), Osorkon II (870-847), Sheshoik III (823-772). 23rd Dynasty (817-730): Pe-dubast (817-763), Sheshoik IV (763-757). 24th dynasty (730-715): Bokhoris (720-715). 25th (Nubian) dynasty (751-656): Piankhi (751-716), Shabaka (716-701), Shabataka (701-689), Taharka (689-663), Tanutamon (663-656). 26th saïs (dynasty) (663-525): Psammetix I (663-610), Nexos II (610-594), Psammetix II (594-588), Aprius (588-569), Yaxmos II (569-525). 27th (Forelar) dynasty (525-404, see also Achaemenids), 28th dynasty (404-398). 29th dynasty (398-378). 30th dynasty (378-341). 31st (Fore) dynasty (341-322, see also Achaemenids).

In general, the history of ancient Egypt covers a long history and is considered one of the first places of civilization. During these periods, social, economic and political processes took place in Egypt.

LIST OF USED LITERATURE

1. Raximov, Muhammadjon Mavrulov, Abduxalil. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.B.89
2. Turayev B. A, Qadimgi Sharq tarixi, T., 1956, B.28
3. Matye M, Yegipetskaya literatura, t. I, M., 1920. E.B.112
4. Kabirov, A, Qadimgi Sharq tarixi, Toshkent, Tafakkur nshriyoti., 2016. B.35

ABOUT THE TRADITIONAL ECONOMY OF THE KARAKALPAK PEOPLE

Abdigapparov Orif

Teacher of the Department of History of Uzbekistan,
Faculty of History, Jizzakh State Pedagogical University

Annotatsiya: *Qoraqalpoqlar yashaydigan ovul va qishloqlarda deyarli har qaysisida o'zining duradgori, taqachisi, aravasozi, egarchisi, etikdo'zi, zargari bo'lgan. Qoraqalpoqlar orasida yog'ochdan turli buyumlar tayyorlaydigan yog'ochsoz ustalar, chig'ir, qayiq, o'tov ustalari ham ko'p bo'lgan.*

Kalit so'zlar: *Sirdaryoning o'rta va quyi oqimi, Daryolar va ko'llar, Quvondaryo, Jonidaryo, Markaziy Osiyo xalqlari.*

Аннотация: *Почти в каждом ауле и селе, где жили каракалпаки, был свой плотник, сапожник, каретник, шорник, сапожник, ювелир. Среди каракалпаков было много столяров, изготавливавших из дерева различные изделия, а также плотников, лодочников, отовских мастеров.*

Ключевые слова: *среднее и нижнее течение Сырдарьи, реки и озера, Кувандарья, Жонидарья, народы Средней Азии.*

Abstract: *Almost every aul and village where the Karakalpaks lived had its own carpenter, shoemaker, carriage maker, saddler, shoemaker, and jeweler. Among the Karakalpaks there were many carpenters who made various products from wood, as well as carpenters, boatmen, and Otov craftsmen.*

Key words: *middle and lower reaches of the Syrdarya, rivers and lakes, Kuvandarya, Zhonidarya, peoples of Central Asia.*

In ancient times, the Karakalpaks were engaged in agriculture, cattle breeding and fishing in the lands located in the middle and lower reaches of the Syrdarya. There is a debate that they were cattle-breeding people from time immemorial, and later began to engage in agriculture. One of the characteristics of this people is that they have not changed from a nomadic life to a settled life like many other peoples, but have been living a settled life since ancient times. The Karakalpaks practiced irrigation farming from time immemorial. For this purpose, they took water from Syrdarya and its

tributaries Guvondarya and Jonidarya and released water to cultivated fields through irrigation networks.

In agriculture, grain growing is mainly developed. Wheat, barley and millet, rice, sorghum, flax, sesame, alfalfa, and polizi crops are planted on the lands around the rivers and lakes. The water needed to irrigate crops was a matter of life and death. Due to the lack of water, a lot of quarrels and disagreements would arise, leading to big bloody conflicts.[1]

One tribe or clan often lived in conflict with another neighboring tribe or clan. The harsh conditions of that time, the violence of the local rich and nobles, and the harsh rules established by them would have caused a lot of bloodshed. Each Karakalpak village was located around the traditional canals (japs) attached to them, each of which had a drinking water supply (tributary). How much water to give to whom; It was decided by the mirab how many people from which village would participate in digging a channel (arna) to bring water from the river, and how many people would be allocated to water to clean the aran in the spring. Water flowed until a certain mazgil (time), for example, from early morning to noon, usually enough to irrigate two fields of land. In times of water scarcity, two households were given one bucket of water.[2]

In many places it was necessary to irrigate the land with the help of hand hoses. Water was pumped from one ditch to another with these devices. At the same time, a device was used to release water with the help of a foot. This method is used to release water to crops of small area. Water was pumped to the large cultivated fields with the help of a chute. The land is fed with manure and an old wall. Before plowing, the land was irrigated several times to wash off the salt. Then it was plowed with a plow (gunda - agash) twice, first lengthwise and then crosswise. Then the plowed land is leveled by crushing the pieces with a mola or dandene.

The harvest was reaped with a scythe. Threshing and threshing of grain was done in a style characteristic of the peoples of Central Asia.[3]

Karakalpaks mainly raised cattle and sheep. In the summer, they were raised on pastures, and in the winter, they were raised by hand. Ushoq - cattle were herded by herdsmen, herdsmen were herded by herdsmen, and small animals were cared for by shepherds or shepherds. In winter, cattle were kept in corrals or sheds made of branches, twigs and reeds, and stables, stables, and stables were kept in cellars.[4]

In the northern districts of Karakalpakstan, where the Muytin and Koldauli clans live, the population is mainly engaged in fishing. A device called kaza was made from reeds for fishing. Left, fishing in boats.

Fur industry is also well developed in Karakalpaks. Because there were a lot of different wild birds, fowls and animals in the lands where blackbirds live, especially

on the banks of Amudarya. That is why, in addition to other activities, the Karakalpaks occasionally hunted. They hunted duck, goose, pheasant, rabbit, saiga, gazelle.[5]

Almost every village and village where the Karakalpaks lived had its own carpenter, shoemaker, carriage maker, saddler, shoemaker, and jeweler. Among the Karakalpaks, there were many woodworkers who made various items from wood, as well as carpenters, boatmen, and otov craftsmen. Karakalpaks were also engaged in weaving, carpet weaving, felt-making. Carpet products were also exported to the market. There was a great demand for tandoors and ceramic dishes made by potters.[6]

Karakalpaks received grain for their labor, and had oxen or equipment for plowing the land. Saddlers (ershi) made saddles, including horse-back. Eight parts of the saddle are assembled and glued in this mold.

Urshik and ball were used for spinning. He used a simple loom called a loom to weave wool, rice, and carpets. Kenegas and Mangit women were extremely good weavers.[7]

The cargo was carried by the Karakalpaks in boats and carts. An ox was usually added to the cart. Two types of chariots were made: tat chariot and telegen chariot. Depending on which animal is added, it is called a horse cart, an ox cart, and a donkey cart. Oxen and donkeys were mostly used as working animals, and in some cases horses were used.

In short, the daily lifestyle of Karakalpaks is unique, they were engaged in all types of farming in their daily work. There is still a debate that the Karakalpaks were cattle-breeding people from time immemorial, and later began to engage in agriculture. This ethnic group did not move from a nomadic life to a settled life like many other peoples, but has been living a settled life since ancient times. This way of living is one of the characteristics of this people. However, the cattle breeding branch of the farm played an important role in their life and flourished, as evidenced by the above-mentioned data.

LIST OF REFERENCES:

1. Толстова С. П. Жданко Т.А. Абрамзона С. М. Кислякова Н. А. Народы Средней Азии и Казахстана. I част. Москва. 1962.
2. Жданко Т. А., Камалов С. К. Этнография Каракалпаков. XIX-начало XX века (Материалы и Исследования) Ташкент издательство „Фан" Ўзбекской ССР. 1980.
3. Джаббаров И. М. Ремесло узбеков южного Хорезма в конце XIX - начале XX в. (Историко-этнографический очерк). 1971 г
4. Утемисов. А. Полевая запись № 17, 1971 г. В каракалпакском ритуале посвящения ученика в мастера много сходных черт с формой этого обряда у хивинских ремесленников.
5. Джаббаров И. Ремесло узбеков Южного Хорезма..., с. 133—134.
6. Бродовский М. П. Технические производства в Туркестанском крае. СПб., 1875, с. 47-51;
7. Джаббаров И. Ремесло узбеков Южного Хорезма..., с. 78-86;

OPPORTUNITIES FOR FORMING PROFESSIONAL CULTURE IN FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

Abdurashid Tolibayevich Nomozov

JDPU. Teacher of the department of Theory and method of physical Culture

Bozorboyev.A.M, Usmanov A.Sh, Zoyirov. K.J.

Students of the faculty of Physical culture

***Annotation.** This article reveals the possibilities of formation of professional culture in future physical education teachers. Also, the article highlights the situations that athletes should pay attention to in physical education lessons, the inextricable connection between physical culture and aesthetic education. The history of sports and physical education is reviewed. The article analyzes the principles that are important for athletes.*

***Key words:** Educational system, physical education, physical culture, aesthetic education, future teacher, harmony, form, rhythm, dynamics, softness, plasticity, fine movement, refinement, restraint, effort, strength, speed, risk, precision, sense of time, technique, strategy, tactics, competition, victory, enjoyment.*

***Аннотация.** В данной статье раскрываются возможности формирования профессиональной культуры у будущих учителей физического воспитания. Также в статье освещаются ситуации, на которые следует обращать внимание спортсменам на уроках физической культуры, неразрывная связь физической культуры и эстетического воспитания. Рассмотрена история спорта и физического воспитания. В статье анализируются принципы, важные для спортсменов.*

***Ключевые слова:** Система образования, физическое воспитание, физическая культура, эстетическое воспитание, будущий учитель, гармония, форма, ритм, динамика, мягкость, пластичность, мелкие движения, утонченность, сдержанность, усилие, сила, скорость, риск, точность, чувство времени, техника, стратегия, тактика, конкуренция, победа, удовольствие.*

***Анотация.** Ушбу мақолада бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида касбий маданиятни шакллантириши имкониятлари очиб берилган. Шунингдек, мақолада жисмоний тарбия дарсларида спортчилар эътибор қаратишлари*

лозим бўлган ҳолатлар, жисмоний маданият ва эстетик тарбия орасидаги узвий боғлиқлик, алоқадорлик ёритилган. Спорт ва жисмоний тарбия тарихига назар ташланган. Мақолада спортчилар учун муҳим бўлган принциплар таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: Таълим тизими, жисмоний тарбия, жисмоний маданият, эстетик тарбия, бўлажак ўқитувчи, гармония, шакл, ритм, динамика, майинлик, пластика, нозик ҳаракат, нафосат, вазминлик, зўр бериш, кучлилик, тезлик, таваккалчилик, аниқлик, вақт ҳисси, техника, стратегия, тактика, мусобақа, галаба, завқланиш.

It should not be forgotten that physical culture is created by the people. Forms, methods, and tools of physical education were formed during the initial labor activity. In the process of work, a person has been developing his physical and spiritual strength.

The need for human preparation for life, first of all, for work, historically justified the emergence and further development of physical culture.

Playful activities in the initial period of the development of society were considered an important means of labor education and physical education together with it. Since ancient times, modern types of sports have been carefully preserved and improved for many centuries. These include wrestling, boxing, weightlifting, fencing, swimming, skiing and skating, equestrian sports, football, etc. Each of them is an example of beauty and perfection, harmony of movements, general aesthetics of one or another type of sport. During the development of society, sports projectiles appeared: balls, balls, sticks, clubs, etc.; bars, bars, bars, etc.; rooms, grounds were equipped, stadiums were built.

Tournaments, contests, competitions, sports holidays, Olympics have become traditional. Equipment, sports halls, arenas, stadiums, scenarios of sports events have always been and still are distinguished by the national color of their country, high aesthetic taste corresponding to their time (Ancient Greece, Ancient Rome, sports competitions and tournaments in the East).

The essence of the following terms used in the aesthetic assessment of sports should be emphasized. They are: harmony, form, rhythm and dynamics, smoothness and plasticity, delicate movement, elegance, restraint, giving strength, strength and power, speed and risk, accuracy, sense of time, technique, strategy and tactics, competition - victory, pleasure, etc.

Harmony - flexibility of the body, stature, beauty of the moving body; the overall unity, harmony and proportion of parts is the combination of certain elements of a whole exercise that creates a harmonious whole. For example, in gymnastics - this is a

combination of aesthetic elements (slow, fast); when performing the whole exercise, it is manifested in the combination of small elements with different rhythms of movement.

The form that causes pleasure is the image; appearance, configuration, structure, structure, integrity and unity; composition or style of performance; a way to achieve a goal - beauty, grace and spectacle (for example, in rhythmic gymnastics): especially when soft lines are combined into a complex combination, it gives a special flavor.

Rhythm - form of expressive movement; a style of self-expression (as in dance); integral sign of a single output; gives it completeness, completeness and unity; this is again pattern density, speed variation; in gymnastics - proportionality, consistency of successive elements and their combinations; coordination of movements with the rhythm of music tracking.

Dynamics - movement under the influence of applied forces; line and shape in a sequence of movements.

Softness is an indicator of expressive movement; looks for elegance, grace; poetess and

will have an aesthetic meaning.

Plastic (smoothness) is the structure of the human body; directly watched; causes aesthetic feeling, aesthetic appreciation; athletes convey their feelings to the audience with their actions; it appears both in dynamics and also in statics.

Elegance - charm, gracefulness - beauty of movements, the variety of beauty embodied in posture and posture.

Latofat - beauty of shapes, lines, proportionality of form, polishedness, subtlety of movements, elegance, elegance; striving for smoothness in the conditions of maximum tension in sports (ice dancing, ice skating).

Composure - mental composure, physical capabilities of the athlete; self and situation management; the skill of maintaining composure in a complex game situation is especially unaccustomed

in circumstances; creates an exciting and beautiful scene; the ability to maintain composure even when losing and in controversial and unexpected situations is also an element of beauty in sports.

Performance is the use of one athlete, the energy of the whole team ("team spirit"); requires analysis of movement taking into account weight, area, fluidity; of course, it is necessary to use dynamic abilities; the enjoyment of this effort is felt as an aesthetic value.

Strength is beauty; strength - power - speed - danger - accuracy = basic concepts of beauty in sports. In this case, strength is physical capabilities; power is the product

of strength and speed (the beauty of power); speed - if it is perfect, as a criterion of beauty; it has a wonderful effect of "balancing elements" (skating: a person moves with the power of his own body - this is a huge attraction.

The swiftness of the athlete's movements is artistically skillful, and together with precision, it acquires an additional beauty worthy of even higher appreciation; in the process, the audience is overwhelmed with emotions.

Speed and risk – climbs at controlled speeds (such as downhill skiing) are beautiful; connection of speed with danger, danger; the athlete always moves in tension, but the audience does not see it and therefore enjoys it, exclaiming "Excellent!".

Power is the work (movement) performed per unit of time; performed in sports exercises; evaluation criteria in sports; In sports, maintaining good balance or staying in balance leads the athlete to victory.

Balance is a sign of a highly skilled athlete; dynamic strength (which gymnasts try to hide); The relationship between strength and balance, a well-balanced, powerful form in sports that requires tremendous physical effort to achieve success in many sports, seems to be a mysterious beauty.

Accuracy - correctness combined with control; timing and self-control are at the highest level of sport.

Control is related to the athlete's weapons and self-control, the skill of using his equipment and considering them as his aesthetic perfection, on which a successful and beautiful result depends, self-expression.

A sense of timing is related to self-control, synchronicity of movements in sports aesthetics; the higher the skill of the athlete, the more developed is the sense of timing (shooting, golf, archery - the beauty of ballistics).

Performance technique is an important criterion for evaluating the athlete's performances; it is not only mechanical accuracy, but also the skill of reversing movements - the key to understanding artistry. For example, aesthetic potential grows in gymnastics.

Techniques - methods, actions are performed in the conditions of resistance of opponents, therefore, their implementation is particularly complicated.

Attack - its purpose: to leave fractions of a second for the opponent to think emotionally; enjoyment of an unexpected situation is one of the aesthetic criteria. This is the moment of perfection, which means aesthetics; in the presence of experience and skill, the attack gives pleasure to the athlete and the spectator.

In sports, the goal and its achievement require strength and risk. The most important thing

– confidence, however, it comes with experience.

Experience is the ability to correctly assess the level of risk, self-control. Only then will the completion of the athlete's performance be guaranteed. This gives the viewer a feeling of enjoying sports aesthetics and beauty. In some types of sports, the increase in aesthetic impression is enhanced by the wind. For example, sailing sports, parachuting sports, gliding sports.

In response to external influences, the athlete's sense of his inner strength helps him to examine the surrounding situation and conditions. Such effects are another expression of pleasure through exertion.

Defense - creativity in the game of defense is manifested in the form of beauty, practical impact.

Strategy - if the athlete covers all the happenings as a whole, if he finds the assigned action in advance, if he separates the elements necessary for its implementation, all this is a strategy.

Tactics - requiring a certain degree of advanced thinking justified by the sport specification; moments (of the game) that have an impressive character, are distinguished by the speed of thought, are important in various sports games and one-on-one, formed into a whole - a real strategic art that enhances the aesthetics of the game. Tactics - externalize the individual and collective actions of players and teams aimed at winning over the opponent. It is based on teamwork, characterized by high consciousness and creative initiative in the actions of each player; characterized by active offensive actions supported by an active solid defense. It means attack, defense, resistance to the opponent, victory due to high skill. Tactics are continuously improved, especially during preparation for international competitions.

Competition - pace and rhythm play an important role in this. If the winner has priority in front of an opponent of equal strength - aesthetic peaks are reached. The game itself is perceived in the form of a sense of pleasure as an aesthetic object, until it reaches its peak, which starts from the one-on-one confrontation of worthy opponents, which gradually grows and turns into victory or defeat for one of them. Unexpected events, methods, transitions in the game are noteworthy.

Competitiveness is the most important basis of beauty and excellence in sports. The main thing is that athletes and organizers of sports competitions understand the role of sports as a source of beauty in achieving excellence.

In conclusion, it should be noted that such situations as harmony, equal submission, diversity in sports do not cause special tension in the athlete, but are perceived more sensitively by the audience.

References:

1. Исмаилов Т.У. Педагогические особенности физического воспитания и оздоровительных мероприятий в начальных классах: Автореф.дисс. ... канд.пед.наук. – Т., 2010. – 21 с.
2. Кадыров Р.Х. Народные подвижные игры как средство совершенствования уроков физической культуры // Сборник тезисов научно-практической конференции «Возрождение национальных видов спорта, народных игр и пути широкого использования в физическом воспитании населения». – Ташкент-Джизак, 1991. – С. 63-64.
3. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
4. Xasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDFU. "Physical culture" faculty.
5. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.
6. Nomozov, Abdurashid. (2023). Sogʻlom turmush tarziga sportning ahamiyati hamda oʻrni qanchalik muhimligini taʼsir etuvchi omillari..
7. Buriboyev, Alisher. (2023). Komil inson tarbiyasida jismoniy madaniyatning oʻrni.
8. Yakhshilikov, S. (2023). UNAVOIDABLE CLASHES: EXPLORING THE IMPLICATIONS OF A CHINA-RUSSIA ALLIANCE ON GLOBAL GEOPOLITICS. AUSTRAL: Brazilian Journal of Strategy & International Relations, 12(23). <https://doi.org/10.22456/2238-6912.131366>

DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Abdurashid Tolibayevich Nomozov

JDPU. Teacher of the department of Theory and method of physical culture

***Annotation.** This article talks about changes in sports, the processes of training athletes, and the introduction of new technologies.*

***Key words:** Healthy lifestyle, physical training, technique, tactics, competitions.*

***Аннотация.** В данной статье рассказывается об изменениях в спорте, процессах подготовки спортсменов, внедрении новых технологий.*

***Ключевые слова:** Здоровый образ жизни, физическая подготовка, техника, тактика, соревнования.*

***Аннотация.** Ушбу мақолада, спортчиларнинг тайёргарлик жараёнлари, янги технологияларнинг кириб келиши спортдаги ўзгаришлар ҳақида сўз юритилади.*

***Таянч сўзлар:** Соғлом турмуш тарзи, жисмоний тарбия, техника, тактика, мусобақа.*

The rapid development and development of our society, the peace and abundance in the life of our people, the hard work and courage in the hearts of our independent state are evidence of the increasing progress of our independent state, including the correct systematic policy in the field of sports that can fully meet today's requirements.

Every nation has its own traditions, customs and traditions. In our country, we pay special attention to the birth of healthy offspring, the stability and strength of the family, and the educational relations between the society and relatives. Also, national values, oriental customs and healthy lifestyle are always respected.

A healthy lifestyle is first formed in the family, and the role of physical education in establishing a healthy lifestyle is very important. In particular, great attention is paid to the field of sports in order to raise a healthy generation. In this regard, as a result of the work carried out in the field of sports, we can clearly see that effective results are being achieved in protecting the spiritual void in the minds of the youth, who are the future of our country, from foreign ideas.

The policy of sports development is directly and indirectly related to the stages of the education system, in order to strengthen the special control over the health of young men and women, who are the future of our country, to form a healthy lifestyle, to attract them to sports clubs, and to introduce measures to spend their free time meaningfully. A three-stage sports holiday is being held to educate students and young people in a spirit of patriotism.

The young people selected from this stage are winning prizes at world universities and summer olympic games and are flying the flag of our country at the highest heights. This is also the result of the three-stage sports traditional holiday introduced in our country.

Sports palaces, football fields and modern equipment that meet the requirements of world standards, which are being paid attention to physical education and sports today, are a clear proof of this.

In today's sports, new technologies are actively developing, not only for television or sports competitions, but also for athletes and coaches to effectively manage sports training and to master exercise techniques. For example, in the football sport, there is a computer system for coaches that helps to calculate the technical and tactical actions of the players of their team and the players of the opposing team during the game and to manage the game.

In addition to these, technologies that determine the athlete's physical condition during training and competition are widely used in modern sports. Cardiographs and accelerometers built into watches or shoes for athletes. For tennis players, devices that indicate the force and direction of a tennis racket.

Heart rate monitors used in all sports are an example of this.

In conclusion, it can be said that currently the training processes of athletes are developing and perfecting. The introduction of new technologies has brought great changes in sports. Today's sports are very different from those of ancient Greece. The results shown by athletes no longer depend only on physical training. Inventions made in the last century have left new modern lines in the field of sports. We are so used to such devices that we consider it normal to use devices that count millimeters and milliseconds in sports.

It's not just television or showing sports competitions, but computer programs designed for athletes and coaches to effectively manage sports training and master exercise techniques are actively developing.

References:

1. Matveev L.P. Teoriya i metodika jfizicheskoy kulo'turo'. Uchebnik dlya institutov. fiz. kulturo'.M. FiS. 1991
2. Ashmarin B.A., Zavyalov L.K., Kuramshin Yu.F. Pedagogika fizicheskoy kulturo': Uchebnoe posobie dlya studentov uchebno'x zavedeniy. SPb.; LGOU, 1999.
3. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура и спорт как важный аспект в формировании личности. Форум молодых ученых. 5. 425-428.
4. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура-надежда нации. Форум молодых ученых. 5. 591.
5. Yakhshilikov, S. (2023). UNAVOIDABLE CLASHES: EXPLORING THE IMPLICATIONS OF A CHINA-RUSSIA ALLIANCE ON GLOBAL GEOPOLITICS. AUSTRAL: Brazilian Journal of Strategy & International Relations, 12(23). <https://doi.org/10.22456/2238-6912.131366>

DEVELOPMENT OF STRENGTH QUALITIES OF YOUNG STUDENTS IN ATHLETICS

Jorabayev Abdukarim Mamatkulovich

JDPU Faculty of Physical Culture senior lecturer

Annotation: *It was noted that the dynamics of physical formation and physical training of a person depend on the level of the student's ability to work, as well as the nature and size of regular exercises. Currently, there is a lot of information about the effect of excessive physical load on the body of athletes, but there are many cases of giving students the same loads without taking into account the characteristics of the body of young students. Due to this, proper planning of the training process is in accordance with the purpose.*

Key words: *Strength, ability, skill, exercise, training.*

Аннотация: *Отмечено, что динамика физического формирования и физической подготовленности человека зависит от уровня трудоспособности студента, а также характера и размера регулярных занятий. В настоящее время имеется много информации о влиянии чрезмерных физических нагрузок на организм спортсменов, однако немало случаев предоставления студентам одинаковых нагрузок без учета особенностей организма студенческой молодежи. Благодаря этому правильное планирование тренировочного процесса соответствует цели.*

Ключевые слова: *Сила, способность, умение, упражнение, тренировка.*

Anotatsiya: *Shaxsning jismoniy shakllanishi va jismoniy tayyorgarlik dinamikasi o'quvchining mexnat qila olish qobiliyati darajasi xamda doimiy bajariladigan mashqlar xarakteri va xajmiga bog'liqdir deb ta'kidlashgan. Hozirgi vaqtda sportchilar organizmiga ortiqcha jismoniy yuklama qanday ta'sir ko'rsatishi bo'yicha katta ma'lumotlar to'plangan bo'lsada, o'quvchi yoshlar organizmi xususiyatlarini xisobga olmasdan, ularga bir xildagi yuklamalar berish hollari xam ko'p uchraydi. Shu tufayli mashg'ulot jarayonini tug'ri rejalashtirish maksadga muvofiqdir.*

Kalit so'zlar: *Kuch, qobiliyat, maxorat, mashq, trenirovka.*

Speed of movement and endurance and agility largely depend on muscle strength. Muscle strength depends on the state of the central nervous system corresponding to the activity of the cerebral cortex, the physiological cross-section of muscles, biochemical processes in muscles, changes in muscle excitability, their fatigue level and other reasons. muscle strength occurs only when the impulses from the nerve tissues of the motor zone in the cerebral cortex arrive. This shows that the functional capabilities of the nervous system are of decisive importance.

The development of muscle strength, especially in novice athletes, is first of all due to the ability to control their muscles, to be able to shorten them and to strengthen them with more force (improve neuromuscular coordination). At the same time, it is important to learn how to show great will power. In addition, the ability to show muscle strength is developed by increasing the functional capacity of nervous tissue. Since muscle strength is directly proportional to its physiological cross-section, as muscle mass increases under the influence of physical exercise, muscle strength also increases, at the same time, muscle circulation increases, metabolism improves, energy-giving substances increases. These main aspects of muscle strength are interrelated. However, it is possible to choose exercises and methods that increase the muscle mass more or increase the level of the appropriate functional capabilities of the nervous tissue and improve the ability to show strength.

Cultivating qualities of strength and speed. In modern sports practice, the quality of strength is of incomparable importance. No matter what movement an athlete does (running, jumping, throwing, etc.), the effectiveness of this movement is related to strength.

All muscles in the body of young athletes should be strong and harmoniously developed. But the demand for the level of development of body muscles depends on the type of athletics. Throwers need more strength to develop than others, while marathoners need less strength than others.

Any athlete in training is definitely a strength developer exercises. But mainly attention is paid to the development of the most important muscle group for performing this type of athletics.

A variety of dynamic exercises are used to develop strength, from elemental exercises to complete athletics (jumping, throwing, jumping). Weight lifting exercises, exercises performed using one's own weight or overcoming the resistance of a partner are the most useful for developing strength.

Exercises performed with a heavy load, for example, with a barbell, are for the whole body muscles, especially large and strong muscle groups, and exercises

performed with light loads (for example, exercise balls, dumbbells) affect some muscle groups.

When an athlete is exercising with a very heavy load, he sometimes breaks his breathing rhythm or stops breathing completely. It is necessary to pay great attention to proper breathing, perform the exercises with maximum weight only once, and spend 25 minutes before starting the next one.

The exercise performed with a light load should be repeated 23 times in a row (sometimes less). The smaller the weight, the more you can do the exercise without stopping. Exercises performed to increase muscle size should always be repeated until fatigue is felt in the muscles.

It is recommended to perform weight-bearing exercises slowly at first, then as fast as the weight allows.

Throwing equipment heavier than weight-bearing athletic exercises in training, jumping with a bag filled with sand (6-12 kg) on the shoulder, jumping up with a heavy (5-6 kg) belt exercises are also used. In such exercises, the structure of the movement does not change, but the athlete has to spend more effort than usual. Strength develops in conditions close to the conditions necessary for an athlete.

Beginner athletes should do a variety of physical exercises to develop all the muscles in the body. Well-trained athletes should develop those muscle groups that require them to be strong in order to succeed in their chosen sport. Of course, they should maintain their general fitness levels with strength-building exercises.

In conclusion, exercises that increase strength are used more during the preparation period of the training, and less often during the competition. But during the competition, special exercises (which often require maximum effort) are left enough. This is necessary not only to maintain the level achieved in the development of strength, but also to increase it further. In forming their physical qualities, it is important to pay special attention to the exercises that have the "power" to effectively develop their fitness and are suitable for the characteristics and coordination of gymnastic elements.

References:

1. Salamov R.S. Sport mashg'ulotlarini nazariy asoslari. –Toshkent: O'zDJTI, 2005. – 238s.
2. Умаров Д.Х., Умаров М.Н., Эштаев А.К. Оздоровительно-развивающие виды основной гимнастики. Учеб.пособие. – Т.: ЎзДЖТИ, 2006. - 210 б.
3. Eshtayev A.K. Gimnastika darsi: O'quv qo'llanma. - Т.: 2004. – 120 b.
4. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура и спорт как важный аспект в формировании личности. Форум молодых ученых. 5. 425-428.
5. Xasanov, Anvar. (2017). Физическая культура-надежда нации. Форум молодых ученых. 5. 591.
6. Xasanov, Anvar & Mamanazarova, A. (2022). Website: www.sjird.journalspark.org WRESTLING PREPARATION PROCESS IN SPORTS SCHOOLS. SPECTRUM Journal of Gender and Children Studies. 19. 174.
7. Yakhshilikov, Sanjar. (2023). UNAVOIDABLE CLASHES: EXPLORING THE IMPLICATIONS OF A CHINA-RUSSIA ALLIANCE ON GLOBAL GEOPOLITICS. Austral Brazilian Journal of Strategy & International Relations. 12. 198-209. 10.22456/2238-6912.131366.
8. Nurmatov, Eldor. (2023). Maqola Jurnal chet el.
9. Xasanov, Anvar. (2023). METHODS OF FORMING A HEALTHY LIFESTYLE FOR CHILDREN IN THE FAMILY.
10. Xasanov, Anvar. (2023). РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ МОТИВАЦИИ.
11. Nurmatov, Eldor. (2023). Maqola Jurnal chet el.
12. Xasanov, Anvar. (2023). DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS Anvar Takhirovich Hasanov JDPU. "Physical culture" faculty.
13. Atamurodov, Shodiyor. (2023). ТУРИСТИК САЁХАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.
14. Nomozov, Abdurashid. (2023). Sog'lom turmush tarziga sportning ahamiyati hamda o'rni qanchalik muhimligini ta'sir etuvchi omillari..
15. Buriboyev, Alisher. (2023). Komil inson tarbiyasida jismoniy madaniyatning o'rni.
16. Yakhshilikov, S. (2023). UNAVOIDABLE CLASHES: EXPLORING THE IMPLICATIONS OF A CHINA-RUSSIA ALLIANCE ON GLOBAL GEOPOLITICS. AUSTRAL: Brazilian Journal of Strategy & International Relations, 12(23). <https://doi.org/10.22456/2238-6912.131366>

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	
	Norqulov.SH.M. (2023). VOLEYBOLDA XIZMAT KO'RSATISHNI TAKOMILLASHTIRISH VOSITALARI VA USULLARI. Innovative development in educational activities, 2(19), 4–9. https://doi.org/10.5281/zenodo.10000258
2	
	Bo'riboev, A. Y. (2023). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JISMONIY MADANIYAT TIZIMINING RIVOJLANISHI. Innovative development in educational activities, 2(19), 10–17. https://doi.org/10.5281/zenodo.10000563
3	
	Максадова, М. С. (2023). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИГА ХОС КАСБИЙ ФАЗИЛАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ. Innovative development in educational activities, 2(19), 18–31. https://doi.org/10.5281/zenodo.10000599
4	
	G'afforov, O. R. (2023). TIBBIY TA'LIMDAGI INNOVATSIYALAR. Innovative development in educational activities, 2(19), 32–34. https://doi.org/10.5281/zenodo.10003745
5	
	Акифьева, О. О., & Хужаназарова, О. Ш. кизи . (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДЕМИНУТИВОВ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЯЗЫКА АВТОРА (НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗА В.М. ШУКШИНА «МАТЕРИНСКОЕ СЕРДЦЕ»). Innovative development in educational activities, 2(19), 35–39. https://doi.org/10.5281/zenodo.10003753
6	
	Turdieva, M. I. qizi . (2023). THE USAGE OF TECHNOLOGY APPLICATIONS FOR BILINGUAL EDUCATION OF CHILDREN. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 40–46. https://doi.org/10.5281/zenodo.10003763
7	
	Холмунинова, О. Ж. (2023). ОИЛАДА ЭКОЛОГИК ХУҚУҚИЙ ТАРБИЯ БЕРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. Innovative development in educational activities, 2(19), 47–57. https://doi.org/10.5281/zenodo.10003769
8	
	Хашимова, С. Н. (2023). БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШДА ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИНГ АҲАМИЯТИ. Innovative development in educational activities, 2(19), 58–62. https://doi.org/10.5281/zenodo.10003771

9

Найимов, О. (2023). ЗАМОНАВИЙ ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРДА СИЁСИЙ МУЛОҚОТ ЗАРУРИЙ ВОСИТА СИФАТИДА. Innovative development in educational activities, 2(19), 63–67.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003779>

10

Якибова, Д. Ш. (2023). БЎЛАЖАК БОШЛАНГИЧ СИНОФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ТЕХНОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. Innovative development in educational activities, 2(19), 68–73. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10003783>

11

Ibroximova, M. A. qizi . (2023). BOSHQARUV USLUBLARINI ANIQLASHNING ASOSIY OMILLARI. Innovative development in educational activities, 2(19), 74–80. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10012237>

12

Ermirzayev, A. V. (2023). USING WEB-QUEST TECHNOLOGY IN ORGANIZING INDEPENDENT WORK FOR STUDENTS. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 81–88.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10012268>

13

Qodirov, B. T. (2023). RESURSLARNING CHEKLANGANLIGI VA "YASHIL IQTISODIYOT"GA O'TISH ZARURIYATI. Innovative development in educational activities, 2(19), 89–99. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10012278>

14

Qodirov, B. T. (2023). QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINING AHAMIYATI VA UNING SALOHİYATINI BELGILOVCHI OMILLAR. Innovative development in educational activities, 2(19), 100–108.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10012285>

15

Abdullajonova, M. T. qizi . (2023). DISGRAFIYA – YOZMA NUTQ PATOLOGİYASI. Innovative development in educational activities, 2(19), 109–115.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013120>

16

Qodirova, N. B. qizi . (2023). ISSUES OF EQUIVALENCE IN SIMULTANEOUS AND WRITTEN TRANSLATION. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 116–123. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10013161>

17

Bekmirzayeva, D. O. (2023). REPRESENTATION OF REFERENTIAL SITUATIONS IN ENGLISH LITERARY TEXT AND ITS TEMPORAL COMPONENT AS EXPRESSION OF THE SPEAKER'S INNER-TIME CONSCIOUSNESS. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 124–129.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013187>

18

Turayeva, G. E. (2023). YOSH AVLODNI SOG'LOM MA'NAVIIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ZARURIYATI. Innovative development in educational activities, 2(19), 130–136. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10013201>

19

Jumayeva, H. M. (2023). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA UZUNLIK VA YUZA O'LCHOV BIRLIKLARINI O'RGATISH METODLARI. Innovative development in educational activities, 2(19), 137–141. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10013239>

20

Djurakulova, A. X. (2023). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI KREATIVLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGO–PEDAGOGIK ASPEKTLARI. Innovative development in educational activities, 2(19), 142–149. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10013257>

21

Отамуродова, Ш. Қ. О. (2023). УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ТАМОЙИЛИНИ ТАТБИҚ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ. Innovative development in educational activities, 2(19), 150–154. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10014984>

22

Жўраев, Л. (2023). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИ БАРПО ЭТИШДА ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ҚАТЛАМИНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ. Innovative development in educational activities, 2(19), 155–163. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10014994>

23

М., Н. (2023). ЭКОЛОГИЯАЛЫК МАДЕНИЯТ –МИЛЛИЙ ҚӘДИРЯТЛАРЫМЫЗДЫҢ КУРАМ БОЛЕГИ СИПАТИНДА. Innovative development in educational activities, 2(19), 164–167. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015006>

24

Abdullajonova, M. U. qizi ., & To'lakov, N. Q. (2023). PISTANING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI VA XALQ TABOBATIDA QO'LLANILISHI. Innovative development in educational activities, 2(19), 168–171. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015018>

25

Axmadjonova, J. J. qizi . (2023). NAVOIY ASARLARIDA OSHIQ OBRAZI. Innovative development in educational activities, 2(19), 172–174. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015029>

26

Zayniddinova, S. J. qizi . (2023). ALISHER NAVOIY LIRIKASI. Innovative development in educational activities, 2(19), 175–178. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015031>

27

Jaksimuratov, A. B. uli . (2023). NÓKIS QALASÍN ÚYRENIWDIÑ TARIYXÍY GEOGRAFIYALÍQ TIYKARLARÍ. Innovative development in educational activities, 2(19), 179–186. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015041>

28

Якубов, Б. Б. ўғли . (2023). КРЕДИТ МОДУЛЬ ТИЗИМИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ АХБОРОТ КОМПЕТЕНТЛИЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. Innovative development in educational activities, 2(19), 187–192. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015060>

29

Djumanov, X. D. (2023). MEDIATA'LIM TARIXI VA NAZARIY ASOSLARI. Innovative development in educational activities, 2(19), 193–197. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015090>

30

Rakhimov, O. D., & Dostqabilov, S. (2023). MODERN INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES THE INFORMATION SOCIETY IN THE EDUCATIONAL SYSTEM. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 198–202. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015096>

31

Madaminjonova, F. M. qizi . (2023). TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO YOUNG LEARNERS FROM THEIR YOUNG AGE. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 203–205. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015238>

32

Valiyev, A. X. (2023). HARAkatLAR STRATEGIYASI DOIRASIDA O'ZBEKISTONDA AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASH MASALALARI. Innovative development in educational activities, 2(19), 206–211. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015223>

33

Saparbaev, M. K., & Yuldashev, A. A. (2023). CONTEMPORARY ASPECTS OF THE TREATMENT OF ODONTOGENIC JAW CYSTS IN CHILDREN. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 212–223. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015255>

34

Yusupova, N. N. (2023). PEDAGOGIK TA'LIM KLASTERI MUHITIDA ARALASH TA'LIMNI QO'LLASH TEXNOLOGIYASI. Innovative development in educational activities, 2(19), 224–230. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015259>

35

Ergashev, J. A. (2023). MEVA-SABZAVOTCHILIK TARMOG'INING EKSPORT SALOHİYATINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI (TOSHKENT VILOYATI MISOLIDA). Innovative development in educational activities, 2(19), 231–237. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015281>

36

Darvishova, G. K. (2023). ШАРЛОТТЕ БРОНТЕ ИЖОД ҚИЛГАН ВИКТОРИЯ ДАВРИ. Innovative development in educational activities, 2(19), 238–243.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10015288>

37

Латипов, О. Ж. (2023). КОННОТАЦИИ С КОМПОНЕНТОМ-ЗООНИМОМ «КОРОВА» В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ. Innovative development in educational activities, 2(19), 244–252. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016049>

38

Раджабов, Н. Н. (2023). ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА АКУСТИК ЖИҲАТДАН ЎХШАШ УНЛИЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ. Innovative development in educational activities, 2(19), 253–261.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10016063>

39

Tuychibaeva, S. S. (2023). ON THE ISSUE OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AT THE ELEMENTARY LEVEL. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 262–271.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10016075>

40

Умарова, Ф. З. (2023). РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КУРСАНТОВ ВОЕННЫХ ВУЗОВ. Innovative development in educational activities, 2(19), 272–280.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10016084>

41

Ширинова, Н. (2023). ИНГЛИЗ ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ҲАРБИЙ ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИ КУРСАНТЛАРИНИНГ ГАПИРИШ КЎНИКМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. Innovative development in educational activities, 2(19), 281–287. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016092>

42

Эркаев, Э. Т. (2023). ЧЕТ ТИЛНИ МУЛОҚОТ АСПЕКТИ СИФАТИДА ЎРГАТИШДА МУСТАҚИЛ ЁНДАШУВ. Innovative development in educational activities, 2(19), 288–292. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016094>

43

Mengliyeva, S. (2023). SOHAVIY TERMINLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI. Innovative development in educational activities, 2(19), 293–300. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016100>

44

Namozova, D. B., & Rashidova, M. X. (2023). PHONETIC COMPETENCE IN CONDITIONS OF ARTIFICIAL MULTILINGUALISM. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 301–305. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016105>

45

Ширинова, Н. Д. (2023). ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК ГРАДУОНИМИЯ МАСАЛАСИГА ДОИР. Innovative development in educational activities, 2(19), 306–312. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016115>

46

Атаева, Р. Р. (2023). ТИПЫ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД В РУССКОМ ЯЗЫКЕ. Innovative development in educational activities, 2(19), 313–319. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016124>

47

Rahmatullayev, A. H. o'g'li . (2023). O'ZBEK TILSHUNOSLIGI VA UNING RIVOJLANISH YO'LLARI. Innovative development in educational activities, 2(19), 320–324. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016128>

48

Khushmurodov, B. A. (2023). HIGH JUMP DEVELOPMENT OF SPORTS SCHOOL STUDENTS IN VOLLEYBALL TRAINING. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 325–329. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016144>

49

Bo'riboev, A. Y. (2023). TEACHING STUDENTS HOW TO PERFORM PHYSICAL EXERCISES. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 330–332. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016148>

50

Khushmurodov, B. A. (2023). EFFECTIVE METHODS OF USING NEW TECHNOLOGIES IN FOOTBALL TEACHING. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 333–336. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016168>

51

Khushmurodov, B. A. (2023). WRESTLING PREPARATION PROCESS IN SPORTS SCHOOLS. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 337–339. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016174>

52

Atamurodov, S. O., & Hasanov, A. T. (2023). FORMING A HEALTHY LIFESTYLE IN THE FAMILY. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 340–345. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016184>

53

Atamurodov, S. O., & Hasanov, A. T. (2023). DEVELOPMENT OF STUDENTS 'INTEREST IN SUBJECTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 346–350. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016190>

54

Turg'unov, B. O. (2023). SPECIFIC ASPECTS OF EARLY DETERMINATION OF STUDENTS' SPORTS TALENT. Innovative Development in Educational Activities, 2(19), 351–354. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016204>

55

Sultanov, B. A. (2023). INTEGRATED AND INNOVATIVE APPROACH TO THE IMPROVEMENT OF PRIMARY CLASS LESSONS. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 355–358. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016210>

56

Muxitdinova, M. M. qizi . (2023). XALQARO TADQIQOTLAR BO'YICHA O'QUVCHILARDA TABIIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH. *Innovative development in educational activities*, 2(19), 359–364. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016216>

57

Raxmatullayev, A. H. o'g'li . (2023). LUG'AT TARKIBIDAGI SO'ZLARNI O'RGANISHDA LEKSIKOLOGIYANING O'RNI. *Innovative development in educational activities*, 2(19), 365–368. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016225>

58

Egamberdiev, E. A., Muratkulov, O. K., Shomurodov, D. Q. o'g'li ., & Sobitov, O. S. o'g'li . (2023). CELLULOSE-SILICA COMPOSITES OF HYDROPHILIC-HYDROPHOBIC NATURE. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 369–376. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10016229>

59

Tugalov, B., & Akhmadkulov, N. (2023). SOME COMMENTS FROM THE HISTORY OF ANCIENT EGYPT. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 377–381. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10019647>

60

Abdigapparov, O. (2023). ABOUT THE TRADITIONAL ECONOMY OF THE KARAKALPAK PEOPLE. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 382–385. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10019669>

61

Nomozov, A. T., Bozorboyev, A. M., Usmanov, A. S., & Zoyirov, K. J. (2023). OPPORTUNITIES FOR FORMING PROFESSIONAL CULTURE IN FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 286–291. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10019685>

62

Nomozov, A. T. (2023). DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 392–394. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10019696>

63

Jorabayev, A. M. (2023). DEVELOPMENT OF STRENGTH QUALITIES OF YOUNG STUDENTS IN ATHLETICS. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 395–398. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10019702>